

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TANRI'NIN VARLIĞINA DAİR KOZMOLOJİK KANITIN

EPİSTEMİK DEĞERİ

(ALEXANDER PRUSS ÖRNEĞİ)

Doktora Tezi

Hüseyin Taha TOPALOĞLU

Çorum - 2023

**TANRI'NIN VARLIĞINA DAİR KOZMOLOJİK KANITIN EPİSTEMİK
DEĞERİ**

(ALEXANDER PRUSS ÖRNEĞİ)

Hüseyin Taha TOPALOĞLU

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Ferit USLU

Çorum 2023

KABUL VE ONAY SAYFASI

Hüseyin Taha Topaloğlu tarafından hazırlanan “Tanrı’nın Varlığına Dair Kozmolojik Kanıtın Epistemik Değeri (Alexander Pruss Örneği)” adlı tez çalışması 16/01/2023 tarihinde aşığıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Şaban HAKLI

Prof. Dr. Ferit USLU

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Prof. Dr. Rahim ACAR

Prof. Dr. Yaşar TÜRK BEN

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun 20/01/2023 tarih ve 2023/194 sayılı kararı ile Hüseyin Taha Topaloğlu’nun Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Doktora derecesi alması onanmıştır.

Prof. Dr. Muhammed Asıf YOLDAŞ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdür V.

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Hüseyin Taha TOPALOĞLU

TANRI'NIN VARLIĞINA DAİR KOZMOLOJİK KANITIN EPİSTEMİK DEĞERİ

(ALEXANDER PRUSS ÖRNEĞİ)

Hüseyin Taha TOPALOĞLU

ORCID: 0000-0002-8598-826X

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Doktora Tezi

Ocak 2023

ÖZET

Tanrı'nın varlığına dair sunulan kanıtlar, Tanrı inancının epistemolojik açıdan gerekçelendirilmiş olduğunu gösteren ve bu çerçevede teizmin epistemik açıdan değerli olduğunu ortaya koyan doğal teoloji ürünleridir. Tanrı'nın varlığına dair kozmolojik kanıtlar, olgulardan hareketle Tanrı'nın varlığına ulaşılabilirliğini savunan teistlerin sunduğu tecrübi kanıtlardır. Günümüze kadar çok sayıda farklı kozmolojik kanıt sunulmuştur. Kozmolojik kanıtların çağdaş örneklerinden biri de yeter sebep ilkesinin bir versiyonuna dayanan ve kozmosun varlığının, ona aşkın bir varlığın nedensel faaliyetiyle açıklanabileceğini gösterme amacı taşıyan Alexander Pruss'un kozmolojik kanıtıdır. Pruss'un kozmolojik kanıtında öncül olarak yer verdiği yeter sebep ilkesi, açıklayan ve açıklanan arasındaki ilişkinin gerektirimsel olmasının zorunlu olmadığını savlayarak kendinden önceki kozmolojik kanıtlardan ayrılır. Pruss'a göre bu tür bir ilke hem özgür iradeye imkan tanır hem de kuantum mekaniğindeki belirlenimsizliklere teist bir bakış açısıyla cevap verme fırsatı sunar. Pruss'un kanıtının özgünlüğünü gösteren bir başka husus ise Pruss'un yeter sebep ilkesi lehine sunduğu modal gerekçelerdir. Bu çalışmanın amacı Pruss'un kozmolojik kanıtının geleneksel ve çağdaş itirazlara ne ölçüde cevap sunabildiğini ele almaktır. Değerlendirmeler sonucunda görülmüştür ki Pruss'un kozmolojik kanıtı, belirli metafizik önvarsayımların kabulü şartıyla kuantum belirsizliklerinin açıklanabilir olduğunu gösterebilse ve bu çerçevede aşkın bir varlığın nedensel faaliyeti sonucu ortaya çıktığını ortaya koysa da kozmosun, bir amaç doğrultusunda bu aşkın varlık tarafından var edildiğini savunabilmeye imkan tanımamaktadır. Bu sebeple Pruss'un kozmolojik kanıtının Tanrı'nın varlığına dair başarılı bir kanıt olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

Anahtar Kavramlar: Tanrı'nın varlığına dair kanıtlar, Teistik deliller, Kozmolojik kanıt, Alexander Pruss, Yeter sebep ilkesi.

Bilim Kodu: 60202

**THE EPISTEMIC VALUE OF THE COSMOLOGICAL PROOF FOR THE EXISTENCE OF GOD
(THE CASE OF ALEXANDER PRUSS)**

Hüseyin Taha TOPALOĞLU

ORCID: 0000-0002-8598-826X

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Doctor of Philosophy Thesis

January 2023

ABSTRACT

Proofs in favor of the existence of God are products of natural theology, which show that belief in God is epistemologically justified and in this context, theism is epistemically valuable. Cosmological proofs are a posteriori presented by theists, who argue that the existence of God can be reached based on facts. Numerous different cosmological proofs have been presented to date. One of the contemporary examples of cosmological proofs is the cosmological proof of Alexander Pruss, which is based on a version of the principle of sufficient reason and aims to show that the existence of the cosmos can be explained by the causal activity of a being transcendent to it. The principle of sufficient reason, which Pruss includes as a premise in his cosmological proof, differs from previous cosmological proofs by arguing that the explanation is not logically necessary. According to Pruss, such a principle both allows for free will and provides an opportunity to respond to the indeterminacies in quantum mechanics from a theistic point of view. Another aspect that shows the originality of Pruss's argument is the modal justifications Pruss offers in favor of the sufficient reason principle. The aim of this study is to examine to what extent Pruss' cosmological proof can provide answers to traditional and contemporary objections. As a result of the evaluations, it has been seen that although Pruss's cosmological proof can show that quantum uncertainties are explainable provided that certain metaphysical presuppositions are accepted, and in this framework, it reveals that the cosmos arose as a result of the causal activity of a transcendent being, it is not possible to argue that the cosmos was created by this transcendent entity for a purpose. For this reason, it does not seem possible to say that Pruss's cosmological proof is a successful proof for the existence of God.

Key Terms: Proofs for God, Theistic evidence, Cosmological proof, Alexander Pruss, Principle of sufficient reason.

Science Code: 60202

TEŞEKKÜR

Oldukça uzun ve meşakkatli bir sürecin sonucunda ortaya çıkan bu çalışma, pek çok kişinin yardım ve desteğiyle sonuca erdi. Öncelikle, danışman hocam Prof. Dr. Ferit Uslu'ya okumalarımın dağıttığı zihnimden derli toplu bir çalışmanın çıkmasına sunduğu katkı için teşekkür ederim. Tez izleme komitemde bulunan Prof. Dr. Mehmet Evkuran ve Prof. Dr. Şaban Haklı'ya ve ayrıca kıymetli hocam Prof. Dr. Cemil Hakyemez'e gösterdikleri yakın ilgileri, tavsiye ve yardımları nedeniyle müteşekkirim. Tezim hususunda beni yüreklendiren, saatin erken veya geç olması fark etmeksizin her aradığımda her soruma ve sorunuma içtenlikle mukabelede bulunan Prof. Dr. Rahim Acar'a ilgisi ve emeği için şükran borçluyum. Ümitsizliğe düştüğüm her anda desteğini hissettiğim kıymetli babam Dursun Topaloğlu'nun hakkını bir ömür boyu ödeyemeyeceğimin bilincindeyim. Bu uzun ve meşakkatli süreçte gerek ilmi ve gerek gündelik konularda her zaman yanımda olan kıymetli dostlarım Dr. İlhami Çıtır, Dr. Abdülkadir Tanış, Doç. Dr. Yunus Öztürk, Dr. Abdullah Sıtkı İlhan ve Dr. Hafzullah Genç'e dostluğun ne demek olduğunu gösterdikleri için şükranlarımı sunuyorum. Bu sürecin başından sonuna kadar çizdiği resimlerde ders çalıştığım için yer bulamadığım ama her bakışında huzur bulduğum kıymetli kızım Feyza Betül'e, büyüme döneminde yeteri kadar ilgilenemediğim halde sevgisini en güçlü şekilde gösteren oğlum Ali Tahir'e ne kadar teşekkür etsem yeterli olmayacaktır. Ve nihayetinde bir insanın sahip olabileceği en değerli şey olan hayat arkadaşlığını bana amasız ve koşulsuz olarak sunan, bir an olsun beni yalnız bırakmayan göz nurum Esra Topaloğlu'nu bana nasip ettiği için Yüce Allah'a hamd ederim.

Hüseyin Taha TOPALOĞLU

Bu tez çalışmasına, ILH19004.14.002 numaralı proje kapsamında vermiş oldukları destekten dolayı, Hitit Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne teşekkür ederiz.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

KOZMOLOJİK KANIT

1.1. Tanım	11
1.2. Kozmolojik Kanıtları Sınıflandırma Sorunu	14
1.2.1. Kanıtta ele alınan kozmolojik olguya göre sınıflandırma.....	14
1.2.2. Kanıtın öncüllerinden olan ilkeye göre sınıflandırma	15
1.2.3. Kanıtta ele alınan kozmolojik varlığa göre sınıflandırma	18
1.2.4. Sonsuz geriye dönüş açısından sınıflandırma.....	18
1.2.5. Kanıtta ele alınan kozmolojik olgunun zamansallığı açısından sınıflandırma.....	19
1.2.6. Kanıtlanan varlık açısından sınıflandırma.....	20
1.3. Kozmolojik Kanıtın Tarihi.....	20

2. BÖLÜM

ALEXANDER PRUSS'UN KOZMOLOJİK KANITLARI VE GEREKÇELERİ

2.1. Alexander Pruss'un Yeter Sebep İlkeleri	42
2.2. Modal Mantık, Metafiziksel Zorunluluk, Mümkün Dünyalar ve S5 Sistemi.....	48
2.3. Alexander Pruss'un Kozmolojik Kanıtları	52
2.3.1. Alexander Pruss'un zayıf ve sınırlandırılmış yeter sebep ilkesine dayanan kozmozolojik kanıtı	52
2.3.2. Alexander Pruss'un güçlü ve sınırlandırılmış yeter sebep ilkesine dayanan kozmozolojik kanıtı	58
2.4. Yeter Sebep İlkesinin Gerekeçleri.....	62

2.4.1.	Yeter sebep ilkesi kendinden apaçıktır (<i>self evident</i>)	62
2.4.2.	<i>A Priori</i> sezgi	66
2.4.3.	Epistemolojik imkan.....	67
2.4.4.	<i>Ad Hominem</i> gerekçe	68
2.4.5.	Ahlaki yargıların imkanı	68
2.4.6.	İlahi his (<i>Sensus Divinitus</i>).....	69
2.4.7.	Açıklanamaz olgularla alakalı bir ilkenin yokluğu	70
2.4.8.	İlkenin geçersiz olduğunu gösteren durumların yokluğu	71
2.5.	Modal Gerekçeler	71
2.5.1.	Zayıf nedensellik ilkesine dayanan modal gerekçe.....	72
2.5.2.	Zayıf yeter sebep ilkesine dayanan modal gerekçe.....	74
2.5.3.	Karşıolgusallığa (<i>counterfactual</i>) dayanan modal gerekçe	75

3. BÖLÜM

PRUSS'UN KOZMOLOJİK KANITINA İTİRAZLAR

3.1.	Kozmolojik Teist Kanıtlama Teşebbüsünün İmkanı.....	80
3.2.	Kanıtı Yönelik İtirazlar	84
3.2.1.	Ontolojik kanıtı dayanma	84
3.3.	Yeter Sebep İlkesine Yönelik İtirazlar	85
3.3.1.	Modal tahayyül itirazı	85
3.3.2.	Modal kadercilik itirazı	88
3.3.3.	Yeter sebebin bir varlığı bildirmesine gerek yoktur	97
3.3.4.	Yeter sebep ilkesi açıklayıcı güçte olmaktan uzaktır	100
3.3.5.	Yeter sebep ilkesi karşıtsal açıklamayı talep etmediği için yetersizdir	101
3.3.6.	Kuantum belirsizlikleri.....	102
3.4.	Kozmosun Açıklanabilirliği Hakkındaki İtirazlar	107
3.4.1.	Terkip hatası itirazı.....	107
3.4.2.	Parçanın açıklaması bütünün açıklamasını verir.....	108
3.5.	Kanıtın Sonucuna Yönelik İtirazlar	115

3.5.1. Kozmolojik kanıtın başarısı neden yalnızca bir tane zorunlu varlığın var olduğunu gösterebilir?	115
3.5.2. Kozmolojik kanıtın varlığını delillendirdiği zorunlu varlık akıl sahibi olmayabilir.....	116

4. BÖLÜM

KANITIN GEREKÇELERİNİN VE KANITA YÖNELİK İTİRAZLARIN DEĞERLENDİRMESİ

4.1. Başarılı Bir Kanıtın Karşılması Gereken Koşullar	118
4.2. Değerlendirme	125
SONUÇ	154
KAYNAKÇA	159

KISALTMALAR

BBO	Büyük Bileşik Olgu
BBOO	Büyük Bileşik Olumsal Olgu
c	cilt
Çev	çeviren
ed	editör
s	sayfa
ÜHİ	Üçüncü Halin İmkansızlığı

GİRİŞ

Doğal teolojinin 18. yüzyılın başlarında kaybettiği değeri geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeniden kazandığı söylenebilir. Bu durumun vuku bulmasında klasik mantık ve kestirimsel tümevarımsal mantığın haricinde modal mantık sistemlerinin ortaya çıkışı, fizik alanındaki yeni buluşlar ve mantıksal pozitivizmin gücünü önemli oranda kaybetmesi etkili olmuştur. Doğal teoloji, tüm teolojik meselelerde her hangi bir kutsal metni referans almaksızın akıl ve tecrübede temellenen bir düşünme faaliyeti ve gerekçelendirme süreci olarak tanımlanabilir. Şüphesiz doğal teolojinin en önemli konusu Tanrı'nın var olup olmadığı tartışmalarıdır. Bu sebeple Tanrı'nın varlığına dair öne sürülen kanıtların¹ geçmişten günümüze doğal teolojinin en önemli ürünleri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ebu Ali el-Hüseyin bin Abdullah bin Ali bin Sînâ², Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, Thomas Aquinas, Augustine of Hippo³, Rene Descartes, Gottfried Wilhelm Leibniz ve Samuel Clarke'ın en bilinenlerinden olduğu çok sayıda teolog ve filozof farklı türde birçok teist kanıt öne sürmüştür. Geleneksel teistik kanıtlar olarak nitelendirilebilecek bu doğal teoloji ürünlerinin günümüzde mantık, metafizik ve epistemolojideki yeni görüşler ışığında farklı versiyonları olarak ifade edilebilecek birçok çağdaş teist kanıt sunulagelmektedir. Özellikle Batı felsefesinde Richard Swinburne, Alvin Plantinga, William Lane Craig geleneksel kozmolojik, teleolojik, ontolojik kanıtların yeni versiyonlarıyla çağdaş doğal teolojinin önde gelen isimleri olarak kabul edilirler. Şüphesiz çağdaş teistik kanıtların yalnızca yukarıdaki türden kanıtların yeniden ele alınmış versiyonları olduğu söylenemez. Swinburne'ün bilinç kanıtı, Robert Charles Koons'un sezgi kanıtı, Tyron Goldschmidt'in doğal sayılar kanıtı gibi bir çok yeni doğal teoloji ürününün olduğu da söylenebilir.⁴

Teist kanıt türlerinden biri de Immanuel Kant'ın ifadesiyle kozmolojik kanıttır. Kozmolojik kanıt evrenin, yani kozmosun, varlığından Tanrı'nın varlığına ulaşılabilirliğini gösterme iddiasındadır.⁵ Bir başka ifadeyle kozmolojik kanıt sahibi açısından Tanrı'nın varlığına dair inanç kozmostan hareketle gerekçelendirilebilir.⁶

Kozmolojik kanıtın çeşitlilik açısından doğal teolojinin en zengin ürünü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Doğal teoloji tarihi incelendiğinde görülecektir ki kozmolojik kanıtın farklı

¹ Buradan sonra 'teistik kanıt' teriminin geçtiği her yerde Tanrı'nın varlığına dair kanıt anlaşılmalıdır.

² Bundan sonra İbni Sina (Avicenna) olarak ifade edilecektir.

³ Augustine of Hippo din felsefesi literatüründe St. Augustine olarak bilinmektedir. Ancak bir felsefi çalışmada dini bir kavram olan ve aziz olarak Türkçe'ye çevrilebilecek 'saint' kelimesinin kısaltması olan 'St.'in kullanılmasının doğru olmadığı kanaatindeyim. Bu sebeple bu çalışmada Augustine of Hippo veya Augustine, St. Augustine olarak bilinen Hristiyan teoloğunun ismi olarak kullanılmaktadır.

⁴ Çağdaş teist kanıt örnekleri için bkznz. Trent Dougherty ve Jerry L. Walls, ed., *Two Dozen (or so) Arguments for God: the Plantinga Project* (New York: Oxford University Press, 2018).

⁵ Charles S. Evans ve Robert Z. Manis, *Din Felsefesi: İman Üzerine Rasyonel Düşünme*, çev. Ferhat Akdemir (Ankara: Elis Yayınları, 2010), 70.

⁶ İsmail L. Hacinebioğlu, *Does God Exist? Logical Foundations of the Cosmological Argument* (İstanbul: İnsan Publication, 2008), 47.

versiyonları tarih boyunca sunulmuş ve tartışılmıştır. Bu tür bir çeşitliliğin olması oldukça anlaşılabilir. İnsanoğlunun varlığını anlamlandırma gayreti öncelikle kendisi ve çevresine dair tecrübelerine dayanmaktadır. Dolayısıyla insanın da üyesi bulunduğu ve kozmosun kendisinin de dahil olduğu kozmosa dair tecrübeden hareketle her varlığın nedeni olan; ancak hiçbir şekilde başka bir nedene ihtiyaç duymayan aşkın bir varlığın var olduğunu çıkarsama iddiası, ilkece kabul edilebilir. Bununla beraber tecrübe edilen hakkında düşünürken odaklanılan farklı noktalar olabilir. Bir örnekle açıklamak gerekirse, el işçiliği ürünü olan bir silahı elinize aldığınızda silah hakkında farklı açılardan düşünebilirsiniz. Silahın ham maddesi hakkında düşünebileceğiniz gibi, ergonomik oluşu veya estetik açıdan güzelliği de tecrübenizden hareketle odaklandığınız husus olabilir. Dolayısıyla silaha dair tecrübeniz silah hakkında farklı yönlerden tefekküre ve çıkarımlara imkan tanır. O halde kozmosa dair tecrübeye dayanan kozmolojik kanıtın da çeşitliliği yersiz değildir. Hatta denilebilir ki kozmolojik kanıtın teizmi gerekçelendiren başarılı bir akıl yürütme olduğu iddia edildiği halde köklerini teistik motivasyonların olmadığı Antik Yunan felsefesinde bulmanın makul oluşu Antik Yunan felsefesinin doğayı anlamlandırmayı amaç edinmesidir. Birinci bölümde ele alındığı gibi Platon ve Aritoteles'in kozmosun kökenine dair yargıları, her ne kadar doğal teolojinin ürünleri olarak kabul edilmese de, kozmolojik kanıt ailesinin temelleri olarak görülebilir. Kozmolojik kanıtların çeşitliliği, onları değerlendirme amacıyla sınıflandırma ihtiyacını doğurmuştur. Birinci bölümde sınıflandırma teklifleri detaylıca ele alınacaktır; ancak kabaca ifade etmek gerekirse kozmosa dair tecrübe üç şekilde sınıflandırılabilir: kozmosun var olmaya başladığı (*begin to exist*) iddiasından hareketle bir başlatıcısının olması gerektiğini savlayan ve ilk örneklerini Müslüman kelimcilerin sunduğu kelam kozmolojik kanıtlar; kozmosun veya kozmosun parçaları olan tikel varlıkların var olmak için bir nedene (*cause*) ihtiyacı olduğunu savlayan kozmolojik kanıtlar ve son olarak kozmosun bir parçası veya kendisinin olumsuzluğundan (*contingency*) hareketle kozmosa dair 'neden kozmos yok değil de var?' sorusuna zorunlu bir varlığın var olması gerektiği şeklinde cevap sunulabileceğini savlayan kozmolojik kanıtlar. Craig yukarıdaki kozmolojik kanıt türlerini Kelam kozmolojik kanıt, Aquinasçı kozmolojik kanıt ve Leibnizci kozmolojik kanıt olarak adlandırmıştır.

Son kozmolojik kanıt türü, Craig'in tabiriyle Leibnizci kozmolojik kanıtları, olumsuzluk ve zorunluluk gibi kavramları içermeleri sebebiyle modal kanıtlar olarak da kabul edilirler. İmkân, imkansızlık, zorunluluk ve olumsuzluk modalitelere aittir. Modaliteler, felsefe ve bilim alanlarında olduğu kadar günlük yargılarımız ve ifadelerimizin de unsurlarıdır: 'Bardaktaki suyun zeytinyağının üstüne çıkması *imkansızdır*'; 'Küpelerimi çalan *kesinlikle* Selma'dır'; 'Bir çileğin meyve olması *zorunludur*'; 'Koşarken mesafe kat etmemek *mümkündür*'; 'Şu anda oldukça ilerleme katettin ama o kararı almamış olsaydın bambaşka şeyler konuşuyor olurduk' vb... Peki bu cümlelerdeki modaliteler ne anlama gelmektedir? Suyun zeytinyağının üzerine çıkması imkansızdır çünkü su zeytinyağından daha ağırdır; o kadar güçlü delillere sahibiz ki hırsızın Selma olmadığını söylemek mümkün görünmemektedir; çilek bir meyve türü olduğu için kavramsal açıdan zorunlu olarak meyvedir; her ne kadar şu anda aşama kat etmiş olsan

da belirli koşullarda bunun şu anda gerçekleşmiş olmaması mümkündür. Modaliteler, içerildikleri yargıların doğrulukları ile alakalıdır. Bununla beraber modaliteleri varlıklara da atfederiz: İmkansız bir talep, mümkün hedefler, zorunlu hükümler, olumsal varlık vb. İmkansız bir talep gerçekleştirilebilmesi *düşünülemeyen* bir taleptir. Mümkün hedefler belirli şartların yerine getirilmesi durumunda gerçekleştirilmesi aklen uygun olan hedeflerdir. Zorunlu hükümler her hangi bir koşul, bağlam, kişiden bağımsız bir şekilde geçerli olan hükümlerdir. Olumsal varlık ise gerçekten var olduğu halde var olmamış olması aklen bir çelişki oluşturmayan varlıklardır. Hemen görülebileceği gibi modaliteleri aklen mümkün, aklen imkansız, aklen zorunlu ve olumsal olarak da ifade edebiliriz. Yani modaliteler ilk başta mantıkla ilişkilidir. Mantığın bir ifadenin, yargının veya iddianın yapısal açıdan doğruluk değerini⁷ konu edindiği ve doğru düşünmenin ilkelerini ortaya koymayı amaçladığı göz önüne alınırsa modal ifadeler veya modal terkiplerin bulunduğu önermelerin ele alındığı mantık türünün modal mantık olduğu açıktır. O halde modal mantık modal kanıtların yapısal açıdan doğruluğunu, bir başka deyişle geçerliliğini (*validty*) konu edinir. Bu çerçevede modal kozmolojik kanıtlar kozmosun olumsallığından yola çıkarak zorunlu bir varlığın var olması gerektiği sonucunu gerekçelendirmeyi hedef alan ve bu çerçevede modal mantığın kurallarıyla değerlendirilmesi gereken kanıtlardır.

Doğal teolojinin günümüz temsilcilerinden biri de Alexander Richard Pruss'dur. Kanadalı filozof Pruss ilk yüksek öğrenimini University of Western Ontario'da Matematik ve Fizik alanında tamamlamıştır. 1996 yılında Matematik alanında aldığı doktora derecesinden sonra felsefeye yönelmiş ve 2001 yılında ünlü filozof Nicholas Rescher'in danışmanlığında 'Possible Worlds: What They Are Good For and What They Are' başlıklı tezini tamamlayarak felsefe doktoru ünvanını almıştır.

Teist bir filozof olan Pruss'a göre Tanrı inancı rasyoneldir ve insanoğlu bilişsel yetileri ile inancı lehine rasyonel gerekçe sunabilir. Özellikle ontolojik ve kozmolojik teistik kanıtların Tanrı'nın varlığına dair başarılı kanıtlama girişimlerinin sonucu olduğunu savunur. Bu sebeple o, günümüzde doğal teolojinin önde gelen isimleri arasında yer almaktadır.

Epistemolojik açıdan akılcılığı benimseyen Pruss'a göre deneyim vasıtasıyla bilgi sahibi olabilmenin imkanı doğuştan gelen bazı bilgilere sahip olmakla mümkündür. Bununla beraber Pruss, Rene Descartes'in öncülük ettiği akılcı gelenekten farklı olarak, doğuştan gelen bilgilerin Bayesçi olasılık hesaplamalarına dayanan epistemolojide oldukça önemli bir yere sahip önsel bilgiler olduğunu savunmaktadır. Bu çerçevede Pruss'un olasılıkçı akılcı (*probabilistic rationalism*) geleneğin bir üyesi olduğu söylenebilir.

Pruss'un kanıtları Leibnizci kozmolojik kanıtlar ailesinin üyeleridir. Leibnizci kozmolojik kanıtlar en genel şekilde şu yapıdadır:

⁷ Epistemolojik açıdan doğrulukla karıştırılmamalıdır.

1. Her olgunun bir açıklaması vardır.
2. Diğer tüm olguları içeren bir olgu vardır.
3. Bu olgunun bir açıklaması vardır.
4. Bu açıklama zorunlu bir varlığı içerir.
5. Bu varlık teizmin Tanrısıdır.

Yukarıdaki kozmolojik kanıtın ilk öncülü, her olgunun bir açıklamasının gerektiğini belirtir. Bu iddia felsefe tarihine yeter sebep ilkesi (principle of sufficient reason) olarak girmiştir. Pruss, yeter sebep ilkesi üzerine münhasır bir eser yazmış ve farklı kozmolojik kanıtlar geliştirmiştir. Yeter sebep ilkesinin güçlü ve zayıf; sınırlı ve daha sınırlı versiyonlarının kullanımına ve ele aldığı kozmolojik olgunun farklılaşmasına göre bunlar çeşitlenmektedir.

Pruss, günümüze kadar 3 farklı kozmolojik kanıt sunmuştur:

İlk kanıtı Richard Gale ile birlikte kaleme aldıkları *A New Cosmological Argument*⁸ adlı makalede sınırlandırılmış ve zayıflatılmış yeter sebep ilkesini öncüllerinde barındıran kozmolojik kanıttır. Kanıt şu şekildedir:

1. Eğer bir olumsal olgunun bir açıklamasının olması mümkünse, gerçekten bir açıklaması vardır.
2. Kozmos tüm olumsal olguların bileşimi olan olumsal bir olgudur.
3. Kozmosun açıklamasının olması mümkündür.

O halde,

4. Kozmosun açıklaması vardır.
5. Bu açıklama, kozmosun var olmasının zorunlu bir varlığın nedensel faaliyetinin sonucu olduğunu bildirir.
6. Bu zorunlu varlık teizmin Tanrısıdır.

İkinci kanıtı ise 2004 yılında kaleme aldığı *A Restricted Principle of Sufficient Reason and Cosmological Argument*⁹ adlı makalesi ve 2018 yılında Joshua L. Rasmussen ile yayımladıkları *Necessary Existence*¹⁰ adlı kitapta sunduğu, daha sınırlı ve zayıflatılmış yeter sebep ilkesini öncüllerinde barındıran kozmolojik kanıttır. Kanıt şu şekildedir:

⁸ Richard M. Gale ve Alexander R. Pruss, "A New Cosmological Argument", *Religious Studies* 35, sy 4 (1999): 461-76.

⁹ Alexander R. Pruss, "A Restricted Principle of Sufficient Reason and the Cosmological Argument", *Religious Studies* 40, sy 2 (2004): 165-79.

¹⁰ Alexander R. Pruss ve Joshua L. Rasmussen, *Necessary Existence* (Oxford, UK: Oxford University Press, 2018).

1. Açıklanabilir her olumsal önermenin bir açıklamasının olması mümkünse, gerçekten bir açıklaması vardır.
2. Kozmos tüm varlık bildiren önermelerin bileşimi olan olumsal bir önermedir.
3. Kozmos açıklanabiliridir.
4. Kozmosun açıklamasının olması mümkündür.
5. Kozmosun açıklaması vardır.
6. Bu açıklama zorunlu bir varlığın nedensel faaliyetini içerir.
7. Bu zorunlu varlık teizmin Tanrısı'dır.

Üçüncü kanıtı ise kendisi tarafından ayrı bir kozmolojik kanıt olarak sunulmasa da, 2009 yılında kaleme aldığı *The Blackwell Companion to Natural Theology'* adlı kitaptaki *'The Leibnizian Cosmological Argument'*¹¹ adlı bölümde ve 2006 yılında yayımladığı *Ex nihilo nihil fit: Arguments New and Old for the Principle of Sufficient Reason*¹² adlı makalesinde savunduğu, Gale ile birlikte sunduğu kozmolojik kanıtının ilk öncülü tarafından desteklenen sınırlandırılmış ve güçlü yeter sebep ilkesini öncüllerinde barındıran kozmolojik kanıttır. Kanıt kısaca şu şekildedir:

1. Her olumsal önermenin bir açıklaması vardır.
2. Kozmos tüm olumsal olguların bileşimi olan olumsal bir olgudur.
3. Kozmosun açıklaması zorunlu bir varlığın nedensel faaliyetini bildiren bir önermedir.
4. Bu zorunlu varlık teizmin Tanrısı'dır.

Bu çalışmada Alexander Pruss'un üçüncü kanıtı ele alınarak onun teizm lehine başarılı bir kanıt olup olmadığı belirlenmeye çalışılacaktır.

İlk bakışta Pruss'un bu çalışmada ele alınacak olan kozmolojik kanıtı Gottfried Wilhelm Leibniz'in kanıtıyla neredeyse aynıdır. İlk öncül tüm olumsal olguların bir açıklaması (yeter sebebi) olduğunu bildirmekte, ikinci öncül ise evreni bir bütün olarak ele alarak, bu bütünün bir açıklaması olması gerektiğini tümdengelimsel bir şekilde savlamaktadır. Bu noktada Pruss'un kanıtının değerlendirilmeye değer özgünlüğe sahip olup olmadığı haklı bir şekilde sorgulanabilir. Pruss'un kanıtının çalışılmaya değer oluşunu birkaç şekilde gerekçelendirmek mümkündür.

¹¹ Alexander R. Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", *The Blackwell Companion to Natural Theology*, ed. William L. Craig ve James P. Moreland (Malden: Wiley-Blackwell, 2009), 24-100.

¹² Alexander R. Pruss, "Ex nihilo nihil fit: Arguments New and Old for the Principle of Sufficient Reason", *Causation and Explanation*, ed. Michael O'Rourke ve Harry Silverstein (Cambridge, Mass: MIT Press, 2007), 291-309.

Daha önce belirtildiği gibi Leibniz'in kanıtı yeter sebep ilkesinin bir versiyonu olan tam yeter sebep ilkesi (*full principle of sufficient reason*) olarak adlandırılabilir bir ilkeyi öncüllerinde barındırır. Tam yeter sebep ilkesine göre zorunlu veya olumsal olması fark etmeksizin her varlığın/önermenin yeter sebebi vardır. Ayrıca bu ilke güçlü bir ilkedir yani ilkenin zorunlu olarak doğru olduğu kabul edilmelidir. Pruss'un kanıtında ise güçlü ancak sınırlandırılmış bir yeter sebep ilkesi yer bulur. Sınırlandırma ilkenin yalnızca olumsal varlıkların/açıklamaların yeter sebebi olduğunun iddia edilmesiyle yapılmıştır. Pruss'un kanıtındaki ilkenin güçlülüğü ise Leibniz'in çalışmalarında görülmeyen şekilde modal mantığın imkan verdiği daha güçsüz bir modal iddiadan yani imkandan zorunluluğa giden bir akıl yürütmeye gerekçelendirilir. İkinci bölümde bu konu detaylandırılacaktır. Dolayısıyla Pruss'un kanıtı, içerdiği ilkenin kapsamı ve gerekçelendirilmesi açısından Leibniz'in kanıtından ayrılmaktadır.

Bununla beraber Leibniz'in kozmolojik kanıtındaki yeter sebep ilkesi, yeterliliğin gerektirimsel bir ilişkiye (*entailment relation*) dayandığı kabulünde temellenir. Leibniz'e göre yeter sebep bir varlığın var olmasına neden olan başka bir varlık anlamında kullanıldığında her ikisi arasında zorunlu bir ilişki vardır. Eğer yeter sebebi bir önermenin doğruluğunu yeterli derecede açıklayan başka bir önerme olarak kabul edersek Leibniz'e göre açıklayan ve açıklanan arasında gerektirimsel bir ilişki olduğu kabul edilmelidir. Ancak eğer sebep ve sebeplendirilen arasında böyle bir ilişkinin olduğu kabul edilirse Leibniz'in kozmolojik kanıtı kadercilikle sonuçlanacaktır; çünkü olumsal bir varlığın nedeninin veya olumsal bir önermenin sebebinin zorunlu bir varlık veya zorunlu bir varlığın nedensel faaliyetini bildiren zorunlu bir önerme olduğu kabul edilirse aralarındaki gerektirimsel ilişki, olumsal varlık veya önermenin aslında zorunlu olduğunu kabul etmek anlamına gelecektir. Bu durumda kozmos olumsal değil zorunlu olacaktır. Benedictus Spinoza'nın kabul ettiği gibi kozmosun zorunlu olduğu iddia ediliyorsa bu sonuç kabul edilebilirdir ancak bir teist açısından, ki Leibniz'in de bu şekilde düşündüğü açıktır, gerek insanoğlu ve Tanrı açısından özgür iradenin varlığı ve gerekse panteistik inancın kabul edilemezliği kozmosun zorunluluğunu reddetmeyi gerektirmektedir. Pruss, modal kadercilik (*modal fatalism*)¹³ olarak adlandırdığı ve Leibniz'in kanıtına yöneltmiş en önemli ve geçerli itiraz olarak kabul ettiği bu iddiayı geçersiz kıldığını savunduğu bir yeter sebep tanımı yapmaktadır. Pruss'a göre sebebin yeterli olduğunu iddia etmek için sebep/neden ve sonuç arasında gerektirimsel bir ilişkinin olduğunu iddia etmeye gerek yoktur. Yeter sebep, yalnızca sonucun neden yok değil de var/neden yanlış değil de doğru olduğuna dair her hangi bir soruyu anlamsız kılacak bir cevabın nesnesidir. Yani Pruss'a göre yeter sebep (*sufficient reason*) yeterince iyi sebep (*good enough reason*) olarak anlaşılmalıdır.¹⁴ Eğer yeter sebebin bu şekilde kabul edilmesi için makul gerekçeler sunulabilirse Leibniz'in düştüğü kadercilik sorunundan muzdarip olmayan bir kozmolojik

¹³ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 50.

¹⁴ Pruss, 53.

kanıtın var olduğu savunulabilir. Dolayısıyla Pruss'un bu çalışmada ele alınan kozmolojik kanıtı yeter sebep olmanın kriteri açısından Leibniz'in kozmolojik kanıtından ayrılmaktadır.

Leibniz'in kanıtı dahil geleneksel kozmolojik kanıtların tümü tündengelimsel yapıdadır yani sonucun, öncüllerden kesin bir şekilde çıkarımlandığı akıl yürütmelerdir. Bir başka deyişle eğer kanıtların öncülleri doğruysa sonucunun doğru olması mantıksal açıdan zorunludur. Bu durumda kozmolojik kanıtların başarılı olması halinde Tanrı'nın varlığının mantıksal açıdan zorunlu olduğu sonucuna ulaşılabileceği düşünülebilir. Nitekim geleneksel kozmolojik kanıt sahiplerinin hepsi, kanıtlarının kesin bir şekilde doğru öncüllerden geçerli bir şekilde çıkarım yapılması suretiyle Tanrı'nın varlığının ispatladığını düşünmekteydi. Ancak tecrübeden hareketle zorunlu doğrulara veya varlıklara ulaşamayacağı şeklinde özetlenebilecek itirazların sahibi olan David Hume ve Kant'ın itirazları geleneksel kozmolojik kanıtların güçlerini ve geçerliliğini büyük oranda azaltmış; kimilerine göre ortadan kaldırmıştır. Pruss'un kanıtının da tündengelimsel yapıda olması bu itirazların muhatabı olduğunu göstermektedir. Bu noktada öncelikle belirtilmesi gereken şey tündengelimsel bir kanıtın sonucunun mantıksal açıdan zorunlu olmasıyla öncülleri mantıksal açıdan zorunlu olarak doğru olan (*a priori*) tündengelimsel bir kanıtın sonucu olarak mantıksal açıdan zorunlu olmanın farklı olduğudur. İlkinde sonucun zorunlu olarak öncülleri takip etmesi bakımından mantıksal zorunluluk ifade edilirken ikincisinde öncüllerin zorunlu olarak doğru olmasının sonuca da bu türden bir doğruluk değeri sağladığı ifade edilir. O halde geleneksel kozmolojik kanıtlardan farklı olarak tündengelimsel yapıda olduğu halde kesin bir şekilde doğru öncüllere sahip olmayan kanıtlar öne sürülebilir. Bu tür kanıtlamalarda öncüller olasılık değerinde doğruysa sonuç da olasılık değerinde doğru olacaktır ve eğer bu derecede bir gerekçelendirmenin yeterli olduğu kabul edilirse kanıtın başarılı olduğu savunulabilecektir.

O zaman Pruss'un kanıtının bu açıdan geleneksel kozmolojik kanıtlardan farklı olduğu iddia edilebilir mi? Pruss'a göre kanıtındaki yeter sebep ilkesi kendin delillidir (*self-evident*) ve kozmosun olumsal olması zorunlu olarak doğrudur. Dolayısıyla kanıtı kesin şekilde doğru olan öncüllerden sonuca ulaşılan bir akıl yürütmedir. O halde Pruss'un da bir tür Tanrı ispatı iddiası içinde olduğu düşünülebilir. Fakat bu yargıya varmak hatalıdır çünkü Pruss'a göre kendinden delilli oluş analitik önermeler haricindeki hiçbir önerme için kesinliğin şartı değildir; en iyi ihtimalle bir önermenin kendinden delilli oluşu her hangi bir başarılı itirazla çürütülene kadar sınırlı derecede epistemik destek sağlar. Dolayısıyla Pruss'un yeter sebep ilkesi mantıksal ve epistemik açıdan zorunlu değildir. Zorunlu olmayan olası olandır. Bu durumda Pruss'un kanıtının sonucuna olasılıksal derecede destek sağlayan tündengelimsel kanıtlardan olduğu ve bu çerçevede Leibniz'in kanıtından ayrıldığı söylenebilir.

Son olarak Pruss'un söz konusu kanıtının nihayetinde Leibniz'in kanıtından farklı olmadığına ısrar edilse bile Hume, Kant, Arthur Schopenhauer gibi Aydınlanma Dönemi ve sonrası filozofları bir dönem kanıtı tamamen geçersiz hale getirdiği kabul edilen itirazlar yöneltmişler fakat kanıtı sunan Leibniz'in itirazlara cevap verme imkanı olmamıştır. İtirazları gören

Pruss'un, bu itirazlara cevap vermeye çalışması kanıtının değerlendirilmeye değer olduğunu gösteren gerekçelerden bir diğeri olarak kabul edilebilir.

Pruss'un Richard Gale ile birlikte kaleme aldığı zayıf yeter sebep ilkesine dayanan kanıtının Batı dünyasında oldukça dikkat çektiği ve birçok yönden tartışıldığı söylenebilir. Hatta denilebilir ki Leibniz'den yaklaşık iki yüzyıl sonra yeter sebep ilkesine dayanan tündengelsel kozmolojik kanıtların yeniden canlı bir şekilde felsefe dünyasına girmesi bu makale sayesinde. Pruss'un bu çalışmada ele alınan kanıtı, söz konusu makaledeki kanıtı sonucunda ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Gale ile beraber kurdukları kanıt üzerinde yapılan çalışmalar bu çalışmada ele alınan kanıt ile doğrudan ilgilidir. Hatta Pruss'un bu kanıtını, geleneksel itirazlar ve Gale ile beraber sunduğu kanıtına yöneltilen çağdaş eleştiriler göz önüne alınarak kurduğu ve savunduğu söylenebilir.

Doğal olarak kanıt hakkındaki tartışmaları itirazlar ve destekler olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Öncelikle itirazlardan başlamak gerekirse kozmolojik kanıtın geçersizliği hakkında Hume'un görüşleri metodolojik ve epistemolojik bir itiraz olarak Pruss'un kanıtının karşısında duran en önemli itirazdır.

İkinci olarak yeter sebep ilkesinin 'kozmos neden yok değil de var?' sorusuyla temellendiği göz önüne alınırsa verilecek cevabın en temelde ontolojik/nedensel bir açıklamayı barındırması gerektiği açıktır. Her ne kadar dış dünyada işleyen nedensel bir ilişkinin hiç sorgulanmadan kabul edildiği gerçeği Hume için aşikar olsa da onun nedenselliğe yönelttiği itirazlar ve hemen arkasından Immanuel Kant'ın kozmolojik kanıtın ontolojik kanıtı dayandığı iddiası tüm kozmolojik kanıtlar kadar Pruss'un kanıtının da makul cevaplar sunması gereken karşı görüşlerdir.

Üçüncü olarak Adolf Grünbaum'un itirazı kanıtın öncülü olan yeter sebep ilkesinin tüm versiyonlarıdır. Grünbaum'a göre her hangi bir varlık hakkındaki 'Neden yok değil de var?' sorusu, hatalı bir şekilde doğal durumun hiçlik olduğu kabulüne dayanmaktadır ve bu sebeple geçersizdir.

Yine çağdaş filozoflardan Graham Oppy'nın itirazı ise kanıtın ilk öncülüne yoğunlaşır. Ona göre her hangi bir şekilde zayıflatılmış ve sınırlandırılmış yeter sebep ilkelerinin tümü sonunda güçlü yeter sebep ilkesini gerektirmektedir. Güçlü yeter sebep ilkesinin teizmin Tanrı'sını gerektirdiği kabul edilse bile Tanrı'nın var olduğu iddiasına yönelik kanıttan bağımsız çok sayıda geçerli itiraz olması sebebiyle kanıtın ilk öncülü yanıştır.

Peter van Inwagen kozmosun yeterli olmaya aday bir açıklamasının kozmosun olumsuzluğunu dolayısıyla hem kozmosun nedenli oluşunu hem de insanoğlunun özgür iradesini ortadan kaldıracığı itirazıyla kanıtın başarısızlığına hükmeder.

K. Davey ve R. Clifton ise maddi (*material*) varlık ve olayları bildiren tüm olumsal önermeleri içeren bileşik olumsal bir önermeyi kurmanın imkansız olduğunu iddia ederek kanıtın ikinci öncülüne itiraz ederler. Bağlantılı bir şekilde parçalara dair açıklama talebi makul olmasına rağmen bütüne dair bir açıklama ihtiyacının yersiz olduğunu düşünen B. Russell'ın itirazı da kanıtla ilişkilidir.

Quentin Smith tüm olumsal olguların bir açıklaması olduğu iddiasına karşı kuantum olaylarının belirlenemez oluşuyla karşı çıkmakta ve bu durumun kanıtın ilk öncülünü geçersiz kıldığını savunmaktadır.

Philip L. Quinn kanıtın sonucuna odaklanarak kanıtın sonucunun, Hindu inancında olduğu gibi, bilinç sahibi olmayan zorunlu bir varlık olabileceğini ve bu sebeple bir teist açısından değeri olmadığını savunur.

Sonuç olarak denilebilir ki kanıt, Batı felsefesinde ilgi görmüştür. Bununla beraber geleneksel itirazlar ile beraber yukarıdaki çağdaş eleştirilerin Pruss tarafından cevaplanmaya çalışıldığı ancak cevapların birçok noktada zayıf kaldığı belirlenmiştir.

Türkiye'deki din felsefesi literatürüne bakıldığında ise Leibnizci kanıtlara benzemesi sebebiyle İbni Sina'nın imkan kanıtı hakkında yapılan çalışmalar bir kenara bırakılırsa Leibnizci kozmolojik kanıtlar hakkında yapılan çalışmaların yok denecek kadar az olduğu söylenebilir. Pruss'un bu çalışmada ele alınacak kanıtı hakkında ise hiçbir yayın bulunmamaktadır. Zikri Yavuz'un 'Kozmolojik Kanıt ve İki İtiraz'¹⁵ adlı makalesi Gale ve Pruss'un kanıtı ile alakalıdır. Çalışmamızın amaçlarından biri de yeter sebep ilkesine dayanan kozmolojik kanıtların en güncel örneğinin Türk din felsefesi literatürüne kazandırılması ve bu konuda farklı çalışmalara kapı aralamasıdır.

Tüm bu sebepler ışığında Alexander R. Pruss'un Tanrı'nın varlığı lehine sunduğu kanıtını inceleyeceğim bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde Pruss'un kanıtının geleneksel ve güncel kozmolojik kanıtlardan farkları ve benzerliğini ortaya koymak amacıyla kozmolojik kanıtın tanımı, tarihi ve türleri hakkında genel bilgi verilecektir. Birinci bölüm Pruss'un kanıtını değerlendirmeden önce bir altyapı kurma amacı taşıdığı için çoğunlukla betimsel nitelikte olacaktır.

İkinci bölümde ise önce Pruss'un bu çalışmaya konu olan kanıtı ile Gale ile birlikte kaleme aldığı kanıtla ilişkisi ele alınacak ve sonrasında Pruss'un, kanıtının öncülleri lehine öne sürdüğü *gereklemler* sunulacaktır.

Üçüncü bölümde ise öncelikle kozmolojik kanıtın imkanı, kanıtın öncüllerine ve sonrasında kanıtın geçerliliğine yönelik itirazlar ve Pruss'un cevapları ele alınacaktır.

¹⁵ Zikri Yavuz, "Kozmolojik Kanıt ve İki İtiraz", *Kader* 1, sy 11 (2013): 201-20.

Değerlendirme ve sonuç kısmında ise öncelikle bir kanıtın başarılı olmasının kriterleri ele alınacak, sonrasında kanıtın başarılı olup olmadığı Pruss'un sunduğu gerekçeler ve itirazlara verdiği cevaplara odaklanarak tartışılacak ve eğer başarılıysa bu başarının derecesi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. BÖLÜM

KOZMOLOJİK KANIT

Bu bölümde kozmolojik kanıtın tanımı yapılarak, türlerinden bahsedilecek ve kanıtın başat örnekleri çerçevesinde tarihi ele alınacaktır. Bölümün amacı Pruss'un kozmolojik kanıtının kozmolojik kanıt literatüründeki yerini belirlemektir.

1.1. Tanım

En genel tanımıyla kozmolojik kanıt, evrenin veya kozmosun bir niteliği veya özelliğinden hareketle Tanrı'nın varlığına ulaşan akıl yürütmelerin sonucudur.¹⁶ Genel tanımlar, tanımlanana dair kaba bir tasavvur sunmaları sebebiyle muğlaklıklarına rağmen tanımlama teşebbüsünün ilk aşaması olmaları açısından kaçınılmazdırlar.

'Kozmolojik' (*Cosmologic*) kelimesi *cosmos* ve *logic* kelimelerinin bir araya getirilmesinden oluşan birleşik bir kelime olarak kozmos üzerine söyleme, inceleme ve araştırma anlamına gelmektedir. 'Cosmos', 'düzenli evren' (*ordered universe*) anlamına geldiği gibi var olan evren (*actual universe*) anlamında da kullanılmıştır. Bu çerçevede Tanrı'nın varlığına dair kozmolojik kanıt, düzenli evrenden yola çıkarak Tanrı'nın varlığına ulaşan akıl yürütmelerin sonucu olarak anlaşılabilir yani her hangi bir kozmolojik kanıtta 'cosmos' kelimesinin her iki anlamının referans alındığı savunulabilir. Şöyle ki; bu zaman kadar sunulan tüm kozmolojik kanıtlar var olan evrenin tecrübesinden hareketle evrenin bir bütün olarak kendisi ve/ya tikel parçaları ile alakalı genel bir ilkeyi öncüllerinde barındırmışlar; bu ilkelerin doğruluğunun olgusal tecrübe ile uyumlu olduğunu yani ilkenin tecrübeye dayanarak gerekçelendirilebileceğini savunmuşlardır. Tecrübenin gerek zamansal ve gerekse mekânsal açıdan kozmosun bir kısmına dair oluşu, yani sınırlılığı, kozmosun bir bütün olarak tümü veya tüm tikel kozmolojik olgular için geçerli olduğu iddia edilen bir ilkenin kozmolojik kanıtın öncüllerinden olması, tecrübe edilmeyen ve tecrübe edilen arasında ortak bir özelliğin olduğu kabulüyle hareket edildiğini göstermektedir. Bu kabul, kozmolojik düzeyde bir tür düzenin olduğunu varsaymak anlamına gelmektedir. O halde kozmolojik kanıt açısından 'cosmos'un hem var olan evren hem de bu evrenin bir tür düzene sahip olduğu anlamına geldiği savunulabilir. Ancak hemen akla gelebileceği gibi evrenin düzenliliğine dayalı teist kanıt, kozmolojik kanıttan farklı bir tür olan teleolojik kanıttır. O halde kozmolojik kanıt terkipteki 'kozmo' kavramının ilk unsuru olan *cosmos*'un 'düzenli evren' yerine 'var olan evreni' ifade ettiği de kabul edilebilir. Yine de literatürde ayrı birer teist kanıt olarak kabul edilen teleolojik ve kozmolojik kanıtın evrene dair tecrübelerle dayanması sebebiyle aynı türden olduğunda ısrar edilirse her iki kanıt türünü İ. Latif Hacınebioğlu'nun kavramsallaştırmasıyla kozmo-teolojik 'cosmo-theological' teistik

¹⁶ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 24; Ferit Uslu, *Tanrı ve Fizik: Büyük Patlama ve Öncesi* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010), 33; Evans ve Manis, *Din Felsefesi*, 70; Alvin Plantinga, "God, Arguments for Existence of", *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward Craig (London, New York: Routledge, 1998), 3150.

kanıtlar olarak bir araya getirmek mümkündür. Kozmo-teolojik kanıtların alt türlerinden biri olan kozmolojik kanıt evrenin varlığı ile ilgili olgulara, diğer alt türü olan teleolojik kanıt ise evrendeki düzen, sistem ve dizayn edilmişliğe dayanır.¹⁷

Kozmolojik kanıtın savunucusu en temelde 'Kozmosun varlığını tecrübe ediyorum ve bu tecrübem bana Tanrı'nın varlığını gösteriyor' iddiasının sahibidir. Tecrübe ile alakalı bir iddianın kanıt türünden sunumu tecrübi (*a posteriori*) kanıt olarak tanımlanır. Dolayısıyla kozmolojik kanıt tecrübi kanıtlardandır.¹⁸ Bu noktada bir kanıtın tecrübi olarak nitelendirilmesine imkan tanıyan 'tecrübe ile alakalı olmanın' tam olarak ne anlama geldiğinin belirtilmesi gerekir; çünkü bu konuda bir fikir birliğinin olmadığı söylenebilir. Bir sonuç ve öncüllerden oluşan bir kanıtta, sonucun öncüllerden tümdengelsel veya olumsal bir şekilde çıkarılması tecrübe ile alakalı oluşan öncüllerin niteliği olduğunu göstermektedir.

Öncüllerin tecrübe ile alakalı olması ise öncelikle ya öncüllerin tümünün ya da öncüllerin en az bir tanesinin tecrübe ile ilişkilendirilebildiği anlamına gelir. Hume, Kant ve pozitivistlerin kozmolojik kanıtla yönelik itirazlarının temelinde kozmolojik kanıtın tüm öncüllerinin aslında tecrübe ile ilişkili olmadığı yargısı yattığı söylenebilir. Bununla beraber kozmolojik kanıt savunucularının ikinci görüşü, yani kanıtın en az bir öncülünün tecrübe ile ilişkili olmasının yeterli olduğu iddiasını, savunduğu söylenebilir.¹⁹

İkinci olarak, bir öncülün tecrübe ile alakalı olması hakkında farklı görüşler de bulunmaktadır. Tecrübe ile alakalı olmanın, öncülün tamamen tecrübeye dayanması anlamına geldiğini savunanlar olduğu gibi tamamen sezgisel bir şekilde sunulan; ancak tecrübe ile doğrulanabilir ve/ya yanlışlanabilir olması anlamına geldiği de öne sürülmüştür. Epistemik düzlemde deneyimcilik (*empiricism*) ve akılcılık (*rationalism*) ayırımına dayanan bu iki farklı görüşe daha detaylı bir şekilde üçüncü bölümün başında 'kozmojik kanıtın imkanı' başlığı altında değinileceği için kanaatimizce Pruss'un kozmolojik kanıtının tecrübe ile yanlışlanmaya açık olması sebebiyle tecrübi bir kanıt olarak nitelendirilmesinin yerinde olduğunu söylemekle yetineceğiz.

Bir varlık hakkında düşünerek başka bir varlığa ulaşma iddiası günlük hayatta sıklıkla yaptığımız bir şeydir. Sabah işe gitmek için durağa vardığınızda eğer durakta az sayıda kişi olduğunu görürseniz otobüsün biraz önce gelip gittiğini düşünürsünüz; okuldan eve dönen çocuğunuzun kolunun sarılı olduğunu fark ettiğinizde ya bir kaza geçirdiğini, ya da arkadaşıyla kavga ettiğini çıkarımlarsınız. Verilen örneklerde durakta insanların olması ve çocuğun eve dönmesinin tek başına yukarıdaki çıkarımları yapmaya imkan veremeyeceği açıktır. Çıkarımı

¹⁷ Hacinebioğlu, *Does God Exist? Logical Foundations of the Cosmological Argument*, 12.

¹⁸ Teleolojik kanıt da tecrübi kanıttır. Geleneksel teistik kanıtlar açısından akli (*a priori*) kanıt olarak nitelendirilebilecek tek teistik kanıtın ontolojik kanıt olduğu kabul edilir.

¹⁹ Andrew Chignell ve Derk Pereboom, "Natural Theology and Natural Religion", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2020), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/natural-theology/>.

yapmayı sağlayan, durakta normalde olması gerekenden daha az sayıda insan olması ve eve dönen çocuğun kolunda sargı olmasıdır. Bir başka deyişle her iki durumda da çıkarıma imkan veren şey, var olanlarla beraber onların belirli özelliklere sahip olmasıdır. Kozmolojik kanıt açısından da kozmosun varlığından Tanrı'nın varlığına ulaşma iddiasına imkan veren şey kozmosun sahip olduğu iddia edilen bir özellik, kozmolojik bir olgudur: kozmolojik kanıt dair literatüre bakıldığında kozmolojik varlıkların doğaları gereği olumsal olma, bağımlı olma, sonlu olma, değişme ve hareket etme gibi özellikleri olduğu ve bu özelliklere sahip varlıktan yola çıkan bir düşünsel faaliyetin Tanrı'ya ulaşabileceği öne sürülmüştür.

Bununla beraber söz konusu kozmolojik olgunun kanıtın dayanak noktası olması olguyla alakalı genel bir prensip veya ilkenin de kanıtın öncüllerinden olmasını gerektirmektedir. Bu tür bir ilkenin var olması gerekliliği yalnızca kozmolojik kanıtlara has değildir. Eldeki veri (tecrübe) ve elde edilen sonuç arasında çıkarımsal faaliyetin imkanı ikisi arasında bağlantı kurmayı sağlayan bir unsuru da gerektirmektedir. İşte bu bağlantı noktası kanıtın ilk öncülü olarak kabul edilen prensip veya ilkedir. Yukarıdaki ilk örnek üzerinden gidilirse, durakta az sayıda insanın olmasıyla otobüsün az önce geçmiş olması sonucunu ilişkilendirmeyi sağlayan ilke; daha önce neredeyse tüm otobüs gelip geçmelerinde durakta az sayıda insanın kaldığına dair tecrübeler veya bu tür tecrübeyi bildiren şahitliklere dayanan istatistiksel bir genelleştirmedir. Şüphesiz her ilkenin bu tür bir genelleştirme olmasına gerek yoktur. Nitekim kozmolojik kanıtın sahip olduğu ilke/lerin hepsinin bu tür tümevarımsal önermeler olduğu söylenemez. Fakat epistemik statüsü ne olursa olsun bu tür bir ilkenin varlığı kozmolojik kanıt için elzemdir.

Kozmolojik kanıtın, yukarıda sözü edilen kozmolojik olgulardan hareketle, Tanrı'nın varlığını gösterdiği iddia edilmektedir. Kozmolojik kanıt sahibinin amacı tüm İbrahimi dinlerin müntesiplerinin kabul ettiği Alim-i Mutlak, Kadir-i Mutlak, Mutlak İyi ve tek olan yüce varlığın var olduğunu göstermektir.

Son olarak bir iddianın doğruluğunun gösterilmesi amacını taşıyan bir akıl yürütme faaliyeti olarak, yapısal açıdan birçok farklı kanıt türünün olduğu açıktır. Tümdengelsel ve tümevarımsal kanıtlar yapısal açıdan birbirlerinden ayrılan kanıt türleridir. Çoğunlukla tümdengelsel yapıda olsa da, özellikle geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısından itibaren tümevarımsal kozmolojik kanıtlar da sunulmuştur. Yapısı itibariyle farklı kozmolojik kanıt türleri 1.3. başlığı altında ele alınacaktır.

Sonuç itibariyle kozmolojik kanıt, bir ilkeye dayanarak kozmolojik bir olgudan İbrahimî Tanrı inancının doğruluğunun tümdengelsel ve tümevarımsal şekilde çıkarımlanabileceğini gösteren akıl yürütmedir. Bu çerçevede kozmolojik kanıt en genel ifadeyle şu şekildedir:

1. Kozmolojik bir olgu vardır.
2. Bu olgunun var olmasının bir açıklaması veya nedeni vardır.

3. Bu olgunun varlığının açıklaması veya nedeni kendisi veya başka bir kozmolojik olgu olamaz.
4. Olgunun açıklaması veya nedeni kozmosun dışındadır.
5. Bu açıklama veya neden, Tanrı'dır.

1.2. Kozmolojik Kanıtları Sınıflandırma Sorunu

Kozmolojik kanıt tarihine bakıldığında yukarıda sunulan taslak kanıtın, sonuç önermesi haricindeki tüm önermelerinin çok farklı şekillerde sunulduğu görülecektir. Buraya kadar kozmolojik kanıttan tek bir kanıtı işaret edecek şekilde özel isimmiş gibi bahsedilmesi Hacinebioğlu'nun ifade ettiği gibi, kavramın bir ailenin soyadı gibi birden çok üyeye sahip bir kanıt ailesinin üst adı olmasından kaynaklanmaktadır.²⁰

Aile üyelerinin birbirlerinden ne noktada farklılaştığı sorusu ise literatürde birden çok kanıt sunumuyla karşılanmıştır. Denilebilir ki, yalnızca kozmolojik kanıt sınıflandırması başlı başına bir çalışmanın konusudur. Sınıflandırma önemlidir çünkü bir kanıtın sunumu tek başına sonucu için bir gerekçelendirme sağlamaz. Önemli olan kanıtın her bir öncülünün gerekçelendirilebilmesi veya kanıtı yönelik her türlü itirazın çürütülebilmesidir. Kozmolojik kanıtı yönelik neredeyse kanıt sayısı kadar itiraza rağmen bu itirazların bazılarının ailenin tüm üyeleriyle alakalı olmaması muhatap olunan kozmolojik kanıtın hangi sınıfa dahil olduğunu bilmenin önemli olduğunu göstermektedir. Sınıflandırmanın yalnızca kanıt ve kanıtı yönelik itirazları değerlendirmek isteyen muhatapı açısından önemli olduğu da söylenemez. Kanıtı yönelik itirazın sahibi de kanıtın ne tür bir kozmolojik kanıt olduğunu göz önüne almalıdır.²¹

1.2.1. Kanıtta ele alınan kozmolojik olguya göre sınıflandırma

İlk sınıflandırma teklifi ele alınan kozmolojik olguya dayanmaktadır. Kozmolojik varlıkların olumsuzluğu (*contingency*), sonluluğu²² (*finitude*) veya bağımlılığı (*dependant*), hareket halinde olması (*in motion*) ve/ya değişebilmesine (*changeable*) dayanan farklı kozmolojik kanıtlar sunula gelmiştir. Thomas Aquinas'ın Tanrı'nın varlığına dair öne sürdüğü beş kanıtın üçüncüsü tecrübe edilen varlıkların olumsuzluğunun ancak ve ancak zorunlu bir varlığın var oluşuyla açıklanabileceğini gösterme amacı taşımaktadır. İbni Sina'nın imkan kanıtı da bu türden kozmolojik kanıtlardandır. Yine Leibniz'in kozmolojik kanıtı ve günümüzde Richard Taylor'un kozmolojik kanıtının odaklandığı kozmolojik olgu da olumsuzluktur. Sonluluk olgusu ise Gazali,

²⁰ Hacinebioğlu, *Does God Exist? Logical Foundations of the Cosmological Argument*, 19.

²¹ William L. Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz* (London: The Macmillan Press LTD, 1986), 283.

²² 'Sonluluk' kelimesinin ilk anlamı zamanın bir anında bitme, varlıktan çekilme, ebedi olmama şeklindedir. Ancak kozmolojik kanıtlar en temelde kozmosun kökeni ve var olma nedenine dair bir çıkarımda buldukları için kozmolojik kanıtlar özelinde sonluluğun, geriye dönük nedenler silsilesinin bir başlangıcı olması anlamında kullanılması söz konusudur. Bu sebeple bu çalışma boyunca sonluluk ilk anlamıyla kullanılmamıştır.

Bonaventura ve çağdaş filozoflardan Craig'in kozmolojik kanıtlarının odaklandığı kozmolojik olgudur.²³ Bağımlılık ise kozmosun bizzat kendisi veya kozmosta var olanların var oluşlarının, kendilerinden başka bir varlığa/bu varlığın nedensel faaliyetine bağlı olması anlamına gelir. Bağımlılık, Aquinas'ın İkinci Yolu olarak bilinen ve bunun haricinde çağdaş dönemde Koons'un kozmolojik kanıtlarının esas aldığı kozmolojik olgudur.²⁴ Bunların haricinde kozmosta vuku bulan değişim veya hareketin²⁵ esas alındığı ve kökleri Aristoteles'e dayandırılan kozmolojik kanıtlar da bulunmaktadır. Yine Aquinas'ın Beş Yolu'nun ilki bu tür bir türden kanıttır.

İlk sınıflandırmanın üyeleri şu sorularla ilişkilendirilebilir:

1. Olumsuzluğa odaklanan kanıtlar 'Neden olumsal varlıklar yok değil de vardır'; 'Neden hiçbir şey olmaması yerine bir şeyler vardır'; 'Neden başka mümkün varlıklar değil de aktüel varlıklar vardır?' sorularının cevabını arar.
2. Sonluluğa odaklanan kanıtlar 'Var olmaya başlayan şeyler nasıl var olmaya başlamışlardır' veya 'Var olmaya başlayan şeylerin başlatıcısı nedir?' sorularına cevap arar.
3. Bağımlılığa odaklanan kanıtlar 'Var olmak için bir nedene ihtiyaç duyan şeylerin nedeni nedir veya kimdir?' sorusuna cevap arar.
4. Değişim ve hareket olgularına dayanan kanıtlar 'Hareket ve değişim içinde olan varlıkların hareket ve değişiminin nedeni nedir?' sorusuna cevap arar.

1.2.2. Kanıtın öncüllerinden olan ilkeye göre sınıflandırma

İkinci sınıflandırma teklifi ise kanıtların öncüllerinden biri olan temel ilkeye dayanmaktadır. Craig yukarıda sorulan ilk üç sorunun cevabını arayan kozmolojik kanıtların aşağıdaki ilkelerden en az birini öncüllerinde barındırdığını ve kozmolojik kanıtların, barındırdıkları ilkeye göre tasnif edilebileceğini savunmaktadır.²⁶ Craig'e göre ilkeler şunlardır:

1. Belirleme ilkesi (*Principle of Determination*)
2. Nedensellik ilkesi (*Principle of Causality*)

²³ Muḥammad b. Muḥammad al-Gazali, *Filozofların Tutarsızlığı*, çev. Mahmut Kaya ve Hüseyin Sarıoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2005), 80; Bonaventure, *Commentary on the Sentences: Philosophy of God. Works of St. Bonaventure XVI*, çev. R. E. Houser ve Timothy B. Noone, Works of Bonaventure 16 (St. Bonaventure, NY: Franciscan Institute Press, 2014); William L. Craig, *The Kalām Cosmological Argument* (London: Palgrave Macmillan UK, 1979).

²⁴ Thomas Aquinas, *Summa Theologiæ* (New York: McGraw-Hill, 2006); Robert C. Koons, "A New Look at the Cosmological Argument", *American Philosophical Quarterly* 34, sy 2 (1997): 193-211.

²⁵ Motion kelimesi hareket anlamına gelmekle beraber kozmosta vuku bulan değişime atıf yapması sebebiyle değişim anlamında kullanılması daha makul gibidir.

²⁶ Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, 282-91.

3. Yeter sebep ilkesi (*Principle of Sufficient Reason*)

Belirleme İlkesine göre gerçekleşmesi eşit derecede mümkün en az iki durumdan birinin aktüel hale gelmesi, bunu belirleyen ve özgürce seçimde bulunan bir varlığın var oluşunu gerektirir.²⁷ Nedensellik ilkesine göre ise varlığı özü olmayan veya varlığı özünden olmayan bir varlık, var oluşu için bir nedene sahiptir ve bir varlık aynı anda hem neden hem de sonuç olamaz. Yeter sebep ilkesine göre ise bir varlığın neden yok değil de var; bir önermenin neden yanlış değil de doğru olduğuna dair bir yeter sebep olmalıdır.²⁸

William Rowe, Craig'den farklı olarak tüm kozmolojik kanıtların yeter sebep ilkesinin bir versiyonunu barındıran; zorunlu bir varlığın var olduğunu bildiren bir önermeyi ara sonuç olarak sunan ve bu varlığın Tanrı olduğu iddiasını desteklediği iddia edilen tecrübi kanıtlar olduğunu söyler. Kanıtların ayrıştıkları nokta yeter sebep ilkesinin farklı versiyonlarını kullanıyor olmalarıdır.²⁹ Dolayısıyla Rowe'a göre belirlenim ilkesi veya nedensellik ilkesi yeter sebep ilkesinin farklı türleridir.

Kozmolojik kanıt tarihi ile alakalı ilk ve en detaylı eserin³⁰ sahibi olan Craig, Rowe'un iddiasının Leibniz'in yeter sebep ilkesi hakkında görüşlerinin çeşitliliği göz önüne alındığında dayanaktan yoksun olmadığını kabul eder. Ayrıca bu görüş yalnızca Rowe tarafından dillendirilmiş de değildir.³¹ Ancak yine de bu tür sınıflandırma teklifinin yanlış olduğunu savunur. Ona göre yeter sebep ilkesinin reddi her zaman nedensellik ilkesinin de reddini gerektirmez. Yeterli açıklamanın sunulamayacağı durumların var olabileceği makul bir şekilde iddia edilebileceği halde, nedensiz bir şekilde var olan bir nedenin (*uncaused cause*) var olduğu makul bir şekilde savunulabilir.³² Bununla beraber kendini açıklayan (*self-explained*) ve nedensiz (*uncaused*) kavramları arasındaki farkın ortadan kalkması durumunda Schopenhauer'un literatüre Taksi Sorunu (*Taxicab Problem*)³³ olarak geçen itirazının haklı olabileceğini düşünmektedir. Eğer nedensellik ilkesi ve yeter sebep ilkesinin aynı ilke olduğu kabul edilirse nedensellik ilkesine

²⁷ Craig, *The Kalām Cosmological Argument*, 150-51. Craig, Belirleme ilkesinin Müslüman kelimacıların kozmolojik kanıtlarında yer alan temel ilke olduğunu söyler. Belirleme ilkesi mümkün bir varlığın var olması için bir nedene ihtiyacı olduğunu savlar. Bu açıdan nedensellik ilkesi ile benzeşmesine rağmen nedensellik ilkesi mekanik ve deterministik nedensel ilişkiyi savladığı halde belirleme ilkesi irâde sahibi bir varlığın neden olabileceğini gösterir, bkz. Craig, 91. vd.

²⁸ Peter Van Inwagen, *Metaphysics* (Boulder: Westview Press, 2015), 159.

²⁹ William L. Rowe, *The Cosmological Argument* (Princeton: Princeton University Press, 1975), 3-4.

³⁰ Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*.

³¹ Richard Gale'in 'teist açıklama' adını verdiği kozmolojik kanıt, ona göre, üç kısımdan oluşmaktadır: 1. Varolan olumsal bir olgu, 2. Açıklayıcı bir kanıt ve 3. Yeter sebep ilkesinin bir versiyonu. Bknz. Richard M. Gale, *On the Nature and Existence of God* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 291.

³² Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, 286.

³³ Schopenhauer, kozmosun varlığına dair bir açıklama talebinin neden zorunlu varlık için geçerli olmadığını sorgulamıştır. Bu durum gidilmek istenen yer için bir taksi kiralayıp, menzile ulaşılınca taksiden inmeye benzemektedir. O halde Schopenhauer'a göre kozmolojik kanıt hatalıdır çünkü kanıtta kullanılan ilkeler sonuca uygulanmadan sonuç olduğu gibi kabul edilmektedir; bkz. Arthur Schopenhauer, *On the Fourfold Root of the Principle of Sufficient Reason and On the Will in Nature: Two Essays*, çev. Karl Hillebrand (The Project Gutenberg, 2016), 85.

dayanan bir kanıtın sonucunda ulaşılan ve nedensiz bir şekilde var olan bir neden (*uncaused cause*) ile yeter sebep ilkesine dayanan kozmolojik bir kanıtın sonucunda ulaşılan kendini açıklayan (*self-explained*) varlığın aynı olduğu kabul edilmelidir. Bu tür bir varlık, kendinin nedeni (*self-caused*) varlık olacaktır. Bir varlığın kendine neden olması mümkün değildir. O halde nedensiz bir neden ve yeter sebep birbirinden ayrı olarak düşünülmelidir. Dolayısıyla Craig'e göre Leibnizci ve Aquinasçı kanıtları birbirinden ayırmak gerekmektedir.³⁴

Kelam kozmolojik kanıtı savunucusunun yeter sebep ilkesinin doğruluğunu varsayarak kendini açıklayan bir varlığın, var olduğuna ulaştığını ve kozmosun kendini açıklayıcı olmadığından hareketle var olması için bir nedene ihtiyaç olduğu sonucuna ulaştığı düşünülebilir. Ancak Craig bu tür bir kanıtın Kelam kozmolojik kanıtın bir versiyonu değil, Leibnizci ve Aquinasçı kozmolojik kanıtların birleşimi olan bir tür kozmolojik kanıt olacağını söyler. Ona göre Kelam kozmolojik kanıtı hiçbir şekilde yeter sebep ilkesini öncüllerinde veya önyorsayımalarında bulundurmaz; yalnızca belirlenim ilkesini esas alır ve bu ilke yeter sebep ilkesinden tamamen farklıdır.³⁵

Bununla beraber nedensellik ilkesi ve belirlenim ilkesi arasında bir aynılık ilişkisi olduğu savunularak Kelam kozmolojik kanıtının ve Aquinasçı kozmolojik kanıtların aynı olduğu düşünülebilir. Craig bu yorumun da hatalı olduğunu; her iki kanıtın sonucunda ulaşılan 'neden'in farklılığıyla açıklamaya çalışır. Ona göre Aquinasçı kanıtlar mekanik bir nedensellik ilişkisinin tarafı olan bir tür nedenin varlığına ulaşırken Kelam kozmolojik kanıt kozmosu var etme ve var etmeme karşısında kozmosu var etmeyi tercih eden bir nedenin var olduğu sonucunu gerekçelendirir. Bu sebeple belirlenim ilkesi nedensellik ilkesiyle aynileştirilemez veya ona indirgenemez.³⁶ Dolayısıyla Craig, kozmolojik kanıtları Kelam kozmolojik kanıtı, Aquinasçı kozmolojik kanıtlar ve Leibnizci kozmolojik kanıtlar olarak üç ana kısma ayırır.³⁷ Craig'in yeter sebep ilkesi ve nedensellik ilkesine dayanan kanıtlara yönelttiği itirazların haklı olup olmadığı sorusu bir kenara bırakılırsa, sınıflandırma açısından Rowe'a yönelttiği eleştiriler haklı görünmektedir.

Craig'in sınıflandırması esas alınırca belirlenim ilkesini öncüllerinde barındıran kanıtlar Gazzâlî'nin kozmolojik kanıtı ve bu kanıtın çağdaş versiyonu olan Craig'in Kelam kozmolojik kanıtıdır. Nedensellik ilkesini öncüllerinde barındıran kanıtlara ise Aquinas'ın İkinci Yol'u ve Koons'un kozmolojik kanıtı örnek olarak verilebilir. Yeniçağ filozoflarından Leibniz ve Clark'ın

³⁴ Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, 286. Craig burada Aquinasçı kanıtların Leibnizci kanıtlara göre daha güçlü olduğunu düşünür gibidir. Nitekim ilerleyen satırlarda '... modern Thomasçılar kendi kanıtlarını yeter sebep ilkesine nispetle ele alarak açıkça kendilerini cenaze ateşinin üzerine atarlar' der; Craig, 286.

³⁵ Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, 286.

³⁶ Craig, 286-87.

³⁷ Craig, 282-84.

kozmozolojik kanıtları ile çağdaş dönemde Pruss'un kozmozolojik kanıtları da yeter sebep ilkesini öncüllerinde barındıran kanıtlardandır.

1.2.3. Kanıtta ele alınan kozmozolojik varlığa göre sınıflandırma

Üçüncü sınıflandırma ise Stephen Evans tarafından teklif edilmiştir. Her bir tikel kozmozolojik varlığın veya var olmaya başlayan her kozmozolojik varlığın bir nedene, yeter sebebe veya başlatıcıya ihtiyacı olduğunu öne süren ve buradan hareketle Tanrı'ya ulaştığı iddia edilen kozmozolojik kanıtların yanı sıra evreni bir bütün olarak ele alarak bu bütünün bir nedene, yeter sebebe veya başlatıcıya ihtiyacı olduğunu bildiren bir önermeyi öncüllerinde barındıran kozmozolojik kanıtlar da bulunmaktadır. Bir başka deyişle ilk türden kozmozolojik kanıtlar tikel kozmozolojik varlıklarla alakalıyken, ikinci türden kanıtlar kozmosun bizzat kendisini esas alırlar. Evans ilk türden kozmozolojik kanıtları *parçacı kozmozolojik kanıtlar*; ikinci türden kanıtları ise *bütüncül kozmozolojik kanıtlar* olarak nitelendirir.³⁸

Pruss ise ilkeye göre sınıflandırmayı iki grup altında toplar. Ona göre Kelam kozmozolojik kanıt ve Aquinasçı kozmozolojik kanıtlar *yerel nedensellik ilkesi (local-causal principle)*, olarak adlandırdığı bir tür nedensellik ilkesini; Leibnizci kanıtlar ise yeter sebep ilkesi veya evrensel bir nedensellik ilkeyi (*global-causal principle*) öncüllerinde barındırırlar. Yerel nedensellik ilkesini öncüllerinden barındıran kanıtlar ise imkansızlığı iddia edilen sonsuz gerilemenin türüne dayanarak ayrılırlar. Kelam kozmozolojik kanıtı aktüel sonsuz serilerin imkansızlığı kabulüne dayanırken Aquinasçı kanıtlar özsel sıralı sonsuz serilerin imkansızlığını öne sürer.³⁹ Leibnizci kanıtlar ise kozmosu tikel varlıkların *bütünü* olarak ele alır. Odaklandığı olgular bağımlılık veya olumsuzdur. Geriye dönüş sorununa ise sonsuz geriye dönük nedenler veya açıklamalar silsilelerinin açıklayıcı olma açısından başarısız olacağını göstermeye çalışarak cevap verirler. O halde denilebilir ki, Pruss'un sınıflandırması büyük ölçüde Evans'ın bütüncül ve parçacı kanıtlar ayrımına dayanır.

Leibniz'in kozmozolojik kanıtı bütüncül kozmozolojik kanıtlardandır. Aquinas'ın Beş Yolu'nun ilk üçü ise parçacı kozmozolojik kanıtlardandır. Günümüzde ise Koons, Swinburne, Gale ve Pruss'un kozmozolojik kanıtları bütüncül kozmozolojik kanıtlardır.

1.2.4. Sonsuz geriye dönüş açısından sınıflandırma

Dördüncü sınıflandırma ise kanıtın öncüllerinde bulunan temel ilkenin doğruluğu ve ilgili olgunun varlığının kabul edilmesi durumunda ortaya çıkan gerilemeyle (*regress*) alakalıdır. Her hangi bir tikel varlığın var olmaya başlaması, var olmak için bir nedene ihtiyacı olması veya

³⁸ Evans ve Manis, *Din felsefesi*, 71.

³⁹ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 24.

var olduğu halde hiç var olmamış olmasının aklen kabul edilebilir olması (mümkün olması) onun var oluşunun başka bir varlığın etkisiyle mümkün olduğunu göstermektedir. Ancak bu etkili (*efficient*) varlığın zorunlu bir varlık olduğuna kozmosun veya tikel kozmolojik bir varlığın sonluluğunun, bağımlılığının veya olumsuzluğunun kabulü durumunda bile doğrudan ulaşılamaz. Ben kendimi var edemem; ancak annem ve babamın varlığı benim varlığımı *açıklayabilir*. Onların varlığını ise büyükannelerim ve dedelerimin varlığı açıklar ve bu şekilde nedenler veya nedenlerin bildirildiği açıklamalar bir silsile halinde geriye doğru götürülebilir. Bir başka örnek ise önümde duran bilgisayarda bu metinle alakalı belgelerin olduğu dosyanın açılması hadisesidir. Dosyanın açılması, imlecin dosya ikonunun üzerinde bulunması ve bilgisayarın imleç ikonun üzerindeyken çift tıkladığını algılamasıyla açıklanır. Bilgisayarın algılaması ise touchpadin üzerine parmağımla iki defa dokunmam ile açıklanacaktır. Daha da geriye doğru süreç işletilebilir. Görülebileceği gibi geriye dönük bir açıklama talebi karşılandığı müddetçe silsile, sonuna bir taş daha eklenen bir domino taşı dizisi gibi uzamaktadır. Kozmolojik kanıtlar bu geriye dönüşün bir yerde nihayete ermesi gerektiğini iddia eden kanıtlardır. Bu noktada Craig, kozmolojik kanıtların *zamansal açıdan sonsuz gerilemenin imkansızlığını savunanlar, özsel sıralı sonsuz geriye dönük silsilelerin imkansızlığını savunanlar ve sonsuz geriye dönüşle ilgili olmayan kanıtlar* olarak sınıflandırılabilirliğini iddia eder.⁴⁰

Craig'in sınıflandırması belirli açılardan hatalıdır. Sonsuz gerileme ile alakalı olmayan kanıtlar olarak nitelendirdiği Leibnizci kanıtlar alemin ezeli olabilmesinin aklen mümkün olduğu öngörüsüne sahip olmaları sebebiyle Craig tarafından bu şekilde sınıflandırılmıştır. Fakat böyle bir geriye dönük sonsuz serinin aklen mümkün olması Leibnizci kozmolojik kanıt sahipleri açısından silsilenin kendi kendine yeten bir varlık olduğu anlamına gelmez. Bir başka deyişle kanıt sahibi için kozmos böyle bir varlık olsa bile onun bu tür bir varlık oluşunun öne sürülmesi makul bir açıklama sunmamaktadır. Leibnizci bir kanıt açısından olumsal varlıklar açısından sonsuz geriye dönük bir serinin kendisi nedensel açıdan veya açıklayıcılık açısından kısır (vicious). Dolayısıyla kozmolojik kanıtlar gerileme sorunu açısından üç kısma ayrılabilir; ancak Craig'in sınıflandırmasından farklı olarak üçüncü tür kozmolojik kanıt sonsuz geriye dönüşün açıklayıcılık açısından başarısız olduğunu savunan kanıtlardır.

1.2.5. Kanıtta ele alınan kozmolojik olgunun zamansallığı açısından sınıflandırma

Dördüncü sınıflandırma ile alakalı bir başka sınıflandırma şekli de literatürde yer almaktadır. Sonsuz geriye dönük silsilenin mümkün oluşuyla kozmolojik kanıtın başarısızlığına hükmeden itiraz sahibine zamansal sonsuz geriye dönük silsilelerin imkansız olduğunu göstererek cevap veren kanıtlar *zamansal kozmolojik kanıtlar*; aktüel sonsuz geriye dönük serilerin aklen mümkün olmasına rağmen gerek özsel açıdan imkansız ve gerekse açıklayıcılık açısından başarısız olduğunu göstererek cevap verme iddiasındaki kanıtlar *zamandışı kozmolojik*

⁴⁰ Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, 283.

kanıtlar olarak ayrılabilir.⁴¹ Gazzâlî, Bonaventura ve Craig'in kanıtları zamansal kozmolojik kanıtlardanken, Aquinas'ın Beş Yolu'nun ilk üçü, Leibniz, Clark, Swinburne ve Koons'un kozmolojik kanıtları zamandışı kozmolojik kanıtlardandır.

1.2.6. Kanıtlanan varlık açısından sınıflandırma

Son sınıflandırma teklifi ise kozmolojik kanıtın ara sonucu olarak nitelendirilebilecek önermede var olduğu bildirilen varlığa göre yapılır. Olumsuzluğa dayanan kozmolojik kanıtların zorunlu bir varlığın (*a necessary being*) var olduğunu; sonluluğu esas alan kozmolojik kanıtların bir ilk nedenin (*first cause*) var olduğunu ve nedenselliği esas alan kozmolojik kanıtların nihai bir nedenin (*ultimate cause*) var olduğunu rasyonel bir şekilde savunmaya imkan tanıdığı söylenebilir.

Bu tür bir sınıflandırmaya literatürde yer alan kozmolojik kanıtların sahipleri tarafından sadık kalındığı söylenemez. Bu sınıflandırmaya göre Aquinas'ın kozmolojik kanıtları veya bütüncül kozmolojik kanıtlar ya zorunlu bir varlığın var oluşunu ya da nihai bir nedenin var oluşunu gösterirler. Ancak, örneğin, Alexander Pruss, tüm kozmolojik kanıtların amacının bir ilk nedenin var olduğunu ve bu nedenin Tanrı olduğunu gösterme amacı taşıdığını belirtir.⁴² Şüphesiz sınıflandırmaya esas olan ilk nedenin zamansal bir öncelik anlamında ilk olduğu, verilen örneklerdeki ilk nedenin ise hiyerarşik anlamda ilk olduğu makul bir şekilde savunulabilir. Ancak yine de kanıtları esas aldıkları olgudan hareketle ulaştıkları ara sonuca göre sınıflandırmak çok sağlıklı olmayacaktır.

1.3. Kozmolojik Kanıtın Tarihi

Her ne kadar birer teist kanıt olarak sunulmasa da kozmolojik kanıtın ilk örneklerine Antik Yunan felsefesinde rastlanmaktadır. Platon, *Yasalar* adlı eserinde aşkın bir varlığın var oluşunu gerekçelendirmektedir. Platon'un odaklandığı kozmolojik olgu harekettir (*motion*). Platon'a göre eksen etrafında dönme, konumunu değiştirme, büyüme/birleşme, küçülme/bölünme, yavaşlama, hızlanma ve son olarak tüm bu hareketlerin gerçekleşmesini sağlayan yine bu türlerden biri olan hareketlenme şeklinde dokuz tür hareketi tecrübe ederiz.⁴³ Ancak bu hareket türlerinin gerçekleştiği varlıkların hiç birinin, hareketi kendilerinde varlığa getirdiği söylenemez. Bir başka deyişle dokuzuncu türden hareket önceki sekiz türden hareketin bir araya getirildiği bir üst hareket türüdür. Büyüme ancak ve ancak büyüyen varlığı büyüten başka bir varlığın hareketi ile mümkündür; bozulma ancak ve ancak bir varlığın başka bir varlığa *hareketsel* etkisi ile gerçekleşir vb. Her ne kadar ilk sekiz hareketi dokuzuncu türden

⁴¹ Evans ve Manis, *Din Felsefesi*, 71.

⁴² Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 25.

⁴³ Platon, *Yasalar*, çev. Candan Şentuna ve Saffet Babür (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2007), 396-97.

hareket ile açıklayabilsek de dokuzuncu türden hareketin açıklaması bu şekilde yapılamaz. Eğer x varlığında gerçekleşen büyüme, y varlığının x varlığında büyüme hareketini ortaya çıkaracak hareketiyle; y varlığındaki hareketi z varlığının *hareketsel* etkisi ile açıklanabileceği ve bunun sonsuza kadar geriye götürülebileceği öne sürülerek açıklanabildiği iddia edilirse, Platon'a göre bu teklif, mantıksal bir saçmalıktan öteye geçmeyecektir. Hacınebioğlu'nun belirttiği gibi, Platon sonsuz geriye dönük silsilelerin aktüel ve özsel imkânsızlığını⁴⁴ açıkça dile getirmese de kabul etmiş gözükmektedir.⁴⁵ Zira o, yukarıdaki türden hiçbir hareketin kendinden vuku bulamayacağını ve bu sebeple kendiliğinden oluşan hareket (*self-motion*) olmaksızın yukarıdaki türden hareketlerin tecrübe edilemeyeceğini söyler. Sonuç olarak Platon'a göre tecrübe edilen her hareketin neden vuku bulduğunu kendi hareketi ile açıklayan ancak kendiliğinden hareket eden bir varlık olmalıdır. Platon'un kozmolojik kanıtı kabaca şu şekildedir:

1. Hareket eden varlıklar vardır.
2. Hareket eden varlıkların hareket etmesini sağlayan başka bir varlığın hareketidir.
3. Ne kadar geriye gidilirse gidilsin hareketin neden vuku bulduğunun açıklaması, başka bir varlığın hareketiyle verilemez.

O halde,

4. Kendiliğinden hareket eden bir veya birden çok varlık vardır.

Sonuç olarak Platon'un kanıtının şu özelliklere sahip olduğu söylenebilir:

- i. Sonluluk olgusuna odaklanır.
- ii. Özsel sonsuz geriye dönüşün imkansız oluşunu bildirir.

Bu çerçevede;

- a. Zamansal olmayan kozmolojik kanıt türündedir;
- b. İlk Neden (*First Cause*) yerine Nihai Nedenin (*Ultimate Cause*) var olduğunu gösterir.
- iii. Hareket halindeki tikel varlıkların tecrübesine dayandığı için parçacı kozmolojik kanıtlardandır.

Platon'un kanıtının bir teistin beklentisini karşılamaktan uzak olduğu söylenebilse de kozmolojik kanıtın ilk örneği olması açısından dikkate değerdir. Whitehead'ın dediği gibi⁴⁶,

⁴⁴ Craig, Platon felsefesinin genel yapısı göz önüne alındığında sonsuz sıralı silsileler ile alakalı itirazının zamansal değil özsel silsileler ile alakalı olduğunu iddia etmenin daha makul olduğunu belirtir. Bknz. Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, 6.

⁴⁵ Hacınebioğlu, *Does God Exist? Logical Foundations of the Cosmological Argument*, 51.

⁴⁶ Alfred N. Whitehead, *Process and Reality* (New York: Free Press, 2014), 39.

eğer tüm felsefe tarihini Platon'a düşülmüş dipnotlar olarak okumak mümkünse kozmolojik kanıt tarihi için de aynı şeyi söylemek mümkündür.

Kronolojik olarak Platon'dan sonra gelmekle beraber kozmos ve Tanrı arasında ilkinden ikincisinin varlığına giden neredeyse tüm çıkarımların altyapısını bir şekilde etkileyen filozofun Aristoteles olduğu söylenebilir. Aristoteles'in öz ve var oluş ayrımı, kozmosun ezeliği, sonsuz silsilelerin imkansızlığı ve nedensellik hakkındaki görüşlerinin etkisi günümüze kadar kurulmuş tüm kozmolojik kanıtlarda görülmektedir. Müslüman Kelam alimleri ve Hristiyan teologlardan Bonaventura ve Craig, Aristoteles'in fail neden (*efficient cause*) görüşünü kabul ettikleri halde Aristoteles'ten farklı olarak alemin ezeliğine karşı çıkarlar. Diğer kozmolojik kanıt türleri ise çoğunlukla Aristoteles'i takip etmişlerdir. Aristoteles'in kozmolojik kanıt tarihi açısından bir başka önemi ise onun, Platon'dan farklı olarak, Tanrı kavramını ilk defa kanıtlarının sonunda zikretmesidir. Aristoteles'in *Fizik* kitabının VII. ve VIII. bölümlerinde ve *Metafizik* XII. Bölümünün 1-6 kısımlarında farklı kozmolojik kanıtlar sunmuştur.

Aristoteles'in tüm kanıtlarını ayrı ayrı ele almak yerine⁴⁷ tüm kanıtlarının ortak yönlerini belirtmek yeterli olacaktır. Aristoteles de Platon gibi kozmosta vuku bulan harekete odaklanmıştır. Ona göre hareket potansiyellikten aktüel oluşa geçiştir.⁴⁸ Aktüellik var olmak (*to exist*) anlamına gelirken, potansiyellik aktüel olması mümkün ve aktüel olmaya aday şeklinde anlaşılabilir. Hareket potansiyel olanın aktüel olmasıdır, ancak hareketin kendisi aktüel veya potansiyel olarak nitelendirilemez. Hareket yalnızca bu ikisi arasındaki bir geçiş sürecinden ibarettir. Hareketin bu şekilde tanımlanması ondan yalnızca bir varlığa atıfla söz edilebileceğini gösterir. Hareketin bizatihi kendisi tecrübe edilemez; tecrübe edilebilen, hareket halinde taş, insan, su, görüntü vb. varlıklardır çünkü potansiyellik ve aktüellik bu tür varlıkların halleridir.⁴⁹

Hareket halindeki bir varlık nasıl hareket kazanmıştır? Bu soruya iki şekilde cevap verilebilir. Platon'un savunduğu gibi ya varlık kendisini hareket ettirmiştir ya da bir başka varlık onu hareket ettirmiştir. Aristoteles hareket halindeki hiçbir varlığın kendini hareket ettiren (*self-mover*) olamayacağını savunur. Potansiyellikten aktüelliğe geçişin hareket olarak tanımlandığı hatırlanırsa, bir varlığın kendini hareket ettirmesi kendisini aktüel hale getirmesi yani var etmesi anlamına gelecektir. Ancak hiçbir potansiyel kendi başına aktüel hale gelemez. O halde hareket halindeki bir varlığın kendisini hareket ettirmesi mümkün değildir. Bu durumda hareketini bir başka varlığa borçludur.⁵⁰

⁴⁷ Böyle bir analiz ve değerlendirme için bkz. Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, 20-48.

⁴⁸ Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), 97.

⁴⁹ Aristoteles, 93-95.

⁵⁰ Aristoteles, 305.

O zaman bu hareket ettirici varlık için ne söylenebilir. Hareket merkeze alınırsa bu varlık ya hareket halinde bir varlıktır ya da duruş (*rest*) halindedir. Aristoteles eğer varlık duruş halindeyse hareket etmeyen hareket ettiriciye (*unmoved mover*) ulaşıldığını savunur.⁵¹ Eğer bu varlık da hareket halindeyse onu da hareket ettiren başka bir varlığın olduğu ortaya çıkar. Hemen görülebileceği gibi her bir üyesinin hareketi bir *öncekinin* hareketiyle vuku bulan bir silsile ortaya çıkabilir. Bu durumda sorumuza şöyle bir cevap verilebilir: Söz konusu varlık hareketlidir çünkü sonsuz bir hareketli varlık silsilesinin sonucudur.

Aristoteles bu türden bir sonsuz silsilenin imkansız olduğunu öne sürer.⁵² Bunu açıklamadan önce Aristoteles'in ele aldığı silsilenin, zamansal değil hiyerarşik olduğunu söylemek gerekir. Hiyerarşik bir silsile, her üyesinin eş zamanlı şekilde hareket etmesine rağmen silsilenin sonundaki üyeden başlayarak her bir üyenin hareketinin bir önceki üyenin hareket ettirmesiyle açıklandığı yapıdır. Şimdi on saniye boyunca ayağımdaki ayakkabımın hareket etmesi aynı anda hiyerarşik bir şekilde ayağımın, bacak kaslarımın ve vücudumun hareket etmesiyle açıklanabilir. Yine on saniye boyunca hareketli başka bir varlığın hareket etmesini sağlayan üyelere sahip sonsuz bir silsile olduğunu farz edelim. Silsilenin sonsuzluğu silsilenin tüm üyelerinin sonsuz sayıda olması anlamına gelir. Bu durumda mantıksız bir şekilde sonlu bir zaman dilimi içinde -on saniye- sonsuzca uzanan bir silsile ve dolayısıyla sonsuz sayıda hareket olduğu savunulmaktadır. Craig'e göre burada silsilenin niceliksel açıdan sonsuzluğunun zamansal açıdan sonsuzluk ile mantıksal açıdan çelişkili olmadığı savunulabilir. Sonuçta silsilenin her bir üyesinin sonsuz zamandır var olduğu öne sürülmemiştir. Ancak bu itiraz da makul değildir zira her ne kadar silsilenin zamansal açıdan sonlu ve aynı zamanda sonsuz sayıdaki üyelere oluştuğu iddia edilse de silsilenin kendisi sonsuz hareketi yansıtır.⁵³ O halde silsilenin zamansal değil hiyerarşik açıdan bir ilk muharriki (*first mover*) olması gerekir. Hareket halindeki hiçbir varlık kendini hareket ettiremeyeceği için ilk muharrik kendisi hareket etmeyen hareket ettirici olmalıdır.

Aristoteles hareket etmeyen hareket ettiricinin tek bir varlık olduğunu⁵⁴, maddi olmadığını ve ezeli olduğunu savunur. Ancak literatürde bu varlığın teizmin Tanrı'sına tekabül edip etmediği ile alakalı sonuçlandırılmamış bir tartışma vardır.⁵⁵

Sonuç olarak Aristoteles'in kozmolojik kanıtı şu şekildedir:

1. Kozmosta hareket halindeki varlıklar vardır;

⁵¹ Aristoteles, 307.

⁵² Aristoteles, 365.

⁵³ Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, 22.

⁵⁴ Aristoteles, *Fizik*, 375.

⁵⁵ Bknz. Joseph Owens, *The Doctrine of Being in the Aristotelian "Metaphysics"* (Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1963), 445-50.; Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, 37.

2. Hareket eden bir varlık kendini hareket ettiremez;

3. Bir varlığın hareketi sonsuzca geriye dönük bir silsile ile açıklanamaz;

O halde;

4. Hareket eden varlığı hareket ettiren ve silsileyi de açıklayan bir ilk hareket ettirici vardır;

5. İlk muharrik ya kendisini hareket ettiren bir varlıktır ya da hareket etmeyen bir varlıktır;

6. Hareket eden bir varlık kendini hareket ettiremez;

O halde,

7. Hareket etmeyen ancak kozmosta gözlemlenen hareketi açıklayan bir varlık vardır.⁵⁶

Kozmolojik kanıt açısından Antik Yunan felsefesi kadar önemli olduğu haklı bir şekilde savunulabilecek bir diğer dönem ise 9 ile 12. yüzyıllar arasıdır. Arap yarımadasından Endülüs'e kadar geniş bir coğrafyada yaşamış olan Müslüman kelamcı ve filozofların Platon ve Aristoteles'in kozmosun kökenine dair yukarıda zikredilen görüşlerini yorumlama ve genişletmeleri kozmolojik kanıtın yeni versiyonlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mutezili kelamcılarının İslam dünyasında ilk örneklerini sunduğu kozmolojik kanıtlar 'kelam atomculuğu' olarak isimlendirilebilecek atomcu görüşe dayanmıştır.⁵⁷ Müslüman devletlerin üçüncüsü olan Abbasiler döneminde Antik Yunan felsefe eserlerinin Arapça'ya tercüme edilmesiyle Müslüman dünyada Ebu Yusuf Yakub bin İshak el-Sebbah el-Kindi ile başladığı kabul edilen ve *İslam Felsefesi* olarak adlandırılan felsefe geleneği, günümüze kadar sunulmuş tüm kozmolojik kanıtların öyle veya böyle ilişkilendirilebileceği kozmolojik kanıtların kaynağı olarak görülebilir. Şüphesiz bu dönemin hem doğu hem de batı felsefesi açısından en önemli temsilcisi İbni Sina (*Avicenna*) olarak bilinen Ebu Ali el-Hüseyin bin Abdullah bin Ali bin Sînâ'dır.

İbni Sina'nın kozmolojik kanıtı, varlıkların (*being*) var olmak (*existence*) bakımından iki türe ayrıldığı görüşüne dayanır: mümkün varlık⁵⁸ ve zorunlu varlık. İbni Sina olumsal varlığın, varlığı özünden olmayan anlamına geldiğini savunur. İbni Sina'nın terminolojisi ile ifade etmek gerekirse mümkün varlık, vücudu (*wujud*) mahiyetinden (*mahiyye/hakika*) ayrılabilir olan

⁵⁶ Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, 37-39.

⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz Mehmet Bulgen, *Kelam Atomculuğu ve Modern Kozmoloji* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2022).

⁵⁸ İbni Sina'nın mümkün (*possible*) kavramı günümüz modal mantığında kullanılan mümkün kavramından daha geniş bir varlık alanı için kullanılır. Günümüzde mümkün varlık, gerçekte var olmadığı halde var olması mantıksal açıdan çelişki oluşturmayacak varlıktır. Dolayısıyla mümkün varlığın hiç var olmaması aklen mümkündür. Olumsal (*contigent*) varlık ise gerçekte var olan ancak hiç var olmaması veya var olduğu halde yok olması aklen çelişkili olmayan varlıktır. İbni Sina'nın mümkün varlığı ise günümüzde mümkün ve olumsal varlıkların tümünü kapsayan anlama sahiptir. Çalışmanın bütünlüğü açısından İbni Sina'nın mümkün varlık kavramı olumsal varlık olarak ifade edilecektir.

varlıktır. Zorunlu varlık ise mahiyeti itibariyle var olan varlıktır.⁵⁹ Olumsal bir varlığın varoluşunun özünden olmaması onun var olmasının başka bir varlığa bağlı olduğunu gösterir çünkü bir varlığın kendi başına var olması demek başka hiçbir varlığa ihtiyaç duymadan kendi kendine varlık niteliğini kazanması anlamına gelmektedir. Bir varlığın kendini var etmesi aklen imkansızdır çünkü bu iddia kabul edildiğinde söz konusu varlığın var olmadan önce bir edimde bulunduğu savunulmuş olmaktadır ki bu İbni Sina'ya göre apaçık bir saçmalaktır.⁶⁰ Bu durumda olumsal bir varlığın var olması başka bir varlığa bağlıdır. Peki bu varlık için ne söylenebilir?

İbni Sina'nın varlık ayrımı kabul edildiğinde bu varlık ya zorunlu ya da olumsaldır. Eğer zorunlu bir varlık ise soruşturma tamamlanmıştır. Yok eğer olumsal ise bu varlığın var oluşu da başka bir varlığa bağlıdır. Denilebilir ki bu tür bir silsile sonsuzca geriye götürülebilir. İbni Sina geriye dönüş sorununun imkansız olup olmadığıyla alakalı her hangi bir yorum yapmadan olumsal varlıklar silsilesinin bütününe yoğunlaşır. Bu bütün de bir varlık olduğuna göre ya olumsal ya da zorunludur. İbni Sina bu bütünün zorunlu olamayacağını savunur çünkü ona göre bir bütün parçalardan oluşur. Eğer parçalardan birinin var olmaması aklen mümkün ise bütünün de var olmaması aklen mümkündür. O halde olumsal varlıklar silsilesi veya bütününün zorunlu olduğu söylenemez. Bu durumda bütün de olumsaldır ve var oluşu başka bir varlığa bağlıdır.

Bütünün var olmasını sağlayan bu varlığın olumsal olduğu savunulamaz çünkü bahsi geçen bütün tüm olumsal varlıkların toplamı veya yekunundan ibarettir. O halde bütünün var olmasını sağlayan zorunlu bir varlık vardır. Bu varlık İbni Sina'ya göre Tanrı'dır. İbni Sina'nın kanıtı şu şekilde ifade edilebilir:

1. Varlık ya olumsal ya da zorunludur.
2. Olumsal varlıklar var olmak için başka bir varlığa bağımlıdır.
3. Olumsal bir varlığın var olmasını sağlayan varlık ya olumsal ya da zorunludur.
4. Eğer olumsal ise olumsal varlıklardan oluşan bir silsile bulunmaktadır.
5. Birinin kendinden önceki sayesinde var olduğu varlıklardan oluşan silsile olumsal olmak zorundadır.
6. Silsile tüm olumsal varlıkların bütünü olduğu için silsilenin varlığa gelmesini sağlayan varlık olumsal olamaz.

O halde,

⁵⁹ İbni Sina, *Kitâbu's-Şifâ (Metafizik 2)*, çev. Ömer Türker ve Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 29-30.

⁶⁰ İbni Sina, *İşaretler ve Tembihler*, çev. Ali Durusoy, Ekrem Demirli, ve Muhittin Macit (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 150.

7. Bu silsilenin var olmasını sağlayan zorunlu bir varlık vardır.

İmkan kanıtının imkan ve zorunluluk gibi ifadeler üzerinden Tanrı'nın varlığını gösterme iddiasında olması kanıtın, modal kozmolojik kanıtların ilk örneği olduğunu göstermektedir. İbni Sina'nın, modaliteleri dar mantıksal açıdan ele aldığı açıktır. Bu durumda ortaya çıkan sorun kanıtın gerçekten kozmolojik mi yoksa ontolojik mi olduğuna dairdir. Kanıtın ontolojik kanıt türünden olduğunu iddia edenler İbni Sina'nın tamamen kavram analizlerine dayanarak kanıtı oluşturduğunu savunmaktadırlar.⁶¹ Kanıtın kozmolojik olduğunu iddia edenlerse öncelikle İbni Sina'nın 'Tanrı'nın burhanı yoktur'⁶² ifadesinden kanıtın ontolojik kanıt olarak sınıflandırılmayacağını savunmaktadırlar.⁶³ Bununla beraber *El İşarat ve't Tenbihat* adlı eserinin 4. Namat ve 9. Faslında İbni Sina şöyle der: 'Başkasına yönelmeksizin zatı bakımından kendisine yönelinilen her mevcut, ya "kendinde varlık zorunlu olması" bakımından bulunur ya da bulunmaz.' Kanıtın kozmolojik olduğunu öne sürenlere göre bu ifadede yer alan 'kendisine yönelinilen' ifadesi tecrübeye işaret etmektedir.⁶⁴ Ayrıca kanıtın *Kitab'un-Necat*'taki sunumu şu önerme ile başlar: 'Şüphesiz varlık vardır'. Davidson bu önermenin tecrübi olduğunu ve bu sebeple kanıtın kozmolojik olduğunu gösteren delillerden biri olarak kabul edilmesi gerektiğini savunur.⁶⁵

Kanıtın türüne dair üçüncü yorum ise kanıtın akli ve tecrübi öncüllerden oluşan melez (*hybrid*) bir kanıt olduğudur. Var olan varlıklardan hareket etmesi tecrübeye dayandığını göstermekte, zorunlu ve mümkün kavramlarının varlıklara yüklenebileceğinin iddia edilmesi ise kanıtın akli bir öncüle sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla kanıt, ne saf bir kozmolojik kanıt olarak görülmelidir ne de tamamen kavramsal analizlere dayalı ontolojik bir kanıt çeşididir.⁶⁶

Kanaatimizce kanıtın akli ve tecrübi önermelere sahip olduğu açıktır. Bununla beraber kozmolojik kanıt türünden bir kanıtın tüm öncüllerinin, üçüncü bölümün başında ele alındığı gibi, ne tecrübi olması gerekmektedir, ne de tecrübeden kaynaklanması zorunludur. Bu sebeple kanıtın kozmolojik kanıt türünden olduğunu savunmak makul görünmektedir.

Sonuç olarak İbni Sina'nın kanıtı kozmosu olumsal varlıkların bütünü olarak kabul etmesi açısından *bütüncül* kanıtlardandır. Odaklandığı olgu *olumsallıktır*. Sonsuz geriye gidişin de

⁶¹ Fazl Rahman, "Ibn Sina", *History of Muslim Philosophy*, ed. M. M. Sharif (Wiesbaden: O. Harrasowitz, 1963), 482; Peter Morewedge, "A Third Version of the Ontological Argument in the Ibn Sinian Metaphysic", *Islamic Philosophical Theology*, ed. Peter Morewedge (Albany: Suny, 1979), 188.

⁶² İbni Sina, *Kitâbu's-Şifâ (Metafizik 2)*, 99.

⁶³ Herbert A. Davidson, *Proofs for Eternity, Creation, and the Existence of God in Medieval Islamic and Jewish Philosophy* (New York: Oxford University Press, 1987), 298.

⁶⁴ George F. Hourani, "Ibn Sina on Necessary and Possible Existence", *Philosophical Forum* 4, sy 1 (1972): 81.

⁶⁵ Davidson, *Proofs for Eternity, Creation, and the Existence of God in Medieval Islamic and Jewish Philosophy*, 303.

⁶⁶ Toby Mayer, "Ibn Sina's 'Burhan Al-Siddiqin'", *Journal of Islamic Studies* 12, sy 1 (2001): 35-39; Steve A. Johnson, "Ibn Sina's Fourth Ontological Argument for God's Existence", *The Muslim World* 74, sy 3-4 (1984): 171.

zamansal açıdan imkansızlığına vurgu yapmaması sebebiyle *zamandışı* kozmolojik kanıtlardandır.

Ortaçağ teologlarından Thomas Aquinas, zamanına kadar sunulmuş olan tüm kozmo-teolojik kanıtları özetleyen beş kanıt kurmuştur. 'Aquinas'ın Beş Yolu' olarak kavramsallaşan kanıtların ilk üçünün kozmolojik kanıt türünde olduğuna dair fikir birliği bulunmaktadır.⁶⁷

Aquinas'ın kozmolojik kanıtlarının ilki Aristoteles'in harekete odaklanan akıl yürütmesidir. Aquinas'ın ilk yolunun, öncüllerin daha detaylı bir şekilde ele alınarak gerekçelendirilmeye çalışılması haricinde Aristoteles'in akıl yürütmesinden farkı olmaması sebebiyle tekrara düşmemek adına burada ele alınmasına gerek yoktur.⁶⁸

Beş Yol'un ikincisi bağımlılık⁶⁹ olgusuna dayanmaktadır. Bağımlı bir varlık var olan ve var oluşu başka bir varlığın nedensel etkisine bağlı olan varlıktır. Aquinas Aristoteles felsefesi benimsemiştir. Nedenselliğe başvurusu Aristoteles'in dört neden yaklaşımının sonucu olarak okunmalıdır. Aristoteles'e göre doğada dört neden faaliyet göstermektedir; maddi neden, formel neden, fail neden ve gai neden.⁷⁰ Fail neden bir kağıt parçasını küle çeviren ateş, masadaki bardağı yere düşüren bir pati olarak düşünülebileceği gibi, ateşi yakan insan ve patinin sahibi bir kedi olarak kabul edilebilir.

Aquinas kozmosta bulunan varlıkların hepsinin bağımlı olduğunu öne sürer yani tüm kozmolojik varlıkların var oluşu bir fail nedene ihtiyaç duyar. O halde her bir tikel varlık için fail neden ya kendisidir ya da bir başka varlıktır. Kendisi olamaz çünkü eğer var oluşu kendisinin nedensel faaliyeti sonucuysa var olmadan *önce*⁷¹ var olduğunun kabul edilmesi gerekir ki bu saçmadır. Bu durumda her bir kozmolojik varlığın var oluşu bir başka fail nedene bağlıdır. O halde kendisi de başka bir varlığın fail nedeni olması ya da olmaması fark etmeksizin tüm kozmolojik varlıkların var oluşları bir başka failin nedensel etkisine bağlıdır. Yani, varlığı tecrübe edilen herhangi bir varlığın fail nedenini bilsek de fail nedeninin de bir faili olduğunu kabul etmemiz gerekir. Aquinas'ın iddiasını kabul edersek, bu fail nedenin de bir faili olduğu

⁶⁷ Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, 160; Bruce Reichenbach, "Cosmological Argument", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2021), <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/cosmological-argument/>.

⁶⁸ Bknz. Thomas Aquinas, *Summa Contra Gentiles*, çev. Anton G. Pegis, c. 1 (USA: Image Books, 1955), 85-96.

⁶⁹ Craig bağımlılık (dependant) yerine nedensellik (causality) kavramını kullanmaktadır, bknz. Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, 176. Eğer causality kelimesi 'nedenlilik' olarak çevrilirse dependant yerine causality kullanılabilir. Ancak literatürde 'causality' 'nedensellik' veya 'illiyet' olarak çevrildiği için bağımlılık daha uygun görünmektedir. Bununla beraber bağımlılığı nedeni olma, olumsal olma, sebebe ihtiyaç duyma olgularının ortak özelliğini yansıtan bir üst kavram olarak da kullanmak makuldür; fakat ontolojik açıdan yukarıdaki tüm olguların en temelde nedensellikle alakalı oluşu bağımlı kavramının buradaki kullanımını meşru hale getirmektedir.

⁷⁰ Aristoteles, *Fizik*, 61-63.

⁷¹ Öncelik, sonralık, başlangıç gibi ilk bakışta zamansal (temporal) kavramlar Aquinas felsefesinde metafiziksel veya mantıksal kavramlar olarak düşünülmelidir. Aristoteles gibi Aquinas da kozmolojik kanıtlarında varlıklar veya olaylardan oluşan silsilelerin zamansal değil özsel sıralı (essentially ordered) olduğunu kabul eder, bknz. Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, 179. Rowe, *The Cosmological Argument*, 1975, 28-29.

açıktır. O halde bağımlı varlıklardan oluşan kozmosta her bir tikel varlığın son halkası olduğu çok sayıda nedensel silsile vardır.⁷²

Silsileler, silsilenin sonunda olan, sonda olandan *önce* bulunan ve sonda olandan *önce* bulunandan *önce* bulunan olarak en az üç bileşene sahiptir. İkinci bileşen ara (*intermediate*) unsurdur. Aquinas'a göre nedenler silsilesi ya sonsuzca geriye doğru götürülebilir yani sonda bulunandan önce sonsuz sayıda bileşene sahip olabilir ya da sınırlı sayıda bileşene sahip olabilir. Bir nedenler silsilesinde ara unsurun var oluşu kendinden önce gelenin nedensel etkisine bağlıdır. Bu durumda silsilenin sonundaki unsurun var oluşu kendinden önce gelenden önce gelenin de nedensel etkisine bağlıdır. Sonsuz sayıda önce gelen nedenlerin olduğu kabul edilirse hiçbir şekilde, kendinden sonra gelenlerin var olmalarını sağlayacak nedensel etkiye sahip bir ilk unsur var olmayacaktır. Bu durumda sayısı ne kadar fazla olursa olsun hiçbir ara unsur ve dolayısıyla son unsur da olmayacaktır. O halde sonsuz nedenler silsilesinin sonucu olan bağımlı bir varlığın var olduğunu kabul etmek mümkün değildir; yani her hangi bir nedensel silsile bir ilk nedenle (*first cause*) *başlamak* zorundadır.⁷³ Yani her bir kozmolojik varlık için var oluşu bir ilk nedenin faaliyetine bağlıdır.

Sonuç olarak Aquinas'ın kozmolojik kanıtı şu şekildedir:

1. Her varlık bağımlıdır.
2. Bağımlı bir varlık, var oluşu bir fail nedenin var oluşuna bağımlı olandır.
3. Hiçbir varlık kendisinin nedeni olamaz.
4. Her varlığın var oluşu başka bir varlığın nedensel faaliyetinin sonucudur.
5. Bir varlığın var oluşu özsel olarak sıralı bir fail nedenler silsilesinin sonucu olabilir.
6. Nedenler silsilesi sonsuz olamaz.

O halde,

7. Her varlığın var oluşuna neden olan ve başka bir varlığın sonucu olmayan bir ilk neden vardır.⁷⁴

Olumsallık olgusuna dayanan kozmolojik kanıtların en bilinenlerinden biri Aquinas'ın üçüncü yoludur.⁷⁵

⁷² Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, 175.

⁷³ Craig, 179-80.

⁷⁴ Craig, 180; Gerardus J. E. Rutten, *Towards a Renewed Case for Theism: A Critical Assessment of Contemporary Cosmological Arguments* (Netherlands: Wöhrmann Print Service, 2012), 18; Plantinga, "God, Arguments for Existence of".3151.

⁷⁵ Aquinas'ın kozmolojik kanıtlarını kendinden önceki Antik Yunan filozofları, Müslüman filozoflar ve Müslüman kelamcılarının kanıtlarının derli toplu bir sunumu olarak kabul edersek Aquinas'ın Beş Yolu'nun üçüncüsü İbni Sina ve Maimonides'in kanıtlarının Tomistik sunumu olarak kabul edilebilir. Ancak İbn-i Sina'nın kanıtının türü

Üçüncü Yol şu şekildedir:

Üçüncü yol var olması gerekmeyen ve var olması gerekene dayanır ve aşağıdaki gibidir. Karşılaştığımız bazı şeyler var olabilir ama var olması gerekmez, çünkü onların ortaya çıktığına ve yok olduğuna, yani bir zamanda var olduğuna ve bir zamanda var olmadığına şahit oluruz. Şimdi bir şeyin var olması gerekmiyorsa bir zamanlar var olmayacağı için her şeyin böyle olması gerekmez; ve eğer her şeyin var olması gerekmeseydi, bir zamanda hiçbir şey olmazdı. Ancak eğer bu doğru olsaydı şu anda hiçbir şey olmayacaktı; çünkü var olmayan bir şey yalnızca halihazırda var olan bir şey sayesinde var olabilir. O halde eğer [geçmişte] hiçbir şey olmasaydı, hiçbir şey varlığa gelemezdi (*bring into being*) ve şu anda eğer bir şeyin var olması gerekmediği için, her şey bir zamanlar [olduğu gibi] olamazdı: ve eğer bir şeyin [olduğu gibi olması] gerekmiyorsa bir zamanlar hiçbir şey yoktu.' Eğer hiçbir şeyin olmadığı bir zaman var ise bu durumda o zamanda olmayan fakat sonrasında var olan şeylerin varlığını sağlayan başka bir varlığın olması gerekmektedir. Aksi halde, hiçbir varlığın kendi kendisinin nedeni olamayacağı göz önüne alındığında, şu anda var olanların varlığa gelmesi imkansız olurdu. O halde, 'her şey... [var olmaması] mümkün olan türden şeyler değildir; var olmak zorunda olan bir şeyin var olması gerekir.'⁷⁶

Üçüncü Yol şu şekilde akıl yürütme formuna sokulabilir:

1. Olumsal varlıklar vardır.
2. Tüm varlıklar olumsal olamaz.
3. Zorunlu varlık/varlıklar vardır. (1 ve 2'nin sonucu)
4. Zorunlu bir varlık, var oluşu ya başka bir varlığın nedensel faaliyeti sonucudur ya da zorunlu olarak vardır.
5. Nedenli zorunlu varlıklar silsilesi sonsuzca geriye doğru götürülemez.

O halde,

6. Varoluşu zorunlu olan bir varlık vardır.

Aquinas, Üçüncü Yol'da olumsallığı ve zorunluluğu metafiziksel ve mantıksal bir tahlille ele almaz. Olumsallık, sonradan var olduğuna şahit olduğumuz veya var olduğunu bildiğimiz halde varlıktan çekildiğini tecrübe ettiğimiz varlıklar sayesinde kavranılır. Bu açıdan Aquinas'ın Üçüncü Yolu'nda ele alınan modal niteliklerin fiziksel olduğu söylenebilir.

Tüm varlıkların olumsal olamayacağı iddiası ise gerekçelendirilmeye muhtaçtır. Eğer olumsal varlık varlığa gelen ve varlıktan çekilen varlıklar ise, tüm varlıkların olumsal olması

hakkında bir fikir birliği yoktur. Onun mümkün ve zorunlu varlık ayrımının varlık kavramının analizinden yola çıkarak yaptığını savunanlar, kanıtının ontolojik kanıt türünden olduğunu savunmaktadır. Ayrıca kanıtın geleneksel üçlü sınıflandırmanın dışında kalan kendine özgü bir tür teist kanıt olduğunu öne sürenler de bulunmaktadır; bkz. Engin Erdem, *Varlıktan Tanrı'ya İbn Sina'nın Metafizik Delili* (İstanbul: Endülüs, 2016).

⁷⁶ Aquinas, *Summa Theologiae*, 17.

durumunda zamanın bir anında hiçbir varlığın olmaması mümkündür. Ancak şu anda bazı olumsal varlıkların var olduğuna şahit oluyoruz. O halde geçmişte, zamanın her hangi bir anında tüm varlıkların var olmadığı söylenemez; zira eğer böyle an olsaydı mutlak yokluğun olduğu bir andan sonra varlıkların ortaya çıktığını kabul etmek gerekirdir. Yoktan ancak yokluğun çıkabileceği apaçık ortadayken böyle bir kabulün kabul edilemez olduğu ortadadır. O halde tüm varlıkların olumsal olmadığı gerekçelendirilmiştir.

Varlığa gelme ve varlıktan çekilmenin olumsal oluşu tanımladığı kabul edilirse ve tüm varlıkların olumsal olamayacağı gerekçelendirildiyse bu durumda varlığa gelmesi ve varlıktan çekilmesi mümkün olmayan en az bir varlığın olması gerekir. Aquinas'ın Üçünü Yolu'nda dikkat çeken husus birden çok zorunlu varlığın olabileceğini kabul etmesidir. Bu durumda ona göre zorunluluk ve bağımlı olma zorunlu olarak birbiriyle ilişkili değildir. O halde Aquinas için zorunluluk, Üçüncü Yol özelinde, her zaman var olma anlamına gelmektedir.

Ancak her ne kadar nedenli zorunlu varlıkların var olduğu kabul edilebilse de bu varlıkların var oluşu sonsuzca geriye giden nedensel bir silsile ile açıklanamaz. Burada da geriye gidiş zamansal olarak anlaşılmalıdır. Aquinas sonsuz nedenler silsilesini özü itibariyle var olamayan varlıkların sonuç ve ara nedenler olarak yer bulduğu hiyerarşik bir yapı olarak tanımlar. İkinci Yol'da yürüttüğü akıl yürütme burada da geçerlidir.

O halde, tüm hiyerarşik nedenler silsilelerin başlangıcı olan ve varlığı özü olarak ifade edilebilecek zorunlu bir varlığın olması gerekir. Bu varlık Aquinas'a göre Tanrı'dır.

Sonuç olarak Aquinas'ın İkinci Yolu bağımlılığa odaklanırken, Üçün Yolu olumsuzluğa odaklanmaktadır. Her iki kanıt da kozmosu bir bütün olarak ele almak yerine tikel varlıklardan hareketle Tanrı'nın varlığına ulaşmayı amaçlar. Bu açıdan kanıtların *parçacı* kozmolojik kanıtlar ailesinden olduğu söylenebilir. Bununla beraber zamansal sonluluğa atıf yapmamaları açısından *zamandı* kozmolojik kanıtlardandırlar.

Rene Descartes ve Spinoza ile birlikte Aydınlanma Dönemi'nin üç büyük rasyonalist filozoflarından biri olarak kabul edilen Gottfried Wilhelm Leibniz Tanrı'nın varlığının kanıtlanabileceğini düşünmekteydi. Bu çerçevede onun, ontolojik kanıtın yanı sıra kozmolojik kanıtta da büyük önem verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Leibniz'in kozmolojik kanıtının eserlerinde dört farklı şekilde sunulmuş olduğu görülmektedir.

Kronolojik sırayı takip etmek gerekirse kanıtın ilk versiyonu 1697 yılında kaleme aldığı Şeylerin Nihai Kökeni Üzerine (*On the Ultimate Origin of Things*) adlı eserinde bulunmaktadır:

Dünyadan (*the World*) veya sonlu varlıkların kümesiyle beraber yalnızca bana ait olan ruhumdan veya bedenimdeki Ego gibi bir şeyden farklı olan ve daha geniş anlamda [dünyaya veya sonlu varlıklar kümesine] hükmeden bir birlik (*unity*) vardır. Evrene (*the universe*) hükmeden bu birlik onu yarattığı ve tasarladığı (*fashion*) için, dünyadan üstündür (*superior to*) ve ... maddi evrenin dışındadır (*extramundane*); bu sebeple varlıkların (*things*) nihai sebebidir. Çünkü varlığın nihai sebebi ne tikel varlıklarda ne de [olumsal varlıkların hepsini içeren] kümenin

veya serinin kendisinde bulunamaz. Geometrinin elementleri hakkında yazılmış ezeli (*eternal*) bir kitabın olduğu ve aynı kitabın diğer kopyalarının bu kitaptan sıralı bir şekilde kopyalandığı varsayalım. Halihazırda elimizde bulunan kopyayı, kopyalandığı bir önceki kitapla izah etsek bile (*account for*), yine de herhangi bir sayıda kitabı varsayarak bu kitaplara dair mükemmel (*perfect*) sebebe ulaşamayız çünkü arzu ettiğimiz şey daima bu kitapların neden var olduğu ve neden yazıldığıdır. Kitaplardaki durumun doğruluğu dünyadaki farklı durumlar için geçerlidir; çünkü değişim yasalarına rağmen bir sonraki durum açık bir şekilde bir önceki durumun kopyası olacaktır ve ne kadar daha önceki bir duruma ulaşmaya çalışırsanız çalışın asla neden bu dünyanın var olduğuna dair tam (*complete*) bir sebebe ulaşamayacaksınız... ve dünyanın ezeli olduğunu tahayyül etseniz (*imagine*) bile, yine de durumlar silsilesinden (*succession of states*) başka bir şey öneremeyeceksiniz; ve onların hiç birinde onlar için yeter sebep bulamadığımız ve ne kadar sayıda olurlarsa olsunlar size kendileri için bir [yeter] sebep veremeyecekleri için, açıktır ki sebep dışarıda aranmalıdır... Bu durumda dünyanın ezeli olduğu varsayılabilir, varlıkların maddi olmayan sebebinden, yani Tanrı'dan, kaçılmaz.⁷⁷

Kozmolojik kanıtın diğer bir versiyonu ise Theodicy adlı eserindedir:

Tanrı varlıkların ilk sebebidir (*first reason*): gördüğümüz/anladığımız (*see*) ve tecrübe ettiğimiz tüm varlıklar sınırlı (*bounded*) olduğu için olumsuzlardır ve varlıklarını zorunlu kılacak hiçbir şey kendilerinde bulunmamaktadır. Açıktır ki kendi içlerinde birleşik ve bir düzen barındıran zaman, uzay ve madde tamamen farklı bir devrimde ve başka bir sırada var olabilirdi. Bu sebeple kişi olumsal varlıkların bütünü olan dünyanın var olma sebebini aramak zorundadır ve bu sebebi, varlığının sebebini kendi içinde taşıyan sonuç itibarıyla *zorunlu* ve ezeli olarak aramak zorundadır.⁷⁸

Son olarak Monadoloji'de kanıtın başka bir versiyonu daha bulunmaktadır:

... doğadaki çeşitlilik ve cisimlerin (*body*) sonsuzca bölünebilirliği sebebiyle olumsal doğruların veya olgusal hakikatlerin, yani, yaratılmış nesnelere evreninde yayılan şeyler dizisinin-... bir yeter sebebi olmalıdır. Şimdiki yazımın fail nedenine geçmişte veya şu anda dahil olan sonsuz sayıda tavrı (*figures*) ve hareket vardır; ruhumun ereksel nedenine geçmişte veya şu anda dahil olan sonsuz sayıda küçük eğilimler ve yatkınlıklar vardır.

Ve tüm bu ayrıntıların her birinin, daha önceki olumsuzları içerdiğinden, açıklanmak için benzer bir analize ihtiyaç duyması sebebiyle hiçbir ilerleme sağlayamıyoruz: yeter veya nihai sebep ne kadar sonsuz olursa olsun, bu olumsuzluk ayrıntıları dizisinin veya serisinin dışında olmalıdır.

Ve böylece, şeylerin nihai nedeni ... zorunlu bir tözde bulunmalıdır; ve biz buna Tanrı diyoruz.⁷⁹

⁷⁷ Gottfried W. Leibniz, "On the Ultimate Origin of Things", ed. Philip Wiener (New York: Charles Scribners Sons, 1951), 345-46.

⁷⁸ Gottfried W. Leibniz, *Theodicy: Essays on the Goodness of God, the Freedom of Man, and the Origin of Evil*, çev. E. M. Huggard (London: Routledge, 1951), 127.

⁷⁹ Gottfried W. Leibniz, "Monadology", ed. Philip Wiener (New York: Charles Scribners Sons, 1951), 540.

Bu pasajların her biri farklı kozmolojik kanıtların sunumu olarak okunabileceği gibi tek bir kanıtın farklı şekillerde ifade edilişi olarak da görülebilir. Pasajların detaylı analizi çalışmamızın konusuyla doğrudan alakalı olmadığı için ikinci görüşü takip ederek Leibniz'in kozmolojik kanıtının temel hususlarını belirtmekle yetineceğiz.

Öncelikle her pasaj bir ilk neden veya nihai neden yerine yeter sebebe ulaşmaktadır. Leibniz, her varlığın, her hakikatin ve her olayın bir sebebi olması gerektiğini savlayan ve çelişmezlik ilkesi ile birlikte en temel yasa olarak kabul ettiği yeter sebep ilkesini savunmaktadır:

Tüm akıl yürütmelerin iki temel ilkesi vardır; çelişmezlik ilkesi... ve bir sebebin sunulması gerektiğine dair bir ilke, yani, hiçbir doğru önermenin bizatihi bilinmeyeceği, a priori kanıtı (*proof*) sahip olması gerektiği veya her hakikat iddiasının bir sebebi olması gerektiğine dair bir ilke veya genellikle söylendiği şekilde, hiçbir şeyin nedensiz (*cause*) meydana gelmeyeceğidir.⁸⁰

Bu anlamda Leibniz'in yeter sebep ilkesinde sebep kavramını neden kavramını da içerecek şekilde kullandığı söylenebilir. Bu iddiayı gerekçelendirebilecek başka bir ifadesi şu şekildedir:

Sebepsiz hiçbir şey yoktur fakat nedensiz hiçbir şeyin olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü [bir şeyin] neden[i], o şeyin dışında olan sebebidir veya onun üretim (*production*) sebebidir ancak [bir şeyin] sebebinin, o şeyin kendi içinde olması [da] mümkündür. Aynı tek başına aktüel şeylerin varlığının aktüel sebebi olan Tanrı gibi sebeplerini kendi içlerinde bulunduran matematiksel doğrular gibi zorunlu şeylerin tümü için durum budur.⁸¹

Buradan hareketle Leibniz için sebebin nedeni de içine alan daha geniş bir kavram olduğu görünmektedir.⁸² O halde yeter sebebin ilk neden veya nihai neden olarak okunabilmesi de mümkündür.

Birinci pasajda kozmosun ezeli olduğunu varsaymıştır. Dolayısıyla daha önce ele alınan Aquinas'ın kanıtlarının aksine sonsuz gerilemenin özsel olarak mümkün olmadığını göstermeyi amaçlamaz. Kozmosun sonsuz bir sebepler silsilesi olduğu kabul edilse bile yeter sebebini kendi içinde barındıramayacağını savunur.

Birinci ve ikinci pasajda tikel varlıklar yerine kozmosu tikel olumsal varlıklardan oluşan bir bütün olarak ele alarak bu bütünün yeter sebebini ortaya koymaya çalışmıştır.

Leibniz'in kozmolojik kanıtı şu şekilde sunulabilir:

'1. Var olan her şeyin neden varolduğuna dair yeter sebebi olmak zorundadır.

2. Kozmos vardır ve olumsal varlıklar serisidir.

⁸⁰ Gottfried W. Leibniz, *Leibniz Selections*, ed. Philip Wiener (New York: Charles Scribners Sons, 1951), 94.

⁸¹ Gottfried W. Leibniz, *The Shorter Leibniz Texts: A Collection of New Translations*, çev. Lloyd Strickland (London: Continuum, 2006), 194.

⁸² Owen Pikkert, "Leibniz and the Principle of Sufficient Reason" (Toronto, University of Toronto, 2018), 10-11, https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/102922/3/Pikkert_Owen_201811_PhD_thesis.pdf.

3. O halde kozmosun var olduğuna dair bir yeter sebep olmak zorundadır.
4. Fakat hiçbir olumsal varlıklar serisinin bir bütün olarak neden var olduğuna dair yeter sebep olamaz.
 - 4.1. Eğer bir serinin tüm üyeleri olumsal ise bu durumda seri de olumsaldır.
 - 4.2. Mevcut serinin tüm üyeleri olumsaldır.
 - 4.3. O halde serinin bütünü ve üyeleri olumsaldır.
 - 4.4. Olumsal olan hiçbir varlık kendinin veya başka bir varlığın yeter sebebi olamaz.
 - 4.5. O halde hiçbir olumsal varlık-ve özellikle ne bir bütün olarak varolan seri ne de serinin her hangi bir üyesi- bu serinin neden var olduğuna dair yeter sebep olamaz.
5. Varolan şeyin yeter sebebi de yalnızca ya kendisi olumsal ya da zorunlu olan bir varlıktır.
6. O halde, bu serinin neden var olduğuna dair yeter sebep dünyanın dışındaki zorunlu bir varlık olmak zorundadır.
7. O halde dünyanın dışında bulunan zorunlu bir varlık vardır.⁸³

Leibniz'in kanıtı olumsuzluğa odaklanmıştır. Kozmosu bir bütün olarak ele alması sebebiyle *bütüncül*, kozmosun bir başlangıcı olması gerektiğini öne sürmemesi sebebiyle *zamandışı* kozmolojik kanıtlardandır.

Hume ve Kant'ın eleştirileri ile beraber geleneksel kozmolojik kanıtların Leibniz'den sonra felsefe ve teoloji sahnesinden yaklaşık bir buçuk yüzyıl çekilmesinin ardından 1950 yılından itibaren felsefedeki gelişmeler kozmolojik kanıtlara olan ilgiyi yeniden arttırmıştır. Modal mantıktaki gelişmeler ve epistemolojideki değişim, nedensellik ilkesi ve zorunlu varlık kavramını merkeze alan doğal teoloji çalışmalarını yeniden canlandırmıştır. Bu kozmolojik kanıtlardan biri Koons'un 1997 yılında kaleme aldığı 'A New Look at Cosmological Argument' adlı makalesinin konusudur.

Koons'un kanıtı geleneksel kanıtlardan farklı olarak üç yeni unsuru barındırmaktadır. Bu unsurlar çağdaş mereoloji⁸⁴, modern modal mantık ve çürütülebilir akıl yürütme teorisi, yani monotonik olmayan mantıktır.

⁸³ David Blumenfeld, "Leibniz's Ontological and Cosmological Arguments", *The Cambridge Companion to Leibniz*, ed. Nicholas Jolley (Cambridge University Press, 1994), 367.

⁸⁴ Mereoloji, 'Parçabilimi' olarak çevrilebilir. Her ne kadar kökleri Platon ve Aristoteles'e kadar götürülebilse de 1900'lü yılların ortalarından itibaren metafizik ve ontolojinin alt dallarından biri olarak kabul edilen Mereoloji parça ve bütünün anlamı, yapısı, nitelikleri ile birlikte parça-parça ve parça-bütün ilişkisini konu edinir. Ayrıntılı bilgi için Bknz. Achille Varzi, "Mereology", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, Spring 2019 (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2019), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/mereology/>.

Bu unsurlara geçmeden önce kanıtın terminolojisini açıklamak gerekmektedir. Koons varlıklar yerine olguları (*facts*) esas alan bir kanıt kurmuştur. Olgular en az bir varlığı veya en az bir varlığın niteliklerden birini içeren ve önermelerin doğruluk yapıcıları olan somut durumlardır. Kozmos ise tamamen fiziksel yasaların işlediği ve varlıkların toplamı olarak ifade edilebilecek bir tür bütündür. Bu bütün, içinde yaşadığımız evrenin haricinde, eğer varsa, tüm paralel evrenleri de içermektedir.⁸⁵

Koons, kanıtında modal mantığın türlerinden biri olan M mantığını esas alır. Bununla beraber kanıtını mümkün dünyalar kuramı üzerine kurar. Bir olgunun mümkün olması, mümkün dünyaların en az birinde var olması (*obtain*); olumsal olması mümkün dünyalardan biri olan aktüel dünyada var olması ve zorunlu olması tüm mümkün dünyalarda var olması anlamına gelmektedir. Koons'un kozmolojik kanıtının odaklandığı modalite olumsallıktır. Ancak kanıtın özgünlüğü *tamamen olumsal olgu* (*wholly contingent fact*) olarak adlandırdığı bir olguyu merkeze almasıdır. Tamamen olumsal olgu hiçbir parçası zorunlu olmayan bir olumsal olgudur. Bir örnek üzerinden açıklamak gerekirse benim var olmam bir olgudur ve olumsaldır. Bu olgu tamamen olumsal bir olgudur çünkü her hangi bir zorunlu parça içermez. Ancak benim, üç kenarlı dairelerin var olmasının imkansız olduğu bir dünyada var olmam tamamen olumsal bir olgu değildir; çünkü böyle bir dairenin olmaması zorunludur ve söz konusu olgunun bir parçasıdır.

Koons'un kanıtı beş mereolojik aksiyom ve üç nedensel ilkeyi içerir. Mereolojik aksiyomlar şunlardır:

Aksiyom 1. X olgusu ancak ve ancak X olgusuyla örtüşen (*overlap*) her Z olgusunun Y olgusuyla da örtüşmesi durumunda Y olgusunun bir parçasıdır.

Aksiyom 2. Eğer, sözgelimi, % türünden olgular var ise, % türünden olguların toplamı veya kümesi de vardır.

Aksiyom 3. X olgusu ancak ve ancak X olgusu Y olgusunun ve Y olgusu X olgusunun parçası olması durumunda Y olgusuyla özdeştir.

Aksiyom 4. X ve Y olguları örtüşürse ortak bir parçaları vardır.

Aksiyom 5. Eğer X olgusu Y olgusunun parçasıysa, zorunlu olarak, Y olgusunun elde edildiği her durumda X olgusu elde edilir.

Nedensel ilkeler şunlardır:

İlke 1. Yalnızca aktüel olgular neden ve sonuç olabilir.

İlke 2. Bir varlık aynı nedensellik ilişkisi içinde hem neden hem de sonuç olamaz.

⁸⁵ Koons, "A New Look at the Cosmological Argument", 207.

İlke 3. Neden ve sonucun birbirinden ayrı (seperate) varlıklar olması gerekir.

İlke 4. Her olumsal olgunun bir nedeni vardır.⁸⁶

Koons yukarıdaki beş aksiyom ve dört ilkedен hareketle şu çıkarımlarda bulunur:

1. Çıkarım: Mereolojik aksiyomların beşincisine göre bütün her elde edildiğinde parça da elde edilmiş olur. Bu durumda zorunlu bir olgunun parçaları da zorunlu olmalıdır.
2. Çıkarım: Mereolojik aksiyomlardan 1, 2 ve 4'e dayanarak her olumsal olgunun tamamen olumsal olan bir parçasının olması gerektiği sonucu çıkar.
3. Çıkarım: İkinci çıkarım ve mereolojik aksiyomların ilk dördüne dayanarak eğer olumsal olgular varsa, tüm tamamen olumsal olguların toplamının da tamamen olumsal bir olgu olması gerekir.
4. Çıkarım: Üçüncü çıkarım ve dördüncü nedensellik ilkesine göre eğer olumsal olgular varsa, tüm tamamen olumsal olguların toplamının bir nedeni vardır.
5. Çıkarım: İkinci çıkarım ve tamamen olumsal olguların toplamının bütün tamamen olumsal olgularla örtüşmesinden her olumsal olgunun tüm tamamen olumsal olguların toplamıyla örtüştüğü sonucu çıkar.

Bu noktadan sonra Koons, kozmosun yukarıdaki çıkarımlarda ifade edilen tüm tamamen olumsal olguların bütünü olduğunu söyler. Bu durumda dördüncü çıkarım gereğince kozmosun bir nedeni olmalıdır. Nedensellik ilkelerinin ikincisine göre bir olgu aynı nedensellik ilişkisi içinde hem neden hem de sonuç olamaz. O halde kozmos ve nedeninin örtüşmesi mümkün değildir. Birinci nedensel ilkeye göre ise yalnızca aktüel varlıklar neden veya sonuç olabilirler. Dolayısıyla kozmosun nedeninin aktüel bir varlık olması gerekmektedir. O halde kozmosun nedeni olumsal mıdır yoksa zorunlu mudur? Kozmosun ve nedeninin örtüşemeyeceği belirtilmişti. Bununla beraber beşinci çıkarıma göre kozmos tamamen tüm olumsal olgularla örtüşmektedir. Bu durumda kozmosun nedeninin zorunlu bir varlık olması gerekir.

Kanıt şeklinde ifade etmek gerekirse;

1. Bütünü zorunlu olan bir olgunun parçaları da zorunludur.
2. Her olumsal olgunun, *bütüncül bir olumsal* (wholly contingent) parçası vardır.
3. Eğer bir olumsal olgu varsa o halde bütüncül olumsal bir olgu vardır.
4. Eğer bir olumsal olgu varsa o halde bütüncül olumsal olgunun nedeni vardır.

⁸⁶ Koons, 196.

5. Her olumsal olgu, bütüncül olumsal olguyla örtüşür (overlap).

6. Eğer bir olumsal olgu varsa o halde bütüncül olumsal olgunun nedeni zorunlu bir olgudur.

6.1. Neden ve sonucun ayrı varlıklar olması gerekmektedir; o halde bütüncül olumsal olgunun nedeni olumsal bir olgu olamaz.

6.2. Nedenin bir olgu olması gerekir.

6.3. Nedenin aktüel olması gerekir.

O halde,

7. Bütüncül olumsal olgunun nedeni zorunlu bir olgudur.

8. Kozmos bütün olumsal bir olgudur.

O halde,

9. Kozmosun nedeni zorunlu bir olgudur.

10. Olgular en az bir varlığı içerir.

O halde,

11. Zorunlu bir varlık vardır.⁸⁷

Koons'un kanıtı nedensel ilkeyi öncüllerinde barındırmaktadır. Bununla beraber olumsallığa odaklanmıştır. Tikel varlıklardan hareketle değil de tüm olumsalların toplamı olarak kozmosun varlığından hareketle zorunlu bir varlığın var olduğu sonucuna ulaştığı için *bütüncül* kozmolojik kanıtlar sınıfına dahildir.

Buraya kadar ele alınan kozmolojik kanıtların hepsi kozmosun zamansal açıdan ezeli olmasının mümkün olduğunu kabul eden bir örtük öncüle sahiptirler. Dolayısıyla hepsi zamandışı kozmolojik kanıtlar ailesine mensuptur. Ancak kozmosun bir başlangıcı ve dolayısıyla başlatıcısı olduğunu ve bu başlatıcının Tanrı olduğunu göstermeyi amaçlayan kozmolojik kanıtlar da literatürde yer almaktadır.

Kıdem sıfatının yalnızca Tanrı'nın sıfatı olduğunu savunan Müslüman Kelamcılar kozmosun ezeli olduğu kabul edildiği takdirde Tanrı ile birlikte alemin de kıdem sıfatına sahip olduğunun kabul edilmesi gerektiğini; ancak bunun apaçık bir hata olduğunu savunmaktaydılar. Dolayısıyla onlara göre yalnızca başlangıcı olan bir kozmos tasavvuru kabul edilebilirdir. İslam dünyasında *Hudus kanıtı*, batı felsefesinde ise Kelam Kozmolojik Kanıtı olarak bilinen zamansal kozmolojik kanıtın karakteristik özelliği, kozmosun zamansal sonsuzca geriye dönük olarak var olmadığı kabulüne dayanmasıdır. Kozmos bir olaylar yekunudur ve bu olaylar zamansal

⁸⁷ Koons, 198.

olarak sonsuzca geriye doğru götürülemez. O halde evrenin bir başlangıç noktası olması gerekir. Bu zamansal ilk an, zamansal süreci başlatan ve bu zamansal süreç içinde var olan tüm varlıkların var olmasına neden olan bir varlığın var oluşunu gerektirir. Bu neden ise evrene aşkın olmalıdır; çünkü evren (zamansal olarak) tüm sonradan var olanları içermektedir. Sonuç itibarıyla kelam kozmolojik kanıtları evrenin bir nedeninin olması gerektiğini zamansallığı üzerinden gerekçelendirmeye çalışır.⁸⁸

Zamansal kozmolojik kanıt en kısa haliyle şu şekilde sunulabilir:

1. Var olmaya başlayan her şeyin var olmak için bir nedene ihtiyacı vardır.
2. Kozmos var olmaya başlamıştır.
3. Kozmosun var olmak için bir nedeni vardır.
4. Bu neden Tanrı'dır.⁸⁹

Kelam kozmolojik kanıtının Batı felsefesinde ilk ele alınışı Bonaventura'nın yazılarında görülse de gelenek incelendiğinde üzerinde hiç durulmadığı dikkat çekmektedir. Ancak metafiziğin ve dolayısıyla teolojinin yeniden canlandığı geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında William Lane Craig'in günümüz bilimsel gelişmelerinin de ışığında yeniden ele almasıyla Kelam kozmolojik kanıtı Batı felsefe ve teolojisinin en dikkat çekici konularından biri haline gelmiştir.

Craig yukarıdaki kanıtı yeni bir öncül eklememiştir. Ayrıca kanıtın ilk öncülünün de reddedilmesi için makul bir gerekçe olmadığını savunmaktadır. Ona göre nedensellik ilkesi kendinden delilli bir metafiziksel ilke olarak kabul edilebileceği gibi⁹⁰ her hangi bir tecrübi veri ile yanlışlığı gösterilememesi sebebiyle oldukça güçlüdür. Craig'in amacı kozmosun bir başlangıcı olduğunu göstermektir. Dolayısıyla ikinci öncüle odaklanır.

Craig ikinci öncülü desteklemek için akli ve tecrübi gerekçeler sunar. Akli gerekçe aktüel sonsuzlukların mümkün olmadığını göstermeyi amaçlar. Gerekçe şu şekildedir:

1. Aktüel bir sonsuzluk var olamaz.
2. Olaylardan oluşan sonsuz zamansal bir seri aktüel sonsuzluktur.

O halde,

⁸⁸ Evans ve Manis, *Din felsefesi*, 71-72.

⁸⁹ Plantinga, "God, Arguments for Existence of", 3151.

⁹⁰ William L. Craig ve Quentin Smith, *Theism, Atheism, and Big Bang Cosmology* (Oxford: Oxford University Press, 1995), 147, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198263838.001.0001>. Craig ilkenin apaçık olduğu iddiasını şöyle örneklendirir: "Hiç kimse, örneğin bir atın ya da bir Eskimo köyünün, herhangi bir neden olmaksızın birden ortaya çıkabileceğine içtenlikle inanmaz." William L. Craig ve James D. Sinclair, "The Kalam Cosmological Argument", *The Blackwell Companion to Natural Theology*, ed. William L. Craig ve James P. Moreland (Malden: Wiley-Blackwell, 2009), 182.

3. Olaylardan oluşan sonsuz zamansal bir seri var olamaz.

Örneğin, sonsuz sayıda kitabın bulunduğu bir kütüphanede sonsuz sayıda siyah ve yine sonsuz sayıda kırmızı kitabın olduğu varsayalım. Böyle bir durumda kütüphanedeki kitap sayısının kütüphanedek siyah kitapların sayısı ile ilişkisi nasıl açıklanabilir? Eğer kütüphane sonsuz sayıda siyah kitap içeriyorsa, sonsuz sayıda üyeye sahip olması sebebiyle daha fazlasını içermeyeceği için içerdiği kitap sayısından siyah kitaba ve yine içerdiği kitap sayısından kırmızı kitaba sahiptir. Ancak böyle bir iddia şüphesiz saçma olacaktır.⁹¹ O halde aktüel sonsuzluk mümkün değildir.

Tecrübi gerekçe ise çağdaş fiziksel çalışmaların sunduğu verilere dayanmaktadır. 1965 yılında Bell Laboratuvarı'nda yapılan deneylerde tüm uzayı kaplayan bir radyasyon kalıntısına ulaşıldı. Kalıntının Büyük Patlama (*Big Bang*) olarak literature geçen ve kozmosun varlığa gelmesini sağlayan büyük bir patlamanın sonucu olduğu var sayıldı. Bu durumda kozmosun sonlu bir geçmişe sahip olduğunu gösteren bilimsel bir veri bulunmaktadır.⁹²

Craig'in kanıtı kozmosu bir olaylar bütünü olarak kabul etmesi açısından *bütüncül* bir kanıttır. Odaklandığı olgu *sonluluktur* ve bu sebeple *zamansal* kozmolojik kanıtlar ailesindedir.

Çağdaş filozoflardan Swinburne geleneksel kozmolojik kanıtların ve onların çağdaş versiyonlarının tümdengelimsel yapıda olmaları sebebiyle, sonuçlarının reddinin mantıksal bir çelişki oluşturması gerektiği halde bu tür bir çelişkinin söz konusu olmadığını savunur. Eğer bu türden kozmolojik kanıtlar geçerli ve öncülleri doğruysa bu durumda 'Tanrı yoktur' önermesinin mantıksal açıdan saçma olması gerekir; bir başka deyişle 'Tanrı vardır' önermesinin mantıksal açıdan zorunlu olması gerekir. Mantıksal açıdan zorunlu olmak her hangi bir itirazın apaçık bir şekilde yanlış olduğunun hemen görülebilmesine sebep olmalıdır. Ancak kozmolojik kanıtların geçerli ve öncüllerinin doğru olduğu kabul edilse bile, Tanrı'nın varlığı hakkında süregelen tartışmanın bir tarafının öne sürebildiği kanıtın sonucuna yönelik itirazlar 'Tanrı yoktur' önermesinin mantıksal açıdan saçma olmadığını kabul etmek için yeterli görünmektedir. Bir başka deyişle Swinburne'e göre, eğer tümdengelimsel kozmolojik kanıtlar geçerli ve doğru olsaydı bu durumda hiç kimse 'Tanrı yoktur' önermesini savunabilecek bir pozisyona girmeyecekti. Ancak durum tam tersidir. O halde halihazırda öne sürülmüş tümdengelimsel kozmolojik kanıtların başarılı olduklarını söylemek mümkün görünmemektedir.⁹³

Swinburne tümdengelimsel kozmolojik kanıtların yerine en iyi açıklamayı çıkarım (*inference to best explanation*) metodunu esas alan olasılıksal bir kozmolojik kanıtın 'Tanrı vardır' önermesinin epistemik açıdan değerli olduğunu göstermede başarılı olabileceğini savunur. En

⁹¹ Reichenbach, "Cosmological Argument".

⁹² Craig ve Sinclair, "The Kalam Cosmological Argument", 125-82.

⁹³ Richard Swinburne, *The Existence of God* (Oxford : New York: Clarendon Press, 2004), 134.

iyi açıklamayı çıkarım metodu tündengelimsel ve tümevarımsal akıl yürütmelerin bir tür sentezi olarak görülebilir. Çağdaş bilimsel akıl yürütme metodu olarak da bilinen en iyi açıklamayı çıkarım bir tecrübe sonucunda evrensel bir yargıyı öncüllerinde barındıran ve bu yargının gözleme dair rakip yargılar arasında en kabul edilebilir olmasından hareketle yargının doğruluğunun çıkarımlandığı bir akıl yürütme şeklidir. Bir başka deyişle en iyi açıklamayı çıkarım metodu tikel tecrübelerden yola çıkarak yasa veya ilke türünden bir hipotezin öne sürülmesinin meşruluğunu sağlayan ve bu açıdan tündengelimsel akıl yürütmelere benzeyen bir akıl yürütme şeklidir. Ancak hipotezin doğruluğu mantıksal bir kesinlik derecesinde olamaz; çünkü hipotezin doğru olduğu yargısı, gözlemi yalnızca eldeki rakip hipotezlere nispetle daha iyi açıklamasına dayanır. Gelecekte daha iyi bir hipotezin ortaya çıkması her zaman olasıdır ve bu olasılık hipotezin tümevarımsal kanıtların sonuçları gibi olasılıksal açıdan doğruluk değerine sahip olduğu anlamına gelir.

Swinburne'e göre kozmos neden yok değil de var olduğu hakkında bir açıklamaya ihtiyaç duymaktadır.⁹⁴ Ancak bu açıklama talebi mantıksal açıdan zorunlu değildir. Kozmosun açıklanamayan bir olgu olması mantıksal açıdan mümkündür. Bir başka deyişle 'Kozmosun neden yok değil de var olduğuna dair bir açıklama vardır' önermesi zorunlu değil mümkün bir önermedir. Ancak kozmosun açıklanabilir olup olmadığı hakkında öne sürülen alternatif hipotezlere bakıldığında kozmosun açıklamasının olduğunu iddia etmek makuldür.⁹⁵

Swinburne'ün açıklama talebi onun tam açıklama (*complete explanation*) olarak nitelendirdiği bir açıklamanın yapılabilmesiyle karşılanabilir. Tam açıklama, yapıldığı zaman, ilgili fenomene dair *daha derin* her hangi bir açıklama teşebbüsünün hem açıklayıcılık açısından gereksiz olduğu hem de hiçbir önsel olasılık değerine sahip olmadığı açıklama türüdür.⁹⁶

Açıklamalar yeterliliği açısından sınıflandırılabilir gibi açıklamanın türü açısından da ayrılabilir. Swinburne, kozmosun neden var olduğu sorusunun cevabını verebilecek iki rakip açıklama türü olduğunu söyler: kişisel (*personal*) ve bilimsel (*scientific*) açıklamalar. Bir varlığın veya olayın onu, zorunlu veya olası kılan başlangıç koşulu ve bir doğa yasası yahut düzenlilik vasıtasıyla açıklanması bilimsel açıklamadır.⁹⁷ Belirli güçlere (*powers*), inançlara (*beliefs*) ve amaçlara (*purposes*) sahip bir varlık vesilesiyle yapılan açıklamaya ise kişisel açıklama denmektedir.⁹⁸ Kişisel açıklamalar bilimsel açıklamalardan farklı olarak belirli yasaların işleyişini öne sürerek yapılan açıklamalar değildir. Kişisel açıklamalar, bir failin

⁹⁴ Swinburne, 9.

⁹⁵ Swinburne, 75.

⁹⁶ Swinburne, 89.

⁹⁷ Richard Swinburne, "God as the Simplest Explanation of the Universe", *European Journal for Philosophy of Religion : Journal of the Central European Society for Philosophy of Religion*. 2, sy 1 (2010): 1.

⁹⁸ Swinburne, 1.

maksatlarının (*intentions*) öne sürüldüğü açıklamalardır.⁹⁹ Bu durumda Swinburne'ün kozmosa dair açıklama talebi arkasında 'bu açıklamaların açıklaması nedir?' gibi bir soru bırakmayan kişisel veya bilimsel bir açıklama olmak zorundadır. Bir başka deyişle bu iki tür açıklama rakip hipotezler olarak kozmosun varlığına açıklama sunma girişimleri olarak görülebilir.

Swinburne, bilimsel açıklamaların kozmosta var olan tikel olay ve varlıkların belirli bir zaman dilimi içindeki tam açıklamalarını verebileceğini ancak kozmosun bizzat kendisi için bilimsel bir açıklama getirebilmenin mümkün olmadığını; zira bu tür bir açıklama teşebbüsünün, kozmostan önce her hangi bir fiziksel varlığın var olmaması sebebiyle, kozmosun açıklanamaz bir olgu olduğu sonucunu doğuracağını savunur. Kozmosun açıklanamaz bir olgu olduğu sonucuna ulaştıran bir açıklama teşebbüsü gerçek bir açıklama değildir.¹⁰⁰ Bununla beraber kişisel bir açıklama yalnızca kozmosu var edebilecek kudrete sahip ve kozmosu var etmesi için bir maksadı olan bir varlığı kozmosun nedeni olarak bildirdiği için daha kabul edilebilir bir açıklamadır.¹⁰¹ Bu varlık kozmosun dışında olduğu için yüce/ilahi bir varlık olmalıdır. Swinburne kozmolojik kanıtının gerekçelendirme gücünün düşük derecede olmasına rağmen kümülatif bir Tanrı kanıtlanmasının parçası olabilme açısından başarılı olabileceğini savunur.

Swinburne'ün kanıtı için ne söylenebilir? Öncelikle kanıt olasılıksal bir akıl yürütmeye dayanması sebebiyle önceki tüm kanıtlama teşebbüslerinden ayrılır. Kozmosu bir bütün olarak ele alması sebebiyle *bütüncül* kanıtlardanır. Zamansal serilerin imkansızlığı iddiasını barındırmaması onun *zamandışı* kozmolojik kanıtlardan olduğunu göstermektedir. Açıklama talebi içinde olması açısından, her ne kadar kendisi yeter sebep ilkesinin geçerli olmadığını savunsa da, yeter sebep ilkesinin bir versiyonunu öncüllerinde barındırmaktadır; çünkü Swinburne mantıksal açıdan zorunlu olan Leibniz'in tam yeter sebep ilkesini kabul etmemektedir. Ancak Pruss'un kozmolojik kanıtını açıklarken görüleceği gibi yeter sebep ilkesinin birden çok versiyonu vardır ve Swinburne'ün açıklama talebinin altında yatan motivasyon, zorunlu olarak doğru olmasa da yeter sebep ilkesinin bir türünün Swinburne tarafından kabul görmesidir.¹⁰²

Sonuç olarak kozmolojik kanıt tarihine bakıldığında çok sayıda farklı kozmolojik kanıt olduğu açıktır. Her ne kadar bir teist için doğrudan bir gerekçelendirme unsuru olabilmeleri mümkün olmasa da Platon ve Aristoteles'in kanıtları tecrübeden hareketle tecrübe edilemeyen; ancak eylemleri ve faaliyetlerinin sonucu olarak kozmosu açıklamaya imkan veren yüce bir varlığın var oluşunu gerekçelendirmeleri sebebiyle önemlidir. Nitekim Ortaçağ'da Tanrı'nın varlığını kanıtlama teşebbüslerinin oldukça büyük bir kısmı Aristoteles

⁹⁹ Richard Swinburne, "The Limits of Explanation", *Explanation and Its Limits*, ed. Dudley Knowles, Royal Institute of Philosophy lectures (Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 1990), 180.

¹⁰⁰ Richard Swinburne, *Is there a God?* (New York: Oxford University Press, 1996), 42.

¹⁰¹ Swinburne, *The Existence of God*, 131.

¹⁰² Reichenbach, "Cosmological Argument".

ve Platon'un kanıtlarına dayanan kozmolojik kanıtlardır. İbni Sina varlığa dair mümkün(olumsal)/zorunlu dikatomisine dayanan ve dönemine kadar sunulmayan türden bir kozmolojik kanıt sunmuştur. Nitekim kozmosun gerek parçacı ve gerek bütüncül olumsuzluğuna dayanan tüm kozmolojik kanıtlar bir şekilde İbni Sina ile ilişkilendirilebilir. Thomas Aquinas'ın Beş Yolu'nun ilk üçü kendisine kadar gelen zaman dilimi içinde kurulmuş kozmolojik kanıtların bir tür sistematize edilmiş sunumu olarak görülebilir. Yeniçağ ise kozmolojik kanıtların önceki versiyonlarından farklı bir kozmolojik kanıtın sunumuna şahitlik etmiştir. Leibniz'in kozmolojik kanıtı her ne kadar olumsuzluğa odaklanması açısından İbni Sina'nın imkan kanıtı ve Aquinas'ın üçüncü yoluyla örtüşse de nedensellik ilkesi yerine yeter sebep ilkesini öncüllerinde barındırması sebebiyle onlardan ayrılmaktadır. Bununla beraber Leibniz'in modaliteleri açıklamak için kullandığı mümkün dünyalar semantiği de çağdaş dönemde modal mantığın gelişimi ve dolayısıyla Hume ve Kant ile felsefenin dışarısında bırakılmış metafiziğin yeniden felsefenin önemli bir unsuru olmasını sağlaması açısından önemlidir. Koons'un kanıtı felsefedeki bu dönüşümün ve metafiziğin yeniden tarih sahnesine çıkışının örneklerinden biridir. Çağdaş dönemde kozmolojik kanıt ailesine bir başka katkı da Craig'in kozmolojik kanıtıdır. Müslüman Kelamcılarının kanıtı olarak bilinen ve zamansal açıdan sonsuz geriye dönüşün imkansızlığına dayanan kozmolojik kanıt türünü güncel fiziksel ve metafiziksel gelişmeler ile yeniden gün yüzüne çıkarması açısından Craig'in kanıtı dikkate değerdir. Yine çağdaş dönem kozmolojik kanıtlardan biri olan Swinburne'ün kanıtı ise kozmosun neden var olduğu hakkındaki ateistik iddialara temel olan bilimsel açıklamaların, kişisel açıklamalara göre yetersiz oluşundan hareketle olasılıksal derecede de olsa kozmostan Tanrı'nın varlığına rasyonel bir şekilde ulaşabilmenin mümkün olduğunu gösterme iddiası taşıması açısından önemlidir.

2. BÖLÜM

ALEXANDER PRUSS'UN KOZMOLOJİK KANITLARI VE GEREKÇELERİ

Bu bölümün amacı Pruss'un bu çalışmada ele alınacak kozmolojik kanıtı ile Gale ile birlikte sunduğu kanıt arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve sonrasında kanıtın öncüllerinin gerekçelerini sunmaktır.

Pruss'un kozmolojik kanıtlarını açıklamadan önce yeter sebep, metafizik modaliteler ve S5 aksiyomunun tanımının yapılması gerekmektedir; çünkü bu kavramların Pruss açısından önemi açıklanmadan kanıtların sunumuna, kanıtın öncüllerinin gerekçelerine ve kanıtla yöneltilen itirazlara nüfuz etmek mümkün görünmemektedir.

2.1. Alexander Pruss'un Yeter Sebep İlkeleri

Pruss, Tanrı'nın varlığına dair kozmolojik bir kanıtın kozmosun bir bütün olarak neden yok değil de var olduğuna dair bir açıklama sunması durumunda başarılı olabileceğini savunur. Dolayısıyla bir Tanrı kanıtlaması açısından kozmostan Tanrı'ya giden bir akıl yürütme süreci açıklayıcı bir ilkeyi (*explanatory principle*) öncüllerinde barındırmak zorundadır.¹⁰³

Bu açıklayıcı ilke felsefe tarihinde farklı versiyonlar şeklinde sunulmuş olan yeter sebep ilkesidir. Spinoza yeter sebebin tüm varlıkların var oluşunu açıklayacak zorunlu olarak var olan bir varlık olması *gerektiğini* iddia ederken¹⁰⁴ Leibniz, yeter sebebi tüm doğru önermelerin neden doğru olduğunu açıklayan *zorunlu rasyonel bir dayanak* olduğunu savunduğu gibi¹⁰⁵ her varlığın neden yok değil de var olduğunu açıklayan *zorunlu bir varlık* olarak tanımlamıştır.¹⁰⁶ Parmanides yoktan yok çıkar (*ex nihilo nihil fit*) ilkesi gereğince yeter sebebin yokluğun imkansızlığını *gerektirdiğini* savunur.¹⁰⁷ Çağdaş filozoflardan Taylor yeter sebebi, her hangi bir doğru olumlu olumsal önermenin (*true positive contingent proposition*) doğruluğunu gösteren *metafiziksel açıdan zorunlu* bir önerme olduğunu söyler.¹⁰⁸ Nicholas Rescher'e göre ise yeter sebep, gerek varlık alanında ve gerekse önermeler açısından onların varlığını ve doğruluğunu dayandıran *zorunlu* bir ilkedir.¹⁰⁹ Verilen örnekler dikkatlice incelendiğinde Spinoza, Leibniz ve Parmanides için yeter sebep ilkesi mantıksal açıdan zorunluyken, Taylor ve Rescher açısından metafiziksel açıdan zorunludur. Taylor ve Rescher yeter sebebin önermeler

¹⁰³ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 25.

¹⁰⁴ Spinoza Opera, edited by Carl Gebhardt. Heidelberg: C. Winter, 1925. S. 52.

¹⁰⁵ A Specimen of Discoveries (c. 1686?), A.6.4.1616/LoC 303-304.

¹⁰⁶ Metaphysical Consequences of the Principle of Reason (c. 1712), C 11/MP 172.

¹⁰⁷ Alexander R. Pruss, *The Principle of Sufficient Reason: A Reassessment* (New York: Cambridge University Press, 2006), 23.

¹⁰⁸ Richard Taylor, *Metaphysics*, 4th edition (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1992), pp. 101

¹⁰⁹ Nicholas Rescher, "Optimalism and the Rationality of the Real: On the Prospects of Axiological Explanation", *The Review of Metaphysics* 59, sy 3 (2006): 502.

olduğunu kabul ederken Spinoza ve Parmenides yeter sebebin bir varlık olabileceğini savunmuş; Leibniz ise yeter sebebin hem önerme hem de varlık olarak kabul edilebileceğini öne sürmüştür. Son olarak Leibniz, Parmenides, Spinoza ve Rescher olumsal veya zorunlu olması fark etmeksizin tüm önermeler ve varlıklar için bir yeter sebebe ihtiyaç olduğunu iddia ederken Taylor yeter sebep talebini yalnızca olumsal önermelerle kayıtlandırmıştır. Sonuç olarak denilebilir ki yeter sebep ilkesi, ilkenin modal statüsü, yeter sebep talebinin kapsamı ve yeter sebebin ontolojisi açısından felsefe tarihinde çok farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Daha açık bir hale getirmek için yeter sebep ilkelerini 'gücü açısından yeter sebep ilkeleri' ve 'kapsamı açısından yeter sebep ilkeleri' olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Güçlü yeter sebep ilkeleri yeter sebebin zorunlu olduğunu savlayan ilkelerdir. Bu açıdan yukarıdaki tüm ilkeler güçlü yeter sebep ilkeleridir. Bir başka deyişle ilkelerin hepsi açıklanamaz olguların (*brute fact*)¹¹⁰ imkansızlığını savlama noktasında hemfikirdir. Kapsamı açısından yeter sebep ilkeleri ise tam ve sınırlandırılmış olarak ikiye ayrılabilir. Taylor haricindeki tüm filozofların yeter sebep ilkeleri tam yeter sebep ilkeleri sınıfına aitken, Taylor'un ilkesi sınırlı yeter sebep ilkeleri sınıfının üyesidir.

Pruss'un yeter sebebe yüklediği anlam onun açıklayıcı olma işlevini görmesidir. Farklı açıklama türleri olabilir. İki kasadaki elmaların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir elma kasasındaki 72 adet elma ile alakalı birden çok açıklama şekli olabilir. Elmaların neden 72 adet olduğu birleştirilen kasalardaki elmaların sayısının toplamı şeklinde *matematiksel bir açıklama* olabilir. O kasada neden elmaların olduğuna dair *ereksel bir açıklama* diğer kasaların birleştirilmesinin gayesi ile verilebilir. Elmaların doğal var olma sürecini ortaya koyan *bilimsel bir açıklama* olabilir.¹¹¹ Kasadaki elmaların neden yok değil de var olduğuna dair bir açıklama ise *ontolojik bir açıklama* ile sunulabilir.

Ontolojik açıklamalar nedenlerin söz konusu edildiği açıklamalardır; çünkü, var olmak söz konusu edildiğinde insanoğlu, var olan bir şeyin aslında yok olabileceği yargısına sahiptir; kasada elmalar vardır ancak hiç var olmayabilirdiler de. Bu yargı akli bir yargı olabileceği gibi onun, tamamen tecrübelerden hareketle zihinde oluşan bir tasarım (*idea*) olduğu da söylenebilir. Deneyimcilik ve akılcılık dikatomisini ortaya çıkaran sorunlar ve bir varlığın zorunlu olarak var olabileceği yani yokluğu düşünilemeyen veya kendinde nedenli (*cause in itself*) varlıkların olduğu iddiası şu an için bir kenara bırakılırsa, bir varlık hakkında talep edilen ontolojik açıklamayı temellendiren düşünce, doğal (*default*) durumda her varlığın var olmasına başka bir varlığın neden olduğudur. O halde ontolojik açıklamalar ilk bakışta (*prima facie*) daima bir nedenin öne sürülmesi gereken açıklamalardır. Pruss'un yeter sebebi de bir nedenin öne sürülmesiyle açıklanmak istenen varlığın, neden yok değil de var olduğunu ortaya koyması yani *ontolojik açıdan açıklayıcı olma* işlevi görmesidir.

¹¹⁰ Burada olgu önermeler veya varlıklar içerilecek şekilde kullanılmıştır.

¹¹¹ Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 18.

Pruss'un yeter sebebinin ontolojisinin bir önerme mi yoksa önermede bildirilen bir varlık mı olduğu sorgulanabilir. Pruss'a göre yeter sebep önermelerdir çünkü açıklamalar önermesel formdadır. Dolayısıyla açıklayan (*explanan*) ve açıklanan (*explanandum*) şey önermelerdir. Ancak açıklamaların önermelerle alakalı olduğunun iddia edilmesi varlık ve olayların açıklamada her hangi bir etkisi olmadığı anlamına gelmez. Sonuçta ontolojik açıklamalar sunan önermelerde bir varlığın var oluşu öne sürülmeksizin bir açıklama sunmak mümkün değildir.

Bu noktada yalnızca bir varlığın var oluşunu bildiren önermelerin yeter sebep olduğu iddiası, varlıklar yerine olayların (*events*) neden olarak öne sürüldüğü örnekler ile sorgulanabilir. Bir uçak kazası pekala pilotun uyumasıyla veya kazadan hemen önce pilot ile yardımcı pilot arasında gerçekleşen bir tartışmayla açıklanabilir. O halde olay bildiren önermeler de pekala açıklayıcı olabilir. Bu durumda ontolojik açıklamaların yalnızca varlıkları içeren önermeler olduğu iddiası yanlıştır denilebilir. Bu itiraz olay ve varlık arasında birbirini dışlayıcı (*exclusive*) bir ayırım olduğu kabulüne dayanır; fakat bir varlığın olmadığı bir durumda bir olayın gerçekleşmesi mümkün olmadığı için bu kabulün makul olmadığı açıktır. Her ne kadar bir olayı bildiren önermeler açıklama işlevi görse de nihayetinde bu tür önermeler varlıkları bildiren önermelere indirgenebilirler (*reduction*). Örnek üzerinden gitmek gerekirse, uçak kazası tartışmanın vuku bulduğunu bildiren bir önerme ile açıklansa da tartışma olayının gerçekleşmesi en az iki kişinin/varlığın var olmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla olay bildiren önermeler, açık bir şekilde ifade edilmese de, en az bir varlığın var olduğu iddiasını içerirler.

Olay bildiren açıklayıcı önermeler gibi tercihleri bildiren açıklayıcı önermelerin de açıklama görevi görmesi mümkündür. Ali'nin önündeki meyve tabağından elmayı yemesinin açıklaması talep edilebilir. Açıklanmak istenen 'Ali elma yedi' önermesidir. Bu önerme, 'Ali elma yemeyi tercih etti' veya 'Ali portakal yerine elma yemeyi tercih etti' gibi tercih bildiren önermeler ile açıklanabilir. Ancak hemen görülebileceği gibi tercih bildiren açıklamalarda da tercihte bulunan bir failin(*agent*)/varlığın olması gerekir. Dolayısıyla tercih bildiren önermeler de varlık bildiren önermelere indirgenebilir. Sonuç olarak denilebilir ki yeter sebep ilkesinin talep ettiği açıklama, Pruss'a göre, varoluşsal önermelerdir (*existential proposition*).¹¹²

Pruss'un yeter sebep ilkelerinde yeter sebebin ontolojisi belirlendikten sonra yapılması gereken, talep edilen açıklamanın yeterli olma kriteridir. Pruss yeterli açıklamaların mutlak/nihai (*ultimate/final*) olması gerektiğini söyler. Açıklamayı en temelde bir gizemin ortadan kalkması olarak tanımlarsak¹¹³ mutlak açıklama, açıklanmak istenenle alakalı her hangi bir gizemin kalmamasının yanında açıklayanla alakalı daha ileri bir açıklama talebinin anlamsız olduğu açıklamalardır. Kendisi hakkında açıklama talebinin anlamsız olduğu bir

¹¹² Pruss, 25.

¹¹³ Pruss, 17.

önerme ya zorunludur ya da kendinden açıklamalıdır (*self-explanatory*).¹¹⁴ O halde yeter sebep en temelde varoluşsal ve nihai bir önermedir.

Bugüne kadar sunulan yeter sebep ilkelerinin, kapsamaları açısından farklılaştıkları belirtilmişti. Pruss, birden çok yeter sebep ilkesinin başarılı bir kozmolojik kanıt sunmak için öne sürülebileceğini savunmuştur. Pruss'un ilkeleri kapsamaları açısından yalnızca olumsal önermeler için açıklama talep edilebileceği noktasında hemfikirken, olumsal önermelerin kapsamı noktasında birbirlerinden ayrılmaktadır. Pruss'un Gale ile birlikte sunduğu kozmolojik kanıtın öncülü olan yeter sebep ilkesinin kapsamı tüm olumsal önermelerdir. Bu çalışmanın ana konusu olan üçüncü kozmolojik kanıtında bulunan yeter sebep ilkesi ise kendinden açıklamalı olmayan olumsal önermelerin yeter sebebi olabileceğini savlar. Dolayısıyla Pruss, önermeleri zorunlu ve olumsal olarak ikiye ayırdıktan sonra açıklama talep etmeleri açısından olumsal önermeleri kendini açıklayıcı ve açıklama talep eden olarak da ikiye ayırmaktadır.

Bu noktada Pruss'un olumsal önerme tanımını sunmak kapsamaları açısından ilkeler arasındaki ayrımı daha açık hale getirecektir. Pruss'a göre olumsal önerme olumsal bir varlığın var oluşunu bildiren bir önerme olarak tanımlanabilmesinin yanında zorunlu veya olumsal olması fark etmeksizin bir varlığın tercihinin açıklama olarak sunulduğu önermeler de olumsal önerme olarak adlandırılır. Liberteryen özgür iradeciliği kabul eden Pruss'a göre tercih bildiren önermeler kendini açıklayan olumsal önermeler olmasına rağmen daha derin bir açıklama talebinin de imkansız olduğu mutlak önermelerdir.¹¹⁵ Pruss'un açıklama talep etmesi açısından olumsal önermeleri bu şekilde ayırması, Gale ile birlikte sunduğu ilk kanıtından sonraya tekabül etmektedir. Dolayısıyla yeter sebep ilkeleri arasındaki kapsam açısından farklılık makul bir zemine oturmaktadır.

Pruss'un yeter sebep ilkelerinin kapsam açısından sınırlılıklarından biri de önermelerin doğruluk değeri ile alakalıdır. Doğru olumsal önermeler olabileceği gibi yanlış olumsal önermeler de olabilir. 'Elma vardır' önermesi ancak ve ancak önermede sözü edilen elma var ise doğrudur. Eğer öyle bir elma yoksa önerme pekala yanlıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus yanlış ve olumsuz önermelerin birbirlerinden farklı olmasıdır. 'Elma yoktur' önermesi olumsuz/olumlu olmayan (*non-positive*) bir önerme olmasına rağmen elmanın yokluğu durumunda (*state of affairs*) doğru bir önermedir. Ancak eğer gerçekten orada bir elma var ise olumsuz yanlış bir önerme olacaktır. Olumsal önermelere dair açıklama talebinin makul bir talep olduğu kabul edilecekse bu talep yalnızca doğru olumlu olumsal ve doğru olumsuz olumsal önermeler için geçerlidir; yanlış bir önermenin açıklaması yapılamaz. Açıklama talebinin kapsamı açısından yapılan bu alt sınırlandırma oldukça makuldür. Yeter sebep ilkesi ontolojik bir açıklama talep etmektedir. Yani varlıktan varlığa doğru bir geçiş

¹¹⁴ Pruss, 17.

¹¹⁵ Pruss, 17, 186, 254.

açıklamanın temel ilkesidir. Yanlış bir önermenin ontolojik açıklamasının yapılması bir varlıktan aslında var olmayanı çıkarımlamak anlamına gelecektir ki bu makul değildir. Sonuç olarak Pruss'a göre, yalnızca doğru önermelerin açıklaması olabilir.¹¹⁶ Pruss'un yeter sebep ilkelerinin tümü doğru olumsal önermelerin açıklaması olabileceğini savlar.

Son olarak Pruss'un yeter sebep ilkeleri güçleri açısından farklılaşmaktadır. Pruss'un ilk kanıtındaki yeter sebep ilkesine göre kendinden delilli olmayan olumsal önermelerin açıklanabilmesi *mümkündür*.¹¹⁷ Bu çalışmanın konusu olan kanıtındaki ilke ise kendinden delilli olmayan olumsal önermelerinin *zorunlu olarak* bir açıklamaya sahip olduğunu savlar.¹¹⁸

Sonuç olarak yeter sebep ilkesinin geçerliliğini savunan tüm filozoflar açıklama açısından bir varlığın iki niteliğe sahip olduğunu kabul eder: başka bir varlık veya önerme tarafından açıklanan önermeler ve kendini açıklayan varlık veya önermeler. Pruss da açıklanamaz olguların varlığını reddeder ve açıklama talebinin zorunlu olduğunu savunur.

Pruss'un yeter sebep ilkeleri bu şekilde açıklandıktan sonra açıklanması gereken bir husus, yeter sebep ilkesinin bir tür nedensellik ilkesi olmadığını iddia etmenin makul gerekçeleridir. Sonuçta Pruss'un yeter sebep ilkesi olumsal varlıkların ontolojik açıdan açıklanabilir olduklarını öne sürmektedir. Ontolojik bir açıklama nedenlerin söz konusu edildiği bir açıklamadır. Gücü ve kapsamı açısından sınırlandırma yapılmadan, en genel ifadeyle nedensellik ilkesi her varlığın var olmak için bir nedene sahip olması gerektiğini savlar.¹¹⁹ Bu durumda nedensellik ilkesi ve yeter sebep ilkesinin farklı ilkeler olması nasıl gerekçelendirilebilir?

Pruss'un ayrımı nedensellik ilkesinin bu zamana kadar sunulagelen tüm versiyonlarının yerellik (*locality*) niteliğine sahip olduğu; yeter sebep ilkesinin ise genel (*global*) ilke olduğu kabulünde temellenir.¹²⁰ Pruss'a göre Aquinasçı kanıtlar ve Kelam kozmolojik kanıtları tikel olumsal varlıkların bir nedene sahip olması gerektiğini savlayan nedensel ilkelere dayanmaktadır. Dolayısıyla bu kanıtlarda parçadan bütüne doğru giden bir akıl yürütmeye kendisi de olumsal olan kozmosun bir nedeni olması gerektiği savunulur. Dolayısıyla nedensellik ilkesine dayanan kanıtlarda yapılması gereken başka bir şey, zamansal veya özsel sonsuz geriye dönük nedenler silsilesinin imkansızlığını göstermektir. Pruss'a göre sonsuz nedenler silsilesinin her iki türü de nedensel ilkeyle çelişmeyecek şekilde savunulabilir; yani bir kişi her olumsal varlığın bir nedeni olduğunu savunurken aynı zamanda kozmosun

¹¹⁶ Pruss, 23.

¹¹⁷ Gale ve Pruss, "A New Cosmological Argument", 461; Pruss, "A Restricted Principle of Sufficient Reason and the Cosmological Argument", 166.

¹¹⁸ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 25.

¹¹⁹ Craig ve Smith, *Theism, Atheism, and Big Bang Cosmology*, 147; Bruce Reichenbach, *The Cosmological Argument: A Reassessment* (Springfield, Ill.: Thomas, 1972), 9; John Leslie, "A Proof of God's Reality", *Gottesbeweise als Herausforderung für die moderne Vernunft*, Hutter, Axel (Tübingen: Mohr Siebeck, 2017), 411.

¹²⁰ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 61.

nedeninin parçalarının açıklamasıyla verilebileceğini kabul etmenin makul olduğunu savunur.¹²¹ Başarılı bir kozmolojik kanıtın daha genel bir ilkeyi öncüllerinde barındırması gerekmektedir. Bu ilke ister sonlu ve ister sınırsız olsun olumsal varlıklar bütünü'nün nedeninin bu bütünü'nün dışında olması gerektiğini savlar. Nedensel ilkenin bu tür bir genel (*non-local*)¹²² versiyonunun sunulması mümkündür. Ancak yeter sebep ilkesi halihazırda bu tür bir genel yargıyı sunmaktadır. Dolayısıyla bu tür bir nedensel ilkeye gerek yoktur veya bir başka deyişle yeter sebep ilkesi yerel olmayan nedensel ilke olarak da okunabilir.

Pruss'un bu tür bir ayrıma gitmesine sebep olan yerel nedensel ilkelerin, kozmosun aşkın bir nedene ihtiyacı olmamasıyla uyduğu düşüncesinin kabul edilir olup olmadığı bir tarafa, burada yeter sebep ilkesinin epistemik dayanakları açısından önemli bir iddia bulunmaktadır. Tecrübi kanıtlar olarak nitelendirilen kozmolojik kanıtların elzem unsurları olan ilkelerin savunulmasına imkan veren dayanağın akli mi yoksa tecrübi mi olması gerektiği konusu oldukça tartışmalıdır. 3.1. başlığı altında bu konu detaylıca işlenecektir. Pruss'un bu zamana kadar sunulan tüm nedensellik ilkelerinin yerel olduğunu iddia etmesi ilkelerin epistemolojik açıdan, tikel olumsal varlıkların, nedenli bir şekilde var olduğuna dair tecrübelerle dayanaklandırıldığını düşünmesi anlamına gelmektedir. O halde genel bir ilke olduğunu savunduğu yeter sebep ilkesi tecrübi dayanaktan yoksundur; çünkü bütüne dair bir tecrübe imkansızdır. Bu durumda yeter sebep ilkesinin savladığı açıklama talebinin meşruluğu epistemolojik açıdan tamamen aklidir. Tamamen akli olan bir çıkarımın olgusal bir kanıtlamada uygun (*proper*) bir gerekçe olup olmadığı yine 3.1. başlığı altında tartışılacaktır.

Pruss'un kozmolojik kanıtlarına geçmeden önce kullandığı terminolojiyle alakalı bir hususun belirtilmesi gerekmektedir. Pruss tüm kanıtlarında olgu (*fact*) ve önerme (*proposition*) kavramlarını birbirlerinin yerine kullanmaktadır.¹²³ Normalde olgu somut gerçekliklerdir ve bu sebeple önermelerden ayrırırlar. Özellikle son 50 yılda sunulan kozmolojik kanıtlara bakıldığında her kanıt sahibinin farklı bir terminoloji kullandığı görülür. Taylor¹²⁴, Rowe¹²⁵ ve Bruce Reichenbach¹²⁶ olgu durumu (*state of affairs*) kavramını kullanırken, Koons¹²⁷ olgu (*fact*) kavramını kullanmaktadır. Dolayısıyla bu kavramların her birinin kullanımının felsefi açıdan farklı tezahürleri olmasının yanında söz konusu kavramların anlamı ve işlevi hakkında bile ittifak edilmiş bir kabulün olmaması da öncülleri ve alakalı bir şekilde kanıtları değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak yine de Pruss özelinde denilebilir ki olgu ve önerme kavramları kozmolojik kanıtları açısından aynı işlevi görmektedir. Pruss'un olgu kavramını

¹²¹ Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 41-57; Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 60-63.

¹²² Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 61.

¹²³ Pruss, 26.

¹²⁴ Richard Taylor, *Metaphysics* (Englewood Cliffs, N.J: Prentice Hall, 1992), 92.

¹²⁵ Rowe, *The Cosmological Argument*, 1975, 113.

¹²⁶ Reichenbach, *The Cosmological Argument: A Reassessment*, 54.

¹²⁷ Koons, "A New Look at the Cosmological Argument", 196.

önermelerini de içerecek şekilde kullanması yalnızca doğru olumsal önermelerin açıklanabilir olduğu görüşü çerçevesinde makul görünmektedir.

2.2. Modal Mantık, Metafiziksel Zorunluluk, Mümkün Dünyalar ve S5 Sistemi

Pruss'un kozmolojik kanıtı en temelde 'kozmos bir bütün olarak olumsaldır' önermesinin doğruluğundan 'olumsal bir varlık olarak kozmosun var olması zorunlu bir varlık nedeniyledir' önermesinin doğruluğunu çıkarılamayı amaç edinen bir akıl yürütme sürecidir. Olumsal kozmos ve zorunlu varlık gibi modal yargıların akıl yürütme sürecindeki önermelerde yer bulması kanıtın modal mantık çerçevesinde ele alınabileceğini göstermektedir. Bununla beraber Pruss tarafından kozmos ve zorunlu varlık arasında ilişki kurmaya yarayan yeter sebep ilkesinin zorunlu veya mümkün bir önerme şeklinde çeşitli versiyonlarının var olabileceğinin savunulması, kanıtın öncüllerinden biri olan yeter sebep ilkesinin doğruluğunun da modal mantık çerçevesinde belirlenebileceği anlamına gelmektedir.

Modal mantık en genel tanımıyla zorunluluk, imkan, olumsallık ve imkansızlık gibi modaliteleri içeren önermelerle oluşturulmuş bir akıl yürütme sürecinin ilkelerini konu edinen formel bir mantık türüdür.¹²⁸ Akıl yürütme süreci aynı zamanda bir önermenin doğru veya yanlış olduğunun belirlenmesini sağladığı için modal mantığın, modaliteleri içeren önermelerin doğruluk değerini belirlemeye yarayan bir mantık türü olduğu da söylenebilir. Bu durumda modal yargıları bildiren her önermenin doğruluğunun, modal mantığın aksiyomlarına ve yasalarına dayanarak belirlenebileceğini söyleyebiliriz.¹²⁹

Pruss'un, yeter sebep ilkelerini doğrulamak için kullandığı modal mantığın aksiyomlarına geçmeden önce zorunlu, mümkün, olumsal ve imkansız gibi modalitelerin ne anlama geldiğini ve bu çerçevede nasıl dayanaklandırılabilirliğini açıklamak gerekir.

Modal yargı bildiren bir önermenin doğru olduğunu nasıl belirleriz? 'Zorunlu olarak A, A'dır' önermesini ele alalım. Bu önerme doğru bir önermedir; çünkü önermenin değil kendi içinde çelişkilidir (*self-contradiction*). 'Birazdan Çorum'da kar yağabilir' önermesinin doğru olduğunu iddia edebiliriz; çünkü önerme kendi içinde çelişkili değildir. Hemen görülebileceği gibi modal yargılar içeren önermelerin doğruluğu her hangi bir dışsal/tecrübi gerekçe sunmaksızın içsel tutarlılığıyla (*consistency*) belirlenebilmektedir. Aynı zamanda yukarıdaki önermelerin doğruluğunun kanıtlanabilir (*provable*) olduğu da söylenebilir.¹³⁰

Modalitelerin yalnızca mantıksal çerçevede değerlendirilebileceğini kanıtlayan yukarıdaki örnekler üzerinden gidilirse akli (*a priori*) olmak ve zorunluluk arasında bir ilişki olmasına

¹²⁸ Steven T. Kuhn, "Modal Logic", *Routledge Encyclopedia of Philosophy* (London: Routledge, 2016).

¹²⁹ James Garson, "Modal Logic", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2021), <https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/logic-modal/>.

¹³⁰ Pruss ve Rasmussen, *Necessary Existence*, 12.

rağmen tecrübi (*a posteriori*) ve zorunluluk arasında böyle bir ilişkiden söz etmenin imkansız olmadığı söylenebilir. Nitekim yukarıdaki örneklere bakıldığında ilk önerme akli bir önermeyken ikinci önerme tecrübidir. 1971 yılına kadar bütün felsefe tarihi bu kabulü paylaşmaktaydı. Ancak Saul Kripke 1971 yılında kaleme aldığı ve daha sonra *Naming and Necessity*¹³¹ adıyla kitaplaştırdığı *Identity and Necessity*¹³² adlı makalesinde akli olmanın epistemolojik bir kavramken zorunluluğun metafizik alanına ait bir kavram olduğunu anlayışı derinden sarsmıştır. Kripke'nin iddiasının temeli bazı zorunlulukların tecrübi bir şekilde bilinebileceğini gösteren örneklerin varlığıdır. Örneğin, 'Su H₂O'dur' önermesini ele alalım. Su iki hidrojen ve bir oksijen atomundan oluşan bir sıvının adıdır. Su olarak adlandırılan sıvı maddenin belirli kimyasal incelemeler sonucunda hidrojen ve atomlardan oluştuğu bilindiği için bu önermenin tecrübi olduğu açıktır. Peki, bu önerme zorunlu bir önerme midir? Kripke bu bilginin tecrübi olmasına rağmen zorunlu olduğunu savunur. 'Su' adı verilen sıvı her hangi bir mümkün dünyada iki hidrojen ve bir oksijen atomundan oluşan maddedir. Şüphesiz bu maddeye 'tahta', 'metal' hatta 'aşk' adı da verilebilirdi. Ancak bir defa tecrübe ile içeriği öğrenilen söz konusu maddeye 'su' denildiğinde artık 'su' kelimesi söz konusu maddenin zorunlu olarak adı olur. Bir başka deyişle su olmak ve H₂O olmanın tecrübeye dayanarak özdeş olduğu ortaya çıkar.

Bununla beraber zorunluluğun yalnızca mantıksal bir modalite olduğunu savunmanın kanıtlanabilir (*provable*) olmakla ilişkili olduğu belirtilmişti. Ancak Gödel'in Birinci ve İkinci Eksiklik Teoremi'ne göre kanıtlanamayan bazı matematiksel önermeler vardır. Matematiksel önermelerin akli önermeler olduğu kabul edildiğinde zorunluluk kanıtlanabilirlikle zorunlu bir ilişki içinde değildir.¹³³ Sonuç olarak modalitelerin yalnızca akli ve dolayısıyla mantıksal olmadığı açıktır. Pruss, tecrübeye dayanan zorunlu önermeleri metafiziksel açıdan zorunlu önermeler olarak nitelendirmiştir.¹³⁴

Modalitelerin yalnızca mantıksal ve metafiziksel önermelerde içerildiği söylenemez. Doğa yasalarının fiziksel açıdan zorunlu olduğunu kabul edenler açısından fiziksel zorunluluk (*physical necessities*), kesin delillere dayanarak gerekçelendirilen inançlar için epistemik zorunluluk (*epistemic necessity*) gibi farklı modaliteler de bulunmaktadır.¹³⁵

¹³¹ Saul Kripke, *Naming and Necessity* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1980).

¹³² Saul Kripke, "Identity and Necessity", *Identity and Individuation*, ed. M. K. Munitz (New York: New York University Press, 1971), 135-64.

¹³³ Pruss ve Rasmussen, *Necessary Existence*, 12; Alexander R. Pruss, *Actuality, Possibility, and Worlds* (New York: Continuum, 2011), 6-11.

¹³⁴ Bu tür modal önermelere geniş-mantıksal modaliteler (*broad-logical modalities*) de denilmektedir; bkzn. Alvin Plantinga, *The Nature of Necessity* (Oxford: Clarendon Press, 1974).

¹³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkzn. Boris Kment, "Varieties of Modality", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2021), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/modality-varieties/>.

Bir önermenin içerdiği modal yargı hakkında farklı modal alanların örtüştüğü durumlar olabilir. Örneğin, 'Su H₂O'dur' önermesi metafiziksel bir zorunluluk olmakla birlikte aynı önerme, suyun iki hidrojen ve bir oksijen atomundan oluştuğunu bildiren kimyasal deneylerin kesin delil olduğunu kabul eden kişi açısından epistemik açıdan da zorunludur. Epistemik açıdan zorunluluğun, yanlışlığı düşünülemez olan gerekçelerden türetilme (*derivation*) şeklinde sağlanabileceğini savunanlara göre¹³⁶ epistemik zorunluluk ve mantıksal zorunluluğun örtüştüğü açıktır. Ancak modal yargıların en temelde mantıksal ve metafiziksel zorunluluklar olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Tutarlılığın ve kanıtlanabilirliğin modal yargıların tüm çeşitlerinin doğruluğunu belirleyememesi bu yargıların doğruluğunu iddia etmemizi temellendirecek başka bir dayanağa ihtiyacımız olduğunu göstermektedir.

Leibniz, dünyadaki kötülüklerin Tanrı'nın varlığının uyuşmadığı iddiası olarak özetlenebilecek ve literatüre kötülük sorunu (*problem of evil*) olarak geçen teolojik soruna verdiği cevapta (*theodicy*) kozmosun mümkün dünyaların en iyi olduğu iddiasıyla cevap vermiştir.¹³⁷ Kozmos, sonsuz sayıda farklı mümkün dünyalardan biridir ve Tanrı, içinde yaşadığımız bu mümkün dünyayı aktüel hale getirmiştir. O halde aktüel (*actual*) olarak var olmasalar da birçok mümkün dünyadan bahsetmek anlamsız değildir. Leibniz'in kötülük sorununa verdiği cevap, yani kozmosun en iyi mümkün dünya oluşu modalitelerin doğrulanmasını sağlayan mümkün dünyalar semantiğinin (*possible world semantics*) ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹³⁸ Mümkün bir dünya kendi içinde tutarlı yani birbirleriyle çelişmeyen önermelerden oluşan bir dünya olarak tanımlanabilir.¹³⁹ 'Bekar evli olmayandır' önermesinin zorunlu olarak doğru olduğu söylenebilir; çünkü önermenin yanlış olduğu hiçbir mümkün dünya bulunmamaktadır. 'Başka bir anne ve babanın çocuğu olabilirdin' önermesi zorunlu olarak yanlıştır; çünkü hiçbir mümkün dünyada doğru değildir. '2022 yılında süper lig şampiyonu Trabzonspor oldu' önermesi olumsaldır; çünkü içinde yaşadığımız kozmosta yani aktüel hale gelmiş mümkün dünyada Trabzonspor gerçekten şampiyon olmuştur. 'Pegasus vardır' önermesi mümkündür çünkü her ne kadar kozmosta pegasusun var olduğuna dair bir gözleme sahip olmasak da kanatlı olmak ve at olmak arasında çelişki olmadığı için mümkün bir dünyada pegasus vardır. Görülebileceği gibi mümkün dünyalar semantiği modal önermelerin doğruluğunu belirlemede hayati bir işlev görmektedir.

¹³⁶ Descartes için epistemik kesinliğin böyle sağlandığı söylenebilir.

¹³⁷ Gottfried W. Leibniz, *Leibniz's Monadology*, çev. Lloyd Strickland (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014), 25; Gottfried W. Leibniz, *Monadoloji: Metafizik Üzerine Konuşma*, çev. Atakan Altınörs (İstanbul: Doğubatu, 2011), 56. pasaj.

¹³⁸ Brandon C. Look, "Leibniz's Modal Metaphysics", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, Spring 2013 (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2013), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2013/entries/leibniz-modal/>.

¹³⁹ Gale ve Pruss, "A New Cosmological Argument", 461.

Bir mantık sisteminin, çıkarımların kurallarını belirlediği önceki paragraflarda belirtilmişti. Pruss'un kozmolojik kanıtları da modal mantık içinde S5 aksiyomunu esas almıştır. S5 aksiyomu şöyledir:

Eğer bir p önermesi mümkünse, p önermesi zorunlu olarak mümkündür.¹⁴⁰

Pruss kanıtlarını sunduğu hiçbir makalesinde S5 aksiyomunu açık bir şekilde belirtmemiştir; ancak Joshua L. Rasmussen ile birlikte kaleme aldığı *Necessary Existence* adlı eserinde detaylı ve düzenli bir şekilde S5 aksiyomunu açıklamıştır. Şöyle ki, öncelikle tartışmasız dört mantık kuralını esas aldığını belirtir:

1. Bir önerme ancak ve ancak değil zorunlu değilse mümkündür ve bir önerme ancak ve ancak değil zorunluysa imkansızdır.

Bu kural literatürde De Morgan Denklikleri (*De Morgan Equivalences*) olarak bilinir.

2. Bir aksiyomdan çıkarımlanan teorem zorunludur.

Bu kural Zorunluluk Kuralı (*Rule of Necessiation*) olarak bilinir.

3. Eğer bir p önermesi zorunluysa ve q'yu gerektiriyorsa q önermesi de zorunludur.

Bu kural Dağılım Aksiyomu (*Distribution Axiom*) olarak bilinir.

4. Eğer bir p önermesi zorunluysa o, aktüel olarak doğrudur ve eğer bir p önermesi aktüel olarak doğruysa mümkündür.¹⁴¹

Bu kural T aksiyomu (*Axiom T*) olarak bilinir.

Sonrasında modal mantığın S4 aksiyomunu kabul eder. S4 aksiyomuna göre;

'Eğer bir p önermesinin mümkün olması mümkünse, o halde p önermesi mümkündür.'

Denklik ilişkisine göre şu çıkarım da yapılabilir:

Eğer bir p önermesi zorunluysa, o halde p önermesi zorunlu olarak zorunludur.¹⁴²

Pruss'un son olarak kabul ettiği aksiyom Brouwer Aksiyomudur. Aksiyom şu şekildedir:

'Eğer bir p önermesi aktüel dünyada doğruysa, p önermesinin mümkün oluşu zorunludur.'

S4 ve Brouwer aksiyomlarının bir araya getirilmesiyle S5 aksiyomu ortaya çıkar:

¹⁴⁰ Gale ve Pruss, 470; Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 44; Pruss ve Rasmussen, *Necessary Existence*, 18.

¹⁴¹ Pruss ve Rasmussen, *Necessary Existence*, 15.

¹⁴² Pruss ve Rasmussen, 15.

'Eğer bir p önermesi mümkünse, p önermesi zorunlu olarak mümkündür.'¹⁴³

Pruss'un kozmolojik kanıtı olumsuzluğa odaklanan bir kanıt olması sebebiyle modal kozmolojik kanıtlardandır. Modal mantığın geçtiğimiz yüzyılın başından itibaren yeni aksiyomlar ve sistemlerle gelişmesi ve gerekse mümkün dünyalar semantiği üzerinden modal yargıların daha açık bir şekilde açıklanabilmesi modal kozmolojik kanıtlar açısından değerlidir. Bununla beraber 1970'lerde Kripke'nin çalışmaları ile modalitelerin yalnızca dar mantıksal alanda ele alınmasının gerekmediğinin ortaya çıkması, olgusal olana dair zorunlu ilkeleri öne sürebilmenin kategorik olarak yanlış olduğu düşüncesini ortadan kaldırmıştır. Pruss'un da aralarında olduğu bazı teistler mantık ve felsefe alanına dair bu önemli gelişmelere dayanarak kozmolojik kanıtın Hume ve Kant'ın iddialarının aksine, ne metodolojik ne de epistemik açıdan beyhude bir teist çaba olmayabileceği iddiasını gerekçelendirmeyi amaçlamıştır. Şüphesiz metafizik zorunlulukların olabilme imkanı yeter sebep ilkesinin metafizik bir zorunluluk olduğu iddiasını doğrudan gerekçelendirmemektedir. Yeter sebep ilkesinin doğruluğunu gösterme işlevini görece bir akıl yürütmenin belirli aksiyomlara dayandırılarak en azından geçerli (*valid*) olduğunun iddia edilmesi, akıl yürütmenin hatalı olmadığını göstermektedir.

2.3. Alexander Pruss'un Kozmolojik Kanıtları

2.3.1. Alexander Pruss'un zayıf ve sınırlandırılmış yeter sebep ilkesine dayanan kozmolojik kanıtı

Pruss ilk kanıtını Richard Gale ile birlikte 1999 yılında kaleme aldıkları 'A New Cosmological Argument' adlı makalesinde sunmuştur.

Gale ve Pruss'un kanıtının dayandığı ilke, yeter sebep ilkesinin zayıf ve sınırlandırılmış versiyonudur. Onlara göre tam veya sınırlandırılmış olması fark etmeksizin güçlü yeter sebep ilkesinin kanıtın öncülleri arasında bulunması durumunda, ilkenin teizmi gerektirdiği hemen fark edileceği için, reddedilmesi kuvvetle muhtemeldir. Ancak zayıf bir yeter sebep ilkesi için aynı şey söylenemez.¹⁴⁴ İlke şu şekildedir:

'Her olumsal olgunun yeterli bir açıklamasının olması mümkündür.'

Bir kanıtın değerlendirilmesinin başarısı kanıtın içerdiği kavramların doğru anlaşılmasıyla yakından alakalıdır. Gale ve Pruss'un bu noktada değerlendiricinin işini kolaylaştırdığı söylenebilir. Makalenin başında kanıtta geçen kavramları açıklamışlardır.

¹⁴³ Pruss ve Rasmussen, 18.

¹⁴⁴ Gale ve Pruss, "A New Cosmological Argument", 474.

Öncelikle bir bileşik önerme tanımıyla başlarlar. Bileşik önerme, maksimal (*maximal*) ve uyumlu (*compossible*) bir tümel evetleme önermesidir (*conjunction*). Maksimal olması 'Kuşlar uçar' ve 'Kuşlar uçmaz' önermeleri ile örneklendirilebilecek p ve değil-p'nin aynı anda bu tümel evetleme önermesinin bileşenlerinden (*conjunct*) olamayacağı anlamına gelmektedir. Uyumlu olması ise 'Arabalar benzinle çalışır' ve 'Arabalar nefes alır' gibi önermelerin aynı anda bu bileşik önermenin üyeleri olamayacağını göstermektedir. Bir bileşik önermenin her zaman doğru olması gerekmez. Bir bileşik önermenin doğru olması, önermeyi oluşturan bileşenlerin her birinin konusunun gerçek olmasına (*actual*) bağlıdır. Ancak gerçek varlıklarla ilgili olmayan, örneğin 'Kaf Dağı Trabzon'dadır' gibi, fakat gerçek olması mümkün önermelerden oluşan maksimal ve tümel evetleme önermelerinin olması mümkündür. O halde bu türden tümel evetleme önermelerinin birer mümkün dünyaya tekabül ettiği söylenebilir. Gale ve Pruss, tümel evetleme önermelerine 'Büyük Bileşik Olgu' (*Big Conjunctive Fact*)¹⁴⁵ adını verirler. Bir BBOyu oluşturan önermelerin bazıları zorunlu önermelerken diğerleri olumsaldır. BBOların bileşenlerinin modal çeşitliliği sebebiyle her BBO, olumsal önermelerden oluşan ve 'Büyük Bileşik Olumsal Olgu' (*Big Contingent Conjunctive Fact*)¹⁴⁶ olarak ifade edilen bir alt tümel evetleme önermesine sahiptir. Buradan şöyle bir sonuç çıkarımlanır. Her BBOnun, BBOOsunu haricindeki bileşenleri olan zorunlu önermeleri vardır. Zorunlu önermelerin yanlış olması imkansız önermeler olduğu hatırlandığında onların tüm mümkün dünyalarda doğru olduğu açıktır. Ayrıca her mümkün dünyanın bir BBOsuna olduğu göz önüne alındığında bir mümkün dünyayı diğerinden ayıran nokta BBO'su değil BBOOsudur. O halde bir mümkün dünyanın aktüel dünya olması onun BBOO'sunu oluşturan önermelerin bildirdiği varlık, olay ve tercihlerin gerçekte var olması anlamına gelecektir.

Mümkün dünyaların BBOO'larına göre farklılaşmasından şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür:

'Eğer bir p_1 önermesi, w_1 [mümkün] dünyasının Büyük Bileşik Olumsal Olgusu ise ve p_2 önermesi, w_2 [mümkün] dünyasının Büyük Bileşik Olumsal Olgusu ise ve p_1 ile p_2 özdeşse, $w_1 = w_2$ 'dir.'¹⁴⁷

Gale ve Pruss bu açıklamalardan sonra kanıtı kurmaya başlar. Kanıt, kozmosun BBOO'sunun yeterli açıklamasının var olduğunu göstermeyi amaçlar. Kanıtın ilk öncülü zayıf ve sınırlandırılmış yeter sebep ilkesidir:

'Her olumsal olgunun bir açıklamasının olması mümkündür.'

Zayıf ve sınırlandırılmış yeter sebep ilkesi ve BBOO'yu bir araya getirmeye imkan veren mümkün dünyalar semantiği açısından ilke, şu şekilde yeniden ifade edilebilir:

¹⁴⁵ Buradan sonra BBO olarak kısaltılacaktır.

¹⁴⁶ Bundan sonra BBOO olarak kısaltılacaktır.

¹⁴⁷ Gale ve Pruss, "A New Cosmological Argument", 462.

p ile ifade edilebilecek her BBOO ve w dünyası için, eğer p önermesi w dünyasının BBOsuna dahilse bu durumda BBOsu p önermesini, p önermesini açıklayan q önermesini ve 'q p'yi açıklar' şeklindeki bir r önermesini içeren [başka bir] mümkün w_1 dünyası vardır.¹⁴⁸

Yani eğer kanıtın öncüllerinden olan yeter sebep ilkesi doğruysa kozmosun açıklanabilir olduğuna dair bir iddianın imkansız olduğunu söylemek mümkün değildir.

İmkan tek başına güçlü bir gerekçe olmaktan uzaktır. Ancak Gale ve Pruss'un kanıtı bundan daha fazlasının yapılabileceğini göstermeyi amaçlar. Eğer bu mümkün dünyanın kozmos ile aynı olduğu gösterilebilirse kozmosun BBOOsunun gerçekten (*actual*) bir açıklaması olduğu ortaya çıkarılabilir. Bunu gerçekleştirebilmenin yolu kozmosun BBOOsuna ile bu mümkün dünyanın BBOO'sunun özdeş olduğunu gösterebilmektir.

Şimdi ilkeye göre 'kozmosun açıklaması vardır' önermesinin doğru olduğu bir mümkün dünya vardır ve bu mümkün dünyada kozmosta doğru olan tüm olumsal önermeler de doğrudur, yani 'Hüseyin Taha vardır', 'Hitit Üniversitesi Çorum'dadır' vb. gibi tüm olumsal önermeler bu mümkün dünyada da doğrudur. Aynı zamanda kozmosun yeterli açıklamasını sunan önerme de bu mümkün dünyada doğrudur. Varsayalım ki gerçekte, yani kozmosta, kozmosun bir açıklaması yoktur. Bu durumda 'kozmosun açıklaması yoktur' önermesi kozmosta doğrudur. Bu durumda mümkün dünyada çelişik iki önermenin doğru olduğu söylenmiştir: 'Kozmosun bir açıklaması vardır' ve 'Kozmosun açıklaması yoktur.'

Kanıtı ortaya koymadan önce yapılan açıklamalarda mümkün bir dünyanın birbirleriyle çelişmeyen, yani uyumlu, önermelerin doğru olduğu bir dünya olması gerektiği belirtilmişti. O halde ya yukarıda var sayılan mümkün dünya yoktur ya da kozmosun açıklaması yoktur. Kozmosun neden yok değil de var olduğunu açıklayacak bir önermenin imkansız olduğu gösterilmedikçe 'kozmosun açıklaması vardır' önermesinin doğru olduğu bir mümkün dünyayı var saymak makuldür. O halde 'kozmosun bir açıklaması yoktur' önermesi kozmosta doğru olamaz. Eğer bu önerme doğru değilse 'kozmosun bir açıklaması vardır' önermesinin doğru olduğunu kabul etmek gerekir.¹⁴⁹

Mümkün dünyalara başvurarak yapılan bu akıl yürütme modal mantığın S5 sistemini esas almaktadır. Önceki başlık altında açıklandığı gibi S5 aksiyomuna göre eğer bir önerme mümkünse zorunlu olarak mümkündür yani tüm mümkün dünyalarda mümkündür. Kozmosta kozmosun açıklamasının sunulması mümkündür. O halde tüm mümkün dünyalarda kozmosun açıklaması mümkündür. Ancak, gerçekte kozmosun açıklaması olmayabileceği varsayıldığında, kozmos ile aynı olumsal önermelerin doğru olduğu bir mümkün dünyada çelişik yargılar doğru olmaktadır. Şüphesiz böyle bir durum mümkün değildir. O halde kozmosun açıklamasının olması *gerekir*.

¹⁴⁸ Gale ve Pruss, 463.

¹⁴⁹ Gale ve Pruss, 464.

Düzenli bir kanıt formunda sunmak gerekirse;

1. Kozmosun bir açıklamasının olması mümkündür. (Zayıf ve sınırlandırılmış yeter sebep ilkesi)

2. Eğer, kozmosun açıklamasının olması mümkünse, gerçekten bir açıklaması vardır. (S5 aksiyomu gereğince)

O halde,

3. Kozmosun bir açıklaması vardır.

Hemen görülebileceği gibi zayıf ve sınırlandırılmış yeter sebep ilkesinin kabulü durumunda güçlü ilkenin kabulü mantıksal açıdan zorunludur. O halde buradaki hayati soru zayıf yeter sebep ilkesini kabul etmenin zorunlu olup olmadığıdır. Bu husus kanıta yönelik eleştirilerin ele alındığı üçüncü bölümde tartışılacaktır.

Kanıtın ikinci kısmında kozmosun neden yok değil de var olduğunu açıklayan önerme ile alakalı üç soruya cevap bulmak amaçlanmıştır. Açıklayıcı önerme nasıl bir açıklama sunmaktadır; modal statüsü nedir ve özgür seçimleri bildiren bir açıklama mıdır?

Kozmolojik kanıtlarda talep edilen açıklamanın nedensel açıklamalar olduğu daha önce belirtilmişti. Gale ve Pruss, iki nedensel açıklama türü olduğunu belirtir: bilimsel ve kişisel (*personal*) açıklamalar. Bilimsel açıklamalar bilim yasalarına dayanan yasal önermelerken, kişisel açıklamalar bir failin maksatlı (*intentional*) eylemini bildiren önermelerdir.¹⁵⁰

Yazarlara göre q önermesi bilimsel bir açıklama olamaz; çünkü bilimsel bir açıklamanın içerdiği yasalar ve yasalar çerçevesinde öne sürdüğü varlıklar olumsaldır. Olumsal yasaları ve varlıkları içeren bir açıklama tanımı gereği kozmosun BBOOsunun bir parçasıdır. Bu durumda bilimsel bir açıklamanın sunması gereken kendisinin de dahil olduğu BBOO'nun tüm bileşenlerine dair nedensel bir izahdır. Olumsal bir açıklama olarak bilimsel bir açıklamanın bu tür bir görevi yerine getirebilmesi ancak ve ancak kendini açıklayan olumsal bir önerme olmasıyla mümkündür.¹⁵¹ Fakat bilimsel açıklamaların içerdiği fiziksel yasaların ve varlıkların olumsallığı sebebiyle kendini açıklayıcı olması mümkün değildir. O halde q önermesi bilimsel açıklama olamaz.¹⁵²

Elde yalnızca iki nedensel açıklama türünün olması ve bilimsel açıklamaların BBOO'yu açıklamakta yetersiz olması sebebiyle BBOO'nun bu durumda kişisel bir açıklama olması gerekmektedir. Açıklayıcı önermenin kişisel bir açıklama olması aktüel dünyanın BBOOsunun, kişisel bir varlığın maksatlı bir eyleminin sonucu olarak açıklanması anlamına gelmektedir. Bir

¹⁵⁰ Gale ve Pruss, 464-65.

¹⁵¹ Rutten, *Towards a Renewed Case for Theism*, 57-58.

¹⁵² Gale ve Pruss, "A New Cosmological Argument", 465.

başka deyişle kozmosun neden yok değil de var olduğuna dair fail nedensel (*agent causal*) bir açıklamanın olması gerekir.¹⁵³

Peki, bu kişisel varlık nasıl bir varlıktır? İnsanoğlunun böyle bir varlık olması, ilk bakışta, bu varlığın olumsal olduğunu düşünmek için yeterli sebep sunar. Fakat bu varlığın olumsal olması, var oluşu ile alakalı önermenin, yani 'Kozmosun nedeni olan x vardır' şeklindeki bir önermenin de, BBOoya dahil olması demektir. Bu durumda ortaya şöyle bir durum çıkmaktadır:

BBOOyu olumsal bir varlığın maksatlı bir eyleminin sonucu olarak açıklayan önerme aynı zamanda bu varlığın var oluşunu da, yani neden yok değil de var olduğunu da, açıklar. Bir varlığın eylemi var oluşuna önsel olamayacağı için bu sonuç saçmadır. O halde bu varlığın olumsal bir varlık olması mümkün değildir. Bu durumda bu varlık zorunlu varlıktır.¹⁵⁴

Açıklayıcı önermenin öncelikle kişisel bir açıklama olduğu ve sonrasında zorunlu bir varlığın maksatlı eylemini bildiren bir açıklama olduğu ortaya çıktıktan sonra sorulabilecek bir başka soru, bu önermenin kendisinin olumlu mu yoksa zorunlu mu olduğu hakkındadır. Zorunlu olarak var olan bir varlığın eyleminin de zorunlu olduğu düşünülebilir. Ancak açıklamanın doğası ile alakalı bir yargı zorunlu varlığın eylemlerinin zorunluluğu ile bir araya gelince, çoğu teistin kabul edemeyeceği bir sonuç ortaya çıkmaktadır.

Gale ve Pruss açıklamanın bir gerektirme ilişkisi olduğunu belirtir. Eğer açıklayan önerme açıklanan önermeyi gerektiriyorsa, açıklayan önermenin doğru olduğu her durumda açıklananın da doğru olması *gerekmektedir*. O halde açıklayıcı önermenin zorunlu olduğu kabul edildiğinde zorunlu bir varlığın nedensel faaliyetinin zorunlu olarak kozmosun var olmasıyla sonuçlanacağını kabul etmek gerekir. Ancak kanıtın amacı kozmosun olumsallığı sebebiyle var oluşuna dair ontolojik bir açıklama sunmanın gerekli olduğunu göstermektir. Eğer açıklama zorunlu olursa kozmos da zorunlu olacaktır. O halde açıklayıcı önerme olumsaldır.¹⁵⁵

Ancak bu kadarıyla yetinmek yeterli açıklama talebi açısından mümkün değildir. Eğer açıklayıcı önerme olumsal ise pekala onun da bir açıklamasının olması gerekir. Yalnızca özgür iradeyle yapılan seçimleri bildiren önermelerin kendilerini açıklayabildiği göz önüne alındığında açıklayıcı önermenin, zorunlu bir varlığın özgürce gerçekleştirdiği nedensel faaliyetini bildiren olumsal bir önerme olduğu sonucuna ulaşılır.¹⁵⁶

Gale ve Pruss bu sonuca farklı bir yolla şu şekilde ulaşmışlardır. Onlara göre açıklayıcı önermeden yola çıkarak iki tümdengelsel çıkarım yapılabilir:

x. Özgür iradesiyle kozmosu var kılan zorunlu bir varlık vardır.

¹⁵³ Gale ve Pruss, 465.

¹⁵⁴ Gale ve Pruss, 465-66.

¹⁵⁵ Gale ve Pruss, 467.

¹⁵⁶ Gale ve Pruss, 467.

y. İradesi dışında kozmosu var kılan zorunlu bir varlık vardır.

y önermesinin doğru olduğu varsayılınsın. Bu durumda y önermesini açıklayan başka bir z önermesi vardır. Özgür iradenin olmadığı bir durum failin bir neden tarafından eyleme geçmeye zorlandığını göstermektedir. Bu nedenin ne olduğuna dair açıklama talebi meşrudur. Eğer her olumsal önermenin bir açıklaması varsa bu açıklama talebinin meşruiyeti de gerekçelendirilmiştir. O halde gerçekten bir z önermesi vardır. z önermesi ya olumsal ya da zorunludur.

Eğer z önermesi zorunluysa bu durumda kozmosu açıklayan önerme de zorunlu olacaktır;¹⁵⁷ çünkü açıklama gerektirimsel bir ilişkidir. Eğer olumsalsa bu durumda BBOOnun bileşenlerinden biridir. Bu durumda z önermesi kozmosun açıklaması olan önermeyi ve kozmosun açıklaması olan önerme de BBOO'yu açıklamaktadır. Bileşkeyi açıklamak bileşenleri de açıklamak anlamına geldiği için kozmosun açıklaması z önermesini de açıklamaktadır. Görülebileceği gibi z önermesinin olumsal olması durumunda kısır bir döngüye girilmektedir.¹⁵⁸ O halde her iki ihtimalde de ortaya çıkan mantıksal çelişki x önermesinin, yani 'Özgür iradesiyle BBOO'yu varlığa getiren zorunlu bir varlık vardır.' önermesinin doğru olduğunu göstermektedir. Bu durumda açıklayıcı önermenin zorunlu bir varlığın özgürce gerçekleştirdiği nedensel faaliyetini bildiren olumsal bir önerme olduğu sonucuna ulaşılır.

Kanıtın ikinci kısmı olarak nitelendirilebilecek bu noktaya kadar olan bölümü kanıt formunda sunmak gerekirse;

4. Kozmosu açıklayan önerme ya bilimsel ya da kişisel bir açıklamadır.

5. Açıklayıcı önerme bilimsel bir açıklama değildir.

6. Açıklayıcı önerme kişisel bir açıklamadır.

7. Açıklayıcı önerme ya olumsal bir varlığın ya da zorunlu bir varlığın maksatlı eylemini bildiren bir önermedir.

8. Açıklayıcı önerme olumsal bir varlığın ya da zorunlu bir varlığın maksatlı eylemini bildiren bir önerme olamaz.

9. Açıklayıcı önerme zorunlu bir varlığın maksatlı eylemini bildiren bir önermedir.

10. Zorunlu bir varlığın maksatlı eylemini bildiren açıklayıcı önerme ya olumsal ya da zorunlu bir önermedir.

11. Zorunlu bir varlığın maksatlı eylemini bildiren açıklayıcı önerme olumsaldır.

¹⁵⁷ y önermesini açıklamak aynı zamanda kozmosu açıklayan önermeyi de açıklamak anlamına gelir çünkü açıklayıcı önerme y'yi gerektirmektedir.

¹⁵⁸ Gale ve Pruss, "A New Cosmological Argument", 467-68.

12. Açıklayıcı önerme bir varlığın özgürce gerçekleştirdiği nedensel faaliyetini bildiren olumsal bir önermedir.

O halde,

13. Özgürce kozmosu var etmeyi seçen zorunlu bir varlık vardır.¹⁵⁹

Kanıtın buraya kadar geçerli ve doğru (sound) olduğu kabul edilse bile haklı olarak sorulabilecek bir başka soru bu varlığın Tanrı olup olmadığının kanıttan nasıl çıkarımlanabileceğidir. Gale ve Pruss bu noktada kanıtlarının yalnızca doğaüstü bir varlığın var olduğunu kanıtlama noktasında başarılı olduğunu, bir teistin ibadet etmek isteyeceği ilahi bir varlığın var olduğunu doğrudan gösterebilme amacı taşımadığını belirtirler. Ancak yine de kozmosun 'yasasal birliği ve basitliği, doğal sabitlerin ince ayarlanmışlığı, ereği ve doğal güzelliği sebebiyle ortaya koyduğu harikulade karmaşıklıkta (*wondrous complexity*)'¹⁶⁰ yola çıkarak bu doğa üstü zorunlu varlığın güçlü, akıllı ve iyi olduğunu çıkarımlamanın mümkün olduğunu savunurlar. Bu sıfatların aynı zamanda Tanrı'nın sahip olduğu sıfatlar olması kanıtın bir teist açısından sınırlı da olsa bir değere sahip olduğunu göstermektedir.¹⁶¹

Sonuç olarak Pruss'un Gale ile birlikte kurduğu ve kronolojik olarak ilk kozmolojik kanıtı, üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda olumsal önermelere dair açıklama talebinin meşruluğu zayıf yeter sebep ilkesi ile gerekçelendirilmiş ve bu talebin kozmosun bütünü için de geçerli olduğu gösterilmeye çalışılmış; ikinci kısımda bu açıklamanın doğası açıklanmış ve son bölümde var olduğu gerekçelendirilen zorunlu varlığın Tanrı ile ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır.

Kanıt, Pruss'un bu çalışmada ele alınacak kanıtı açısından önemlidir; çünkü her iki kanıt birkaç öncülü haricinde aynı öncülleri ve akıl yürütme sürecini takip etmektedir. Bu benzerlik yukarıdaki kanıtla yöneltilen itirazların büyük bir kısmının ve bu itirazlara verilen cevapların bu çalışmada ele alınacak olan kanıtla da ilişkili olduğunu göstermektedir.

2.3.2. Alexander Pruss'un güçlü ve sınırlandırılmış yeter sebep ilkesine dayanan kozmolojik kanıtı

Pruss, Gale ile beraber kaleme aldığı kozmolojik kanıtında ilkeyi gücü ve kapsamı açısından daraltarak, bu tür bir ilkeyi öncüllerinde barındıran kozmolojik kanıtın teizm lehine başarılı bir doğal teoloji ürünü olduğunu göstermeyi amaçlamıştır. Ancak bu çalışmanın konusu olan kanıtında farklı bir strateji izleyerek kapsamı açısından sınırlandırılmış fakat güçlü bir yeter sebep ilkesine dayanan kozmolojik kanıtın geleneksel ve çağdaş tüm itirazlara cevap

¹⁵⁹ Gale ve Pruss, 469.

¹⁶⁰ Gale ve Pruss, 469.

¹⁶¹ Gale ve Pruss, 472.

verebileceğini göstermek istemiştir. Bu sebeple burada ele alınacak kozmolojik kanıtın dayandığı ilke şöyledir:

1. Zorunlu olarak, her olumsal önermenin bir açıklaması vardır.¹⁶²

Birinci bölümde kozmolojik kanıtların parçacı ve bütüncül olarak iki kısma ayrılabilceği gösterilmişti. Parçacı kozmolojik kanıtlar tikellere odaklanırken, bütüncül olanlar tüm tikellerin bir şekilde bir araya getirildiği bir bütünü (*whole*) konu edinirler. Pruss'un diğer kanıtı gibi bu kanıtı da *bütüncül* kozmolojik kanıtlar ailesine mensuptur. Dolayısıyla kanıt, aktüel olarak var olan tüm olumsal varlıkların bütünü olan kozmosa odaklanır. Pruss bu kanıtında da Büyük Bileşik Olumsal Olgu kavramını kullanmıştır.¹⁶³ Dolayısıyla kanıtın ikinci öncülü şu şekildedir:

2. Kozmosun Büyük Bileşik Olumsal Olgusu vardır.

Kanıtın bu noktadan sonra izlediği yol önceki kanıtla aynıdır. Büyük Bileşik Olumsal Olgunun açıklanması en temelde önermenin neden yanlış değil de doğru; bir başka deyişle önermeyi oluşturan alt önermelerde bildirilen varlıkların neden yok değil de var olduklarını açıklayan bir önerme ile mümkündür. Dolayısıyla açıklama nedensel bir açıklamadır. Olumsal varlıksal önermelerin olumsal varlıkların var oluşunu bildirmesi bu varlıkların var olmaları için dışsal bir nedene ihtiyaç duyduğunu göstermektedir; zira hiç bir varlık kendi kendisinin nedeni olamaz. Olumsal varlıkların yokluğu düşünülebilen varlıklar olması onların kendilerinde (*in itself*) yani özsel olarak var oluşa sahip olmadıklarını ortaya koyar. O halde olumsal bir varlığın var oluşunu bildiren önerme başka bir olumsal varlığı bildiren önerme ile yeterli derecede açıklanamaz. Bu noktada benim var oluşumun annem ve babamın var oluşu ile yeterli derecede açıklanabildiği iddia edilebilir. Eğer onlar var olmasaydı ben de var olmayacaktım. Dolayısıyla onların varlığını bildiren bir önerme pekala benim varlığımı da yeterli derecede açıklayabilir. Her ne kadar annem ve babamın varlığının benim var olmam açısından zorunlu olduğu savunulsa bile onların da olumsal varlıklar olmaları arkada 'Annem ve babam neden yok değil de var?' sorusunu cevapsız bir şekilde bırakmaktadır. Yeter sebep ilkesinin talep ettiği açıklama arkada her hangi bir 'Neden yok değil de var?' sorusunu bırakmayan bir cevabı sunmasıdır. Dolayısıyla öyle bir açıklama sunulmalıdır ki geriye dönük sonlu veya sonsuz sayıda her hangi bir olumsal nedenler serisinin kendisi hakkında bile 'bu silsile neden yok değil de vardır?' sorusuna cevap verebilsin. Olumsal varlıkların var oluşunu bildiren her hangi önermenin bunu başaramayacağı açıksa zorunlu bir varlığın var olması kaçınılmazdır. O halde yeter sebep, zorunlu bir varlığın var olduğunu bildiren bir önermedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus tikel varlıkların değil, tüm tikel varlıkları ve onların olumsal nedensel açıklamalarını içeren bütünün açıklamasının talep edildiğidir. O halde BBOO'nun açıklaması

¹⁶² Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 24.

¹⁶³ Pruss, 50.

olan önerme zorunlu bir varlığın var oluşunu bildirir. Bir başka deyişle zorunlu bir varlığı içerir.

Önceki kanıtta belirtildiği gibi özgür irâdenin varlığı kabul edildiğinde özgür iradenin yalnızca olumsal varlıklar olan insanlar için geçerli olduğunu savunmayı gerektirecek kabul edilebilir bir sebep bulunmamaktadır. Eğer zorunlu varlığın da insanoğlu gibi kişisel bir varlık olduğu iddia edilebilirse onun da özgür irâde sahibi olduğu savunulabilir. Önceki kanıtta olduğu gibi burada da Pruss bilimsel açıklamaların yeterli nedensel açıklamaları sunmayacağını savunur. O halde zorunlu varlık kişisel bir varlıktır ve özgür irâde sahibidir. Özgür irâde eylemlerini bildiren önermelerinin olumsal olması olumsal bir önermenin olumsal bir önermeyi açıklayabileceğini göstermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus özgür irâde eylemlerini bildiren olumsal önermelerin açıklanabilirlik açısından varlıksal olumsal önermelerden farklı bir durumda olduğudur. Özgür irâde bildiren önermeler eylemin faili dışında eylem üzerinde nedensel etkiye sahip her hangi bir dışsal unsurun varlığıyla açıklanamaz. Eğer böyle bir durumun olduğu kabul edilirse özgür iradeden bahsetmek anlamsız olacaktır. Özgür iradenin bildirildiği önermeler bir tercih durumunu yansıtmaları sebebiyle olumsal oldukları halde her hangi bir dışsal nedeni dışlamaları sebebiyle kendini açıklayıcıdır.

Pruss BBOO'nun açıklamasının zorunlu bir önerme de olabileceğini savunmaktadır. Zorunlu bir önerme tüm mümkün dünyalarda doğru olan bir önermedir. BBOO'nun doğruluğu onu doğru kılan varlıkların var oluşu, olayların ve eylemlerin aktüel olarak gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. BBOO olumsal bir önerme ile açıklanmak istenirse açıklama şu şekildedir:

'Zorunlu bir varlığın belirli bir sebepten etkilenecek özgürce kozmosu var etmeyi tercih etmesi sebebiyle BBOO doğrudur.'

Açıklayan önerme 'zorunlu bir varlık belirli bir sebepten etkilenecek özgürce kozmosu var etmeyi tercih etti' önermesidir. Önermenin olumsal olması tercihin önermede belirtilmesidir. Bu önermede tercih kozmosun var edilmesidir. Ancak tercihin belirtilmediği 'Zorunlu bir varlık özgürce belirli bir sebepten etkilenecek var etmeyi tercih etti' şeklindeki bir önerme de başka BBOO'yu açıklayabilir. Önerme zorunlu bir önermedir; çünkü zorunlu varlığın tercihi etkilendiği sebep ile açıklanmaktadır. Sebepsiz bir tercihin özgür iradeyi yansıtmaması mümkün olmadığı için sebebin belirtilmesi tercihin zorunlu bir doğru olduğunu göstermektedir. Bununla beraber var etmek zorunlu olarak kozmos ile ilgili değildir; çünkü kozmos en temelde birden çok mümkün dünyadan biridir. Dolayısıyla kozmosun, ve haliyle BBOO'nun, olumsallığı önermede içerilmemektedir. Ancak yine de varlığa getirilenlerin tümünün kozmos olması bu önermenin kozmosun BBOO'sunu açıklamak için yeterli olduğunu göstermektedir.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Pruss, 86-87.

Bu noktada zorunlu bir önermenin olumsal bir önermeyi açıklayabilmesinin nasıl mümkün olduğu sorulabilir. Pruss'un önceki kanıtlarında açıklamanın gerektirimsel bir ilişki olduğu önvarsayımı geçerliydi. Zorunlu bir önermenin başka bir önermeyi açıklaması onu gerektirmesi anlamına gelecektir. Bu durumda gerektirimin aktarımsal (*transitive*) bir ilişki olmasını gerektiren önermenin modal statüsünün, gerektirilene aktarıldığını göstermektedir. Bu durumda zorunlu bir önermenin açıkladığı önerme de zorunlu bir önerme olacaktır. Ancak BBOO olumsal bir önermedir. Bu durumda bir çelişki ortaya çıkmıştır.

Pruss, açıklamanın gerektirimsel bir ilişki olduğunu kabul etmez. İtirazlar bölümünde detaylı bir şekilde ele alınacağı için burada sadece yeter sebebi, açıklananı yeterli derecede açıklayan sebep olarak kabul ettiğini; mantıksal yeterliliğin bu kanıtında bulunan yeter sebep ilkesinin kriteri olmadığını söylemekle yetinilecektir.

Sonuç olarak Pruss'un bu çalışmada ele alınacak kozmolojik kanıtı şu şekildedir:

1. Her olumsal önermenin bir açıklaması vardır.
2. Tüm olumsal önermelerin bileşimi olan Büyük Bileşik Olumsal Olgu (BBOO) vardır.
3. BBOO kendini açıklayan olumsal bir önerme değildir.
4. BBOO'nun açıklaması zorunlu bir önermedir.
5. Zorunlu bir önerme zorunlu bir varlığın var oluşunu bildiren önermedir.

O halde,

6. Zorunlu bir varlık vardır. (Ara Sonuç)
7. Nedensel bir açıklama ya bilimsel ya da kişisel bir açıklamadır.
8. Bilimsel bir açıklama olumsal varlıkları postüle eden olumsal açıklamalardır.
9. BBOO'nun açıklaması kişisel bir açıklamadır.

O halde,

10. Zorunlu varlık bir zattır.
11. BBOO'nun açıklaması zorunlu bir varlığın özgürce gerçekleştirdiği nedensel faaliyetini bildiren bir önermenin sunulması ile mümkündür.

2.4. Yeter Sebep İlkesinin Gerekçeleri

2.4.1. Yeter sebep ilkesi kendinden apaçıktır (*self evident*)

Her olumsal olgunun bir açıklaması olması gerektiği söylendiğinde çoğu insan için bu iddia oldukça kabul edilebilir görünmektedir. Günlük hayatımızda açıklaması olmayan hadiselerle karşılaştığımızı düşündüğümüz durumlar oldukça nadirdir. Aslında bu tür durumlarda bile yargımız, açıklanamaz bir şeyin olduğu değil halihazırda açıklanamayan bir durumla karşı karşıya olduğumuzdur. Bu tür bir duruma en güncel örneklerden biri 2014 yılında kaybolan ve akıbeti hakkında hala hiçbir şey bilmediğimiz MH 370 sefer sayılı uçak kazasıdır. Bu zamana kadar uçağa ne olduğuyla alakalı bir açıklama getirilememiştir; fakat farklı ülkelerden birçok arama kurtarma ekibi, kurum ve kişiler hala uçağın neden kaybolduğu hakkında araştırma yapmaktadırlar. Bu çalışmaların altında yatan temel motivasyon uçağın her hangi bir açıklama sunulamayacak şekilde ortadan kaybolmasının imkansız olduğuna inanmaktır. Halihazırda bir açıklama getiremiyor olabiliriz; ancak bu, kayboluşun açıklanamaz olduğunu göstermemektedir. Pruss için gündelik hayatta her olayın ve varlığın bir açıklaması olduğunu kabul etmemiz yeter sebep ilkesinin kendinden apaçık (*self-evident*) olduğunu göstermektedir.¹⁶⁵

Peki kendinden apaçık olmak ne anlama gelmektedir? Pruss şöyle bir tanım yapar:

‘Bir önerme ancak ve ancak onu doğrubir şekilde (*correctly*) anlayan kişi onun doğru olduğunu anlıyorsa ve onun anlaşılması mümkünse kendinden apaçıktır’¹⁶⁶

Yeter sebep ilkesinin oldukça basit bir önerme olduğu ortadayken ilkeye karşı çıkan kişilerin önermeyi kavrayamadıklarını (*grasp*) söylemek mantıklı mıdır? Eğer bu sorunun cevabı evet ise o halde ilkeyi kabul etmeyenlerin entelektüel açıdan yetersiz olmaları sebebiyle ilkeyi kavrayamadıkları düşünülebilir. ‘Her sonlu bütün, parçalarından büyüktür’ önermesi çabucak kavranabilecek bir önermedir; ancak üç yaşındaki oğluma önerme hakkında ne düşündüğünü sorsam çok büyük bir olasılıkla anlamamış bir şekilde bakacaktır. Yeter sebep ilkesini reddeden Hume ve Grünbaum gibi filozofların entelektüel açıdan beş yaşındaki oğluma denk oldukları için ilkenin apaçık oluşunu kavrayamadıklarını iddia etmem bir safsatadan öteye geçmeyecektir. O halde ilkenin onlar için kavranamaz oluşunun sebebi ne olabilir?

Pruss ikinci ve safsata olarak nitelendirilemeyecek diğer ihtimalin ilkeyi oluşturan kavramlar üzerindeki ihtilafa dayanabileceğini söyler. Şüphesiz yeter sebep ilkesi açısından bu tür bir olasılığın kabul edilebilir olduğu göz önüne alındığında üzerinde ihtilaf edilmesi en muhtemel kavramlar olumsuzluk ve açıklama olacaktır. Bununla beraber ihtilafın yalnızca ilkenin içerdiği

¹⁶⁵ Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 180.

¹⁶⁶ Pruss, 190.

kavramlar üzerinde olmasına gerek yoktur. İlkeyle alakalı başka önermelerin içerdiği kavramlar hakkındaki ihtilaf da ilkenin apaçıklığını kabul etmeyen filozofların itirazlarını destekleyebilir.

Bu noktada ilkeyle alakalı kavramlar açısından en önemli örnek neden kavramıdır. Aquinas ile Hume'un neden anlayışlarının aynı olmadığı açıktır. İlkenin apaçıklığını savunan kişi Hume'un nedensellik ilkesine itirazının neden anlayışından kaynaklandığını; eğer Hume, örneğin Aquinas'ın neden anlayışını kabul etseydi, ilkenin apaçık olduğunu kabul edeceğini iddia edebilir.

Burada oldukça makul bir itirazla karşılaşılabilir. Hume'un neden anlayışı Aquinas'ınkinden farklı olsa da bu Hume'un Aquinas'ın neden anlayışından bihaber olduğunu göstermez. Hume'un nedensellik ilkesine itirazının bizzat Aquinas'ın neden anlayışının savunulamayacak kadar güçsüz olduğunu göstermesine dayandığını öne sürmek yersiz olmayacaktır. Ayrıca Hume'un Aquinas'ın nedensellik anlayışını kabul etmesine bile gerek olmayabilir. Yalnızca kendi felsefi sisteminde tutarlı bir şekilde gerekçelendirdiği açıklanamayan olumsal olguların ilke ile çeliştiğini görerek ilkeyi reddedebilir. Pruss bu duruma benzer bir örnek sunar:

'Eğer tek akıllı maddi varlığın insan olduğuna inansaydım ve çılgın bir komşum akıllı yaratıklardan hareketle 'süperplazma'nın varlığına inansaydı komşumun iddiasının yanlış olduğuna inanmak için 'süperplazma' kavramını anlamama ihtiyaç olmayacaktı...'167

Eğer bu itiraz makulse bu durumda nedensellik ilkesinin apaçık olmadığı mı yoksa apaçık olduğu sonucuna mı ulaşılır? Eğer Hume kendi felsefesinden hareketle ilkenin yanlış olduğunu savunma hakkına sahipse, bu durumda Aquinas da kendi felsefesinden ve kavramsal arka planından hareketle ilkenin apaçık olduğunu savunabilme hakkına sahip olmalıdır. Pruss, ilkeye itirazın dayanağının bu şekilde ortaya konulmasının itiraza öznel bir teminat (*subjective warrant*) sağlaması durumunda aynı şey ilkenin apaçık olduğuna inanan için de geçerli olması gerektiğini savunur.¹⁶⁸

Yeter sebep ilkesinin apaçık olduğunu kabul eden kişi için herhangi bir sorun görünmemektedir ve bu ilkeye dayanan birçok kanıt kurabilir. Fakat ilkenin apaçık olmadığını veya geçersiz olduğunu düşünen kişilerle, ilke ve ilkeye dayanan kanıtlarla alakalı bir tartışmada ilkenin apaçık olduğunu öne sürmenin bir anlamı olmayacaktır. Örneğin, Kur'an-ı Kerim'in doğru bir bilgi kaynağı olduğunu kabul eden bir Müslüman'ın Kur'an'ın hakikatleri içeren bir kitap olduğu ile alakalı bir tartışmada Kur'an ayetlerinden delil getirmesi anlamlı olmayacaktır. O halde yeter sebep ilkesini apaçık olarak kabul eden kişi farklı bir yol/yollar izlemelidir.

¹⁶⁷ Pruss, 192.

¹⁶⁸ Pruss, 192.

İzlenebilecek ilk yol ilkeye yönelik itirazların geçersiz olduğunu göstermek olabilir. Her savunu ve her itiraz bir kanıtın sunumu ile mümkündür. O halde itirazların kusurlu veya geçersiz kanıtlara dayandığını göstermek itirazların yersizliğini kanıtlayacaktır.¹⁶⁹

Pragmatik metod olarak tanımlanabilecek bir başka strateji ise itiraz sahibini, gerçekleştirdiğini kabul ettiği durumlar veya var olduğuna hemfikir olduğu varlıkların ancak ilkenin uygulanmasıyla gerçekleştirilebileceğini göstererek ikna etmeye çalışmaktır.

Fark edileceği gibi Pruss'un yukarıdaki teklifleri, ilkenin doğruluğunu göstermek yerine ilkeye yönelik reddiyeler ve onların dayanaklarını ortadan kaldırmayı veya güçsüzleştirmeyi amaç edinmektedir. Peki, tam tersine ilkenin lehine kanıtlar sunulamaz mı? Başka bir şekilde sormak gerekirse apaçık bir önermenin lehine kanıt sunmak nasıl mümkün olabilir? Nihayetinde ilkenin içerildiği kavramlara sahip olunması ilkenin de kavranmasını sağlayacaktır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, kanıtın gereksizliğinin ancak ve ancak ilkenin apaçık olduğu kabul edilirse söz konusu olacaktır. Apaçık bir önerme için sunulacak gerekçe her zaman ona dayanmak zorunda kalacaktır.

Ancak halihazırda ilkeyi reddeden veya onun apaçık olduğunu kabul etmemekle beraber ona belirli bir derecede değer yükleyen kişi açısından durum farklıdır. Onun ilkeyi doğru kabul etmesi için halihazırda doğru olduğuna inandığı veya bildiği önermelerin öncülleri ve ilkenin sonucu olduğuna dair başarılı kanıtlar araması anlamsız değildir.

Bununla birlikte ilkenin doğruluğuna dair tartışmaların kavramsal birliğin sağlanamaması sebebiyle vuku bulduğu göz önüne alınırsa doğrudan ilkenin kendisini desteklemese bile ilkenin içerdiği kelimelerin bildirdiği kavramların elde edilmesini sağlayacak bağımsız kanıtlar da, başarılı olmaları durumunda, ilkenin doğruluğuna dair kabulü sağlayacaktır.¹⁷⁰

Apaçık bir ilke olduğu savunulduğu halde onun hakkında şüpheleri olan kişiyi ikna edebilmek için ilke lehine kanıt sunabilmenin yollarından bir başkası da ilkenin belirli bir önerme kümesinin üyesi olduğu ortaya konulabilirse bu kümenin doğru önermelerden oluştuğunu gösteren kanıtlar kurmaya çalışmaktır.

Pruss'a göre yeter sebep ilkesi, üçüncü halin imkansızlığı (*the law of excluded middle*), çelişmezlik ilkesi (*principle of noncontradiction*) ve seçim aksiyomu (*axiom of choice*) gibi ilkelerin üyesi olduğu bir önermeler kümesinin üyesidir. Bu küme her hangi bir şekilde başka önermelerle kanıtlanamayan, veya en azından bir şekilde kendilerine dönülmeden kanıtlanamayan; ancak bununla beraber apaçık olan önermeleri içerir.

¹⁶⁹ Pruss'un bu metodu Plantinga'nın teistik kanıtlara yüklediği işlev ile paralellik göstermektedir.

¹⁷⁰ Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 199.

Pruss kümenin üyelerinin apaçıklığı ve bunun reddedilemezliği hakkında yapılacak değerlendirmelerin yeter sebep ilkesinin apaçıklığını göstermek için yararlı olacağını düşünür. Kümenin iki üyesi, üçüncü halin imkansızlığı ilkesi¹⁷¹ ve seçim aksiyomu ele aldığı ilkelerdir.

Bu noktada sorulabilecek ilk soru yeter sebep ilkesi ve ÜHİ'nin (üçüncü halin imkansızlığı) gerçekten aynı kümenin üyeleri olup olmadığıdır. ÜHİ, gündelik yaşamımızı devam ettirmemizi sağlayan en temel ilkelerden biridir. Tarafı olduğunuz oldukça hararetli bir tartışmanın tam orta yerinde ÜHİ'nin yanlış olduğunu, yani savduğunuz şeyin hem doğru hem de yanlış olabileceğini, kabul ederek tartışmaya devam ettiğinizi varsayın. O andan sonra tartışmadaki durumunuz ile öncesindeki durumunuz aynı olabilir mi ve tartışmaya devam eder misiniz? Yahut girdiğiniz sınavdan AA aldığınız halde transkriptte hem geçti hem de kaldı yazdığını farz edin.¹⁷² Bunun olabileceğini bilerek sınava girer miydiniz; hatta üniversiteye gider miydiniz ve hatta eğitim alır mıydınız? Şüphesiz hayır. O halde denilebilir ki gündelik hayatımız bir anlamda en temel varlık alanımız olarak kabul edilirse ÜHİ, apaçık oluşunu kabul ettiğimiz en temel ilkelerden biridir. İlkenin reddiyle kişisel veya toplumsal bir role sahip olmak, akli melekeleri yerinde olan sıradan bir insan için, mümkün görünmemektedir. Ancak yeter sebep ilkesi için aynı şeyin geçerli olmadığı söylenebilir. Yeter sebep ilkesini reddetsek bile gündelik hayatımıza nasılsa o şekilde devam edebiliriz. Bireysel ve toplumsal rollerimizi hakkıyla oynayabiliriz. Tartışmaların tarafı olabilir, eğitimimize devam edebilir ve dersleri geçebilmek amacıyla sınavlara girebiliriz. Bu, yalnızca teoride doğru olduğu gösterilebilecek bir iddia değildir. 1600'lü yılların İskoçya'sında Hume ve yaşadığımız dönemde Graham Oppy bireysel ve toplumsal görevlerini yerine getirdiği kabul gören gerçek örnekler olarak önümüzde durmaktadır. O halde, yeter sebep ilkesi ve ÜHİ arasında temel bir farkın olduğu; Pruss'un ifadesiyle ÜHİ temel düzey bir ilkeyken (*lower-level principle*), yeter sebep ilkesinin yüksek düzey bir ilke (*higher-level principle*) olduğu söylenebilir. Söz konusu farkın, yeter sebep ilkesi ve ÜHİ'nin apaçık olanlar kümesinin üyeleri olmayacaklarını gösterdiği savunulabilir.

Pruss, ÜHİ'nin gündelik hayattaki etkisinin YSİ'ye göre daha derin ve temel olduğu kabul edilse bile bu farka paralel derece farkının apaçık olmakla ilgisi açık bir şekilde ortaya konulmadığı müddetçe itirazın geçerli olduğunu kabul etmek için yeterli bir nedenin olmadığını söyler. Ayrıca toplumsal roller açısından ÜHİ'yi kabul etmenin öneminin tam da anlatıldığı gibi olmadığını lehine bir örnek sunar. Yeter sebep ilkesini reddeden ancak hayatlarına normal bir insan gibi devam eden Hume, Grünbaum ve Oppy gibi filozofların olduğu doğrudur; ancak aynı şekilde ÜHİ'yi reddeden L. E. J. Brouwer gibi filozoflar ve sezgici matematikçiler de pekala aynı şekilde makul bir hayat sürmüşler ve sürdürmektedirler.¹⁷³ O halde Pruss'a göre, her iki

¹⁷¹ Bundan sonra ÜHİ olarak ifade edilecek

¹⁷² Diğer tüm koşullar normalde A olarak dersten geçen bir öğrencinin bulunduğu koşullarla aynı olsun.

¹⁷³ Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 202.

ilke arasında bir derece farkı olduğu kabul edilse bile bu farkın yukarıdaki itirazı gerekçelendirecek kategorik bir farkı yansıttığı söylenemez.

Bununla beraber ÜHİ'nin daha basit¹⁷⁴ ve daha temel bir ilke olduğuna dair iddia kabul edilse bile aynı kümenin bir diğer üyesi olan seçim aksiyomundan hareketle yeter sebep ilkesinin apaçık olarak bilinebileceği savunulabilir. Boş olmayan sonsuz sayıda kümenin her birinden bir üyeyi seçmeye ve sonsuz sayıda üyeye sahip yeni bir küme oluşturmaya imkan tanıyan seçim aksiyomu kanıtlanamayan; ancak reddinin sonlu sayıda küme içinden seçim yapmaya imkan tanıyan aksiyomlarla çelişmeyen bir önermedir.

Seçim aksiyomunun tüm matematikçilerin kabul ettiği bir aksiyom olmamasının yanında aksiyomdan hareketle maddi dünyada kabul edilmesi sezgisel olarak mümkün olmayan sonuçlara ulaşılabilir. Banach-Tarski Paradoksu olarak bilinen teoreme göre seçim aksiyomunun kabulü durumunda her hangi bir portakalı sonlu sayıda parçalara bölerek portakalla aynı çapta iki tane portakala sahip olmak mümkündür. Böyle bir şeyin mümkün olması durumunda - ki teorem kanıtlanmıştır bir tas buğdayı kalmasına rağmen silosu boş olan bir çiftçi için güzel bir haber vardır; fakat siloyu bu şekilde doldurabileceğini iddia eden birisine çiftçinin mukabelesini tahmin etmek güç olmasa gerektir. Eğer böyle bir şey günlük hayatımızda gerçekleştirilebilir değilse teoremin dayandığı seçim aksiyomunun yanlış olduğunu söyleyemez miyiz?

Sonuç olarak eğer önerme analitik değilse; bir önermenin apaçık olduğu için doğru olduğunun savunulması, yalnızca önermenin apaçık olduğunu kabul eden kişi için makuldür.

Dolayısıyla yeter sebep ilkesinin apaçık bir ilke oluşu bir anlamda, öznel (*subjective*) olmasına rağmen sağlam bir gerekçe olarak kabul edilebilir. Ancak gerekçenin sağlamlığı yalnızca ilkenin apaçık olduğunu kabul eden kişi için geçerlidir. Dolayısıyla ilke ve ilkenin dayandığı iddialar hakkındaki felsefi bir tartışmada aynı derecede güçlü olduğunu söylemek zordur. Pruss'un da ifade ettiği gibi ilkenin apaçık olmadığına inananları ilke ve ilkeyi içeren kanıtların doğru olduğuna ikna etmek için açıklamaların ve gerekçelerin sunulması zorunludur.¹⁷⁵

2.4.2. A Priori sezgi

Pruss'un yeter sebep ilkesine dair sunduğu desteklerden ikincisi ilkenin a priori bir sezgiye dayandığı iddiasıdır. Ona göre şekli, büyüklüğü, uzay zamansal olup olmaması veya her hangi bir niteliğe sahip olup olmaması fark etmeksizin var olmaması mümkün ancak aktüel olarak var olan her hangi bir olgunun neden var olduğunu sorgulamanın arkasında a priori bir sezgi

¹⁷⁴ Pruss burada daha basit olmanın ne anlama geldiği ile alakalı bir tanım yapmamıştır; ancak içerdikleri kavram miktarına nispetle ÜHİ'nin yeter sebep ilkesinden daha basit olduğu söylenebilir.

¹⁷⁵ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 28.

yatmaktadır: Var olmaması mümkün; ancak var olan her şeyin varlığı bir açıklamaya sahip olmak zorundadır.¹⁷⁶

2.4.3. Epistemolojik imkan

Pruss epistemolojik gerekçeyi, olmayana ergi (*reductio absurdum*) türünden bir akıl yürütmeye oluşturmuştur. Ona göre, yeter sebep ilkesinin kabul edilmemesi durumunda ortaya çıkabilecek sonuç, tecrübi olarak bildiğimizi düşündüğümüz şeyleri aslında bilmediğimizi kabul etmeyi zorunlu kılar. Hem yeter sebep ilkesinin hem de bilginin imkansızlığını savunan şüpheli hipotezlerin geçersiz olduğuna inananlar için bu durum şüphesiz kabul edilemezdir.¹⁷⁷

Koons'un da belirttiği gibi bazı olumsal önermelerin açıklamasının olmadığını iddia etmek *Kötü Cin Sorununu* temel kanıtları olarak kabul eden şüpheli yaklaşımın bile sahip olmadığı daha güçlü bir şüpheli senaryo ortaya koyar. Kötü cin sorunu taraftarları genel itibarıyla algısal tecrübelerimiz vasıtasıyla elde ettiğimize inandığımız bilgilerin, yani duyular vasıtasıyla dış dünyada var olan şeylerin nasılsa o şekilde olduklarına dair bilebileceğimize dair kabulün, kötü niyetli bir cin tarafından manipüle edilmemiz sonucunda edindiğimiz yanlış inançlar olmadığı kesin bir şekilde gerekçelendirilene değin geçerli olmadığını iddia etmektedir. Fakat böyle bir şüpheli senaryo bile neden bilgi olarak kabul ettiğimiz şeylerin bilgi olmadığına dair bir açıklama sunmaktadır.¹⁷⁸

Herhangi bir aşkın varlığı varsaymadan bilginin imkansızlığına dair şüpheli yaklaşımlara yöneltilebilecek bir itiraz, şüphesiz doğada işleyen belirli yasaların varlığını kabul etmek durumundadır. Tecrübi bilginin imkanı ise söz konusu bilginin bilim yasalarına nispetle bir olasılık değerine sahip olmasına sahip olup olmamasıyla alakalıdır. Bir tecrübi bilginin olasılık değerinin olması ise bilginin bilim yasaları çerçevesinde bir açıklamasının olmasına bağlıdır.¹⁷⁹

Pruss'a göre bu durumda yeter sebep ilkesini reddeden kişi, radikal bir şüpheli olmadığı sürece iddiasının, savunduğu paradigmanın temellerini de sarstığını göz önüne almalıdır.¹⁸⁰

¹⁷⁶ Pruss ve Rasmussen, *Necessary Existence*, 39-40.

¹⁷⁷ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 26.

¹⁷⁸ Robert C. Koons, "Epistemological Foundations for the Cosmological Argument", *Oxford Studies in the Philosophy of Religion*, ed. Jonathan Kvanvig (Oxford: Oxford University Press, 2008), 11-112.

¹⁷⁹ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 26.

¹⁸⁰ Pruss, 26.

2.4.4. Ad Hominem gerekçe

Yeter sebep ilkesi, teolojik implikasyonları sebebiyle ateistler ve şüpheçiler tarafından reddedilmiştir. Ancak Pruss'a göre bir ateistin, her olumsal olgunun bir açıklaması olduğu iddiasını redderek insan ırkının kökenine dair natüralist evrimci teoriyi savunması tutarsız olacaktır.¹⁸¹

Natüralist evrimci görüşü destekleyen farklı tür kanıtların olduğu savunulabilir. Örneğin şu kanıtı ele alalım:

1. Bazı canlıların biyolojik özellikleri natüralist evrimci kuram tarafından açıklanmaktadır.

O halde

2. Tüm canlıların biyolojik özellikleri natüralist evrimci kuram tarafından açıklanabilir.

Yukarıdaki gibi tümevarımsal bir kanıtın sonucu olasılık derecesinde doğru olsa dahi doğru olduğuna dair inancın epistemik açıdan değerli olduğu açıktır. Her ne kadar yukarıdaki kanıtın başarısız olduğunu savunabilmeye imkan veren bir çok sebep olsa da şu anda mevzu bu sebeplerle alakalı değildir. Var sayılsın ki kanıt başarılıdır. Kanıtın başarılı olarak kabul edilmesinin sebebi kanıtta belirtilmeyen ancak örtük olarak kabul edilen bir önvarsayımdır. Halihazırda natüralist evrimci kuram tarafından açıklandığı kabul edilen bazı biyolojik özelliklerden hareketle tüm canlıların natüralist evrimci kuram tarafından açıklanabilir olduğunu savunabilmek öncelikle tüm canlıların bir açıklamasının olduğunu kabul etmekle mümkündür. Bu tür bir kabul yeter sebep ilkesinin kabul edilmesi anlamına gelecektir. O halde yeter sebep ilkesini teolojik imaları sebebiyle reddeden ve aynı zamanda natüralist evrimci kuramı kabul eden kişi tutarsızdır.¹⁸² Bir başka deyişle natüralist evrimci kurama destek sunan yukarıdaki kanıtın başarılı olabilmesi en başından yeter sebep ilkesini kabul etmeye bağlıdır.

2.4.5. Ahlaki yargıların imkanı

Evine giren hırsızın eşini boğmakta olduğunu gören Ahmet'in hırsızını vurmaya tercih etmesiyle Covid-19 hastalığına yakalanmış Şule'nin evine dönerken yanından geçen çocuğun yüzüne öksürüp ölümüne sebep olması arasındaki ahlaki açıdan farkın belirlenmesi birinin neden ahlaki açıdan doğru, diğerinin neden yanlış olduğunu ifade etmeye imkan tanıyacak yeter-sebebe ilkesinin kabulü olmadan mümkün değildir; çünkü yeter sebep ilkesinin reddi her iki durumun da açıklanamaz olgular (*brute facts*) olduğu sonucuna ulaştırmaktadır.

Dolayısıyla bir eylemin ahlaki olup olmadığı sorusu yeter-sebebe ilkesi kabul edilmeksizin anlamsız bir soru olacaktır. Bir eylemin açıklanamaz olduğu kabul edildiğinde eyleme

¹⁸¹ Pruss, 29.

¹⁸² Pruss, 29.

geçilmesi ve geçilmemesi arasında yapılabilecek bir kıyas imkanı da ortadan kalkmaktadır. Sebeplerin olmadığı durumda kıyas ortadan kalkınca ilgili soruya verilebilecek anlamlı bir cevabın imkanı bir yana, soruyla ilişkili herhangi bir şey söylemek mümkün olmayacaktır. Bu durumda sorunun da bir anlamı olmayacaktır.

O halde yeter sebep ilkesinin reddinin felsefi ve ahlaki tartışmalara imkan vermeyeceğini iddia etmek mümkündür.¹⁸³

2.4.6. İlahi his (*Sensus Divinitus*)

Bir teist için yeter sebep ilkesi doğrudur; çünkü yaratıcı, düzenleyici ve var olanın varlığını sürdürmesini sağlayan Tanrı olumsal varlıkların neden yok değil de var olduğuna dair bir açıklama sunmaktadır. O halde Tanrı inancının yeter sebep ilkesinin kabulü için yeterli bir delil olduğu savunulabilir. Bir başka deyişle yeter sebep ilkesi Tanrı inancından çıkarımlanabilir.

Fakat Tanrı'nın varlığına dair öne sürülen Leibnizci kozmolojik kanıtları savunan bir teistin yeter sebep ilkesini Tanrı inancına dayandırması kısır bir döngüye sebep olmaktadır. Yeter sebep ilkesi kanıtın öncüllerinden biriyken, Tanrı'nın varlığı kanıtın sonucudur. Sonucun öncülü gerekçelendirmesi kanıtın kusurlu ve bu sebeple işe yaramaz olması anlamına gelecektir.

Daniel Johnson, Tanrı inancının yeter sebep ilkesini gerekçelendirdiğini; ancak bununla beraber yeter sebep ilkesini öncüllerinde barındıran bir kanıtın kusurlu olmadığını öne sürmüştür.¹⁸⁴ Kökleri John Calvin'e dayanan Reform epistemolojisine göre her insan doğuştan sahip olduğu ilahi his (*sensus divinitus*) sebebiyle, her hangi bir gerekçeyle temellendirilmeksizin, Tanrı'ya epistemik açıdan haklı olarak inanabilir. Ancak bazı insanlar günahkarlıkları yüzünden bu hissi tecrübe edemezler ve bu sebeple Tanrı'ya inanmazlar.

S kişisi sahip olduğu ilahi his sebebiyle Tanrı'ya inanmaktadır. Tanrı inancından yeter sebep ilkesini yani olumsal varlık ve olayların bir açıklaması olması gerektiğini çıkarımlamıştır. Bu durumda yeter sebep ilkesine dair inancı epistemik açıdan gerekçelendirilmiştir. Var sayılsın ki S kişisi belirli bir süre sonra Tanrı'ya inanmaktan vaz geçmiştir. Fakat yeter sebep ilkesine inanmaya devam etmiştir. Ona yeter sebep ilkesinin doğru olduğunu savunmasının sebebi sorulduğunda 'Bir zamanlar bana oldukça makul gelen ve güçlü bir delilim vardır; ancak şu an hatırlayamıyorum' cevabını vermektedir. Bir gün kozmos ve her olumsal varlık ve olayın bir açıklaması olması gerektiği hakkında düşünürken ancak ve ancak bir Tanrı'nın var olması durumunda yeterli bir açıklamaya sahip olacağı sonucuna ulaşır. S kişisi öne sürdüğü kozmolojik kanıtın başarılı bir kanıt olduğunu savunur ve yeniden Tanrı'ya inanır. Johnson,

¹⁸³ Pruss, 47.

¹⁸⁴ Daniel M. Johnson, "The Sense of Deity and Begging the Question with Ontological and Cosmological Arguments", *Faith and Philosophy* 26, sy 1 (2009): 87-94.

yukarıdaki varsayımın makul olduğunu ve buradan hareketle Tanrı inancına dayanmış yeter sebep ilkesini öncüllerinde barındırmasına rağmen kısır döngü sorunundan muzdarip olmayan bir kozmolojik kanıtın öne sürülebileceğini iddia eder.¹⁸⁵

Pruss da Johnson gibi, bir tür döngüsellik barındırır da, kısır bir döngüden söz edilemeyecek böyle bir durumun epistemik açıdan sorun teşkil etmeyeceğini savunmaktadır. Pisagor teoremini kanıtlarıyla beraber öğreten bir öğretmenin öğrencisi için teoreme dair inanca şahitlik türünden bir gerekçe sunduğu açıktır. Öğrenci, Pisagor teoreminin doğru olduğunu inanmaya devam eder; ancak bu süreçte hem öğretmeni hem de öğretmenin sunduğu kanıtı unutabilir. Bu durumda teoreme dair inancında haklı olmadığı savunulabilir mi? Günlük hayatımızda rasyonel olduğunu iddia ettiğimiz birçok inancımızın gerekçesini hatırlamıyor oluşumuz onlara sahip olmada irrasyonel olduğumuz anlamına gelmez. O halde geçmişte gerekçeli bir şekilde inandığımız; ancak şu anda gerekçeleri hatırlayamadığımız inançlarımız geçmişte olduğu gibi şimdi de epistemik açıdan değerlidirler.¹⁸⁶

2.4.7. Açıklanamaz olgularla alakalı bir ilkenin yokluğu

Pruss'a göre olumsal varlıkların açıklanabilir ve açıklanamaz olanlar olarak ayrıştırılmasını sağlayan bir temel dayanağın olmaması durumu yeter sebep ilkesi lehine bir delildir. Bu tür bir dayanak ne olabilir?

Pruss, ikiside olumsal olan varlıklar üzerinden şöyle bir sorgulamaya gider. X ve Y varlıklarından Y'nin nedensiz ve açıklanamaz bir şekilde var olduğu iddia edilsin. Y, X'in sahip olmadığı neye sahip olduğu iddia edilmelidir ki açıklanamaz oluşu makul olsun? Öncelikle Y yerine X'den hareketle, X'in var olmasını sağlayan nedenler belirtilip, bu tür nedenlerin Y için söz konusu olmadığı öne sürülerek soruya cevap verilebilir. Bir başka deyişle sorun X'in sahip olmadığı halde Y'nin sahip olduğu bir şey değil; tam tersi şekilde Y için ortaya konulamayan ancak X için geçerli durumların varlığıdır. Makul bir cevap gibi görünüyor; ancak buradan çıkarılabilecek olan X'in olumsal bir varlıkken Y'nin, X'in sahip olduğu nedenlere sahip olmaması sebebiyle, zorunlu bir varlık olduğudur. Fakat Y'nin olumsal bir varlık olduğu soruyu soran ve cevap veren için aşıkara ise cevabın gerçek bir cevap olduğunu savunabilmek mümkün görünmemektedir.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Johnson, 93-94.

¹⁸⁶ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 46.

¹⁸⁷ Pruss ve Rasmussen, *Necessary Existence*, 45.

2.4.8. İlkenin geçersiz olduğunu gösteren durumların yokluğu

İlke, zorunlu olarak doğru olduğunu reddetmeye sebep olan ne vardır? Günlük hayatımızda açıklanamaz olan hangi tecrübeye sahibiz?¹⁸⁸

İlke bize sürekli bir kaos durumuna şahit olmayışımızın en iyi açıklamasını sunmaktadır. Kaos her hangi bir zaman diliminde beklenilmeyen bir olayın vuku bulması veya beklenmedik bir şekilde bir şeyin var olması anlamına gelmektedir. Örneğin, masanın başında bu çalışmayı yazarken bir anda Pruss'un yanımda belirip yazdıklarımı değerlendirmesi benim için büyük bir sürpriz olurdu. Her ne kadar bunu gerçekten çok arzu etsem de olan tek şey yalnızca bunu hayal etmekten başka bir şey değildir. Peki neden? Çünkü belirli yasalar ve koşullar böyle bir şeyin gerçekleşme olasılığını imkansız hale getirmektedir. Makro düzlemde kaotik bir dünya halihazırda yaşadığımız dünyanın durumu ile örtüşmemektedir. O halde Pruss'a göre, yeter sebep ilkesinin doğruluğuna dair olgusal bir gerekçeye sahibiz.¹⁸⁹

2.5. Modal Gerekçeler

Pruss'a göre, doğru olduğu iddiası modal mantığın imkanları kullanılarak mantık ilmi çerçevesinde gerekçelendirilebilir. Ona göre bu tür bir strateji diyalektik açıdan daha elverişli görülebilir; çünkü her olumsal önermenin zorunlu olarak bir açıklaması olduğu kabul edilmelidir. Özellikle bir ateist için, Tanrı'nın var olduğunu veya en azından zorunlu olarak var olan ve nedensel açıdan etkili doğa üstü bir varlığın var olduğunu kabul etmeyi gerektirmektedir. Eğer bu tür bir güçlü iddia yerine ilkenin daha zayıf bir versiyonu muhataba sunulursa, bu tür zayıf iddia ile tartışmaya başlamak, muhatabın da kabul edebileceği bir şey olacaktır.¹⁹⁰ Bazı olumsal önermelerin açıklamasının yapılamayabileceğini öne süren bir kişi, tüm olumsal önermelerin açıklamasının *olabileceği* iddiasını kabul edebilir. Nitekim Hume'un nedenselliğin doğada zorunlu olarak işlediğini reddetmesi, bazı durumlarda nedensiz olay veya varlıklara kesin bir şekilde şahit olunduğunu veya olunacağını savunması yüzünden değil bu tür bir zorunluluğu bilebilmenin imkansız olduğunu düşünmesi sebebiyledir.

Pruss yeter sebep ilkesi lehine öne sürülebilecek yeter sebep ilkesinin zayıf bir versiyonunu barındıran üç modal kanıtı ele alır. İlk kanıt Thomas Sullivan ve Brain Leftow'un nedenselliği merkeze alan kanıtıdır. İkincisi ise Gale ile birlikte sundukları kozmolojik kanıttır. Son kanıtında ise Lewis'in karşıolgusal kuramını kullanarak açıklama yerine ilk modal kanıt gibi nedenselliğin olumsal varlıklar açısından zorunlu olduğunu göstermeyi amaçlar. Pruss'a göre ilk iki kanıt bir derecede başarılı olarak görülebilse de hükmü ortadan kaldıracak güçte (*rebuttal*) olmamalarına rağmen bazı itirazların geçerliliği, kanıtların gerekçelendirme gücünü

¹⁸⁸ Pruss, "Ex nihilo nihil fit: Arguments New and Old for the Principle of Sufficient Reason", 298.

¹⁸⁹ Pruss ve Rasmussen, *Necessary Existence*, 41-44.

¹⁹⁰ Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 231.

zayıflatmaktadır. Ancak ona göre son kanıtın daha güçlü olduğu söylenebilir. Şimdi sırasıyla bu kanıtlar ele alınacaktır.

2.5.1. Zayıf nedensellik ilkesine dayanan modal gerekçe

Kanıt hemen hemen herkesin kabul edebileceği bir önerme ile başlar. Olumsal bir varlığın¹⁹¹ var olabilmek için bir nedene ihtiyacı olabileceği iddiası hemen hemen herkesin kabul edebileceği bir iddiadır. Sonuçta var olduğuna şahit olduklarımızın başka bir varlık sayesinde varlığa geldiğine de şahit olmaktayız. Her ne kadar tecrübeden yola çıkan bir genelleme sonucu yapılacak çıkarım nihai olmasa da olasılıksal bir değere sahiptir. O halde kanıtın ilk öncülü şu şekildedir:

1. Her E varlığı için, E'nin varlığa gelmesi için bir C varlığının olması mümkündür.¹⁹²

Bu noktada Sullivan nedensel ilişkinin taraflarının zorunlu olarak bu ilişkinin tarafı olduğunu öne sürer. Buradan hareketle kanıtın ikinci öncülü şu şekildedir:

2. Her E ve C varlıkları için, E'nin var olduğu her durumda zorunlu olarak C varlığı E varlığına neden olmuştur.¹⁹³

Üçüncü önerme S5 aksiyomuna dayanır. Daha önce açıklandığı gibi S5 aksiyomuna göre eğer bir varlığın zorunlu olarak var olması mümkünse o halde söz konusu varlık zorunlu olarak vardır. Bu durumda birinci önerme eğer doğru kabul edilirse mümkün bir dünyada E varlığının var olmasının nedeni C varlığıdır. İkinci önermeye göre bu mümkün dünyada C varlığı, E varlığının var olması için zorunludur. S5 aksiyomuna göre ise C varlığının, E varlığının var olabilmesi için zorunlu olması mümkün bir dünyada *gerçek* olduğu için, kozmos dahil tüm mümkün dünyalarda C varlığı E varlığının var olabilmesi için zorunludur, yani;

3. E'nin kozmosta var olması durumunda zorunlu olarak C, E'nin nedenidir.¹⁹⁴

O halde,

4. E nedensiz bir şekilde var olamaz.

¹⁹¹ Pruss varlık yerine olay (event) üzerinden kanıtı kurmaktadır. Her olayın gerçekleşmesi için bir varlığın olması gerektiği var sayılarak kanıt varlıklar üzerinden işlenecektir.

¹⁹² Modal mantığın diliyle ifade etmek gerekirse birinci öncül şu şekildedir: $\forall E(M\exists C(C, E'ye\ neden\ olmuştur))$, bkzn. Thomas D Sullivan, "On the Alleged Causeless Beginning of the Universe: A Reply to Quentin Smith", *Dialogue* 33 (1994): 329.

¹⁹³ Yine mantık diliyle; $L\forall C\forall E(C\ E'ye\ neden\ olmuştur \supset L(E\ vardır \supset (C, E'ye\ neden\ olmuştur)))$.

¹⁹⁴ $L(E\ vardır \supset (C, E'ye\ neden\ olmuştur))$.

Görülebileceği gibi kanıt nedenselliğin zorunlu bir koşul olduğunu gösterme amacı taşır. Yeter sebep ilkesinin nedensellik ilkesini gerektirdiği hatırlandığında nedensellik ilkesinin zorunluluğu, yeter sebep ilkesinin zorunlu oluşunu gerektirir.

Kanıt geçerlidir; fakat başarılı bir kanıt olduğu söylenebilir mi? Bu soruya cevap verebilmek için zayıf bir iddia ile başlayan modal kanıtların en bilineni olduğu iddia edilebilecek modal teistik ontolojik kanıtla yöneltilen itiraza değinmek faydalı olacaktır. Söz konusu ontolojik kanıt şu şekildedir:

1. Tanrı'nın var olması mümkündür.

O halde,

2. S5 aksiyomuna göre Tanrı vardır.

Huemer'in en başarılı çağdaş sofist illüzyon¹⁹⁵ olarak tanımladığı bu kanıtla itiraz edilebilmeye imkan tanıyan nokta ne olabilir? Sonuçta Tanrı'nın kesinlikle var olduğu değil, gayet makul bir şekilde, var olabileceği ilk öncülde iddia edilmiştir. Ancak yine de ateistlerin tamamı ve teistlerin bir kısmı açısından başarısız bir Tanrı kanıtlaması teşebbüsünden ibarettir.

Söz konusu itirazın sebebi kanıtın bir savı kanıtsama hatası barındırdığının savunulmasıdır. Kanıt sahibi her ne kadar öncülde modal açıdan zayıf bir iddiada bulursa da önermenin konusu olan Tanrı'nın zorunlu olarak var olan bir varlığın adı olduğunu öngörmüştür. Dolayısıyla ilk öncülü aslında 'Varoluşu zorunlu olan bir varlığın var olması mümkündür' şeklindedir. Buraya kadar bir sorun görünmemektedir. Ancak hemen fark edilebileceği gibi önerme içiçe geçmiş kiplerden oluşmaktadır. S5 aksiyomu aslında içiçe geçmiş imkan ve zorunluğun nihayetinde zorunlulukta son bulması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla öncülü anlamak bu çöküşün mantıksal açıdan mümkün olduğunu anlamak anlamına gelecektir. O halde öncülü kabul eden kişinin aslında kanıtın sonucunu kabul ettiği açıktır. Fakat bu durum anlaşıldığında ortaya çıkan şey kanıtın öncülü ve sonucunun mantıksal açıdan denk olduğudur. Mantıksal açıdan denklik savı kanıtsama olarak nitelendirilir.¹⁹⁶

Şimdi Sullivan'ın kanıtı için bu tür bir savı kanıtsama hatasından bahsedilebilir mi? Pruss burada oldukça dikkat çekici bir yorumda bulunur. Ona göre yukarıda ele alınan kozmolojik kanıt tek bir öncül ve sonuçtan oluştuğu için savı kanıtsama hatasının bariz olduğu kabul edilebilir. Fakat Sullivan'ın kanıtının birinci öncülü, eğer bir mantıkçı değilseniz, ikinci öncül anlaşılmadan ve S5 aksiyomunun ortaya çıkardığı sonuç ortaya çıkmadan da kendi başına anlaşılabilir bir önermedir. Bu sebeple kanıtın herkes için savı kanıtsama hatasından muzdarip olduğunu söylemek mümkün değildir.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Michael Huemer, *Approaching Infinity* (New York: Palgrave Macmillan, 2016), 239.

¹⁹⁶ Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 231-32.

¹⁹⁷ Pruss, 233.

Bununla beraber kanıtı savı kanıtsama hatası iddiasından kurtarabilmek için ikinci öncülün nedensel ilişkisinin neden kısmıyla alakalı genel koşulları sunmak yerine her bir tikel varlığı varlığa getirebilecek yegane nedeni ortaya koyan metafiziksel bir iddia olduğu kabul edilirse ilk öncülün doğruluğu iddiası sorunlu hale gelecektir; çünkü böyle bir durumda ikinci öncül kanıtta E olarak ifade edilen her hangi bir varlığın özsel olarak C nedenine sahip olduğunu savlayacaktır. Ancak birinci öncül her varlığın belirli ve değişmez bir nedene sahip olabileceğini değil, her varlığın bir nedene sahip olabileceğini bildirir.

Bu durumda kanıtın, geçerli olmasına rağmen, doğru (sound) olduğunu iddia etmek imkansız hale gelecektir.¹⁹⁸

2.5.2. Zayıf yeter sebep ilkesine dayanan modal gerekçe

Zayıf yeter sebep ilkesi, her olumsal önermenin tam açıklaması olabileceğini savlar. Dolayısıyla yeter sebep ilkesinden farkı, modal operatör olarak imkanı içermesidir.¹⁹⁹

Pruss'a göre zayıf yeter sebep ilkesinin yeter sebep ilkesini gerektirdiği açıktır. Şöyle ki:

Varsayalım ki olumsal doğru bir p önermesinin açıklaması olmasın. Bu durumda 'p önermesidir ve p'nin açıklaması yoktur' şeklinde bir q önermesi elde edilecektir. Zayıf yeter sebep ilkesine göre q önermesinin bir açıklaması olabilir; yani mümkün bir dünyada q önermesinin açıklaması vardır. q önermesinin bir tümel evetleme önermesi olduğu hatırlanırsa bu durumda söz konusu mümkün dünyada p önermesinin açıklaması vardır. Şimdi, eğer söz konusu mümkün dünyada p'nin bir açıklaması varsa q'nun açıklaması olamaz; çünkü q yanlıştır. Ancak söz konusu dünyada q önermesinin açıklaması vardır. O halde söz konusu dünyada *üçüncü halin imkansızlığı* ilkesiyle çelişen bir durumla karşılaşmıştır. p önermesinin söz konusu dünyada hem açıklaması vardır hem de yoktur. İlkeyle çelişen bir durum absürttür. O halde p önermesinin bir açıklaması vardır. Bu durumda zayıf yeter sebep ilkesini öncüllerinde barındıran bir kanıt yeter sebep ilkesiyle sonuçlanmaktadır.²⁰⁰

Önceki kanıt gibi bu kanıtta da yöneltilen itirazlardan biri savı kanıtsama hatası barındırmasıdır. Pruss, burada da, alanına hakim bir mantıkçı haricinde hiç kimsenin zayıf yeter sebep ilkesinin yeter sebep ilkesini gerektirdiğini doğrudan çıkarımlayacağı şeklinde karşılık verir.²⁰¹

¹⁹⁸ Pruss, 233.

¹⁹⁹ Pruss, 234.

²⁰⁰ Pruss, 235.

²⁰¹ Pruss, 235.

2.5.3. Karşıolgusalığa (*counterfactual*) dayanan modal gerekçe

Nedensellik ilkesinin şu tür bir koşulun doğru olması durumunda doğru olduğu savunulabilir.

'C'nin E'nin nedeni olması eğer C var olmasaydı veya varlığa gelmeseydi E'nin de varlığa gelemecek olmasını gerektirmektedir.'²⁰²

Bu tür bir koşulun doğru olduğu nasıl iddia edilebilir?

Pruss, David Lewis'in karşıolgusalılık kuramının formüllerini mümkün dünyalar kuramı ile ilişkilendirerek koşulun doğruluğunu göstermeye çalışır.

Öncelikle Lewis'in karşıolgusal kuramında bazı ifadelerin ve operatörlerin ne anlama geldiği gösterilmelidir.

I. $p \Box \rightarrow q$ 'p olsaydı q olacaktı' veya 'eğer p elde edilmişse q elde edilmiştir' anlamına gelmektedir.

II. $p \Diamond \rightarrow q$ 'p olsaydı q olabilirdi' veya 'eğer p elde edilmişse q elde edilmiş olabilir' anlamına gelmektedir.

III. $(p \Box \rightarrow q)$ 'durum p olsaydı q olacaktı şeklindedir' anlamına gelmektedir.

III. \Rightarrow gerektirme işaretidir. $p \Rightarrow q$ 'p ise zorunlu olarak q'dur' anlamına gelmektedir.

IV. $\sim p$, p önermesinin değil olan önermeyi ifade eder.

$\Box \rightarrow$ ve $\Diamond \rightarrow$ operatörleri birbirleriyle ilişkilidir. Şöyle ki, $(p \Box \rightarrow q) \Leftrightarrow \sim(p \Diamond \rightarrow \sim q)$ 'dur; yani p olsaydı q olacaktı şeklindeki durum ile p olsaydı değil q olabilirdi şeklindeki durumun değil birbirlerini karşılıklı gerektirirler. Örneğin, 'Eğer güçlü alçak basınç olsaydı hortum oluşacaktı' önermesi 'Eğer güçlü alçak basınç olsaydı hortum oluşmayabilirdi' önermesinin değilini gerektirmektedir.

Öncelikle C'nin E'nin nedeni olması zorunlu olarak E'nin varlığa gelmesinin C'nin var olması veya varlığa gelmesine bağlı olmadığını ancak E'nin varlığa gelmesini sağlayacak bir nedenin olmamasının E'nin varlığa gelmeyecek olmasını gerektirdiği savunulabilir, yani

Koşul 1. $(C \text{ E'nin nedenidir}) \Rightarrow ((\sim \exists D(D \text{ E'nin nedenidir})) \Box \rightarrow E \text{ vuku bulmaz})$

Hortum örneği üzerinden gidilirse, hortumun aktüel olarak bir nedeninin olduğu açıktır. Ani ve güçlü bir alçak basıncın vuku bulması bir hortumun ortaya çıkmasına neden olur. Ancak Koşul 1 yalnızca alçak basıncın değil başka olay veya varlıkların da hortumun ortaya çıkmasına neden olabileceğini gösterir. Burada önemli olan husus hortumun bir neden olmadan ortaya çıkmayacağıdır.

²⁰² Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 64.

Koşul 1 üstbelirlenimin (overdetermination) mümkün olabileceği durumları da dikkate alan bir koşuldur. Bir hortumun ortaya çıkmasına pekala alçak basınç neden olabilir fakat başka nedenlerle de hortum oluşabilir. Bir manganın infazı üstbelirlenimsel nedenselliği açıklamak için kullanılan paradigmatik örnek olarak sunulur. Mahkumun idamını gerçekleştiren bir mangada askerlerden birinin açtığı ateş mahkumun ölmesine neden olur; ancak söz konusu askerin hedefi tutturamaması durumunda da mahkum ölecektir çünkü diğer manganın diğer üyeleri mahkumu vurmuştur.²⁰³

Pruss Koşul 1'deki gibi eğer bir olayın veya varlığın -Pruss olgu durumu (state of affairs) olarak ifade eder- bir neden sahibi olabilmesi mümkün ise bu durumda onun bir nedeni olduğunu, bir nedenin var olduğunu öne sürer. Bir başka deyişle:

'Eğer bir E olgusunun mümkün bir dünyada nedeni varsa, E olgusunun varlığa geldiği (occur) her mümkün dünyada E olgusunun bir nedeni vardır.'²⁰⁴

Pruss, üç aksiyomdan hareketle yukarıdaki iddiayı destekleyen kavramsal bir kanıt sunar.

İlk aksiyom S5 tarafından gerektirilen Brouwer Aksiyomudur. Brouwer Aksiyomuna göre eğer bir p önermesi aktüel dünyada doğruysa bu durumda p önermesi zorunlu olarak mümkündür.²⁰⁵ Bir örnek üzerinden gitmek gerekirse, Jones'un aktüel dünyada bir ahırını yakması için tutuklandığını var sayalım. Bu durumda 'Jones ahırını yaktı' ve 'Jones tutuklandı' önermeleri aktüel dünyada doğrudur. Ancak mümkün bir dünyada Jones ahırını yakmamış olsun yani söz konusu dünyada 'Jones ahırını yaktı' önermesi yanlış olsun. Bu mümkün dünyada Jones'un ahırını yakıp yakmaması hakkında düşünürken 'Jones ahırını yakmış olsaydı ne gibi sonuçları olurdu?' sorusunu sormak son derece makul olacaktır. Şüphesiz bu sorunun muhtemel cevaplarından biri 'Jones tutuklanırdı' olacaktır. O halde eğer bu mümkün dünyada Jones ahırını yakmış olsaydı 'Jones tutuklanırdı' önermesi doğru olacaktı. Bu durumda aktüel olarak doğru olan 'Jones tutuklandı' önermesi bu mümkün dünyada da mümkündür yani 'Jones tutuklandı' önermesi zorunlu olarak mümkündür.²⁰⁶

Brouwer Aksiyomunu karşıolgusal kuram açısından belirtmek de mümkündür. Jones örneği üzerinden açıklanmak istenirse aşağıdaki sembollerin şu olguları ifade ettiği kabul edilsin:

p: Jones'un ahırını yakması,

~p: Jones'un ahırını yakmaması,

q: Jones'un tutuklanması,

²⁰³ Pruss, 65.

²⁰⁴ Pruss, 65.

²⁰⁵ Pruss, 66.

²⁰⁶ Pruss, 66.

$\sim q$: Jones'un tutuklanmaması,

$M\sim p$: Jones'un ahırını yakmamasının metafiziksel açıdan mümkün olması.

$(p\Box\rightarrow q)$ 'durum p olsaydı q olabilirdi' şeklindedir.'

Aktüel dünyada p ve q'nun gerçekleşmiştir; Jones ahırını yakmıştır ve tutuklanmıştır. Ancak Jones'un ahırını yakmadığı mümkün bir dünyaya geçtiğimizi farz edelim yani aktüel dünyada şunu varsayalım;

$(p\&q\&M\sim p)$

Bu mümkün dünyada Jones ahırını yakmadığı halde ahırını yaksaydı ne tür sonuçları olabileceğini düşünürken ulaşabileceğimiz durumlardan biri Jones'un tutuklanması olacaktır. O halde Jones'un ahırını yakmaması durumunda Jones ahırını yaksaydı tutuklanabilirdi durumu elde edilecektir, yani;

$(\sim p\Box\rightarrow (p\Diamond\rightarrow q))$

O halde aktüel dünyadaki varsayımımız, $(p\&q\&M\sim p)$, mümkün dünyadaki $(\sim p\Box\rightarrow (p\Diamond\rightarrow q))$ durumunu kapsamaktadır, yani

$(p\&q\&M\sim p) \supset (\sim p\Box\rightarrow (p\Diamond\rightarrow q))$ 'dir.²⁰⁷

Bu durumda kanıtın ilk öncülü $(p\&q\&M\sim p) \supset (\sim p\Box\rightarrow (p\Diamond\rightarrow q))$ 'dir.

İkinci öncül ise şu şekildedir:

p'nin q'yu gerektirmesi durumu p olsaydı q olacaktı durumunu gerektirmektedir.²⁰⁸

Hortum örneği üzerinden açıklamak gerekirse alçak basıncın olması durumunda hortumun zorunlu olarak çıkması 'eğer alçak basınç olsaydı hortum ortaya çıkacaktı' önermesini gerektirmektedir. Yani,

$(p\Rightarrow q) \Rightarrow (p\Box\rightarrow q)$

Üçüncü öncül ise p'nin var olması durumunda hem q'nun hem de değil q'nun olması durumunun p'nin imkansız olmasını gerektirmesi anlamına gelmesidir.

Yine hortum örneği üzerinden gitmek gerekirse bir mümkün dünyada eğer alçak basınç olsaydı hortum ortaya çıkacaktı durumu ile eğer alçak basınç olsaydı hortum ortaya çıkmayacaktı durumlarının her ikisinin de vuku bulması alçak basıncın metafiziksel açıdan imkansız olmasını gerektirmektedir. Yani,

²⁰⁷ Pruss, 65.

²⁰⁸ Pruss, 66.

$$((p \Box \rightarrow q) \& (p \Box \rightarrow \sim q)) \Rightarrow \sim Mp$$

Sonuç olarak ortaya şu şekilde bir kanıt çıkmaktadır:

$$1. (p \& q \& M \sim p) \supset (\sim p \Box \rightarrow (p \Diamond \rightarrow q))$$

$$2. (p \Rightarrow q) \Rightarrow (p \Box \rightarrow q)$$

$$3. ((p \Box \rightarrow q) \& (p \Box \rightarrow \sim q)) \Rightarrow \sim Mp$$

O halde,

4. Nedene sahip olabilecek her hangi bir şey, bir nedene sahiptir.

Kanıtın başarılı oluşu saçmaya indirgeme metoduyla gösterilebilir:

q: Bir hortum ortaya çıkmıştır.

p: Hortumun ortaya çıkmasına neden olacak bir şey yoktur.

Her iki önermenin de doğru olduğu kabul edilmekle beraber hortumun ortaya çıkmasının bir nedeni olabileceği farz edilsin, yani $M \sim p$ farz edilsin. Bu durumda hortumun ortaya çıkmasına neden olacak bir şey yoktur ve hortum ortaya çıkmıştır ve hortumun bir nedeni olabilir. Şüphesiz böyle bir durum birinci öncüldeki $(p \& q \& M \sim p)$ anlamına gelmektedir. O halde, birinci öncüle yani Brouwer aksiyomuna göre

Sonuç 1. $\sim p \Box \rightarrow (p \Diamond \rightarrow q)$ 'dir.

Örnek üzerinden açıklamak gerekirse hortumun ortaya çıkmasının bir nedeninin olması durumunda eğer hortumun ortaya çıkmamasının bir nedeni olmasaydı hortum ortaya çıkabilme durumu gerçekleşirdi.

'Hortumun ortaya çıkması için bir neden vardır' önermesinin doğru olduğu bir mümkün dünya olsun. Bu durumda bu dünyada hortumun ortaya çıkmasının nedeni var olacaktır. O halde bu mümkün dünyada eğer söz konusu neden var olmasaydı hortum ortaya çıkmayacaktı yani $p \Box \rightarrow \sim q$. Buradan hareketle 'Hortumun ortaya çıkması için bir neden vardır' önermesinin doğru olduğu her dünyada, zorunlu olarak, eğer söz konusu neden var olmasaydı hortum ortaya çıkmayacaktı sonucuna ulaşılır; yani

Sonuç 2. $\sim p \Rightarrow (p \Box \rightarrow \sim q)$.

Hortumun ortaya çıkmasına neden olan bir şeyin var olmaması durumunda hortumun ortaya çıkmaması, hortumun ortaya çıkmasına neden olan bir şeyin var olmaması durumunda hortumun ortaya çıkabilme olasılığının olmamasıyla mantıksal açıdan denktir, yani

Sonuç 3. $p \Box \rightarrow \sim q$ mantıksal açıdan $\sim(p \Diamond \rightarrow q)$ 'e denktir.

Buradan hareketle ikinci öncüle dayanarak hortumun ortaya çıkmasına neden olacak bir şeyin var olması durumunda hortumun ortaya çıkmasına neden olan bir şeyin var olmaması hortumun ortaya çıkabilme olasılığı olmayacaktır, yani

Sonuç 4. $\sim p \square \rightarrow \sim (p \diamond \rightarrow q)$.

Sonuç olarak ortaya şöyle bir durum çıkmaktadır:

Sonuç 1'e göre eğer hortumun ortaya çıkmasına neden olacak bir şey olsaydı hortumun ortaya çıkması için bir nedenin olmamasının söz konusu olduğu bir durumda hortum ortaya çıkabilme imkanı vardır: fakat Sonuç 4'e göre, tam tersine, hortumun ortaya çıkmasına neden olacak bir şeyin var olması durumunda hortumun ortaya çıkmasına neden olan bir şeyin var olmaması durumunda hortumun ortaya çıkabilme olasılığı olmayacaktır.

Üçüncü öncüle göre her iki durumun da elde edilmesi hortumun var olması için bir sebebe sahip olmadığına dair p önermesini metafiziksel açıdan imkansız hale getirecektir; çünkü üçüncü öncüle göre

$((\text{Sonuç1}) \& (\text{Sonuç 2})) \Rightarrow \sim Mp'$ dir.

Fakat kanıtın başında hortumun bir nedene sahip olmadığına dair p önermesinin doğru olduğu var sayılmıştı. Bu durumda hem Mp hem de $\sim Mp'$ dir ki böyle bir durum mantıksızdır. O halde p'nin doğru olduğu varsayıldığında ortaya mantıksal bir saçmalık çıkmaktadır. Bu durumda p önermesi yanlıştır yani hortumun bir nedeni vardır.²⁰⁹ Sonuç olarak eğer olumsal bir olgunun nedeni olabilirse, onun bir nedeni vardır.

²⁰⁹ Pruss, 67.

3. BÖLÜM

PRUSS'UN KOZMOLOJİK KANITINA İTİRAZLAR

Bu bölümde doğrudan Pruss'un kanıtına yöneltilmiş ve/ya böyle olmasa da dolaylı olarak kanıtın geçersizliğini gösterebilecek itirazlar ele alınacaktır. Öncelikle itirazların çoğunun kanıtın ilk öncülü olan yeter sebep ilkesine yönelik olması sebebiyle bölüm 'Yeter Sebep İlkesine Yönelik İtirazlar' ve 'Kanıt ve Sonucuna Yönelik İtirazlar' olarak iki ana başlık halinde oluşturulmuştur.

3.1. Kozmolojik Teist Kanıtlama Teşebbüsünün İmkani

Kozmolojik kanıt savunucusu en temelde, duyulur ve tecrübe edilir olandan her şeyin mutlak varlık nedeni olan Tanrı'nın varlığına ulaşılabilirliğini iddia etmektedir. Bir kanıtlama teşebbüsü ise apaçık olmayan bir yargının kanıtın muhatabı tarafından da kabul edilecek gerekçeler sayesinde doğruluğunu göstermeyi hedeflemektedir. Kozmolojik kanıtın tecrübi bir kanıt olması ilk bakışta (*prima facie*) kozmolojik kanıtın tüm öncüllerinin tecrübeyle dayanaklandırılması (*grounding*) anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle kanıtın her öncülünün temel dayanağı, kanıt sahibi ve kanıtın muhatabının üzerinde uzlaştığı bir tecrübenin olmasını gerektirmektedir. Pruss'un kozmolojik kanıtı üzerinden bu iddiayı somutlaştırmak gerekirse en basit haliyle Pruss'un kanıtı şu önermelerden oluşmaktadır:

1. Nedensel açıdan açıklanamaz olumsal olgular yoktur.
2. Kozmos da olumsal bir olgu olarak nedensel bir açıklamaya ihtiyaç duyar.

Birinci öncül tüm olumsal olgularla alakalı bir yargıda bulunmaktadır. Tüm olumsal olgular söz konusu edildiğinde geçmişte, şu anda ve gelecekte var olan tüm olumsal olgular belirtilmiştir. Eğer kozmolojik kanıt yukarıda ifade edildiği gibi öncülleri açısından tecrübeyle dayanaklandırılacaksa bu öncülün doğru kabul edilebilmesi için bütün olumsal olguların doğrudan tecrübe edilerek açıklandığı kabul edilmiştir. İkinci öncül ise kozmos bir bütün olarak tecrübe edilmedikçe savunulamazdır.

Denilebilir ki her iki öncül için böyle bir talep kesinlikle makul değildir. İnsanoğlunun tecrübeyle alakalı hiçbir yargısında böyle bir kriterin karşılanabilirliğinden bahsedilemez. Dolayısıyla kanıtın muhataplarından biri, eğer Pruss'un kanıtı tecrübi bir kanıtsa ve böyle büyük bir iddiayı öncüllerinde barındıran bir kanıtın başarılı olduğunu savunuyorsa, bu iddiayı tecrübeyle dayanaklandırmak zorunda olduğunda ısrarcı olabilir. Sonuçta kanıtı savunan kişi böyle büyük bir yükün altına girmeyi göze almıştır. Şüphesiz kanıtın muhatabının böyle bir talepte bulunması makuldür. Kanıt sahibi öncelikle kanıtının tecrübi olduğunu savunmuş sonra da tecrübeyle alakalı büyük bir iddiayı öne sürmüştür. Bu durumda eğer bu talep karşılanamazsa kanıtın en başından geçersiz olduğu kabul mu edilmelidir?

Bu noktada kanıt sahibinin 'gündelik hayatımızda tecrübeye dayanan büyük çıkarımlarda bulunmamız genellikle makul görülürken, kanıtımı en başından geçersiz kabul etmek makul değildir.' şeklinde bir iddiayı öne sürmesi anlamsızdır. Çoğu insanın sahip olduğu gündelik büyük bir yargı örneği verelim: 'İngilizler bir işe giriştiklerinde olabilecek en üst düzeyde kazanımla işi sonlandırırlar'. Bu yargı söz konusu kriteri sağlayacaksa bu zamana kadar yaşamış, yaşayan ve yaşayacak İngilizlerin giriştiği tüm işler tecrübe edilmedikçe doğru kabul edilmemelidir. İddia sahibi söz konusu yargının bu şekilde dayanaklandırılmaz olduğunu; ancak yargıyı duyan insanların bu yargının doğru olduğuna inandığını savunur. O halde söz konusu kozmolojik kanıt da en başından reddedilmemelidir. Bu tür bir cevap oldukça güçsüzdür; çünkü tüm olumsal olguların açıklanamaz olduğuna dair yargı ve buradaki yargımız arasında ne amacı ne de kapsamı açısından bir benzerlik yoktur. Kozmolojik kanıtın öncülleri kozmosun kökeni, yani tecrübe edebildiğimiz her şeyin kökenine dair bir açıklamanın yalnızca yüce, ibadet edilmesi gereken ilahi bir varlığın var oluşuyla açıklanabileceği iddiasını gerekçelendirme amacı taşımaktadır. Örnek yargı ise gündelik işe koyulmalardan önce öne sürülen ve işe girişecek olan kişiyi motive edecek retoriksel bir yargıdır; rasyonel açıdan değeri yoktur. Kriteri karşılamamanın imkansız olduğu açıkça ortadayken ne yapılmalıdır?

Bu noktada kriterin kendisine itiraz etmek yerine bir başka strateji öne sürülebilir. Stratejiye göre kanıtın öncüllerinde evrensel yargılara başvurulduğu halde bu yargıların yukarıdaki şekilde doğrudan tecrübeyle desteklenmesi gerekmemektedir. Eğer doğrudan tecrübe olmadıkça epistemolojik açıdan değerli her hangi bir yargıda bulunmanın imkansız olduğunu savunan katı bir deneyimci değilseniz kriterdeki tecrübeye dayanmayı daha *geniş* bir anlamla karşılayabilirsiniz. Böyle bir kullanıma imkan verecek iki yol olabilir. Yalnızca bazı olumsal olguların açıklanabilir olduğu sonucuna varmanızı sağlayacak bir tecrübeden hareketle tüm olumsal olguların açıklanabilir olduğu yargısına varmanızı sağlayacak yeterli derecede tecrübi dayanağa sahip olduğunuzu iddia edebilirsiniz ya da şu ana kadar açıklanamayan olumsal bir olgu olmadığı iddiasını gerekçelendirecek tecrübeleriniz ışığında evrensel bir yargının öne sürülebileceğini savunabilirsiniz. Dolayısıyla tümevarımsal şekilde kanıtın öncüllerinin dolaylı da olsa bir şekilde talep edilen tecrübi dayanaklandırmaya sahip olduğunu iddia edebilirsiniz. Üstelik kriterin bu şekilde karşılanabileceğini savunabilmeye imkan tanıyan değerli örnekler vardır. Bilimsel açıklamalar *nomolojik* açıklama anlayışına göre yapılır ve değerlendirilir. Bazı durumlarda her hangi bir gözleme başvurulmadan tamamen *sezgisel* bir şekilde bir fikir sahibi olunur, hipotez oluşturulur ve hipotezi yanlışlayacak bir gözlem yapana kadar hipotezin bir yasa olduğu kabul edilir. Bu durumda kozmolojik kanıtın öncülleri de, *dayanakları* açısından, tecrübi birer bilimsel hipotez gibi ilk bakışta doğru kabul edilebilir. Bu teklif oldukça makul görünmektedir.

Buraya kadar bir kanıtın tecrübi olmasını sağlayan kriter, öncüllerinin dayanakları açısından ele alınmıştır. Ancak tecrübi olma kriterini gerekçeler açısından ele almak da mümkündür. Örneğin, İbni Sina'nın imkan kanıtı ile alakalı en önemli tartışma kanıtı sınıflandırma sorunudur. Kanıtın ontolojik kanıt türünden olduğunu savunanlar, kanıtın öncüllerinin

tecrübeden bağımsız oluşturulmuş olduğunu iddia ederken, kozmolojik olduğunu savunanlar kanıtın en başında 'bir varlık vardır' önermesiyle başladığını öne sürerler. Hemen görülebileceği gibi tartışmanın sebebi kanıtın öncüllerinin tamamen akla dayanıp dayamadığı noktasında bir fikir birliği olmamasıdır. Ancak belki de bu tartışmayı kanıtın türü ile ilgili alakasız bir tartışma haline getirebilecek başka bir teklif sunulabilir.

Kanıtın öncüllerinin tecrübeye dayanması durumunda bir sorun görünmemektedir. Ancak öncüllerin tamamen akli olması durumunda kanıtın tecrübi bir kanıt olmadığını kesin bir şekilde iddia edebilmek mümkün müdür? Hume, nedensellik ilkesine yönelttiği itirazında nedensellik ilkesinin arkasında, önvarsayılmış bir birlik (*uniformity*) iddiasının yattığını ve bu iddianın tamamen akli olması sebebiyle tecrübi olana dair bir gerekçe sağlamadığını öne sürmüştür. Ona göre birlik iddiasının felsefi temellerden yoksun oluşu, nedensellik ilkesinin de geçersiz olduğunu göstermektedir. Gerek metodolojik ve gerekse epistemolojik olarak kozmolojik kanıtın bizzat kendisine güçlü itirazlar yönelten Hume'un deneyimci filozoflardan olması böyle bir yargıya varmasını makul kılmaktadır. Hume'a göre bir olguya dair iddia ancak tecrübeyle dayanaklandırıldığı sürece değerlendirilmeye layık görülür. Bir başka deyişle 'olgu olgudan çıkarımlanabilir.' Nitekim onun metafizik hakkındaki düşünceleri bu iddiasının en kesin ifade edilmiş şeklidir:

Elimize söz gelişi bir cilt din bilim ya da okul metafiziği kitabı aldığımızda, soralım: İçinde nicelik ve sayı üzerine deneysel akıl yürütmeler mi var? Yok. Peki, olgu sorunu ve varoluş üzerine deneysel akıl yürütmeler? O da yok. Atın öyleyse onu ateşe; çünkü içinde safсата ve kuruntudan başka bir şey olamaz.²¹⁰

Hume'un görüşünü değerlendirmeye geçmeden önce birkaç hususa değinmek faydalı olacaktır. Hume'un yaşadığı dönem ve öncesinde akliliğin ve zorunluluğun zorunlu olarak ilişkili olduğu kabul ediliyordu. Dolayısıyla epistemolojik bir kavram olan aklilik ve mantıksal/metafiziksel bir kavram olan zorunluluk iç içe geçmişti. Bununla beraber o döneme kadar her hangi teist kanıt teklifinin amacı Tanrı inancının ispatlanabilir (*demonstratible*) olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle Tanrı inancı, kanıt sahipleri tarafından matematiksel ve mantıksal kesinliğe eşdeğer bir kesin bilgi olarak kabul edilmekteydi.

Sondan başlanırsa, günümüzde çoğu kozmolojik kanıt savunucusu hatta çoğu teist, teizm lehine kanıtların böyle bir bilgiyi sağlama işlevi görmesini beklememektedir. Hatta denilebilir ki olgusal yargıların bu tür bir kesinliğe sahip olduğunu savunanların sayısı oldukça azdır. İnsanoğlunun yanılabilir doğası gerek akılcı ve gerekse deneyimci epistemolojinin savunucularının çoğunun katı temelselci yaklaşımı reddetmesine sebep olmuştur. Bununla beraber akli/tecrübi dikatomisinin, zorunlu/mümkün dikatomisiyle özdeş olmadığına dair

²¹⁰ David Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, çev. Oruç Aruoba (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1976), 135.

güçlü itirazlar doğrulukları açısından tecrübi olanın her zaman mümkün, akli olanın her zaman zorunlu olması gerekmediğini ortaya koymuştur.²¹¹

Bu çerçevede Hume'un metafizik hakkındaki görüşüne yeniden dönülürse Hume, metafiziği, akli çıkarımlardan hareketle olguya dair kesin yargılara ulaşması nedeniyle reddetmekteyse bu itirazın günümüz metafiziği için geçerli olmadığı açıktır. Metafiziksel açıdan zorunluluk içeren yargıların epistemik açıdan her zaman kesin olmadığı artık günümüzde kabul edilen bir gerçektir. Bununla beraber eğer Hume tecrübeyle hiçbir bağlantısı olmayan akli bir yargının olguya dair hiçbir şey söyleyemeyeceğini kesin bir şekilde iddia etmekteyse bu durumda bu tür bir *katı deneyimciliğin* olgu hakkında yargıda bulunabilmenin yegane yolu olduğunu kabul etmenin gerekçesi haklı olarak sunulabilir. *Katı deneyimciliği* kabul eden bilim adamlarının akli çıkarımlarla olgusal yargılarda bulunabilmesi kabul edilebilirken, akılcılığın olgu alanına dair hiçbir yargıda bulunma hakkının olmadığını iddia etmek ne kadar kabul edilebilirdir? Denilebilir ki, deneyimcilerin pozisyonu tecrübeyle başlayan bir akıl yürütme sürecini işletmeleri sebebiyle kabul edilebilirdir; ancak akli öncüllerden yola çıkarak olgusal yargılarda bulunan birinin, tecrübenin gerek dışsal ve gerek içsel²¹² hiçbir türüne sahip olmadan akli bir öncüle bağlı yargıda bulunduğunu iddia etmek ne kadar makuldür? Burada öncelikle, akılcılığın en ünlü örneklerinden biri olan İbni Sina'nın uçan adam örneği üzerinden akılcılığa itiraz etmek tartışmayı bağlamından koparmak anlamına gelecektir. Daha makul bir yaklaşım akla dayanan olgusal yargıların en iyi ihtimalle bir sezgi (*intuition/rational insight*) olduğunu kabul ederek, sezginin olgulara dair yargılarda epistemolojik açıdan hiçbir değeri olmadığını öne sürmek olabilir.

Konumuz açısından sezgi ile alakalı en iyi örnek Pruss'un yeter sebep ilkesini kendinden delilli (*self-evident*) olarak kabul etmesidir. Yeter sebep ilkesi analitik bir önerme olmadığı halde onun kendinden delilli olduğunu iddia etmek ilkenin sezgiye dayandığını göstermektedir. Bu durumda Hume'cu görüşe göre Pruss'un kozmolojik kanıtının, en başından geçersiz olduğu hükmüne varılmalı, bir kenara atılmalıdır. Hume'dan beri süregelen epistemolojik ve felsefi ilerlemeler ışığında -ki Hume'un bu değişime katkısı olmadığı iddia edilemez- bunun doğru bir yaklaşım olmadığı kanaatindeyim.

Sezgiye dayanan ve kanıt sahibi tarafından başarılı olduğu iddia edilen bir kanıtlama girişimini tecrübi dayanaklara sahip olmadığı için kategorik olarak reddetmek yerine yapılması gereken tecrübi verilerle uyuşup uyuşmadığını belirlemeye çalışmak olacaktır. Bu noktada sezginin epistemik dayanak olarak kabul edilmesi halinde herkesin istediği şeyi iddia edebileceği bir *epistemolojik kalabalığa* imkan tanıdığını kabul etmeliyim. Ancak bu kalabalığın gerçekten ciddi bir yük oluşturup oluşturmayacağı hususu tartışmaya açıktır. Örneğin, bilişsel yetilerinin yerinde olduğuna inandığım, hatta bilişsel yetilerinin yerinde olmadığına dair hiçbir gerekçeye

²¹¹ 2.2. Başlığı altında bu konu işlenmiştir.

²¹² Dışsal deneyim beş duyumuz vasıtasıyla ortaya çıkarken, içsel deneyim farkındalık ve hatırlamadır.

sahip olmadığım bir kişi sezgilerine dayanarak Hubel adında bir tanrının var olduğu iddiasıyla bana geldiğinde, iddiasının doğru olabileceğini ve bu sebeple değerlendirilmeye değer olduğunu kabul etmeliyim. Ancak bu değerlendirme süreci büyük ihtimalle kişinin tanrı tasavvuru, Hubel'in sıfatları ve Hubel'in kozmos ile ilişkine dair birkaç soru cevaptan sonra sonuca erecektir. Eğer soru cevap kısmı uzarsa bu durumda ortada gerçek olması muhtemel bir iddia var demektir ve bu süreç felsefi açıdan değerlidir diye düşünüyorum.

Şüphesiz yalnızca akılla dayanaklanan olgusal bir yargının epistemik değeri oldukça düşük olacaktır. Hatta denilebilir ki yargının epistemik statüsü, *değerlendirilmeye hakkı olmanın* ötesine geçmeyecektir. Ancak ve ancak yargı sahibinin olgusal destekler sunma veya olgusal itirazlara cevap verebilmesi durumunda bir epistemik değere sahip olup olmadığı belirlenebilir.

Bu çerçevede bir kanıtın tecrübi olup olmadığını belirleyecek olan hususun, kanıtın öncülleri lehine olgulara dayanan gerekçeler/destekler sunma veya kanıtın öncüllerinin olgusal itirazlarla çürütebilme olduğu söylenebilir. Dolayısıyla İbni Sina'nın kanıtının tamamen akli dayanaklara sahip bir kanıtlama girişimi bile olsa tecrübi olduğu kabul edilmelidir. Aynı şekilde Pruss'un kanıtının da ilk bakışta başarılı olması mümkün bir tecrübi teist kanıt olduğu söylenebilir.

3.2. Kanıta Yönelik İtirazlar

3.2.1. Ontolojik kanıta dayanma

Tanrı'nın varlığına dair kanıtlara dair günümüzde de kabul edilen üçlü sınıflandırmayı - ontolojik, kozmolojik ve teleolojik kanıtlar- sunan Immanuel Kant, kozmolojik kanıtın aslında ontolojik kanıta dayandığını öne sürmüştür. Ona göre kozmolojik kanıt başta ontolojik kanıttan farklı olarak akılla elde edilmiş kavramlar yerine tecrübeyi temel alır ve zorunlu bir varlığın olması gerektiği sonucuna ulaşır. Fakat kozmolojik kanıtın sahibi bu noktadan sonra tamamen akli kavramlara geri dönmek zorunda kalır; çünkü kanıtının sonucunda ulaştığı zorunlu varlığın, kanıtlanmak istenen en gerçek varlık (*ens realissimum*) olduğunu tecrübeye dayanarak iddia edebilmek mümkün değildir. Dolayısıyla kozmolojik kanıt, ontolojik kanıta dayanması sebebiyle aslında ontolojik kanıta indirgenebilir. O halde kozmolojik kanıt ya gereksizdir ya da kanıtın geçerliliği ontolojik kanıtın geçerliliğine bağlıdır.²¹³ Bir başka deyişle zorunlu varlığın var olduğunun kabul edilmesini sağlayan şey kozmolojik kanıt sahibinin, ontolojik kanıt sahibinin kavram analiziyle ulaştığı sonuçtan farklı bir şey değildir.²¹⁴

²¹³ Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 1993), A606/607; B636/637.

²¹⁴ Kant, A604-607.

Reichenbach ve Hacinebioğlu'na göre Kant zorunlu olarak var olmaktan (*necessarily exist*) mantıksal açıdan zorunlu olmayı anlamaktadır.²¹⁵ Bu, ontolojik kanıtın kabul ettiği zorunluluk türüdür. Kozmolojik kanıtın sonucu mantıksal açıdan zorunlu bir önerme değil, metafiziksel açıdan zorunlu bir önermedir. Yani eğer zorunlu bir varlık var ise, asla varlığa gelmesi veya var olmaması düşünülemez. Reichenbach metafiziksel açıdan zorunlu bir varlığın ontolojik kanıtın sonucu olan mantıksal açıdan zorunlu bir varlıktan farklı olduğu için Kant'ın eleştirilerinden kurtulduğunu düşünmektedir.²¹⁶ Bir başka deyişle ontolojik kanıtın sonucu bilinebilir a priori olarak ifade edilebilirken, kozmolojik kanıtın sonucu kanıtlanabilir a posterioridir.²¹⁷

Pruss, Kant'ın itirazına hiçbir eserlerinde cevap vermemiştir. Bu sebeple değerlendirme bölümünde yalnızca Reichenach ve Hacinebioğlu'nun itiraza cevapları ve Kant'ın haklı olup olmadığı ele alınacaktır.

3.3. Yeter Sebep İlkesine Yönelik İtirazlar

3.3.1. Modal tahayyül itirazı

Pruss'a göre yeter sebep ilkesi, Aquinas'ın ikinci ve üçüncü yolu ile Kelam kozmolojik kanıtın öncüllerinden olan nedensellik ilkelerini de gerektiren metafiziksel açıdan zorunlu bir doğrudur. Dolayısıyla nedensellik ilkesinin geçersizliği kanıtlanabilirse yeter sebep ilkesi de geçersiz hale gelecektir.

Bu çerçevede Hume'un olgusal alanla alakalı zorunluluk iddialarına yönelik itirazı doğruysa zorunlu olarak işlediği varsayılan nedensellik ilkesi ya geçersiz olacak ya da olumsal bir ilkeye dönüşecektir. Bu durumda yeter sebep ilkesi de olumsal bir ilke olmak zorunda kalacaktır; çünkü zorunlu bir doğru olumsal bir doğruyu gerektiremez.²¹⁸

Hume'un nedensellik ilkesinin zorunluluğuna karşı öne sürdüğü ve modal tahayyül itirazı olarak nitelendirilebilecek itirazı en temelde şu yargısına dayandırılabilir: 'Yalnızca şunu belirtmek yeterlidir ki, tüm nedenleri dışladığımızda onları gerçekten dışlarız; ne hiçbir şeyi (*nothing*) ne de nesnenin kendisini var oluşun nedenleri olarak kabul ederiz...'²¹⁹

Nedensellik ilkesinin zorunlu olduğu iddia edildiğinde nedensiz bir şekilde var olabilen hiçbir varlığın olmayacağı iddia edilmiştir. Hume'dan yapılan yukarıdaki alıntılar nedensiz bir şekilde var olabilirliğin *mümkün* olduğunu vurgular; nedenlerin var olmadığı bir var oluşunun

²¹⁵ Kant, A608.

²¹⁶ Reichenbach, *The Cosmological Argument: A Reassessment*, 35.

²¹⁷ Hacinebioğlu, *Does God Exist? Logical Foundations of the Cosmological Argument*, 176.

²¹⁸ Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 31.

²¹⁹ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 67.

olduğu iddia edilebilir ve bu iddiaya konu olan her hangi bir olgunun mümkün olmadığı söylenemez; çünkü bu iddia (önerme) kendi içinde çelişik değildir.

O halde, örneğin, nedensiz bir tuğlanın varlığa gelebilmesinin Hume'a göre mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Bir tuğlanın var olduğu tahayyül edildiğinde çoğunlukla²²⁰ sadece tuğlayı değil, örtük de olsa, tuğlanın ham maddesi olan kil ve kili pişirerek tuğla haline getiren işçinin de varlığı tahayyül edilir; ancak Hume'un yokluk tahayyülü, bu örtük kabullerin yokluğunda bile tuğlanın var olabilmesinin mümkün olduğunu savlar. Bir başka deyişle en az bir varlık, var olan diğer tüm varlıkların yokluklarının tahayyül edilebilmesi durumunda bile var olabilir. Bu durumda tuğlanın nedensiz bir şekilde varlığa gelmesi mümkündür. Hume'un itirazı Mackie²²¹ ve Rowe²²² tarafından da nedensellik ilkesine yöneltilen çağdaş itirazlardandır.

İmkan bir modalitedir ve günlük hayatta modalitelere en fazla epistemik ve nedensel yargılarımızda başvururuz. Bir başka deyişle günlük hayat açısından imkan bildiren önermeler çoğunlukla epistemik açıdan mümkün ve nedensel açıdan mümkün şeklinde anlaşılır. Şüphesiz nedensel ve epistemik olasılıkların tüm olasılık modalitelerini çürüttüğü söylenemez. 'Bir tuğla yokluktan varlığa gelebilir' önermesinin anlamlı olduğu, en azından *ilk bakışta* 'Dörtkenarlı bir çember olabilir' önermesiyle aynı statüde olmadığı söylenebilir. İmkanın bu türü mantıksaldır.

Epistemik açıdan mümkün bir önerme her ne kadar mantıksal açıdan yanlış olması mümkün bir önerme olarak anlaşılabilir de *doğru olabileceği* bilinen önermedir. 'Trabzonspor bu sene şampiyon olabilir' önermesi epistemik açıdan imkanı bildirir; çünkü önermeyi destekleyen ancak kesin kılmayan bir çok gerekçeye sahibiz: Takım şu anda liderdir; rakipleriyle arasındaki puan farkı çok yüksektir; bu sezon çok iyi oynadığı için liderdir ve iyi oynamaya devam etmemesi için görünürde bir sebep yoktur; geçmişte bu şekilde oynayan ve Trabzonspor'un ligde şuan bulunduğu durumda olan takımlar şampiyon olmuşlardır vs.

Şimdi örneğin, 'Bir tuğla yokluktan varlığa gelebilir' önermesini yukarıdaki örneğe benzer şekilde ele alalım. Trabzonspor'un şampiyon olabileceğine inanmak için birçok gerekçeye sahip olduğumuz açıktır. Peki, yokluktan varlığa gelen bir tuğla için ne tür gerekçelere sahibiz? Daha önce yokluktan varlığa gelen bir tuğlayı tecrübe ettik mi veya bunun olduğuna dair bir şahitlikle karşılaştık mı? Bir başka deyişle bu duruma benzer geçmişte gerçekleşmiş veya şuan da var olan aktüel bir olguya gerekçe olarak sahip miyiz? Tam aksine, şu ana kadar varlığına şahit olduğumuz tuğlaların hepsinin var olmasına neden olan başka bir varlığın var olduğunu biliyoruz. Şüphesiz bu, geçmişte yokluktan varlığa gelmiş ancak tecrübe edilmemiş bir tuğlanın veya gelecekte yokluktan varlığa gelecek bir tuğlanın nedensiz bir şekilde var olma imkanını ortadan kaldırmıyor; ancak Pruss'a göre, eldeki delillere bakıldığında 'bir tuğla yokluktan

²²⁰ Burada çoğunluk gündelik, sıradan hayatın içinde olma anlamına gelmektedir.

²²¹ John L. Mackie, *The Miracle of Theism* (Oxford: Clarendon Press, 1982), 89.

²²² William L. Rowe, "The Cosmological Argument and the Principle of Sufficient Reason", *Man and World* 1, sy 2 (1968): 283.

varlığa gelebilir' önermesinin epistemik açıdan mümkün olduğunu söyleyebilmek makul değildir.²²³

Peki 'Bir tuğla yokluktan varlığa gelebilir' önermesinin nedensel açıdan mümkün olup olmadığı üzerine düşünelim. Yokluğun kendisi bir varlık mıdır? Şüphesiz hayır. O halde Pruss'a göre önermenin nedensel açıdan mümkün olduğu da savunulamaz.²²⁴

Ancak yine de tahayyül edilebilirliğe başvurmayı makul gören kişi her ne kadar nihai olmasa da yine de bir tür imkana izin vermesi sebebiyle tahayyül edilebilirliğin tamamen göz ardı edilebilir olmadığını savunarak sınırlı bir epistemik güce sahip olduğunu öne sürebilir. Bu durumda nedensellik ilkesinin zorunlu bir ilke olmadığına ısrar edebilir.

Pruss, tahayyül edilebilirliğin güçsüz bir itiraz olması bir yana hakiki bir itiraz olup olmadığını sorgular. Ona göre, nedenini tahayyül etmesizin kendisini tahayyül edebileceğimiz şeyler olabilir; ancak bu tür bir tahayyül, nedensiz bir şekilde var olan bir şeyi tahayyül etmekten farklıdır. Nedensizliğin tahayyülü, neden olarak öne sürülebilecek her hangi bir şeyin yokluğu durumunu tahayyül etmek anlamına gelmektedir. Peki bu tür bir yokluğu tahayyül ne kadar mümkün olabilir? Pruss bu çerçevede boş bir oda tahayyülünün imkanını tartışır. Boş bir odanın tahayyülü bir odanın içinde olabilmesi imkan dahilinde olan her şeyin yokluğunun tahayyül edilmesiyle mümkündür. O halde herhangi birinden boş bir odayı hayal etmesi talep edildiğinde büyük ihtimalle içinde hiçbir eşyanın olmadığı bir odayı hayal edecektir. Fakat yine de bu odada hiçbir şeyin olmadığı söylenebilir mi? Örneğin, yalnızca taban, tavan ve dört duvardan oluşan bir odada havanın olmadığı savunulabilir mi? Denilebilir ki havanın olmadığı boş bir odanın tahayyülü mümkündür. Vakumlu bir oda pekala içinde havanın olmadığı bir odadır ve böyle bir oda tahayyül edilebilir. Ancak 'vakum' kavramıyla ifade edilen şeyin hiçbir şeyin olmadığı bir boşluk mu yoksa sürtünmenin ve basıncın olmadığı bir ortam mı olduğu önemlidir. Büyük olasılıkla havanın bile olmadığı bir odanın vakumlu olmasından kasıt ikincisine tekabül edecektir. Eğer durum buysa yine nihai anlamda bir boşluktan bahsedildiğini savunmak güçtür; çünkü böyle bir oda 'elektromanyetik ve diğer alanların yanı sıra kuantum boşluğuyla ve hatta belki de uzamsal veya zaman-mekansal noktalarla' kaplı olmak zorundadır.²²⁵ Şüphesiz sözü edilen şeylerin somut şeyler oldukları konusu oldukça tartışmalıdır; ancak söz konusu ihtilaf yokluğun hayal edilebilirliğini desteklemek yerine çürütmeye daha uygun gibidir.

Boş bir odanın tahayyülü söz konusu olduğunda yukarıdaki itirazların geçerli olabileceği kabul edilebilir görünse de örneğin, Max Black'ın ayırtedilemezlerin özdeşliği (*identity of indiscernibles*) meselesini ele aldığı eserinde öne sürdüğü şekilde, yalnızca iki adet demir küreden oluşan bir dünyanın tahayyül edilebilir oluşu söz konusu itirazların geçersizliğini

²²³ Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 33.

²²⁴ Pruss, 33.

²²⁵ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 47-48.

gösterebilir. Kendilerinden başka hiç bir şeyin var olmadığı ve nedensiz bir şekilde var olan iki demir kürenin oluşturduğu bir mümkün dünya vardır.²²⁶ Bu dünyada başka hiçbir şeyin var olmaması demir kürelerin nedensiz bir şekilde var olabileceğini göstermektedir. Hava, vakum vb. farklı varlık veya olayların bu dünyada var olması gerekmez. Bu mümkün dünya her hangi bir parçaya sahip olmayan tek parça iki demir küreden ibarettir.

Black'ın dünyasının gerçekten yalnızca iki demir küreden ibaret olduğu doğru mudur? Örneğin, bu dünyada da aktüel dünyada geçerli fizik yasalarının *var olması* durumunda kürelerden sıçrayan fotonlar ve kürelerden ayrılan atomlar da bu dünyanın bir parçası olacaklardır. Varsayalım ki Black, iki demir küreden oluşan dünyasında farklı fizik kurallarının işlediğini ve bunların foton ve dağılan atomların var olmasını gerektirmediğini tahayyül etmektedir. Yine de bu dünyada belirli evrensellerin ve ilişkilerin var olması gerektiği öne sürülebilir. Örneğin yuvarlaklık (*roundness*) bu dünyada da var olması gereken bir evrenseldir. Bu durumda yuvarlaklık da bu dünyanın bir parçası olacaktır. O halde Pruss'a göre, her hangi bir tahayyülün, dile getirilen kısımlar haricinde daima örtük bir takım varlıkları da barındırdığı açıktır.²²⁷

Bir başka açıdan bakmak gerekirse bir şeyin yokluğu pekala tahayyül edilebilirdir ancak hiçbir şeyin olmaması tahayyül edilebilir değildir. 'Bu odada bir şeyler vardır' önermesini doğru kılacak, bir odada bulunabilmesi mümkün tüm şeylerin yokluğu tahayyül edilebilse bile buradan o odanın artık boş bir oda olduğu sonucuna ulaşamaz. Yapılan sadece gerçekten var olan veya var olduğu tahayyül edilebilir olanların var olmadığı bir odayı tahayyüldür. Tahayyül edilebilenler, var olması mümkün olanlara denk değildir; çünkü aksi durumda tahayyül edilebilenlerin tahayyül edilmeyenleri de içerdiği öne sürülür ki bu açık bir felsefi saçmalık olacaktır.²²⁸

Sonuç itibariyle Pruss'a göre nedensiz bir şekilde var olan olumsal bir varlığın tahayyül edilebilir olduğunu savunabilmek mantıksal açıdan da mümkün görünmemektedir. O halde modal tahayyül itirazının nedensellik ilkesine karşı başarılı bir itiraz olduğu iddia edilemez.²²⁹

3.3.2. Modal kadercilik itirazı

Peter van Inwagen her olumsal önermenin bir açıklaması olduğuna dair yeter sebep ilkesini ve tüm olumsal önermelerin bileşimi olan kozmosun Büyük Bileşik Olumsal Olgu'sunun neden doğru olduğuna -dolayısıyla kozmosun neden yok değil de var olduğuna- dair bir açıklamanın var olduğu iddiasını beraberce kabul etmenin çelişkili olduğunu öne sürmüştür. Şöyle ki; yeter

²²⁶ Max Black, "The Identity of Indiscernibles", *Mind* 61, sy 242 (1952): 156.

²²⁷ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 48.

²²⁸ Pruss, 48; Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 35.

²²⁹ Pruss ve Rasmussen, *Necessary Existence*, 56.

sebeup ilkesi kabul edildiğinde BBOO'yu açıklayan bir önerme vardır. Bu önerme ya olumsal ya da zorunludur. Eğer BBOO'yu açıklayan önermenin olumsal olduğu kabul edilirse bu durumda açıklayan önerme BBOO'yu oluşturan önermelerden biri olacaktır. Olumsal önermeler kendini açıklayıcı önermeler olamaz. O halde BBOO'yu açıklayan önerme olumsal olamaz. Bu durumda BBOO'yu açıklayan önerme zorunludur. Bir önermenin başka bir önermeyi açıklaması onu gerektirmesi anlamına da gelmektedir. Bir başka deyişle açıklayıcı ilişki gerektirimsel ilişkidir. Bu durumda zorunlu bir önermenin açıklama sunması açıklanan önermenin gerektirilmesi anlamına gelecektir ki bu durumda açıklanan önermenin de zorunlu olduğu kabul edilmelidir. Ancak BBOO olumsal bir önermedir. Sonuç olarak BBOO'yu açıklayan bir önerme olamaz. Eğer BBOO'nun açıklaması yapılamıyorsa en az bir olumsal önermenin açıklamasının olmadığı kabul edilmelidir. O halde yeter sebep ilkesinin tüm olumsal önermelerin açıklaması olduğunu savlaması ve en az bir olumsal önermenin açıklamasının sunulmaması ilkenin yanlış olduğunu göstermektedir.²³⁰

Pruss, Inwagen'in itirazını şu şekilde formüleştirebilir:

1. Zorunlu bir önerme olumsal bir önermeyi açıklayamaz. (Öncül)
2. Olumsal bir önerme kendini açıklayamaz. (Öncül)
3. Birleşik bir önermeyi açıklayan bir önerme, bileşenleri de açıklar. (Öncül)
4. Bir q önermesi doğru olması şartıyla p'yi açıklar. (Önerme)
5. Tüm doğru olumsal önermeleri içeren ve kendi de olumsal olan Büyük Birleşik Olumsal Olgu (BBOO) olarak tanımlanan bir önerme vardır. (Önerme)
6. Yeter sebep ilkesinin doğru olduğu varsayalım. (Ergi)
7. O halde, BBOO'yu açıklayan bir q önermesi vardır. (5 ve 6'dan çıkarım)
8. q zorunlu bir önerme değildir. (1 ve 5'den çıkarım)
9. q olumsal bir önermedir. (4 ve 8'den çıkarım)
10. O halde, q BBOO'nun bir bileşenlerindedir. (5 ve 9'dan çıkarım)
11. O halde, q kendini açıklar. (3, 5, 7 ve 9'dan çıkarım)
12. Fakat q kendini açıklayamaz. (2 ve 9'dan çıkarım)
13. Sonuç olarak q kendini açıklar ve açıklamaz, ki bu absürttür. O halde yeter sebep ilkesi yanlıştır.'

²³⁰ Peter Van Inwagen, *An Essay on Free Will* (Oxford: Oxford University Press, 1983), 202-4.

Inwagen'ın itirazının farklı versiyonları James Ross²³¹, Rowe²³² ve Swinburne²³³ tarafından savunulmuştur.

Pruss kanıt geçerliliğini kabul eder.²³⁴ Bu durumda kanıtın başarısı öncüllerinin doğruluğuna bağlıdır.

Dördüncü öncül çürütülemezdir.²³⁵ Bir, iki ve üçüncü önermelerin doğruluğu durumunda diğer öncüllerin doğruluğu aşikar olduğu için itirazın geçerli ve doğru bir kanıtı dayandığı kabul edilmek zorundadır. O halde Inwagen'ın kanıtının hatalı olduğunu göstermek için yapılması gereken bir ve ikinci öncülleri ya tamamen yanlışlamak ya da zayıflatmaktır. Bununla beraber Liberteryan özgür iradeciliğin yeter sebep ilkesiyle çelişmediği hatta ilkeyi desteklediği gösterilebilirse ikinci öncülün yanlış olması gerektiği ortaya çıkacaktır.

Birinci öncül olan 'Zorunlu bir önerme olumsal bir önermeyi açıklayamaz' önermesi şöyle bir akıl yürütmeye gerekçelendirilebilir:

14. q doğru olduğu halde p'nin yanlış olması mümkünse, q p'yi açıklayamaz. (Öncül)

15. Eğer q zorunlu ve p olumsal bir önerme ise, q doğru olduğu halde p'nin yanlış olması mümkündür.

16. O halde, eğer q zorunlu ve p olumsal bir önerme ise, q p'yi açıklamaz. (Sonuç)

Birinci öncülün yukardaki kanıtla desteklenmesi kanıtın öncüllerinden birinin yanlışlanması durumunda kanıtın kusurlu (*defective*) olduğunu ortaya çıkaracağı için, eğer öncüllerden biri yanlışsa birinci öncülün de gerekçeden yoksun olduğunu gösterecektir.²³⁶ Pruss ondördüncü öncülün aşağıdaki öncüle eşit olduğunu düşünür:

17. Eğer q p'yi açıklıyorsa, o halde q p'yi gerektirir.

Bu durumda kanıt şu şekilde yeniden ifade edilebilir:

'18. Eğer q p'yi açıklıyorsa o halde q p'yi gerektirir.

19. Eğer q zorunlu bir önerme ise ve p'yi açıklıyorsa o halde p de zorunlu bir önermedir.

O halde,

²³¹ James Ross, *Philosophical Theology* (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1969), 295-304.

²³² William L. Rowe, "The Cosmological Argument", *Noûs* 5, sy 1 (1971): 59.

²³³ Swinburne, *The Existence of God*, 148.

²³⁴ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 50; Pruss, "Ex nihilo nihil fit: Arguments New and Old for the Principle of Sufficient Reason", 293.

²³⁵ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 50.

²³⁶ Pruss, 51.

20. Zorunlu önermeler olumsal önermeleri açıklayamaz.²³⁷

Kanıt geçerlidir. Ondokuzuncu öncül ise modal mantığın M aksiyomuna dayanmaktadır. Dolayısıyla kanıtın sonucuna itiraz edecek kişi kanıtın birinci öncülünün yanlış veya şüpheli olduğunu göstermelidir.

Öncülün doğruluğunu gösteren sebeplerden başlamak gerekirse açıklama ve gerektirim arasında zorunlu bir ilişki olduğu kavramsal açıklamalar (*conceptual explanations*) vasıtasıyla gerekçelendirilebilir. Kavramsal açıklamalar önermenin içeriği hakkında sunulan açıklamalardır. Örneğin bir demirin sıcaklığı demiri oluşturan moleküllerin sahip olduğu kinetik enerji ile açıklanabilir. Güneş tutulması ‘...dünyanın ayın gölgesine girmesiyle eşdeğer olduğunun belirtilmesi ile açıklanabilir.’²³⁸ Kavramsal açıklamalarda bir gerektirimin olduğu açıktır; dünyanın ayın gölgesine girmesi güneş tutulmasını gerektirir; benzer şekilde bir demiri oluşturan moleküllerin kinetik enerjilerinin artması demirin ısınmasını gerektirmektedir.

Ancak kavramsal açıklamalardan farklı açıklama türleri de bulunmaktadır. Bilimsel açıklamaların bir türü olan nedenlere dair bilimsel açıklamalar (*scientific causal explanations*), açıklama ve gerektirim arasında zorunlu bir ilişki olduğu iddiasını yanlışlamaktadırlar.

Nedenlere dair bilimsel açıklamaların en sık görülen örnekleri istatistiksel açıklamalardır. İstatistiksel açıklamalar halihazırda kabul edilen belirli bilim yasalarını ve bununla beraber açıklananla alakalı olgu durumlarını (*state of affairs*) içeren açıklamalardır. Frenginin felce yol açtığı açıklaması istatistiksel bilimsel açıklamaların en ünlü örneklerindedir. Oldukça az sayıda frengi hastası felce yakalandığı halde bu hastaların aynı zamanda tedavi edilmemiş frengi hastalığını taşımaları ‘Neden felç oldular?’ sorusuna, bilimsel açıklama olarak, cevap vermektedir.²³⁹ İstatistiksel açıklamalarda bir gerektirim ilişkisi olmadığı açıktır. Eğer istatistiksel açıklamalar meşru açıklama türleri ise açıklama ve gerektirim arasında zorunlu bir ilişki olduğuna dair iddiayı çürütmektedirler.²⁴⁰

Pruss’a göre istatistiksel olmayan bilimsel açıklamaların da açıklama ve gerektirim arasında zorunlu bir ilişki olmasını önvarsaydığı söylenemez. Ancak gezegenlerin eliptik bir yörünge izlemesini güneşin çekim gücüyle açıklayan ve istatistiksel olmayan bilimsel bir açıklamanın gerektirimsel bir açıklama olduğu iddia edilemez mi? Yani güneş sistemi içindeki her hangi bir gezegenin yörüngesinin eliptik olması gerektiği savunulamaz mı? Belirli bir takım ek koşulların açıklamaya dahil edilmesi durumunda bir tür gerektirimin olduğu iddia edilebilir. ‘Gezegenlerin yörüngeleri, güneş çekim gücü nedeniyle, *gezegenlerin eliptik bir yörünge izlemesine engel olabilecek her hangi bir başka sebebin yokluğu durumunda eliptiktir*’ şeklinde

²³⁷ Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 103.

²³⁸ Pruss, “The Leibnizian Cosmological Argument”, 52.

²³⁹ Pruss, *Actuality, Possibility, and Worlds*, 231.

²⁴⁰ Pruss, “The Leibnizian Cosmological Argument”, 52.

bir açıklama öyle veya böyle gerektirimsel bir açıklama gibi görünmektedir. Ancak yeter sebep ilkesinin kabul edilmemesi durumunda her hangi bir gezegenin sebepsiz bir şekilde var olması, bilim yasalarının olasılık dışı bıraktığı her hangi bir dışsal etkenin söz konusu olması mümkün olmalıdır. O halde her hangi bir bilimsel açıklamada gerektirmeden bahsedebilmek imkansızdır. Bu durumda açıklama ve gerektirim arasında zorunlu bir ilişki olduğu savunulamaz.²⁴¹

Kanıtı şu şekilde ifade edebiliriz:

1. Bilimsel açıklamalar *ceteris paribus* yasalarıdır.
2. *Ceteris paribus* yasalar -açıklama esnasında bilinmeyen diğer tüm koşullar göz önüne alınmaksızın- anlamına gelmektedir.
3. O halde bilimsel açıklamalar belirli bir derecede belirlenimci olmalarına rağmen açıklayanın açıklananı gerektirdiği açıklamalar değildirler.
4. O halde bilimsel açıklamalar olasılıksaldır.
5. Sonuç olarak açıklayanın açıklananı gerektirmesi açıklama açısından zorunlu bir koşul ise bilimsel açıklamalardan bahsedilemez.²⁴²

Pruss'un bilimsel açıklamaların doğasına dayanan kanıtına karşı şöyle bir itiraz yöneltilebilir: Bilimsel açıklamaların yeter sebep ilkesine göre olumsal bir önermeyi *yeterli* derecede açıklama gücüne sahip olduklarını neden kabul etmek zorundayız? Bir başka deyişle yeter sebep ilkesinin talep ettiği türden bir açıklamanın gerçek (*real*) açıklama olduğunun kabul edilmesi bilimsel açıklamaların yetersizliğini gerekçe olarak öne sürdüğü halde bilimsel açıklamaların gerektirimsel olmamasını yeter sebep ilkesi lehine gerekçe olarak sunmak ne kadar kabul edilebilirdir? Bilimsel açıklamaların yetersiz açıklamalar olduğunu dolayısıyla *açıklama* olarak kabul edilemeyeceğini iddia etmek makuldür.

Pruss bilimsel açıklamaların yeter sebep ilkesinin gerektirdiği gerçek (*real*) açıklamalar olmadığı itirazına günlük hayatta kabul ettiğimiz açıklama anlayışının bilimsel açıklamalara denk geldiğini ve yeter sebep ilkesinin birçok kişi için gerektirmeyi zorunlu kılmayan bir ilişki olduğunu iddia etmektedir.²⁴³ Pruss'un mevcut kanıtları şüphesiz geçerli kanıtlardır fakat kanıtlar *ad hominem* kanıtlardır.²⁴⁴ Kendisi de bu kanıtların çok güçlü ve ikna edici kanıtlar olmadığını kabul etmektedir.²⁴⁵

²⁴¹ Pruss, 52.

²⁴² Pruss, *Actuality, Possibility, and Worlds*, 232.

²⁴³ Pruss, 232.

²⁴⁴ Pruss, 232.

²⁴⁵ Pruss, 232.

Açıklamanın q (açıklayan) ve p (açıklanan) arasındaki bir gerektirme (entail) ilişkisi olduğuna dair iddiaya karşı Pruss tarafından öne sürülen başka bir itiraz şu şekildedir:

Şu açıklamayı ele alalım: 'Fred vurulmaktan öldüğü için öldü'. Şüphesiz böyle bir açıklama hemen hemen herkese oldukça anlamsız gelecektir. Açıklamayı şu şekilde yeniden ifade edersek 'Fred öldü; çünkü vuruldu.' daha kabul edilebilir bir açıklama olacaktır. 'Fred vuruldu' önermesi 'Fred öldü' önermesini açıklamaktadır. Fakat bu açıklama yeterli bir açıklama mıdır? Yeterli açıklamaya sahip olmanın açıklananı bilme (*knowing*) anlamına geldiğini kabul edersek Fred'in ölümünü bildiğimizi söyleyebilir miyiz? Eğer açıklama ilişkisi bir gerektirim ilişkisi ise ancak ve ancak Fred'in vurulması zorunlu olarak ölmesini gerektiriyorsa Fred'in öldüğünü biliriz. Fred'in vurulmasının ölmesini gerektirdiğini söylemek aynı zamanda Fred'in ölümünün ancak ve ancak vurulması sebebiyle gerçekleşeceğini söylemek anlamına gelecektir. Yani Fred'in vurulduktan sonra öldüğünü bilmek, mesela vurulmadan bir saat önce aldığı ağır depresyon ilaçlarından olmadığını da bilmek gerekmektedir. Dolayısıyla eğer açıklama bir gerektirim ilişkisi ise açıklayanı ve açıklananı bilmekle beraber açıklayanın açıklananı gerçekten (*in fact*) açıkladığını da bilmek gerekmektedir. Şüphesiz böyle bir koşulun sağlanması mümkün görünmemektedir.²⁴⁶

O halde, Pruss'a göre, yeter sebep ilkesi taraftarı neden her yeterli açıklamanın açıklayanı gerektirmesi gerektiğini kabul etmek zorunda olsun? Eğer yeter sebep ilkesine itiraz eden kişi bunun yeter sebep ilkesi taraftarı açısından zorunlu olduğunu savunuyorsa iddiasını bir kanıt ile temellendirmek zorundadır.²⁴⁷

Yeter sebep ilkesi'ne itiraz eden kişi, açıklama ve gerektirim arasında zorunlu bir ilişki olduğuna dair iddianın ilkeye itiraz edenlere ait olmadığını, bilakis söz konusu iddianın yeter sebep ilkesi taraftarlarınca savunulduğunu öne sürebilir. Nitekim Spinoza ve Leibniz'e göre yeter sebep ilkesinin bu tür bir ilişkinin zorunluluğunu savunduğu açıktır. Fakat yeter sebep ilkesi taraftarlarının hepsinin hem fikir olmasını gerektiren şey nedir? Eğer bir açıklamanın gerektirimsel olmayabileceği yeter sebep ilkesi itirazcısının kabulü olabiliyorsa neden bazı yeter sebep ilkesi taraftarları için de geçerli olmasın?²⁴⁸

Şüphesiz Spinoza ve Leibniz'e göre yeter sebep ilkesi, açıklayan ve açıklanan arasında gerektirimsel bir ilişki olduğunu savlar. Ancak Pruss'a göre yeter sebep ilkesini bu şekilde ortaya koymak Inwagen'in itirazını haklı çıkararak modal çöküşe sebep olacaktır.²⁴⁹ Ancak bilimsel açıklamaların varlığı yeter sebep ilkesinin bu tür bir gerektirmeyi zorunlu kılması gerektiğine dair bir ısrarı yanlış kılmaktadır. Yani Spinoza ve Leibniz'in ilkeleri hatalıdır. Pruss'a göre ilke gerçekten onların ortaya koyduğu gibi olsaydı adı yeter sebep ilkesi değil

²⁴⁶ Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 113.

²⁴⁷ Pruss, 105.

²⁴⁸ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 53.

²⁴⁹ Pruss, 54.

mantıksal açıdan zorunlu kılan sebep ilkesi (*principle of logically necessitating reason*) olarak ifade edilmesi daha makul olurdu.²⁵⁰ Yeterlilik mantıksal açıdan gerektirmeyi değil yeterli derecede açıklama sunulması durumunda açıklayana yüklenilebilecek niteliklidir. Bununla beraber yeter sebep ilkesinin zorunlu olarak Spinoza ve Leibniz'in öne sürdüğü şekilde olması gerektiği ısrarla savunulursa bu durumda Pruss, ilkesinin adını 'yeterince iyi açıklama ilkesi' (*principle of good-enough explanation*) olarak adlandırmanın daha uygun olacağını belirtir.²⁵¹

3.3.2.1. Özgür irade ve kendini açıklayan olumsal önermelerin imkanı

Her olumsal önermenin bir açıklamasının olması, açıklamanın açıklayanı gerektirdiği kabul edildiğinde, açıklama ve belirlenimcilik arasında zorunlu bir ilişki olduğu anlamına gelecektir. Bu durum özgür iradenin var olup olmadığı açısından oldukça önemlidir. Nitekim özgür iradeyle yapılan seçimler şüphesiz olumsaldır. 'A kişisi x'i tercih etti' önermesine modalitesi açısından bakacak olursak önermenin olumsal bir önerme olduğu açıktır; zira bir seçimin varlığı 'A x'i tercih etmeyebilirdi' veya örneğin, 'A y'yi tercih etti' önermelerinin de mümkün dünyalardan birinde doğru olduğu anlamına gelir. Bir tercihten bahsedildiği durumda ortada birden çok tercih etme durumu vardır. 'Ali muz yemeyi tercih etti' denildiğinde Ali'nin muz yemeden önce önünde birden çok yiyecek türü olduğu veya Ali'nin hiçbir şey yememek gibi bir seçim yapmasının mümkün olduğu örtük bir şekilde ifade edilmiş olur. Ancak Ali'nin muz yemeyi tercih etmesinin bir açıklamaya sahip olması, Ali'nin muz yemeyi özgür iradesiyle değil de açıklayanın gerektirmesi sebebiyle gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bir başka deyişle Ali'nin seçiminden önce seçimi belirlenmiştir. Bu durumda özgür iradeyle yapılan bir seçimden bahsetmek mümkün değildir. O halde eğer insanoğlunun özgürce yaptığı seçimler var ise bazı olumsal önermelerin açıklaması olamaz. İnsan özgür irade sahibidir. Bu durumda yeter sebep ilkesi yanlıştır.

Açıklama ve determinizm arasında zorunlu bir ilişkinin kabulünü esas alan bu tür bir özgür irade anlayışı açısından tercihlerin belirlenemez oluşu iki şekilde anlaşılabilir:

1. x tercihi, tercihin her hangi bir nedensel etkinin sonucu olmadığı anlamına gelmektedir. x tercihi *nedensiz* bir şekilde vuku bulan kuantum olaylarına benzemektedir. x tercihinin vuku bulması açıklanamazdır. Bu durumda tercihler, özgür irade açısından belirlenemezdirler (*nondeterministic*).

Bu tür bir tercih anlayışının karşı karşıya kaldığı önemli bir sorun vardır. Açıklanamaz şekilde ortaya çıkan tercihler tesadüfidirler (*random*). Ancak tesadüflerden bahsedildiği bir durumda özgür iradeden bahsedilebilmesi ne kadar makuldür? Örneğin, Ali'nin muz yemeyi tercih etmesi eğer tesadüf yani rastgele vuku bulan bir durumsa Ali'nin özgür iradesiyle muz yemeyi

²⁵⁰ Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 104.

²⁵¹ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 54.

tercih ettiği nasıl öne sürülebilir? Pruss'a göre tercihler üzerinde her hangi bir nedensel etkinin olmadığı şeklindeki bir özgür irade anlayışı tercih sahibinin de seçiminde etkili olmaması anlamına geleceği için bu yaklaşım makul değildir.

2. Tercihlerin hiçbir nedensel etkiye sahip olmadığı iddiası yerine tercih sahibinin seçimde bulunması haricinde herhangi bir dışsal (*external*) nedensel etkinin olmaması şeklindeki bir tercih anlayışı ilk bakışta tesadüfiliği ortadan kaldırır gibidir. A kişinin x'i seçmesi, A kişinin x'i tercih etmesi nedeniyle tesadüfi değildir; ancak x tercihi A kişisi haricinde her hangi bir dışsal nedene sahip olmaması sebebiyle A'nın özgürce gerçekleştirdiği bir seçimin sonucudur. Bu tür bir tercih anlayışı, fail nedensel (*agent causation*) özgür irade anlayışı olarak literatürde yer bulmaktadır.²⁵²

Fail nedenli özgür irade anlayışı tercihler üzerinde nedensel bir etkinin var olduğu kabulüyle tesadüfilik eleştirisini karşılama iddiası içindeyken, tercih sahibi haricinde her hangi bir dışsal nedeni kabul etmemesiyle de tercihin yalnızca tercih sahibine bağlı oluşuyla özgür seçimlerin olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Şöyle ki, S kişinin karşısında seçim yapmasına imkan tanıyan x, y ve z durumlarının var olduğu ve S'nin x'i tercih ettiği var sayılsın. Fail nedensel özgür irade kuramına göre S'nin x'i tercih etmesi x'in tesadüfi bir şekilde ortaya çıkması anlamına gelmemektedir. Ancak bununla beraber S'nin x'i tercih etmesi, x tercihinin nedensel açıdan etkileyecek her hangi bir, örneğin, P failiyle de ilişkili olamaz. İnsanoğlunun seçimleri açısından determinizmin kabulü ancak ve ancak seçim sahibi haricindeki bir failin de seçimde etkili olmasına bağlıdır. Ancak, tesadüfiliğin bu şekilde aşılabildiği iddiası doğru mudur?

Fail nedensel özgür irade anlayışı x tercihinin 'x tercihi vuku bulmuştur çünkü S, x'i tercih etti' şeklinde açıklayarak tesadüf itirazına cevap vermiştir.

Ancak 'S x'i tercih etti' önermesi arkasında 'Ne sebeple S x'i tercih etti?' veya 'Ne sebeple x vuku buldu' gibi haklı bir soruyu bırakmaktadır. Önermenin bu soruya cevap vermemesi, yeterli bir açıklama olmadığını göstermektedir. Yeterli bir açıklamanın olmadığı durumda ise açıklanamaz bir olgunun var olduğu kabul edilmelidir. Açıklanamaz bir olgu ise tesadüfidir. Bu durumda fail nedensel özgür irade anlayışına yönelik tesadüfilik eleştirisi yalnızca tercihte bulunan failin varlığı öne sürülerek aşılamamaktadır.²⁵³

Pruss, fail nedensel özgür irade anlayışının tesadüfiliği aşabilmesinin tek yolunun yalnızca tercihte bulunan failin ilgili tercihte bulunmasını öne sürmek olduğu görüşüne katılmaz. Ona göre 'Ne sebeple x tercihi vuku bulmuştur?' sorusu hem özgür iradeyi ortadan kaldırmayacak hem de tesadüfiliğe imkan vermeyecek şekilde cevaplandırılabilir.

Bir insanın seçim yapması her zaman tercihte bulunmaya imkan tanıyan alternatif seçeneklerin var olduğunu göstermektedir. 'S x'i tercih etti' denildiğinde örtük olarak 'S y

²⁵² Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 122-30.

²⁵³ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 54.

yerine x'i tercih etti' veya 'S x olmaması yerine x'i tercih etti' gibi önermeler öne sürülmüştür. Ali'nin muzuyu yemesi; örneğin, Ali'nin başka bir yiyecek yerine muzuyu tercih etmesini veya muzuyu yememek yerine muzuyu yemeyi tercih etmesini örtük olarak içermektedir. Muzuyu yeme tercihi Ali'nin belirli sebeplere dayanarak muzuyu yemeyi seçmesiyle açıklanabilir. Alternatiflerin de söz konusu olması onların da Ali tarafından seçilebilme imkanını sağlayan sebeplerin var olduğunu göstermektedir. Ancak Ali, muzuyu seçmesini sağlayan sebeplerden, alternatiflerinin seçilmesini sağlayabilecek sebeplerden daha çok etkilendiği için diğer alternatifleri gerçekleştirme imkanı olduğu halde muzuyu yemeyi tercih etmiştir. O halde x tercihi 'S'nin önünde y'yi tercih etmesini sağlayabilecek Ş sebepleri olduğu halde ¥ sebebinden etkilenerak x'i seçmiştir' gibi bir önermeyle yeterli bir şekilde açıklanabilir. Bu açıklama dışsal her hangi bir faili içermemekle determinizme; 'Ne sebeple x tercihi vuku buldu?' sorusuna cevap sunarak tesadüfiliğe imkan tanımamaktadır.²⁵⁴ Sonuç olarak tercihlerin bir açıklamasının olması özgür irade anlayışına göre zorunludur. Aksi durumda tesadüfiliği kabul etmekten başka bir seçenek bulunmamaktadır. Bununla beraber açıklamaların olumsal oluşu açıklama ve determinizm arasında zorunlu bir ilişki olmadığını göstermektedir. O halde özgür iradeyi kabul etmenin yeter sebep ilkesini reddetmeyi gerektirmesi bir tarafa, yeter sebep ilkesini kabul etmeksizin özgür iradeden bahsedilebilmesi mümkün görünmemektedir.

Bu durumda hiçbir olumsal önermenin kendisini açıklayamayacağına dair Inwagen'in kanıtının ikinci öncülünün de yanlış olduğu ortadadır. O halde Pruss'un yeter sebep ilkesine dayanan kozmolojik kanıtının modal çöküşe neden olduğunu iddia etmenin makul bir gerekçesi bulunmamaktadır.²⁵⁵

Eğer ne zorunlu bir önermenin olumsal bir önermeyi açıklamasının ve ne de olumsal bir önermenin kendini açıklamasının imkansız olmadığı başarılı bir şekilde gerekçelendirilmişse Pruss'un kozmolojik kanıtı açısından bunun ne tür sonucu olacaktır?

Birinci bölümde Gale-Pruss kanıtında sunulan açıklamanın olumsal olduğu savunulmuştu. Şimdi eğer özgür irade ile gerçekleştirilen bir eylemi bildiren bir önerme olumsal olmasına rağmen kendini açıklayan bir önerme ise Gale ve Pruss'un iddiası kabul edilebilir. 'Zorunlu varlık bir R sebebinden etkilenerak kozmosu yarattı' önermesi olumsal olarak doğru bir açıklamadır. Varlığın, zorunlu bir varlık olması arkada her hangi bir 'neden' sorusunu cevapsız bırakmamaktadır. Zorunlu varlığın bir sebepten etkilenerak tercihte bulunması kozmosun açıklamasını sunmaktadır. Kozmosun olumsal bir varlık olması ise açıklamanın olumsal olmasını sağlamaktadır.²⁵⁶

²⁵⁴ Pruss, 55-56.

²⁵⁵ Pruss, 56.

²⁵⁶ Pruss, "Ex nihilo nihil fit: Arguments New and Old for the Principle of Sufficient Reason", 296; Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 135.

Bu çalışmada ele alınan Pruss kanıtında ise açıklayanın zorunlu bir önerme olduğu savunulmuştur. Her ne kadar Inwagen'in itirazına karşı kabul edilebilir bir cevap sunulmuş olsa da kozmosun, zorunlu varlığın özgürce gerçekleştirdiği bir tercihin sonucu olduğu şeklindeki zorunlu bir iddia ile açıklanabilmesi mümkün olabilir mi?

Pruss bu önermenin zorunlu bir önerme olduğunu savunmaktadır. Önerme kozmosu açıklamaktadır, ancak onu zorunlu hale getirmemektedir; çünkü zorunlu varlık *eldeki* başka sebeplerden etkilenecek başka bir kozmosu da var kılabilirdi; ancak özgür irade sahibi oluşuyla uyumlu bir şekilde bu kozmosu kılmayı tercih etti. Pruss, Leibniz, Gazali veya çağdaş filozoflardan Leslie veya Rescher'den farklı olarak, kozmosun var kılınmasının sebebine dair bir yargıda bulunmaz; hatta bu sebebin insanoğlu tarafından bilinemeyeceğini savunur. Eğer zorunlu varlığın başka bir kozmosu yaratması mümkünse bu durumda kozmosu gerektirdiği söylenemez. Ancak yine de kozmosun neden yok değil de var olduğunu açıklayabilmektedir.²⁵⁷

Peki bir sebepten etkilenecek özgürce seçimde bulunan zorunlu varlığın nedensel faaliyeti sonucunda kozmosun yok değil de var olduğunu iddia edebilmek yani evreni açıklamak mantıklı mıdır? Pruss, bir olayın veya varlığın açıklamasının, olayın veya varlığın nedeni olan bir varlığı ve onun nedensel faaliyette bulunabilmesini öne sürerek yapılabileceğini söyler. Yeter sebep ilkesinin talep ettiği açıklamalar nedensel açıklamalardır ve bir nedenin öne sürülmesi açıklanmak istenen olay veya varlığın açıklanması, en azından bir açıklama teklifinin sunulması, anlamına gelmektedir. Kozmolojik kanıt açısından zorunlu varlığın sunulduğu bir önerme olumsal olan kozmosu açıklayabilir. Açıklayan önermenin zorunlu oluşu zorunlu varlığın zorunlu olarak özgür seçimlerde bulunması ve kendisinin zorunlu oluşu ile alakalıdır. Bu varlığın içinde yaşadığımız evreni yaratmayı seçmesi zorunlu değildir.²⁵⁸

Şüphesiz bu tür bir açıklama mantıksal açıdan yeterli bir açıklama olarak kabul edilemez; çünkü 'evren neden yok değil de vardır' sorusuna gerektirimsel bir cevap sunmaz. Mantıksal açıdan yeterli bir açıklamanın açıklama talep eden önermeyi gerektirmesi gerektiği savunulabilir. Ancak Pruss'un yeter sebep ilkesinde yeterli sebep yeterli açıklama anlamına gelmektedir ve yeterli açıklama mantıksal açıdan yeterli açıklama değildir.²⁵⁹

3.3.3. Yeter sebebin bir varlığı bildirmesine gerek yoktur

Pruss nedensel açıklamaların kavramsal, bilimsel ve fail-merkezli olabileceği kabulünü esas almaktadır. Ancak nedensel açıklama türlerinin yalnızca bu üçünden ibaret olmadığı,

²⁵⁷ Pruss, "Ex nihilo nihil fit: Arguments New and Old for the Principle of Sufficient Reason", 295.

²⁵⁸ Pruss, 295.

²⁵⁹ Pruss, 295; Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 56.

metafiziksel bir ilkeye dayanan farklı bir nedensel açıklama türü de olabileceği literatürde yer almıştır.

Nicholas Rescher ve John Leslie ayırtedilemezlerin özdeşliği, döngüsel nedenselliğin imkansızlığı gibi ilkelerle beraber optimal ilke (*principle of optimality*) olarak adlandırdıkları bir başka ilkenin var olduğunu savunmaktadırlar.

Optimalist ilkeye göre bir varlık, alternatifleri olan mümkün varlıklar arasında en yüksek değere (*value*) sahip olandır ve söz konusu varlığın var olmasının sebebi onun değeridir. Bir başka deyişle aktüel olan en iyi olandır.²⁶⁰ Yani ‘Şu kedi neden vardır?’ sorusunun cevabı mümkün en iyi dünyanın bu dünya olması ve kedinin de bu dünyada var olması şeklinde bir açıklamadır. Optimal ilkeye göre dar mantıksal açıdan en iyi mümkün dünya aktüel olan dünyadır.

Rescher’in optimal ilkeyi esas alan teist açıklaması ünlü Kantçı soruyu aşabilmenin bir yolu olarak görülebilir. Evreni bütünüyle açıklayan bir gerçeğin var olduğu bilgisine ulaşabilme imkanımız var mıdır? Kant, nedenselliğin dış dünyada işlediğini kabul etmektedir, ancak buradan tecrübe edilebilirlerin toplamı olan kozmosun da bir nedenin sonucu oluşunun çıkarılamayacağını; insanoğlunun sahip olduğu nedensellik nosyonunun, olumsuzlar arası ilişkilerin tecrübesiyle elde edilmesi sebebiyle kozmolojik kanıtının öncüllerinde bulunan nedensel ilkedен farklı olduğunu savunur. Zira kozmolojik kanıt zorunlu varlık ve olumsal varlık arasında vuku bulan bir nedensel ilişkiyi kabul etmeyi gerektirir.²⁶¹

Rescher’e göre Kant’ın iddiası yalnızca tikel olgulara dair bir açıklama talebinin mümkün olduğudur. Her hangi bir olguya dayanmayan bir açıklamanın var olabileceği ortaya konabilirse bir olgular bütünü olan evrenin açıklaması yapılabilir. Rescher, Kant’ın eleştirisine konu olan tüm açıklama türlerinin betimsel/olgusal olduğunu fakat bunlardan farklı olan optimal ilkeye dayanan normatif/aksiyolojik bir açıklamanın yapılabilmesi durumunda Kant’ın eleştirisinin etkisiz kalacağını savunmaktadır.²⁶²

Optimal ilkenin kabul edilmesi durumunda yeter sebep ilkesine dayanan kozmolojik kanıt geçersiz olacaktır; çünkü Rescher’e göre optimal ilke ile varlığı açıklanan aktüel dünya Tanrı’yı da içerecek olmasına rağmen Tanrı, aktüel dünyanın mutlak açıklaması olarak değil de, azami düzeyde yüce (*maximally great*) bir varlık olarak dar mantıksal açıdan var olması, en mümkün dünyada var olması gerektiğinden vardır. O halde optimal ilkeyi öncüllerinde barındıran kozmosun açıklamasını sunan bir kanıt, Pruss’un kanıtından bekleneni farklı bir şekilde gerçekleştirmiş gibidir.²⁶³

²⁶⁰ Rescher, “Optimalism and the Rationality of the Real: On the Prospects of Axiological Explanation”, 503.

²⁶¹ Kant, *Ari Usun Eleştirisi*, A611-613.

²⁶² Rescher, “Optimalism and the Rationality of the Real: On the Prospects of Axiological Explanation”, 502.

²⁶³ Pruss, “The Leibnizian Cosmological Argument”, 79.

Ancak optimal ilkeye dayanan her hangi bir teist açıklama teşebbüsünün karşı karşıya olduğu önemli sorunların bulunduğu öne sürülmüştür.

Jordon Howard Sobel'e göre dünyanın yeter sebebinin aksiyolojik bir ilke olmasıyla dünyadaki kötülükler, birçok anlamsız varlık ve gereksiz detay birbirleriyle çelişmektedir. Ayrıca iyiliğin ne olduğuna dair tüm insanların parçası olduğu bir uzlaşmadan bahsetmek mümkün değildir. Bu sebeple optimal ilke yanlıştır.²⁶⁴

Pruss da Rescher'in açıklaması hakkında Sobel'e benzer bir itiraz yöneltir. Pruss'un optimal ilkenin işlediğini varsaydığı dünyanın ahengi ile alakalı ilk eleştirisi dünyada şahit olunan kötülüklerdir. Aktüel dünyanın mümkün en iyi dünya olmadığını savunabilmek için yeteri kadar kötülüğün olduğunu iddia etmek anlamsız olmayacaktır. Rescher'e göre ise dünyadaki kötülüğün ve düzenliliğin miktarı kıyaslandığında kötülüğün oldukça az olduğu ve bu simetri için gerekli olduğu görülecektir. Günlük değer yargılarımız bu noktada bizi yanlışa sevk etmektedir. Pruss'a göre yalnızca ahlaki değerlerin en yüksek değerler olarak kabul edilmemesi durumunda Rescher'in savunması makul görülebilir.²⁶⁵

Pruss'a göre bir teistin optimal ilkeye bağlı olarak inancını gerekçelendirmesine gerek yoktur. Teist, Tanrı'nın en iyi mümkün dünyayı yaratacağını savunmak zorunda değildir; yapması gereken tek şey aktüel dünyadaki varlıkların daha iyi bir dünyada aynı şekilde var olamayacaklarını, aktüel dünyadaki hiçbir varlığın var olmamasının var olmasından daha iyi olamayacağını ve aktüel dünyadaki hiçbir varlığın başka bir dünyada olabileceğinden daha kötü olamayacağını göstererek Tanrı'nın daha iyi bir dünya yaratabileceği halde aktüel dünyayı yarattığını öne sürmektir.²⁶⁶

Tanrı'nın mümkün dünyalar içinde en iyisini yarattığını savunmak Pruss'a göre modaliteler açısından da bir soruna yol açmaktadır. Eğer optimal ilkenin bir zorunluluk ortaya koyduğu kabul edilirse bu durumda metafiziksel açıdan olumsal hiçbir önermenin aktüel dünya için kurulamayacağı savunulmuştur; çünkü 'Neden kediler yok değil de var' sorusu gibi her sorunun cevabı 'Olması gerektiği için' olacaktır. Eğer optimal ilkenin modal kaderciliği gerektirmediği kabul edilirse bu durumda birden çok en iyi dünya mümkün olacaktır. Birden çok optimal mümkün dünyanın var olduğu kabul edildiğinde ise Tanrı'nın neden diğerini değil de bu dünyayı aktüel hale getirdiği ile alakalı optimal bir ilkeye dayanan açıklama mümkün olmayacaktır.²⁶⁷

Tüm bu itirazların ötesinde optimal ilkeye dair en temel eleştiri ilkenin türü ile alakalı bir araştırmada ortaya çıkarılabilir. Optimal ilke ne tür bir ilkedir? Eğer verilecek cevap optimal

²⁶⁴ Jordan H. Sobel, *Logic and Theism: Arguments for and against Beliefs in God* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 214.

²⁶⁵ Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 87.

²⁶⁶ Pruss, 87-88.

²⁶⁷ Pruss, 88.

ilkenin mantıksal bir ilke olmasıysa bu durumda ilkenin ‘Var olan her şey olabilecek en iyi olandır’ olduğu düşünülduğünde verilen cevabın oldukça absürd olduğu kabul edilmelidir.

O halde optimal ilkenin bilim yasaları gibi fiziksel bir ilke olduğu söylenebilir. Fakat bilim yasaları dünyada bir şeylerin var olduğunu ortaya koyan yasalar değildir. Bilim yasaları halihazırda var olan şeylerin aralarındaki ilişkiyi ortaya koyan yasalardır. Eğer optimal ilkenin bilim yasası türünden bir ilke olduğu kabul edilecekse bu durumda bu ilkenin var olmasını sağlayan yani var olan her şeyin zorunlu olarak en iyi olan olmasını sağlayan bir varlığın var olması gerekmektedir. Bir başka deyişle bir ilkenin doğru olmasını sağlayan bir şey olması gerekir ve bu şeyin bir varoluşa sahip olması gerekmektedir. Bir ilke kendi kendini, tavşandan şapka çıkarır gibi metafizik şapkasından çıkaramaz. Bu durumda optimal ilkenin doğru olması, onun doğruluğunu sağlayacak bir varlığın var olmasını gerektirmektedir.²⁶⁸ Böyle bir varlık ise metafiziksel açıdan mümkün her dünyada olması gereken zorunlu bir varlık olmalıdır. O halde Kant’ın itirazına makul bir cevap verildiği durumda zorunlu bir varlığı gerektirmekten kaçınmak için, yeter sebep ilkesi yerine optimal ilkenin tercih edilmesini sağlayacak bir gerekçe bulunmamaktadır.²⁶⁹

3.3.4. Yeter sebep ilkesi açıklayıcı güçte olmaktan uzaktır

Yeter sebep ilkesi ‘Neden yok değil de var?’ sorusunun cevabını vermeye imkan tanıyan en temel ilke olarak öne sürülmüştür. Soru en büyük gizemi, var olmanın nedeni hakkındaki gizemi aydınlatacak cevabı talep eder. Eğer cevap doğruysa felsefi merakın büyük oranda giderileceği açıktır. Ancak ilkenin metafiziksel açıdan zorunlu olduğunun iddia edilmesi büyük gizeme yoğunlaşmış zihni başka bir gizemin, ilkenin metafiziksel açıdan zorunlu oluşu gizeminin, cevabını aramaya yöneltir. Halihazırda yeterince büyük olan felsefi merak, azalması gerektiği yerde artar. Halbuki en başta beklentimiz soruların artması değil azalmasıdır. O halde, metafiziksel açıdan zorunlu olduğu iddia edilen bir ilkenin açıklayıcı olduğu makul bir şekilde savunulabilir mi?

Pruss yeter sebep ilkesinin en temel *varsayımlarından* birisi olduğu bir metafiziksel sistem teklifinin başarılı olması durumunda her iki gizemin de ortadan kalkacağını savunur. İlke hakkındaki gizem ortadan kalkar, çünkü sistem içindeki yeri belirlenebilir. En temel soru olan ‘Neden yok değil de var’ sorusu cevaplanır; çünkü bir metafiziksel sistemin başarılı olması varlığın doğasını açıklayabilmesi anlamına gelmektedir. *Açıklayıcı güce sahip olmak* böyle bir sistemin var olabileceğine dair bir gerekçe olarak kabul edilmelidir.²⁷⁰

²⁶⁸ Pruss, “The Leibnizian Cosmological Argument”, 79.

²⁶⁹ Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 89-90.

²⁷⁰ Pruss, 255.

3.3.5. Yeter sebep ilkesi karşıtsal açıklamayı talep etmediği için yetersizdir

Yeter sebep ilkesi her doğru olumsal önermenin bir açıklaması olduğunu savlar. Bir başka deyişle Pruss'a göre bu tür bir p önermesinin neden doğru olduğuna dair bir açıklama vardır. Ancak Bas C. Van Fraassen'e göre yeter sebep ilkesinin doğru olabilmesi için yalnızca olumsal doğru bir önermenin neden yanlış değil de doğru olduğu değil aynı zamanda neden önerme ile alakalı başka bir olumsal önermenin doğru değil de yanlış olduğunun da açıklamasının verilmesi gerekmektedir.²⁷¹

Örneğin, yukarı veya aşağı hareket edebilmesine imkan tanıyacak uygun bir manyetik alanda bulunan bir elektronun gözlemlendiğini ve elektronun yukarı yönlü hareket ettiğini var sayalım. Yeter sebep ilkesine göre elektronun yukarı yönlü hareketinin bir açıklaması olmalıdır. Yine var sayalım ki 'Elektron yukarı yönlü hareket etti' önermesinin açıklaması 'onun durumu, deney düzeneği ve bilimsel yasalar' sunularak yapılmış olsun. Pruss'a göre bu açıklama yeterli görünmektedir. Ancak açıklamaların karşıtsal (*contrastive*) olması gerektiğini düşünenler açısından yeterli açıklama 'George portakal yerine muz yedi çünkü muzu sever' veya 'George muzı sırt çantasına koymak yerine yedi; çünkü acıkmıştı' önermelerinde olduğu gibi yalnızca elektronun yukarı yönlü hareketini açıklamamalı aynı zamanda neden aşağı yönlü hareket etmediğini de açıklamalıdır.²⁷² Bu tür bir açıklamanın her zaman getirilemeyeceğini öne sürmek yeter sebep ilkesinin doğru olmadığını göstermektedir.

Öncelikle Pruss'a göre yeter sebep ilkesi savunucusu açıklama talep eden önermelerin bağlamları arasında bir ayrıma gidilebileceğini ve söz konusu ayrımın talep edilen açıklamanın karşıtsal olup olmamasıyla doğrudan alakalı olduğunu savunabilir. Elektronun hareketi kuantum mekaniği ile alakalıyken George'un muzı tercih etmesi özgür irade ile ilgilidir. Kuantum olayları ile ilgili açıklamaların karşıtsal olamayacağı ancak tercihlerle alakalı açıklamaların karşıtsal olması gerektiği kabul edilebilir.²⁷³

Farklı bir yaklaşım ise karşıtsal açıklamaların bağlamsal olmadığı; tercihlerle alakalı da karşıtsal açıklamaların verilebileceğini ancak karşıtsal olmayan açıklamaların da yeterli açıklamalar olarak kabul edilebileceğidir. Olumsal doğru bir p önermesinin yeterli açıklaması her zaman söz konusu önermenin neden doğru olduğunu açıklamakla birlikte önerme ile alakalı bir q önermesinin de neden yanlış olduğunu açıklayan, bir başka deyişle 'neden q değil de p'dir' önermesini açıklayan bir önerme olmak zorunda değildir. Yeter sebep ilkesi açısından yalnızca doğru bir p önermesinin neden doğru olduğunu açıklamak yeterlidir. Ali'nin neden muzı yediğinin açıklaması portakalı yememesinin değil de yalnızca muzı yemesinin

²⁷¹ Bas C. Van Fraassen, *The Scientific Image* (New York: Clarendon Press, 1980), 128; Fred I. Dretske, "Contrastive Statements", *The Philosophical Review* 81, sy 4 (1972): 411-37.

²⁷² Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 59.

²⁷³ Pruss, 59.

açıklamasını verirse bile yeterli olacaktır. 'Ali muzuyu yemiştir, çünkü muzuyu sevmektedir'; 'Ali muzuyu sevmektedir, çünkü o tatlı meyveleri sevmektedir'; 'Ali muzuyu yemiştir, çünkü muzuyu yemeği seçmiştir' önermeleri pekala 'George muzuyu yemiştir' önermesini, portakalı neden yemediğini açıklamadığı halde, yeterli derecede açıklayan önermelerdir. O halde her ne kadar karşıtsal açıklamaların olabileceği kabul edilse bile açıklamaların her zaman karşıtsal olması gerektiğini savunmak için yeterli gerekçe bulunmamaktadır.²⁷⁴

Ancak doğru olumsal önermenin 'Ali muzuyu yedi' değil de 'Ali portakal yerine muzuyu yedi' önermesi olduğu var sayılsın. Söz konusu önerme doğru olumsal bir önerme ise yeter sebep ilkesine göre bir açıklamasının olması gerekmektedir. Bu durumda yeterli açıklamanın Ali'nin neden portakalı değil de muzuyu yediğini açıklaması gerekmez mi? Bir başka deyişle her ne kadar karşıtsal olmayan bir önerme için her zaman karşıtsal bir açıklama gerekmediği kabul edilse de kendisi karşıtsal olan bu tür bir önerme için yeter sebep ilkesi açısından yeterli açıklamanın karşıtsal bir açıklama olması gerekmez mi?

Pruss karşıtsal bir iddiayı içeren önermelerin de doğası itibariyle karşıtsal olmadığını ve bu sebeple karşıtsal bir açıklamayı gerektirmediğini savunur. 'Ali portakal yerine muzuyu yedi' önermesi aslında neden portakal yemediğini açıklamaksızın yalnızca yukarıdaki gibi Ali'nin muzuyu yemesinin sebepleri belirtilerek yeterli bir şekilde açıklanabilir. Önermenin karşıtsal bir şekilde ifade edilmesi onun karşıtsal bir açıklamayı gerektirdiğini göstermez.²⁷⁵

Sonuç itibariyle eğer bir açıklama olacaksa bu açıklamanın karşıtsal olması, yani neden başka türlü değil de o şekilde olduğuna dair bir açıklama sunması gerekmemektedir. Her ne kadar bu tür açıklamaların yapılabilme imkanı olsa da tüm yeterli açıklamaların karşıtsal olmasına gerek yoktur.

3.3.6. Kuantum belirsizlikleri

Klasik büyük patlama (*Big Bang*) teorisi²⁷⁶ kozmosun bir nokta halindeyken bir patlamanın sonucunda zamanla büyüyerek günümüzdeki halini aldığını ortaya koyar. Şişme teorisi (*inflation theory*) ise büyük patlama teorisinin yeniden yorumlanmasından ibarettir denilebilir. Günümüze kadar bir kaç farklı versiyonu öne sürülmüş olsa da en son ve genel olarak kabul gören haliyle şişme teorisi, bir kuantum dalgalanması sonucunda bir kuantum parçacığının, var olduktan 10^{-35} saniye sonra büyük bir patlamayla çok hızlı bir şekilde büyüdüğü ve belli bir süre sonra ivmesi düşse de büyümeye devam ederek yaşadığımız kozmosu oluşturduğunu öne sürer.²⁷⁷

²⁷⁴ Pruss, 59.

²⁷⁵ Pruss, 59.

²⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uslu, *Tanrı ve Fizik: Büyük Patlama ve Öncesi*, 22-25.

²⁷⁷ Uslu, 68.

Bu noktada konumuz ile alakalı husus şişme teorisinin içerdiği kuantum dalgalanmaları iddiasıdır. Kuantum dalgalanmaları bir atomun parçalarını oluşturan ve Einstein'in enerji paketçileri olduğunu öne sürdüğü varlıklar alanında vuku bulur. Kuantum parçacıkları olarak adlandırılabilir bu varlıklar electron, nötron, foton gibi farklı parçacıklardır.

Fizik, her bir varlığın belirli yasalar ve matematiksel formüllerle konumu ve hızının bilinebileceğini gösterir. 240 km uzaklıktaki Ankara'ya saatte 120 km hızla gidersem 2 saat sonra Ankara'da olurum. Eğer 55 dakika sonra 55 km ötedeki Sungurludaysam saatte 100 km hızla yol almaktayım. Görülebileceği gibi yukarıdaki öngürlerim gerçekleşmeden önce de eğer koşullar bu şekilde olursa nerede olacağımı veya hızımın ne kadar olacağını bilebilirim. Dolayısıyla kozmosun belirlenimsel (*deterministic*) olduğunu ve kozmostaki tüm fiziksel varlıklar için fizik yasalarının geçerli olduğu kabul edilir. Nitekim bu zamana kadar öne sürülmüş tüm kozmolojik kanıtların öyle veya böyle bir şekilde kozmostaki düzenliliği ihlal eden durumlarla karşılaşmamasını gerekçe olarak sunmaları gerek bir bütün olarak ve gerekse parçaları itibarıyla kozmosun belirlenimsel bir yapıda olduğu kabulünün, kanıtların temel dayanağı olduğunu göstermektedir.

Ancak geçtiğimiz yüzyılın başlarında fiziksel varlıklar olmalarına rağmen parçacıklar (*quanta*) alanında, atomüstü alanda geçerli fizik yasalarının bazılarının geçerli olmadığı öne sürülmüştür; yani parçacık (kuantum) düzeyinde belirlenemezliğin geçerli olduğu kabul edilmelidir. Bir başka deyişle kuantum mekaniğinin en temelde belirlenemez (*indeterministic*) yapıda olduğu savunulmuştur. Uslu bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

'Kuantum fiziğine göre bir parçacık ... aynı anda her yerde bulunur. Fakat daha da tuhafı, bir gözlemci elektronun nerede olduğunu ölçmeye kalktığında ölçme işlemi, [elektronun] doğal durumunu bozarak elektronun bulunduğu yerlerden birini rastgele seçmesine yol açar. Ölçümden önce her yerde olan elektron, gözlemcinin aleti hangi konumu göstermişse ölçüm sonrası bu yeni konuma yerleşmiştir. ... Fakat ölçümün sonucu, takip edilemeyecek bir sürecin sonucunda ve tam ölçme anında ortaya çıktığı için elektronun hangi konuma yerleşeceği tamamıyla rastlantısaldır. Başka bir deyişle hiç kimse ölçüm öncesi bir elektronun nerede bulunacağını bilemez, hesaplayamaz.'²⁷⁸

Kuantum mekaniğindeki belirlenemezlik iki şekilde okunabilir. Öncelikle bir parçacığı aynı koşullar altında her gözlemediğinizde farklı bir konumda bulursunuz. O halde geleceğe yönelik bir belirsizlik söz konusudur. Bununla beraber bir parçacığın ortaya çıktığını gözlemediğiniz bir durumda parçacığın ortaya çıkış sebebine dair de bir belirsizliğin içindedir; çünkü ortaya çıkma sürecine dair her hangi bir kesin yargıda bulunabilmek için en azından bir düzenliliğe şahit olmanız gerekir. Örneğin, bir beyzbol topunu aynı güçle, aynı

²⁷⁸ Uslu, 89-90.

yöne, aynı hızla, aynı yerden, aynı koşullar altında iki defa fırlattığınızda her defasında farklı konuma düşsün. Başka bir gün bu konumlardan birinde dururken kafanıza bir beyzbol topunun geldiğini varsayın. Elinizdeki verilere dayanarak topun hangi konumdan ve hangi koşullar altında atıldığına dair kesin bir açıklama sunabilir misiniz? Söyleyebileceğiniz tek şey topun, sizin topu fırlattığınız gündeki koşullar altında ve bulunduğu yerden atılmış olma olasılığının %50 olduğudur. Bu olasılık değeri tatmin edici bir açıklayıcılık sunuyor olabilir; ancak topu 100 defa attığınızı ve her defasında farklı yere düştüğünü varsayın. Şüphesiz yüzde bir doğruluk ihtimali içeren bir açıklamanın tesadüf eseri (*random*) doğru olacağını kabul etmek gerekir. Eğer doğruysa şans eseri (*chance*) doğru bir iddiada bulunmuşsunuzdur. İşte kuantum mekaniğinin en temelde belirlenemez yapıda oluşu, kuantum parçacıkları gibi olumsal varlıklara dair yeterli ontolojik açıklama sunmanın mümkün olmadığını gösteren olgusal bir itiraz olarak sunulmuştur.²⁷⁹

İtirazın değerlendirilmesi öncelikle kuantum mekaniği ifadesinin doğru olup olmadığını tartışmayı gerektirmektedir; zira yukarıda anlatılanlar kuantum alanındaki işleyişin yani ontolojinin, bilimsel bir teori tarafından öne sürülmesinden müteşekkildir. Bir başka deyişle yukarıda çizilen resim, atom altı alemin işleyişine dair bir yorumdan ibaret olabileceği için, yalnızca, kuantum mekaniğini ortaya koyduğu iddia edilen bir teklif olarak görülebilir.

Kuantum düzeyinde belirlenimsiz bir işleyiş olduğunu iddia etmenin tamamen epistemolojik olduğunu savunan Alber Einstein, parçacıklara dair henüz bilinmeyenlerin var olduğunu öne sürmüştür. Einstein'ın iddiasının dayanağı, zamanına kadar öne sürülen ve geçerliliği defalarca test edilmiş fizik yasalarının yine fiziksel bir alan olan atom altı alemde işlememesini imkansız görmesidir. Dolayısıyla parçacıkların belirlenimsiz bir yapıda olduğuna dair ontolojik çıkarım, Einstein'e göre, Caner Taslaman'ın ifadesiyle 'cehaletimizden kaynaklanan belirsizlikten' kaynaklanan yanlış bir ontolojik yorumundan başka bir şey değildir.²⁸⁰ David Bohm, Einstein gibi kozmosta belirlenimsel bir işleyiş olmasına, belirlenimsizliğe yorulması mümkün gözlemlere, parçacıkların sahip olduğu 'gizli değişkenler'in (*hidden variable*) bilinmemesinin yol açtığını savunmuştur.²⁸¹

Kopenhag Yorumu olarak da bilinen ikinci yorum ise belirlenimsizliğini kuantum parçacıklarının doğasından kaynaklandığı savunmaktadır. Niels Bohr ve Werner Heisenberg'in en ünlü savunucularından olduğu Kopenhag Yorumu'na göre parçacıklara dair gözlemlerimizin olasılıksal derecede doğru oluşunun sebebi parçacıkların doğaları itibariyle belirlenemez yapıda olmalarıdır. Her hangi bir parçacığa dair gözlem anında onun konumuna

²⁷⁹ Adolf Grünbaum, "The Pseudo-Problem of Creation in Physical Cosmology", *Philosophy of Science* 56, sy 3 (1989): 373-94; Quentin Smith, "The Uncaused Beginning of the Universe", *Philosophy of Science* 55, sy 1 (1988): 39-57; Thomas D Sullivan, "Coming to Be without a Cause", *Philosophy* 65, sy 253 (1990): 261-70.

²⁸⁰ Caner Taslaman, *Kuantum Teorisi, Felsefe ve Tanrı* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2014), 69.

²⁸¹ Taslaman, 70.

dair bir yargıda bulunabilsek de parçacık gözlemden önce süperpozisyon olarak adlandırılan bir konumdadır. Yani ontolojik olarak belirlenimsizdir.²⁸²

İlk bakışta ontolojik bir belirlenimsizliğin fiziksel alanda kabul edilemez olduğu sağduyuya dayanarak öne sürülebilir. Nitekim Einstein²⁸³ ve Erwin Schrödinger²⁸⁴ teorik deneylerle bu durumun kabul edilemez olduğunu göstermeye çalışmışlardır. Einstein'ın EPR Paradoksu yakın dönemde fizik alanında nobel ödülü kazanan Alan Aspect²⁸⁵, John Clauser²⁸⁶ ve Anton Zeilinger²⁸⁷'in deneylerine konu olması sebebiyle önemlidir. Üç fizik insanı Einstein'ın gizli değişkenler teorisini çürüterek Kopenhag Yorumu'nun doğruluğunu bilimsel açıdan kanıtlayan bir dizi deney yapmışlardır.

Bu durumda denilebilir ki halihazırdaki verilere ve deneylere dayanarak Kopenhag Yorumunun parçacık davranışlarını en iyi açıklayan teori olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Dolayısıyla kuantum mekaniğinin ontolojik açıdan belirlenimsiz olduğunu iddia etmek ve bu sebeple yeter sebep ilkesine yönelik itirazın makul olduğunu savunmak dayanaktan yoksun değildir.

Pruss, Kopenhag yorumunun hem epistemik hem de ontolojik açıdan belirlenimsizliğe yorulabileceğini kabul eder ancak ona göre yorumu destekleyen deneyin farklı bir yorumu makul bir şekilde öne sürülebilirse hem yorum hem de yoruma dayanan itiraz geçersiz hale getirilebilir.²⁸⁸ Öncelikle kendisinin de kabul etmediği cevapları dile getirir. İlk olarak, Kopenhag yorumunu doğrulayan deneylerin belirli gözlemlere dayanması sebebiyle farklı bir teoriyi doğrulayacak gözlemlerin ileride yapılabilmesi mümkün olduğu iddia edilebilir. Bu durumda hangi yorumun doğru olduğuna karar vermek tamamen karar vericiye ait olacaktır. Dolayısıyla yeter sebep ilkesinin kuantum mekaniğine dayanarak çürütüldüğünü iddia etmek mümkün değildir.²⁸⁹ Pruss'un ele aldığı ikinci yorum Bohm'un öne sürdüğü gizle değişkenler

²⁸² Uslu, *Tanrı ve Fizik: Büyük Patlama ve Öncesi*, 87.

²⁸³ Einstein, Boris Podolsky ve Nathan Rosen ile kaleme aldığı "Can Quantum Mechanical Description of Physical Reality Be Considered Complete?" adlı makalede iki dolanık parçacığın (*entagled particles*) söz konusu edildiği bir teorik deney sunarlar. Bu deney, literatüre yazarların soyadlarının başharflerinden mülhem EPR Deneyi (*EPR Experiment*) olarak geçmiştir, Albert Einstein, Podolsky Boris, ve Rosen Nathan, "Can Quantum Mechanical Description of Physical Reality Be Considered Complete?", *Physical Review* 47 (1935): 777-80.

²⁸⁴ Schrödinger, Schrödinger'in kedisi (*Schrödinger's cat*) olarak bilinen deneyi, Kopenhag yorumuna destek sunmak için değil, bilakis Einstein'ın deneyini desteklemek için sunmuştur ancak ironik bir şekilde Kopenhag yorumunu destekleyen bir deney olarak bilinir hale gelmiştir; bkz. E. Schrödinger, "Die Gegenwärtige Situation in der Quantenmechanik", *Die Naturwissenschaften* 23, sy 48 (1935): 807-12, <https://doi.org/10.1007/BF01491891>.

²⁸⁵ Alain Aspect, "Proposed Experiment to Test the Nonseparability of Quantum Mechanics", *Physical Review D* 14, sy 8 (1976): 1944-51.

²⁸⁶ John F. Clauser vd., "Proposed Experiment to Test Local Hidden-Variable Theories", *Physical Review Letters* 23, sy 15 (1969): 880-84.

²⁸⁷ Jian-Wei Pan vd., "Experimental Test of Quantum Nonlocality in Three-Photon Greenberger-Horne-Zeilinger Entanglement", *Nature* 403, sy 6769 (2000): 515-19.

²⁸⁸ Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 159.

²⁸⁹ Pruss, 159.

teorisinin bir türüdür. Teorik EPR deneyini doğrulayan bilimsel deneylerin, Pruss'un *Neo-Leibnizci*²⁹⁰ olarak nitelendirdiği bir tür monadçı teoriyle belirlenimsel bir şekilde açıklanabileceği öne sürülebilir. En temel parçacıklar da dahil, eğer kozmostaki her varlığı geleceği en başından belirlenmiş bir monad olarak kabul edersek karşılıklı nedensel etkileşimin gözlemlendiği deneyin aslında iki monadın da var oldukları anda sahip oldukları yatkınlıksal (*dispositional*) özelliklerinin ortaya çıkışının gözlemlenmesinden ibaret olduğu savunulabilir. Dolayısıyla gözlemcinin 'rastgele nedensel süreç' olarak nitelendirdiği her bir süreç aslında bir parçacığın en başından belirlenmiş ancak gözlem anında ortaya konulamayan gizli bir niteliğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Pruss, bu tür bir açıklamanın en büyük sorununu hemen fark eder: Gözlemcinin gözleme etkisi nasıl açıklanacaktır? Leibniz'in monad anlayışında monadların birbirlerini etkileme gibi bir özelliği yoktur. Eğer gözlemci bir monad ise gözlemi etkilememesi gerekmektedir. Eğer bir monad değilse gözlemi nasıl etkilemektedir? Pruss, Leibniz'in iki monadın nedensel açıdan birbirini etkilemese de en az iki monaddan oluşan bir tür bütünün var olmasının mümkün olduğunu ancak bu bütünün her zaman aynı yapıda olmasının gerekli olmadığını öne sürmüştür. Leibniz'in görüşünü yoruma uyguladığımızda iki parçacık arasında gözlemlenen ilişki, iki monadın bir araya geldiği bir bütün olarak kabul edersek, gözlemcinin bir monad olmaması koşuluyla, gözlemci aynı iki parçacığa dair her gözleminde bu bütünü değiştirme imkanına sahiptir. Ancak aslında var olan, en başında belirlenmiş olanın ortaya çıkmasından başka bir şey değildir. Pruss, bu tür bir teorinin çığınca bir hikaye olduğunu; doğru olmadığını kabul eder. Ancak ona göre, yine de mantıksal açıdan imkansız olduğu söylenemez.²⁹¹

Pruss, kuantum mekaniğinin belirlenimsizliği ve yeter sebep ilkesi arasındaki sorunu çözmek için gelecekteki var olması mümkün bilimsel deneylere veya gizli değişkenlere dayanan olası belirlenimci kuantum yorumlarına başvurmanın gerekli olmadığını söyler. Spinoza, Leibniz ve Taylor gibi filozoflar yeter sebep ilkesi açıklamanın gerektirimsel olduğunu savunmaktaydılar. Bu sebeple onların yeter sebep ilkeleri ile kuantum mekaniğinin hakim yorumu çelişmektedir. Ancak Pruss'un kendi yeter sebep ilkesi, özgür irade bildiren önermeler gibi belirlenimsiz önermelerin de açıklanabilir olduğunu savunmaya imkan vermektedir. Kuantum mekaniğindeki belirlenimsizlikler de savunduğu yeter sebep ilkesiyle çelişmemektedir; çünkü bir kuantum olayının, olayın gözlemlenmesini sağlayan düzenek veya doğrudan gözlemci nedeniyle vuku bulduğunu söylemek açıklama açısından yeterlidir.²⁹²

Son olarak Pruss'a göre itiraza verilebilecek daha önemli bir cevap kuantum mekaniğine dair her hangi bir yorumun dayandığı temel bir konuyla alakalıdır: herhangi bir bilimsel teorinin dayanağı olan bilimsel yasalarının kaynağı meselesi. Pruss'a göre her hangi bir bilim yasası için en nihayetinde zorunlu bir varlığın yasayapıcı (*lawmaker*) olarak kabul edilmesi

²⁹⁰ Pruss, 167.

²⁹¹ Pruss, 167-68.

²⁹² Pruss, 168; Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 58.

gerekmektedir. Kuantum mekaniğinin de olasılıksal yasalara dayanması, bu yasaların da bir var edicisi olmasını gerektirmektedir. Bu durumda yasa örneklerini açıklayan bilim yasalarının doğruluk yapıcıları mutlak anlamda açıklayıcı görevi üstlenebilir.²⁹³

3.4. Kozmosun Açıklanabilirliği Hakkındaki İtirazlar

3.4.1. Terkip hatası itirazı

Pruss'un kanıtının da dahil olduğu tüm bütüncül kozmolojik kanıtlar tikel olumsal varlıklar yerine bu varlıkların bir tür bütünü olarak var saydıkları kozmosun bir açıklamaya/nedene ihtiyacı olduğunu varsayarlar.

Pruss'un kanıtı olumsal varlıklar yerine olumsal önermeleri esas aldığı ve nedensellik ilkesi yerine, onu gerektiren yeter sebep ilkesini öncüllerinde barındırdığı için açıklanabilirliği kanıtın merkezine yerleştirmiştir. Bu sebeple Pruss'un kanıtında kozmosu, zorunlu ve olumsal tüm kozmolojik önermelerin bütünü olan Büyük Bileşik Olgu'nun bir parçası olan ve yalnızca olumsal önermelerin bileşimi olan Büyük Bileşik Olumsal Olgu temsil eder. Bu çerçevede Büyük Bileşik Olumsal Olgu'nun en nihayetinde kozmosla eş değer görülebileceği söylenebilir; çünkü bu olgu, somut varlık ile olaylar vardır ve somut irâde sahibi varlıkların tercihlerini bildiren önermelerin bileşimidir. Bununla beraber Pruss'un yeter sebep ilkesi tikel olumsal varlıklardan yola çıkarak gerekçelendirilmese de kozmosu bir olumsal varlıklar bütünü olarak kabul etmek aynı zamanda bütün ve parça arasındaki ilişkiye yönelik tüm itirazlara cevap verebilmeyi gerektirmektedir. O halde Aquinas'ın ikinci ve üçüncü yolu, İbni Sina'nın imkan kanıtı ve Koons'un kanıtı gibi Pruss'un kanıtı da kanıtın ikinci öncülü olan 'BBOO'nun bir açıklaması vardır' önermesine yönelik Bertrand Russell'in terkip hatası (*fallacy of composition*) itirazının muhatabıdır.

1948 yılında BBC Radyo'da Russell ve Frederick Copleston arasında gerçekleşen münazarada Tanrı'nın varlığı tartışılmıştır. Russell her ne kadar tikel varlıklara dair açıklama talebi anlamlı olsa da buradan hareketle kozmosun bir bütün olarak açıklanabilir olduğu sonucuna varmanın anlamsız olduğunu savunur. Ona göre bazı varlıkların açıklaması olduğuna dair gözlemlerimiz her varlığın bir açıklaması olduğuna dair çıkarımımızı temellendiremez. Bununla beraber tecrübe edebildiğimiz ve halihazırda tecrübe ettiğimiz tikel olumsal varlıklardan yola çıkarak tecrübe etme imkanımız olmayan kozmosun bir açıklaması olduğunu kabul etmemize sebep olabilecek bir delilimiz yoktur. Kozmos öylece karşımızda duran bir olgudur ve bu yüzden açıklanamaz.²⁹⁴ John Leslie Mackie de insanoğlunun kişisel tecrübeleri ve tüm insanların kişisel

²⁹³ Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 169-70.

²⁹⁴ Bertrand Russell ve Frederick Copleston, "Debate on the Existence of God", *The Existence of God*, ed. John Hick (New York: Macmillan Company & The Free Press, 1964), 175.

tecrübelerinin toplamından tecrübe edilen her olgunun var olabilmek için bir nedene ihtiyacı olduğu sonucu çıkarımlanabilse de buradan kozmosun da var olmak için bir nedene sahip olacağı sonucunun çıkartılamayacağını savunur.²⁹⁵

Kozmosun da tikel varlıklar gibi açıklaması olması gerektiğini savunan kişi, Russell'a göre, her insanın bir annesi olmasından tüm insanları oluşturan bir bütünün de bir anneye ihtiyacı olduğu sonucunu çıkarımlamayı makul görmelidir.²⁹⁶ Şüphesiz bu apaçık bir hatalı çıkarımdır (*fallacy of composition*). Dolayısıyla kozmosun açıklanabilir olduğu iddiası da hatalıdır.

Russell'ın itirazının geçerliliği analogisinin doğruluğuna bağlıdır. Bir başka deyişle kozmos ve tikel olumsal varlıklar arasındaki ilişki, insan ve insan ırkı arasındaki ilişki gibiyse Russell'ın analogisi geçerlidir. Ancak kozmosun açıklanabilirliğine destek sunan başka bir analogi teklifi sunulabilir: tüm tuğlaların kilden olması sebebiyle duvarın da kilden olması gibi tüm parçaları açıklanabilir olan kozmos da açıklanabilirdir. Bu analogi kabul edilirse kozmosun açıklanabilir olduğu gerekçelendirilmiştir. O halde Russell'ın terkip hatası itirazı geçersizdir. Nitekim ikinci analoginin geçerli olduğunu savunan Gale, kozmosun parçaları gibi somut bir varlık olmasının kozmos ve tikel varlıklar arasındaki ilişkinin tuğla ve duvar arasındaki ilişkiyle aynı olduğunu düşünmektedir.²⁹⁷

3.4.2. Parçanın açıklaması bütünün açıklamasını verir

Kozmosun açıklanabilir olabileceği kabul edilse bile buradan kozmosun aşkın bir varlığa dayanarak açıklanması gerektiği sonucu zorunlu olarak çıkmaz. Hume, bir *grubun* (*collection*) her bir üyesine açıklama getirildiğinde *grubun* kendisine dair bir açıklama talebinin anlamsız olacağını çünkü *grup* üyelerine dair açıklamaların toplamının *grubu* da açıklayabileceğini savunmaktadır.²⁹⁸ Bu çerevede Pruss'un kanıtı açısından kozmosun bir olumsal önermeler grubu olduğu hatırlanırsa önermelerin her birine dair sunulan açıklamaların toplamı aynı zamanda kozmosun da açıklaması olabilir.

Paul Edwards, Hume'un iddiasını destekleyen bir örnek sunmuştur. New York'da bir sokağın köşesinde bulunan beş eskimonun her birinin neden orada olduğu ayrı ayrı açıklandığında beş eskimonun neden New York'da bir sokağın köşesinde olduklarına dair açıklama da sunulmuş olur.²⁹⁹

²⁹⁵ Mackie, *The Miracle of Theism*, 85.

²⁹⁶ William L. Rowe, *Philosophy of Religion: An Introduction* (Belmont, Calif: Wadsworth/Thomson, 2007), 28.

²⁹⁷ Gale, *On the Nature and Existence of God*, 1999, 251. Ayrıca bkz. Reichenbach, *The Cosmological Argument: A Reassessment*; Reichenbach, "Cosmological Argument"; Stephen T. Davis, *God, Reason, and Theistic Proofs* (Grand Rapids, Mich: W.B. Eerdmans, 1997), 74-75.

²⁹⁸ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 120.

²⁹⁹ Paul Edwards, "The Cosmological Argument", *The Cosmological Arguments: a Spectrum of Opinion*, ed. Donald R. Burrill (New York: Anchor Books, 1967), 113-14.

Pruss, Hume'un iddiası ve Edwards'ın örneği üzerinden şöyle bir ilkenin öne sürülebileceğini söyler:

'Bir önermenin her bileşeni açıklandığında, önermenin kendisi de açıklanmış olur.'³⁰⁰

İlke eğer doğru ise olumsal bir önerme bir başka olumsal önerme ile ve o da bir başka olumsal önerme ile açıklanabilir ve nihayetinde kozmosun açıklaması kendi içinde bu şekilde sunulabilir. Böylece yeterli açıklama sunması için zorunlu bir varlığa gerek kalmadan 'kozmos neden yok değil de var' sorusuna cevap sunulmuş olur.

Hume-Edwards İlkesine yönelik ilk itirazın Rowe tarafından yöneltildiği söylenebilir. Tikellerden oluşan bir kümenin açıklaması ile kümenin her bir üyesi için ihtiyaç duyulan açıklamalar arasında temel bir farklılık vardır. Tek bir varlığın açıklaması sadece ilgili varlığın açıklamasıdır. Kümenin her bir üyesinin açıklaması kümenin her bir üyesinin bir açıklaması olduğu anlamına gelir; kümenin kendisinin açıklaması başka bir şeydir.³⁰¹ Tüm kedileri kapsayan bir küme varsayıldığında, {Kedi₁, Kedi₂, Kedi₃,... }, Hume'un kümesel açıklama teorisine göre kedilerden her biri diğerinin varlığının açıklaması olarak verilebilir. Fakat tikel açıklamalar hiçbir zaman neden kedi diye bir şey vardır sorusuna yeterli bir cevap olmayacaktır. Yeterli bir cevap kümenin dışındaki bir açıklama ile mümkün olacaktır. Bu durumda Hume'un açıklamanın doğasına dair görüşü yanlıştır.³⁰²

Gale ve Pruss'a göre ise Hume'un hatası açıklamanın doğasının kümesel (*agglomerative*) olduğunu düşünmesidir. Hume'a göre p ve q önermelerinin ayrı ayrı açıklamalarının birleşimi p&q bileşik önermesinin açıklamasını da sunmaktadır. Fakat bir p&q bileşik önermesinin açıklaması p ve q önermelerinin ayrı ayrı açıklamalarının bir araya getirilmesi ile mümkün olsa da bu tamamen bir tesadüf eserdir. Birleşik önermenin açıklamasının tikel önermelerin açıklamalarından farklı olarak daha genel bir açıklama olması gerekmektedir.³⁰³ Edwards örneği üzerinden gidilirse her bir eskimonun neden orada olduğu açıklansa bile neden beş eskimonun var olduğu açıklanmamıştır ve bir gizem olarak ortada durmaktadır.³⁰⁴

Buna karşılık Hume ve Edwards'ın itirazını destekleyen bir başka iddia ise Joseph Campbell tarafından yöneltmiştir. Her ne kadar bileşenlerinin açıklamalarının verilmesi sayesinde bileşimin açıklamasının sunulmadığı durumlar var olsa da Hume-Edwards ilkesini geçerli hale getiren bir karşı örnek bulunmaktadır. Edwards'ın örneği üzerinde gidilirse eskimolardan birinin New York'da vatandaşlık işlemleri için olduğu, diğerinin New York'un kışının

³⁰⁰ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 80; William L. Rowe, "Two Criticisms of the Cosmological Argument", *Philosophy of Religion*, ed. William Wainwright ve William L. Rowe (San Diego: Harcourt Brace Jovanovich Publishers, 1989), 154.

³⁰¹ Rowe, *The Cosmological Argument*, 1975, 264.

³⁰² James Van Cleve, *Problems from Kant* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 205-6.

³⁰³ Gale ve Pruss, "A New Cosmological Argument", 469.

³⁰⁴ Gale, *On the Nature and Existence of God*, 1999, 254; Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 42.

memleketine benzediği için orada olduğunu, diğerinin bir konferans için New York'a geldiğini, dördüncüsünün memleketine dönmek için New York havalalanından kalkacak uçağa binmek için New York'a geldiğini ve sonuncusunun eski bir arkadaşıyla buluşmak için New York'da bulunduğu açıklamaları pekala neden beş eskimonun New York'da olduğu iyi (*fine*) bir şekilde açıklanmaktadır. Eğer, örnekte gösterildiği gibi, bazı bileşik önermelerin açıklaması bileşenlerden her birinin açıklamasının verilmesiyle sunulabiliyorsa bu durumda, bazı bileşik önermelerin bu şekilde açıklanabileceği tümevarımsal bir şekilde çıkarımlanabilir. Bu durumda BBOO'nun, bileşenlerinin açıklamalarından ayrı bir açıklaması olduğunda diretilecekse yapılması gereken böyle bir açıklamanın olduğu lehinde gerekçe sunmaktır. Bir başka deyişle delil yükümlülüğü karşı taraftadır.³⁰⁵

Dolayısıyla Campell'a göre kümenin her üyesinin açıklamasının kümenin açıklamasını zorunlu olarak veremeyeceğine dair zorunlu bir gerekçe olmadıkça, pekala her üyenin açıklamasının kümenin de açıklaması olabileceğine dair epistemik bir olasılık vardır. O halde doğruluğu tartışılan önerme, Pruss'un *Hume-Edwards-Campell İlkesi* adını verdiği şu ilkedir:

"Tüm bileşenleri açıklanmış her hangi bir p önermesi için tüm açıklama bu şekilde sunulmuş olabilir"³⁰⁶.

Hume-Edwards-Campell İlkesi, Hume-Edwards İlkesi'nin zayıf bir versiyonudur. Zayıf ilkenin çürütülmesi güçlü ilkenin de çürütülmesini sağlar. Pruss ilke aleyhine iki karşı örnek sunmuştur:

İlk karşı örneği bir toptan fırlatılmış top güllesi hakkındadır. Öğle vaktinden tam iki dakika önce bir toptan atış yapıldığını ve güllenin saat 12.00'da yere düştüğünü varsayalım. Eğer ilke doğruysa güllenin uçuşunun herhangi bir toptan fırlatılması söz konusu edilmeksizin açıklanabilmesi mümkündür. Peki gerçekten bu tür bir açıklama getirilebilir mi? Güllenin havada olduğu ve yere indiği 11.59 ve 12.00 arasındaki zaman dilimlerindeki durumlarının 11.59 anını dışarıda bırakacak şekilde bir arada oldukları bir C bileşik durumu var sayalım. Yani C, güllenin 11.59 anından sonra 12.00'a kadar havada olma durumudur.

Hume-Edwards-Campell İlkesi'ne göre C'yi oluşturan ve 11.59 ile 12.00 arasındaki her zaman diliminin birbirini açıklaması ile C'nin açıklaması elde edilmiş olur. İlgili zaman diliminin her bir birimine dair bu tür bir açıklama pekala Newton'un fizik yasalarına dayanılarak yapılabilir. Ancak bu tür bir açıklama gerçekten güllenin uçuşunu açıklayabilir mi? Pruss, eğer güllenin 'kendini hareket ettiren/kendiliğinden hareket eden akıllık bir varlık'³⁰⁷ olduğu gösterilemezse

³⁰⁵ Joseph K. Campbell, "Hume's Refutation of the Cosmological Argument", *International Journal for Philosophy of Religion* 40, sy 3 (1996): 161.

³⁰⁶ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 81.

³⁰⁷ Alexander R. Pruss, "The Hume-Edwards Principle and the Cosmological Argument", *International Journal for Philosophy of Religion* 43, sy 3 (1998): 151.

güllerin ateşlendiği topa atıf yapılmaksızın güllenin ve güllenin hareketinin açıklanmasının verilemeyeceğini savunur.

İkinci karşı örneği yumurta ve tavuk döngüsünü esas alır. Kümelerin açıklamalarının, kümenin üyelerinin açıklamalarının başka bir kümenin üyeleri tarafından yapıldığı ve her iki kümenin de sonsuz sayıda üye içerdiği bir mümkün dünya olabilir. Örneğin sonsuz sayıda tavuğu içeren bir A kümesi ile sonsuz sayıda yumurtayı içeren bir B kümesi için A kümesinin açıklaması, içerdiği tavukların her birinin B kümesinin üyeleri olan yumurtalar ile ve B kümesinin açıklaması, içerdiği yumurtaların A kümesinin üyeleri olan tavuklarla açıklanmasıyla yapıldığı öne sürülebilir. Şimdi bu mümkün dünyayı yalnızca B ve A alt kümelerini içeren bir C kümesi olarak düşünersek B ve A kümelerinin açıklaması C kümesinin de açıklamasını verebileceği için Hume-Edwards-Campell İlkesi'ne göre mümkün dünyanın dışındaki bir varlığa başvurmadan mümkün dünyayı açıklamış olabiliriz.

Yumurtalara ve tavuklar arasındaki döngüsel açıklama süreci olarak tanımlanabilecek bu tür bir açıklamanın döngüsel açıklamaların geçersiz açıklamalar olduğu itirazıyla çürütülebileceği öne sürülebilir. İki tikel açıklamanın birbirlerini açıkladığı döngüsel açıklamalar açıklama sunamazlar. İlhami'nin neden fakültede olduğunu Taha'nın fakültede olmasıyla ve Taha'nın fakültede olmasını İlhami'nin fakültede olmasıyla açıklamak döngüsel bir açıklama şeklidir. Fakat bu açıklamalar 'Neden İlhami ve Taha okuldadırlar?' sorusuna cevap vermemektedirler. Pruss'a göre bütüne dair farklı bir açıklama gerekmektedir.³⁰⁸ Ancak C kümesinin bu şekilde açıklanabileceğinde ısrarcı olan kişi, yumurtalar ve tavuklar arasındaki döngüsellüğün bir tavuk ve bir yumurta arasındaki döngüsel açıklama teklifinden farklı olması sebebiyle açıklamasının döngüsellüğünün böyle bir itirazın muhatabı olmadığını öne sürebilir.³⁰⁹ Fakat bu tür bir karşı itiraz makul değildir; çünkü C kümesinin açıklaması A ve B kümelerinin birbirlerini açıklamalarıyla sunulmaktadır. Şöyle ki B kümesi A kümesini ve A kümesi B kümesini açıklamaktadır. O halde tek bir tavuk ve tek bir yumurtanın birbirlerini döngüsel olarak açıklaması ne kadar geçersizse B ve A kümelerinin birbirlerini açıklamasına dayanan C kümesine dair açıklama da aynı şekilde geçersiz kabul edilmelidir.³¹⁰

Pruss'a göre sonsuz açıklamalar meşru açıklamalar değildir.³¹¹ Örneğin ezeli bir şekilde büyüyen bir yılanın olduğu varsayalım. Yılanın nasıl büyüdüğü araştırıldığında yılanın kafasından itibaren ilk yarısının yılanın geri kalan bölümünün yarısıyla; geri kalan bölümünün yarısının ise yılanın kafasından itibaren ilk yarısıyla ve geride kalan bölümünün yarısının dışındaki bölümün sekizde biriyle; sekizde birlik kısmın ise yine geride kalan kısmın onaltıda biriyle ve böylece sonsuzca geriye dönük bir nedenler silsilesiyle var olduğunu öne süren bir

³⁰⁸ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 82.

³⁰⁹ Pruss, "The Hume-Edwards Principle and the Cosmological Argument", 134.

³¹⁰ Pruss, 135-135; Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 42-43.

³¹¹ Pruss ve Rasmussen, *Necessary Existence*, 50.

nedensel açıklamaya sahip olunmuştur. Açıklama ilk bakışta yılanın *haricindeki* bir varlığa başvurmadan yılanın neden var olduğunu içsel (*internal*) bir şekilde *açıklamaktadır*. Bu açıklamanın tatmin edici (*adequate*) bir açıklama olduğu söylenebilir mi? Yılanın varlığını bir yönden açıklayabildiği ortadadır; ancak yılanın neden yok değil de var olduğunu açıklayabildiğini savunmak mümkün görünmemektedir.³¹² Ayrıca Gale'in de belirttiği gibi, parçaların birbirlerine neden olarak sunulması hakkında talep edilen açıklama ile ilgili bir başka soru daha sorulabilir: 'Neden parçalar birbirleriyle nedensel olarak ilişkilidir?' Bu soru da parçaların dışında yani parçaları oluşturan bütünü dışında var olan bir varlığı öne süren bir açıklama ile cevaplanabilecektir. Dolayısıyla Pruss'a göre, 'Neden yok değil de var?' sorusunun cevabını verebileceği iddia edilen yukarıdaki türden açıklama teşebbüslerine itiraz etmek makuldür.³¹³

Gale, Hume-Edwards ilkesine karşı başka bir örnek üzerinden de itirazda bulunur. Bir otomobil birçok parçadan oluşmaktadır. Her parçanın bir nedeninin olması ve bu nedenlerin de parçalar gibi bir araya *gelmesi* sonucunda ortaya çıkan *bileşik nedenin* otomobilin nedeni olduğu savunulamaz.³¹⁴ Gale'e göre, otomobilin parçalarını bir zâtın bir araya getirmesi otomobilin açıklaması olabilir.

Smith, kozmosun kümesel olmadığını savunmanın mümkün olduğunu kabul eder. Kozmos bir yekun olarak düşünülebilir. Yekun, bir *birleştirme faaliyeti* sonucunda ortaya çıkan şeydir. Yekunun bir birleştirme eylemini gerektirmesi birleştirilen parçalar arasındaki ilişkinin niteliğini ön plana çıkarmaktadır. İlişkinin niteliği birleştirme faaliyetinde belirli bir düzenin dikkate alınmasıdır. Parçalar, bu yekun türünde, hem zamansal hem de mekânsal olarak rastgele bir araya gelmiş olamaz. Otomobil örneğinde olduğu gibi şase ve ön panelin sinyal kolu takıldıktan sonra birleştirildiğini, şanzımanın muavin koltuğunun üzerinde olabileceğini savunmak anlamsızdır. O halde bu tür bir yekun türü *organik birlik* olarak adlandırılabilir. Bir düzen ile bir araya gelen parçalardan oluşan organik birliğin nedeni ancak ve ancak düzeni sağlayan ve sürdüren bir düzenleyiciyi gerekli kılmaktadır. Söz konusu düzenleyici, organik birliğin dışında olmalıdır.³¹⁵ Smith, kozmosu organik bir birlik olarak dışsal nedene ihtiyaç duymasının metafiziksel açıdan mümkün olduğunu kabul eder fakat nomolojik açıdan mümkün olduğu gösterilmedikçe savunulabilmesini imkansız görür.³¹⁶

Nomolojik açıdan dışsal bir nedenin varlığını savunabilmek bilimsel bir teori tarafından desteklenmek anlamına gelmektedir. Smith'e göre bu tür bir desteği verebilecek bilimsel bir

³¹² Pruss ve Rasmussen, 50-51.

³¹³ Pruss ve Rasmussen, 51.

³¹⁴ Richard M. Gale, *On the Nature and Existence of God* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), 257-58, <https://doi.org/10.1017/CBO9781316499054>.

³¹⁵ Quentin Smith, "Internal and External Causal Explanations of the Universe", *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition* 79, sy 3 (1995): 302.

³¹⁶ Smith, 303.

teori, kuantum mekaniğinin Kopenhag yorumu olabilir. Kopenhag yorumu, basitçe, var olan her şeyin bir dalga fonksiyonu olarak ifade edilebileceğini; bir fonksiyonun sonucunun ise dalga fonksiyonunun çökmesiyle mümkün olabileceğini savunur. Fonksiyonun çökmesi ise bir gözlemlenme sonucunda vuku bulur. Gözlem tanımı gereği bir gözlemcinin varlığını gerekli kılar. Bu durumda kozmos bir dalga fonksiyonu ise, var olması dışsal bir varlığın, bir gözlemcinin, varlığını gerekli kılmaktadır.³¹⁷

Smith, eğer Kopenhag yorumu ile teist kozmolojik iddianın bir araya getirilmesi mümkün olursa dışsal bir varlığın evrenin nedeni olmasının nomolojik bir olasılık olarak kabul edilebileceğini söyler. Fakat ona göre iki sebepten bu imkansızdır. Öncelikle teist iddia somut ve maddi olmayan bir varlığın var olduğunu göstermeye çalışırken, bilimsel bir hipotez olan Kopenhag Yorumu doğası itibarıyla yalnızca fiziksel varlıkların var sayılabileceği bir hipotezdir. Fizik yasaları ile ortaya çıkmış bir yorum ancak ve ancak fiziksel bir varlığı var sayabilir. Kopenhag yorumundan hareketle teist iddianın desteklenmeye çalışılması gerekçe ve iddia arasındaki paradigmatik farkın yanlış bir şekilde göz ardı edildiğini göstermektedir. Metafiziksel bir hipotez ancak ve ancak metafiziksel bir hipotez ile desteklenebilir.³¹⁸ Smith fiziksel teorilerin fiziksel nedenleri var sayabileceği iddiasına karşı bilimsel açıklamaların yetersiz kaldığı noktada, tinsel bir varlığın neden olarak öne sürülebilmesini bilimsel açıdan da makul bir tavır olduğu şeklinde bir itiraz getirilmesinin mümkün olduğunu söyler. Fakat halihazırdaki bilimsel açıklamalar, örneğin kuantum mekaniğine dair 'tutarlı tahminler' (*consistent histories*) yorumu bu tür bir *bilimsel* iddiaya gerek olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla evrenin dışsal bir neden ihtiyacı olduğu tezi nomolojik açıdan imkansızdır.³¹⁹

Smith, 'Kozmosun var olmasının nedeni nedir?' sorusuna kozmos dışındaki her hangi bir varlığa atıf yapılmaksızın cevap sunulabileceğini savunmaktadır. Smith'in iddiası döngüsel nedensel ilişkinin mümkün olduğu kabulüne dayanmaktadır. Kozmosun içerdiği bir şeyin varlık nedeni kozmosun içerdiği diğer bir şeydir ve bu şekilde kozmosun kendisinin nedeni var olduğuna dair makul bir açıklama sunulabilir. Eğer kozmos bir bütün olarak içerdiği şeylerden oluşmaktaysa ve içerikler birbirlerinin nedeniyse o halde kozmosun varlık nedeni yine kendisidir. Diğer bir deyişle kozmosun var olmak için kendi nedeni (*be cause of itself to exist*) olduğu iddiasının makul bir şekilde öne sürülebileceğini savunmaktadır. Sonsuzca geriye dönük veya döngüsel bir nedensel zincir her hangi bir dışsal neden olmaksızın var olabilmeye imkan tanımaktadır. O halde kozmolojik kanıtın temel sorusu olan 'neden kozmos vardır?' sorusu kozmosun her hangi bir dışsal neden olmaksızın kendi içinde sonsuzca veya döngüsel

³¹⁷ Smith, 307.

³¹⁸ Smith, 309.

³¹⁹ Smith, 309.

bir şekilde sunulabilecek nedenlerle var olduğu şeklinde cevaplanabilir. Bu tür bir cevap aynı zamanda kozmosun kendisinin nedeni olduğu anlamına gelir.³²⁰

Smith iddiasını dögüsel nedenselliğin imkanına dayandırdığı için bu türden nedensel ilişkilerin kozmosta var olduğunu gösteren deliller bulunduğunu ileri sürdüğü örnekler sunmuştur. Smith'e göre, Einstein'in 'uzaktan tuhaf etki' (*spooky actions at a distance*) olarak tanımladığı ve literatüre 'kuantum dolanıklık' (*quantum entanglement*) olarak geçen kuantum olayına göre aralarında mesafe olan iki veya daha fazla parçacık birbirlerini etkilemektedir. Söz konusu etki, bir parçacığın uzamsal durumundaki değişikliğin dolanık olduğu diğer parçacıkta da aynı anda değişikliğe neden olması şeklindedir. Smith'e göre kuantum dolanıklık karşılıklı neden olmanın (*mutual causation*) kozmosta geçerli olduğunu ve karşılıklı neden olmanın dögüsel nedenselliğin kanıtı olduğunu savunur.

Pruss'a göre kuantum dolanıklıklarının ortaya çıkardığı durumların karşılıklı neden olma şeklinde yorumlanması ortaya çıkan etkileşimin yorumlarından yalnızca bir tanesidir. Bununla beraber karşılıklı neden olma yorumunun kabul edilebilmesi için dögüsel nedenselliğin mümkün olduğunun gösterilmesi gerekmektedir. Bir başka deyişle Smith'in kabul ettiği yorumun kendisi delil değil delillendirilmesi gerektir. Dolayısıyla kuantum dolanıklıkları dögüsel nedensellik için delil olamazlar.³²¹

Smith'in ikinci delili ise Newton'un kütleçekim yasasına dayanmaktadır. Newton'un kütle çekim yasasına göre belirli bir t anında iki hareketli cisim arasında aynı anda gerçekleşen bir kütleçekimsel etkileşim vardır. Bu etkileşim şu şekildedir: aralarında kütleçekimsel etkileşim olan x ve y cisimleri için, x cisminin t anındaki durumu y cisminin ona uyguladığı kütleçekimsel gücün sonucuyken (effect), yine t anında x cisminin kütleçekimsel gücü y cisminin t anındaki durumunu etkiler.³²² Smith bunun, dögüsel nedenselliğin açık bir şekilde kozmosta geçerli olduğunu gösterdiğini düşünmektedir.

Pruss, Smith'in bu örneğinin de geçersiz olduğunu savunur. Öncelikle iki cismin birbirlerinin hareket durumlarını aynı anda ve yukarıdaki şekilde etkiledikleri doğrudur. Bununla beraber kanıtta her bir cismin sahip olduğu iki değişkene yer verilmektedir; cisimlerin kütleçekimsel gücü ve cisimlerin t anındaki hareketleri. Kanıtta göre karşılıklı, dolayısıyla dögüsel, neden olma yalnızca cisimlerin hareketlerinin birbirlerinin kütleçekimsel güçlerinin sonucu olmaları açısından söz konusudur. Ne birinin kütleçekimsel gücü diğerinin kütleçekimsel gücünün, ne de birinin hareketi diğerinin hareketinin ve ne de birinin hareketi diğerinin kütleçekimsel gücünün nedenidir. O halde her bir cismin diğerine uyguladığı nedensel etki diğerinin t anında sahip olduğu durumun bir parçasına dair olacaktır. Bu durumda Newton'un Kütleçekimsel

³²⁰ Quentin Smith, "The Reason the Universe Exists Is That It Caused Itself to Exist", *Philosophy* 74, sy 290 (1999): 579-86.

³²¹ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 83.

³²² Smith, "The Reason the Universe Exists Is That It Caused Itself to Exist", 579-80.

Yasasına dayanan bu örnekte gerçek bir nedensellikten ve dolayısıyla gerçek bir döngüsel nedensellikten bahsedilemez.³²³

Sonuç olarak denilebilir ki Pruss'a göre aksi ortaya konulamadığı müddetçe sonsuz veya sınırlı sayıda üyeye sahip olması fark etmeksizin bütüncül bir yapının yeterli açıklaması ancak ve ancak ya yapının kendini açıklayan olumsal bir varlık olması ya da yapının dışında olan ve kendini açıklayan bir varlığa referans verilmesiyle mümkündür. Kozmolojik kanıt açısından belirtmek istenirse, kozmosun sonsuz sayıda varlık içerdiği veya ezeli olduğu kabul edilse bile ya evrenin içinde kendini açıklayan bir varlığı ya da evrenin dışındaki var oluşunu başka bir varlığa *borçlu* olmayan bir varlığı içermeyen her hangi bir açıklamanın yeterli olduğunu iddia edebilmek mümkün görünmemektedir.

3.5. Kanıtın Sonucuna Yönelik İtirazlar

3.5.1. Kozmolojik kanıtın başarısı neden yalnızca bir tane zorunlu varlığın var olduğunu gösterebilir?

Olumsal varlıkların kendilerinden varlığa gelemeyecekleri kabul edilse bile buradan onlara neden olan yalnızca bir tane zorunlu varlığın var olduğu sonucu çıkarılamaz. Birden çok zorunlu varlığın nedensel faaliyeti sonucunda farklı olumsal varlıkların var olduğu iddiasının başarılı bir kozmolojik kanıt sayesinde pekala savunulabilir olduğu öne sürülmüştür. O halde eğer teist, inancını kozmolojik kanıtla dayandırmak istiyorsa kanıtın sonucunun öncelikle tek bir zorunlu varlığın var olduğunu ve sonrasında bu varlığın teizmin Tanrı'sı olduğunu göstermelidir.

Michael Huemer, sonsuz nedenler silsilelerinin bir nedene sahip olması gerektiği iddiasının doğru olduğu kabul edilse bile bu varlığın biricik olduğu görüşünün oldukça sorunlu olduğunu düşünür. Bu türden her hangi bir başarılı kozmolojik kanıt, ona göre, yalnızca bir veya birden çok nedensiz neden (*uncaused cause*) sonucuna ulaştırmaktadır.³²⁴

Emmanuel Rutten'a göre Pruss'un kanıtında kişisel açıklamanın sadece bir varlığı işaret ettiğinden bunun kendinden apaçık bir doğruymuş gibi bahsedilmektedir. Rutten bu eleştirisini şu şekilde gerekçelendirmektedir. Zorunlu bir varlık her mümkün dünyada var olan varlıktır, her mümkün dünyada nedensiz (*uncaused*) bir şekilde var olan bir varlık değildir. O halde birden çok zorunlu varlık olabilir. Bu durumda birden çok kişisel zorunlu varlık olabilir. Dolayısıyla birden zorunlu varlığın olması mümkündür.³²⁵

³²³ Pruss, "The Leibnizian Cosmological Argument", 83-84.

³²⁴ Huemer, *Approaching Infinity*, 10.

³²⁵ Rutten, *Towards a Renewed Case for Theism*, 92.

Gale ve Pruss, kozmostaki yasal tekdüzeliğin ve düzenliliğin birden çok zorunlu varlığın maksatlı eylemi sonucu olmadığını gösterdiğini savunur. Bununla beraber Ockham Usturası gereğince eğer tek bir zorunlu varlığın kozmosu var ettiği iddiası yeterliyse zorunlu varlıkları çoğaltmaya gerek olmadığını savunurlar.³²⁶

Swinburne de benzer bir şekilde itiraza cevap vermiştir. Öncelikle birden çok zorunlu varlığın³²⁷ var olması tek bir zorunlu varlığın var olmasına göre daha karmaşıktır. Bununla beraber kozmosta gerçekleşen olumsal olayların ve varlıkların birden çok zorunlu varlığın nedensel etkisiyle açıklandığı kabul edildiğinde kozmosun farklı yerlerinde veya farklı zamanlarda değişik varlıklara veya olaylara şahit olmak gerekirdi. Ancak bu tür değişik olaylara veya varlıklara şahit olmamaktayız.³²⁸ Suyun kuruttuğu veya her hangi bir farklı etkinin yokluğunda havadan bırakılan demir bilyenin sağına yöneldiği durumların gözlemlenmediği aşikardır. O halde kozmosta işleyen bilimsel yasalar birden çok zorunlu varlığın var olabileceği iddiasına karşı yöneltilebilecek güçlü bir itirazdır. Bu durumda hem karmaşık olması ve hem de birden zorunlu varlığın nedensel faaliyetlerinin olası sonuçlarının gözlemlenmemesi, kozmolojik kanıtın sonucunun tek bir zorunlu varlığın var olduğuna dair inancı desteklediği söylenebilir.

3.5.2. Kozmolojik kanıtın varlığını delillendirdiği zorunlu varlık akıl sahibi olmayabilir

Pruss'un kozmolojik kanıtı zorunlu ve kişisel bir varlığın var olduğunu göstermeyi amaçlar. Fakat bu zorunlu varlığın bir zât olması gerektiği sonucuna ulaşmaya sebep olan şey nedir? Yeter sebep ilkesinin olumsal varlıkların var olmalarının nihai bir nedeni -veya açıklaması- olması gerektiğini savunduğunu ve bu yeter sebebin zorunlu bir varlık olması gerektiğini kabul edersek pekala, olumsal varlıklara dair bilimsel açıklamalar sunmaya imkan verecek ve bilim yasalarını doğrulayacak (*lawmaker*)³²⁹ bir yasa yapıcının varlığı yeterli açıklama olarak sunulabilir. Philip L. Quinn kozmolojik kanıtın kozmosun, akıl sahibi olmayan zorunlu bir varlığın tamamen belirlenimsiz (*indeterminist*) bir mekanik nedensel süreci başlatmasının sonucu var olduğu iddiasını imkansız hale getirmediğini savunmaktadır.³³⁰

Pruss'a göre ne tür bir yasakoyucunun bu işlevi yerine getirebileceği açık bir şekilde belirtilmedikçe bu iddia anlamsız olacaktır. Eğer Armstrong'un kabul ettiği evrenselleri bu tür

³²⁶ Gale ve Pruss, "A New Cosmological Argument", 473; Pruss, "A Restricted Principle of Sufficient Reason and the Cosmological Argument", 172.

³²⁷ Swinburne zorunlu varlıklar yerine tanrılar (*gods*) şeklinde ifade eder.

³²⁸ Richard Swinburne, "The Argument to God from the Laws of Nature", *Science and Religion in Dialogue*, ed. Melville Y. Stewart (Malden: Wiley-Blackwell, 2010), 220.

³²⁹ David M. Armstrong, *What is a Law of Nature?* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 85.

³³⁰ Quinn'in kozmolojik kanıtı yönelik söz konusu itirazı, filozofun her hangi bir eserinde geçmemekte ancak Gale ve Pruss'un makalesinde yüzyüze bir tartışmalarında Quinn tarafından öne sürüldüğü belirtilmektedir; bkzn. Gale ve Pruss, "A New Cosmological Argument", 472.

bir yasa koyucu olarak kabul edeceksek ortada ciddi bir sorun vardır. Armstrong'a göre evrenseller kendilerinin örneklendirildiği aktüeller var olmadıkça var olamazlar. Eğer evrenselleri Platoncu anlamda anlayacaksak bu durumda evrensellerin nedensel açıdan etkisiz olmaları onların, kanıtın sonucu olan zorunlu varlığa tekabül etmeyecekleri anlamına gelmektedir.³³¹

Gale ve Pruss ise, Quinn'in iddiasına iki reddiye öne sürmüşlerdir. İlki evrenin düzenlilik ve basitlik gibi niteliklerinden hareket ettiği için teleolojik reddiye olarak adlandırılabilir.³³²

İkinci reddiyeleri ise zorunlu varlığın akıl sahibi olmadığının kabul edilmesi durumunda oluşacak önemli bir sorunun ortaya konulmasına dayanır. Eğer kozmos akıl sahibi olmayan zorunlu bir varlığın belirlenimsel bir eylemi sonucu ortaya çıktıysa bu durumda her hangi bir mümkün kozmostan bahsedilemez. Bu durumda kozmos, içindeki tüm varlıklar ile beraber zorunlu olarak kabul edilmelidir. Fakat halihazırda var olmuş ve var olan varlıkların zorunlu olmadıkları ortadadır. O halde kozmos akılsız ancak zorunlu bir varlığın belirlenimsiz bir eylemi sonucunda aktüel hale gelmiştir. Ancak bu durumda hala bir açıklama talep etme imkanı vardır. Çünkü yalnızca özgür irade sahibi varlıkların eylemleri için açıklama ihtiyacı bulunmamaktadır. Özgür irade sahibi varlık bilinçli bir varlıktır.³³³ Bilinçli bir varlık aynı zamanda kişisel bir varlıktır. Quinn'in varlığını mümkün gördüğü kozmosun var edicisi, akılsız ve kişisel olmayan bir varlık olduğu için talep edilen açıklamaya cevap yalnızca kendini açıklayan bir varlık olacaktır ki- bu mümkün değildir.

³³¹ Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 95.

³³² Rutten, *Towards a Renewed Case for Theism*, 66.

³³³ Gale ve Pruss, "A New Cosmological Argument", 472.

4. BÖLÜM

KANITIN GEREKÇELERİNİN VE KANITA YÖNELİK İTİRAZLARIN DEĞERLENDİRMESİ

Bu çalışmada sırasıyla, kozmolojik kanıtın tanımı, çeşitleri ve dönemseller paradigmatik örnekleri ele alınmış, sonrasında Alexander Pruss'un kanıtları, kanıtın öncüllerinin gerekçeleri ve kanita yönelik itirazları açıklanmıştır. Buradan sonra yapılması gereken gerekçelerin güçlü olup olmadığı ve itirazlara tatmin edici cevaplar verilip verilmediğini değerlendirmek olacaktır. Eğer söz konusu değerlendirmenin iki kısmı da olumlu ise kanıtın başarılı olduğunu savunmak ilk bakışta makul görünmektedir. Fakat bu değerlendirmeyi yapabilmek için önce başarılı bir kanıtın karşılaması gereken koşulların belirlenmesi gerekmektedir.

4.1. Başarılı Bir Kanıtın Karşılması Gereken Koşullar

Bir iddianın kanita ihtiyacı olması iddianın apaçık veya mantıksal açıdan zorunlu olmadığını göstermektedir. Bir iddiayı kanıtlama teşebbüsü ise, kanıt sahibinin iddiayı temellendirecek rasyonel gerekçelere sahip olduğunu göstermektedir.³³⁴ Temellendirme bir akıl yürütme faaliyetiyle gerçekleşir. Temellendirme, aynı zamanda, akıl yürütme sonucunda gerçekleşen bir çıkarım süreci olarak da tanımlanabilir.³³⁵

Kanıtları en temelde başarılı ve geçersiz kanıtlar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Başarılı kanıt olma kriterleri noktasında bir fikir birliği olduğunu söylemek zordur. Örneğin, Graham Oppy'e göre başarılı bir kanıt, kanıtla karşılaşana kadar kanıtın sonucuna itiraz eden bütün makul insanların (*reasonable people*) fikrini değiştirerek sonucun doğruluğunu kabul ettirmelidir.³³⁶ Alvin Plantinga başarılı bir kanıtın yalnızca geçerli değil aynı zamanda öncülleri her rasyonel insan tarafında doğru olduğuna inanılan önermelerden oluşması gerektiğini savunur.³³⁷ Stephen T. Davis ise teizm lehine bir kanıtın, aşağıdaki kriterleri karşılaması şartıyla başarılı olarak kabul edilebileceğini savunur:

1. 'Tanrı vardır' önermesinin doğru olduğuna dair inancın rasyonel olduğunu gösterirse;
2. 'Tanrı vardır' önermesine dair inancın, 'Tanrı yoktur' önermesine dair inançtan daha rasyonel olduğunu gösterirse;
3. 'Tanrı vardır' önermesine dair inancın, önermenin doğruluğuna dair yargıyı askıda bırakmaktan daha rasyonel olduğunu gösterirse;

³³⁴ William J. Wainwright, "Theistic Proofs, Person Relativity, and the Rationality of Religious Belief", *Evidence and Religious Belief*, ed. Kelly James Clark ve Raymond J. VanArragon (Oxford: Oxford University Press, 2011), 83.

³³⁵ Robert Audi, *Epistemology: A Contemporary Introduction to the Theory of Knowledge* (New York: Routledge, 2003), 156.

³³⁶ Graham R. Oppy, *Arguing about Gods* (New York: Cambridge University Press, 2006), 1.

³³⁷ Wainwright, "Theistic Proofs, Person Relativity, and the Rationality of Religious Belief", 81.

4. ‘Tanrı vardır’ önermesine dair inancın, ateistlerin hepsinin veya büyük bir çoğunluğunun inandığı inançlar kadar, örneğin diğer zihinlerin varlığı gibi, rasyonel olduğunu gösterirse;

5. ‘Tanrı yoktur’ önermesine dair inancın irrasyonel olduğunu gösterirse başarılı bir kanıttır.³³⁸

Tüm bu başarılı olma tanımlarını özetlemek istersek, bir kanıt en azından, sonucunun epistemik statüsünü, yokluğunda sonucunun sahip olduğu epistemik statüden yukarıya çıkarıyorsa başarılıdır.³³⁹

Epistemik statülerle alakalı olarak da literatürde bir fikir birliği olduğunu söylemek zordur. Roderick Milton Chisholm için epistemik statüler olasılık, makul şüphenin ötesinde olmak, apaçıklık (*evident*) ve kesinlikken³⁴⁰, Alvin Plantinga’ya göre rasyonellik ve bilgi³⁴¹; Robert Audi’ye göre rasyonel olmak, makullük (*reasonableness*), epistemik açıdan gerekçeli olmak ve bilgi³⁴²; Jarrett Lepline göre ise bilgi ve tutarlılıktır (*consistency*).³⁴³ Epistemik statüleri bilgi kavramı altında ele alan Mehmet Sait Reçber’e ise göre bilginin kesinliği gerektirdiğini, yani bilgi statüsü kazanmış inancın nesnesi olan önerme ile çelişen tüm önermelerin doğru olmasının imkansız olması gerektiğini kabul edeceksek bilgiyi varoluşsal olarak hata yapabilen insan için erişilmesi güç olan bir ideal haline getiririz. Reçber’e göre bilgi kesinliği gerektirmez; olasılık ölçüsünde gerekçelendirilmiş bir inanç da bilgi olarak nitelendirilebilir.³⁴⁴ Conee ve Feldman da bilginin kesin olmamakla beraber makul şüphelerin ötesinde olan gerekçelendirilmiş inanç olduğunu öne sürmektedir.³⁴⁵

Başarılı kanıt tanımları ve görüş farklılıklarına dayanan epistemik statü çeşitlenmelerinden hareketle bir kanıtın başarılı olarak kabul edilmesini sağlayacak tek bir kriterin olmadığı söylenebilir. Buradan hareketle bir kanıt, sonucuna şu üç değerden birini sunmuşsa başarılıdır denilebilir:

1. Sonucun doğruluğu düşük olasılıklıdır.
2. Sonucun doğruluğu yanlışlığına göre daha olasıdır.
3. Sonucun doğruluğu kesindir.

³³⁸ Davis, *God, Reason, and Theistic Proofs*, 189-90.

³³⁹ Philip L. Quinn, “Epistemology in Philosophy of Religion”, *The Oxford Handbook of Epistemology*, ed. Paul K. Moser (New York: Oxford University Press, 2002), 515.

³⁴⁰ Roderick M. Chisholm, *Theory of Knowledge* (Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1989), 10-12.

³⁴¹ Alvin Plantinga, *Warrant and Proper Function* (New York: Oxford University Press, 1993), 159.

³⁴² Robert Audi, *Rationality and Religious Commitment* (Oxford: Clarendon Press, 2013), 39-40.

³⁴³ Jarrett Leplin, *A Theory of Epistemic Justification* (Dordrecht: Springer Netherlands, 2009), 19.

³⁴⁴ Mehmet Sait Reçber, *Tanrı’yı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti* (Ankara: Kitâbiyât, 2004), 32-33.

³⁴⁵ Earl Conee ve Richard Feldman, *Evidentialism: Essays in Epistemology* (New York: Oxford University Press, 2004), 296.

Bu kriterler arasında açıklanması gereken üçüncüsüdür. Bir yargının kesin olması ne anlama gelmektedir? Epistemoloji tarihine ve literatürüne bakıldığında epistemik açıdan kesinliğin de birden çok tanımının yapıldığı söylenebilir.

Aydınlanma Dönemi'nin hakim epistemolojik yaklaşımı olan Katı Delilcilik (*Strong Evidentialism*)³⁴⁶ veya Hiperdelilcilik (*Hyper-evidentialism*)³⁴⁷ açısından bir yargının epistemik açıdan değerli olabilmesinin tek yolu onun bilgi olabilmesidir. Bilgi olabilmenin koşulu ise kesin olmasıdır. Kesin olmanın üç koşulu bulunmaktadır: eğer bir yargı;

1. Kendinden delilli ise;

2. Mantıksal önerme ise;

3. Kendinden delilli veya mantıksal önermelerden tümdengelsel bir şekilde çıkarılmışsa kesindir.³⁴⁸

Bu tür bir kesinlik kriterini karşılayabilme imkanı olan yargıların sayısının oldukça az olduğu açıktır. 'Ben varım', 'Evliler bekar olmayanlardır' ve '2+2=4 ise kasadaki elma sayısı dördür' gibi temel, matematiksel ve temel inançlardan çıkarılan basit tecrübi yargılar haricinde bu tür bir kesinlik kriterini karşılayabilecek önerme ve bu önermeleri öncüllerinde bulunduran kanıt sayısı son derece sınırlıdır. Katı delilciliğin bir kanıttan beklentisinin bir yargıya yukarıdaki üçüncü türden epistemik statü sağlaması olduğu açıktır. Bir başka deyişle Katı Delilcilik açısından başarılı kanıt olabilme kriteri ispatlayıcı (*demonstrative*) olmasıdır. Geleneksel tanrı kanıtlamalarının bu tür bir ispatlayıcı kanıtı sunma girişimi olduğu söylenebilir. Craig'ın belirttiği gibi modern dönem ve öncesi teistler açısından yapılması gereken olabilecek en güçlü şekilde, Craig'in tabiriyle kanıt kelimesinin en güçlü anlamında, akli bir gerekçe sunabilmektir. Bu açıdan bir kanıt ancak ve ancak ispatlayıcı (*demonstrative*) teist izah olduğu sürece başarılıdır.³⁴⁹

Günümüzde mutlak kesinlik (*absolute certainty*)³⁵⁰ olarak ifade edilen yukarıdaki epistemik statü epistemik kesinliğin bir türü olarak kabul edilmiştir. Kesinliğin diğer türü ise mutlak

³⁴⁶ Katı delilcilik, her inancın inanılmaya değer olabilmesi için yeterli bir şekilde delillendirilmesi gerektiğini savunan delilcilik ile karıştırılmamalıdır. İlki bir delilin sağlaması gereken kriterler açısından katı bir tutum içindeyken ikincisi delilsiz inanmanın ahlaki açıdan yanlış olduğu noktasında katı bir tutum içindedir. Delil getirmenin zorunlu olduğu görüşü hakkında bkz. Jonathan Way, "Two Arguments for Evidentialism", *The Philosophical Quarterly* 66, sy 265 (2016): 805-18; Conee ve Feldman, *Evidentialism*; Horace Fairlamb, "Sanctifying Evidentialism", *Religious Studies* 46, sy 1 (2010): 61-76.

³⁴⁷ Trent Dougherty ve Chris Kyriacou, "Religious Epistemology", *Philosophy Compass* 10, sy 8 (2015): 551.

³⁴⁸ Fairlamb, "Sanctifying Evidentialism", 63-64; Dougherty ve Kyriacou, "Religious Epistemology", 552; Peter Forrest, "The Epistemology of Religion", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2017), <https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/religion-epistemology/>.

³⁴⁹ Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*, 159.

³⁵⁰ Peter Klein, "Certainty", *A Companion to Epistemology*, ed. Jonathan Dancy ve Ernest Sosa (Oxford: Blackwell, 1992), 63.

anlamda mantıksal bir yanılamamazlık veya çürütülemezlik anlamına gelmez. Halihazırdaki durum içinde aktüel bir hatanın olmaması kesinliğin vuku bulduğunu iddia etmek için yeterlidir.³⁵¹ Örneğin, soygunda çalınan paraların evindeki çantada çıktığı, soygunda kullanılan arabanın kendisi üzerinde olduğu; bankanın kasasında bulunan paraların izlerinin sahibi olan ve geçmişte hırsızlıktan sabıkası bulunan Seyhan'ın yargılandığı bir davanın hakimi karar vermek zorundadır. Seyhan'ın olay anında başka bir yerde olduğunu gösterebilecek bir delilin bulunmaması üzerine soygunun Seyhan tarafından gerçekleştirildiği hükmüne ulaşır. Hüküm epistemik açıdan kesindir; çünkü karar anında Seyhan'ın hırsız olduğundan şüphe etmeye mahal verecek herhangi bir delil yoktur ve eldeki deliller son derece güçlüdür. Ancak bu hükmün mutlak anlamda kesin olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Çünkü pekala çanta Seyhan'ın evine bırakılmış; soygundan hemen önce araba çalınp fark edilmeden geri getirilmiş olabilir. Ayrıca özel yöntemlerle Seyhan'ın paraların izinin kasaya aktarılması mümkündür. O halde hükmün kesinlikle çürütülemez olduğu söylenemez.

Bilimsel bir örnek vermek gerekirse parçacıkların davranışlarını belirlemeye imkan tanıyacak gizli bir değişkenin olmadığı yakın zamanda kanıtlanmıştır. Dolayısıyla bilimsel açıdan parçacıkların tesadüfi bir şekilde hareket ettiği epistemik açıdan kesindir. Ancak bu kesinlik mutlak değildir. Kanıtlamayı gerçekleştiren insanoğlunun sınırlılıkları bu kesinliğin mutlak olamayacağını gerekçelendirmektedir. Sonuç olarak epistemolojik açıdan bir yargının iki türden kesinliğe sahip olabileceği; ancak özellikle olgusal yargılar söz konusu olduğunda mutlak kesinliğin neredeyse mümkün olmadığı söylenebilir. Bu durumda bir kanıtın sonucuna sunabileceği epistemik statüler dörde çıkmaktadır.

Bir kanıttan beklenen ikinci başarı, sonucunun doğruluğunun yanlışlığına göre daha muhtemel olmasıdır. İhtimaller söz konusu olduğunda oldukça geniş bir çerçevenin söz konusu edildiği söylenebilir. Her epistemik yargının sayısal olarak nitelendirilmesi uygun olmasa da³⁵² ikinci epistemik statünün, kanıtın sonucuna 0.5 değerinden daha yüksek bir doğruluk derecesi sunması durumunda geçerli olduğu söylenebilir. Şüphesiz ihtimalin ne olduğunu belirlemek bir hesaplamayı gerektirir; ancak olgulara dair felsefi, dini, sosyal vb. yargılar için matematiksel hesaplamaların yapılamadığı bir durumda hangi kriterlere dayanarak ihtimalin belirlenebileceği açık değildir. Belki bu noktada bir kanıtın ikinci epistemik statüyü sonucuna sunduğuna karar verilmesi kanıtlama girişiminin taraflarının tartışmalarından doğacak bir ortak karar ile belirlenebilir. Çünkü olgulara dair çıkarımlara izin veren veriler çoğu durumda yoruma açıktır ve yorumlamanın işin içine girdiği bir kanıtlama teşebbüsünün başarısı bir çok zihnin dahil olduğu bir tartışmada daha net bir şekilde belirlenebilir.

³⁵¹ Nicholas Rescher, *Epistemology: An Introduction to the Theory of Knowledge* (Albany: State University of New York, 2003), 40.

³⁵² Plantinga, *Warrant and Proper Function*, 167; John L. Pollock, *Contemporary Theories of Knowledge* (Savage, MD: Rowman and Littlefield, 1986), 250; John M. Keynes, *A Treatise on Probability* (London: Dover Publications, 1921).

Son ve en düşük epistemik başarı kriteri kanıtın, sonucun doğruluğunu olası kılmasıdır. Buradaki olasılık derecesi azami düzeyde sonucun doğruluğunun yanlışlığına denk olması en düşük düzeyde kesin bir şekilde yanlışlanamamasıdır. Buradaki kesinlik mutlak kesinlik anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla halihazırda makul şüpheyeye yer bırakmayan bir çürütücünün var olması durumunda kanıtın sonucunun kesin bir şekilde çürütüldüğü ortaya çıkar.

Son başarı kriterinin gerçek bir başarıyı şart koşup koşmadığı sorgulanabilir. Yanlış olması daha olası bir yargının yine de epistemik açıdan değerli olduğunu savunabilmek nasıl mümkün olmaktadır? Bir yargının oldukça düşük düzeyde de doğru olabilme ihtimali iki noktada değerlidir.

Öncelikle eğer bir yargı kesin bir şekilde yanlışlanmış değilse yargıya alternatif başka yargıların da kesin bir şekilde doğru olmadığı ortaya çıkar. Rasyonel insan her zaman en yüksek doğruya, yani epistemik açıdan kesin olana, ulaşmak ister. Eğer doğruluğu düşük dereceli bir yargı, alternatifinin kesinliğini ortadan kaldırıyorsa bu durumda rasyonellik, yargıların karşı karşıya geldiği mevzu ile alakalı daha detaylı bir sorgulamaya ihtiyaç olduğunu kabul etmeyi gerektirir. Kesin bir şekilde yanlışlanamama statüsünü sonucuna sunan bir kanıtın başarısı, bu sorgulamayı motive etmesidir.

İkinci olarak epistemik açıdan olasılıklardan bahsedildiği bir durumda bir yargı lehine birden çok kanıtın bir araya getirilerek kümülatif bir kanıt sunabilmesi mümkündür. Doğruluğu oldukça düşük olasılıklı bir sonuca sahip olsa da bir kanıt, bir kanıtlar bütününe parçası olarak sonucunun doğruluğuna dair olasılık derecesini arttırabilir.³⁵³ Bu çerçevede böyle bir kanıtın tek başına da başarılı olduğu söylenebilir.

Peki, sonucuna bu türden bir epistemik statü sağlayan kanıtlara dayanarak inanmak makul müdür? Soruyu başka bir şekilde sormak gerekirse, Tanrı inancından habersiz bir kişi, teizm lehine böyle bir başarıya sahip bir kanıtı dayanarak Tanrı inancına sahip olabilir mi? Kanaatimizce bu türden kanıtlar inancı temellendirmek için yetersizdirler. Ayrıca bu türden kanıtlar, halihazırda var olan inanca destek sunma noktasında da işlevsiz görülmelidir.

Sonuç olarak başarılı kanıtları, sonuçlarının epistemik statüsüne göre dört gruba ayrılabilir:

1. Nihai kanıtlar: Sonucunu mutlak kesin kılan kanıtlar.
2. Güçlü Kanıtlar: Sonucunu kesin kılan kanıtlar.
3. Sağlam Kanıtlar: Sonucunun doğruluğunu yanlışlığına göre daha olası kılan kanıtlar.

³⁵³ Swinburne bu tür kanıtları C-tümevarımsal (C-inductive) deliller olarak tanımlar. Bir kanıt başka bir kanıtın öncülü haline gelerek delil (gerekçe) niteliği kazanabilir. Bknz. Swinburne, *The Existence of God*, 13-17; Peter Forrest, *God without the Supernatural: A Defense of Scientific Theism* (Ithaca: Cornell University Press, 1996).

4. Zayıf Kanıtlar: Sonucunun kesin bir şekilde yanlışlanmasını sağlayan kanıtlar.

Buraya kadar bir kanıtın, sonucuna ne tür bir epistemik statü sunarsa başarılı olarak kabul edileceği belirlendi. Ancak bu epistemik başarının nasıl kazanıldığıyla alakalı bir inceleme ve değerlendirme yapılmadı. Bir kanıtlama faaliyetinde sonuç öncüllerden çıkarımları. Kanıtlama faaliyetinin bir akıl yürütme faaliyeti olması kanıtlamanın belirli akıl yürütme kurallarına dayanmasını gerektirmektedir. Üç tür akıl yürütme şekli bulunmaktadır.

Tümdengelimsel akıl yürütmede çıkarım, öncüllerin sonucu gerektirmesi (*entailment*) şeklindedir yani öncüllerin kabulü ve sonucun reddi mantıksal bir çelişki ortaya çıkarır.³⁵⁴ Tümdengelimsel akıl yürütme epistemolojik açıdan öncüllerin doğruluk değerini sonuca doğrudan aktaran tek akıl yürütme şeklidir. Bir başka deyişle tümdengelimsel akıl yürütmede sonucun epistemik değeri öncüllerin epistemik değeri ile aynıdır. Tümdengelimsel kanıt bu aktarım sürecini garanti altına alır.

İkinci akıl yürütme şekli tümevarımdır. Tümevarım, tikel örneklerden yola çıkılarak genel sonuçlara ulaşılan akıl yürütme şeklidir. Hemen görülebileceği gibi tümevarımsal akıl yürütme en temelde bir genelleştirmeden ibarettir. Tümevarımda öncülün doğruluk derecesi sonuca aynı şekilde aktarılmaz ve tümevarımsal bir kanıt sonucuna olasılık derecesinde epistemik statü sağlar.

Üçüncü tür akıl yürütme şekli ise abdüksiyon veya en iyi açıklamayı çıkarım olarak bilinen akıl yürütme şeklidir. Bir hipotez oluşturma yöntemi olarak da bilinen abdüksiyonda da tümevarım ve tümdengelimsel akıl yürütmelerdeki gibi gerekçeden sonuca doğru giden bir çıkarım süreci vardır; fakat çıkarımın başarısı hipotezin gerekçeyi açıklayabilmesine ve bu açıklamanın niteliği ile alakalı bir dizi altkoşulun karşılanmasına (*sub-conditions*) bağlıdır.³⁵⁵ Abdüksiyon da tümevarım gibi olasılıksal bir akıl yürütme şeklidir.³⁵⁶

Nihai bir kanıt olabilmek için kanıtın tümdengelimsel yapıda olması gerekmektedir. Ancak tümdengelim yalnızca nihai kanıtların akıl yürütme şekli olduğu söylenemez. Olasılık derecesinde doğru genel yargılardan hareketle yapılan tümdengelimsel bir çıkarım eğer geçerliyse öncüllerinin doğruluk değerini sonucuna aktaracaktır. Mutlak kesin olmayan her öncülden tümdengelimsel bir şekilde yapılacak çıkarımda sonuç da olasılık derecesinde doğru olacaktır. Tümdengelimsel akıl yürütmenin bu şekilde yapılmasının mümkün olup olmadığı epistemolojik bir meseledir; çünkü olgular alanıyla alakalı genel bir yargıya varmanın epistemik açıdan mümkün olmadığı Hume'dan beri süregelen bir tartışmanın konusudur.

³⁵⁴ Peter J Phelan ve Peter J Reynolds, *Argument and Evidence: Critical Analysis for the Social Sciences* (London: Routledge, 1995), 13.

³⁵⁵ Peter Lipton, "Inference to the Best Explanation", *A Companion to the Philosophy of Science*, ed. William Herbert Newton-Smith (Oxford: Wiley-Blackwell, 2000), 184.

³⁵⁶ Paul K. Moser ve Roman Majeran, "Reason and Faith in God", *Roczniki Filozoficzne / Annales de Philosophie / Annals of Philosophy* 64, sy 4 (2016): 16.

Ancak yine de doğa bilimleri ile alakalı olasılık derecesinde doğru olduğu varsayılan genel yargılardan hareketle tümdengelimsel çıkarımlarda bulunmak bilim felsefesinde kabul edilen bir yaklaşımdır.

Akıl yürütme şekillerinin her biriyle epistemik statüleri doğrudan ilişkilendirmek mümkün değildir. Yani tümdengelimsel bir kanıt başarılıysa sonucu yalnızca kesinlik veya mutlak kesinlik derecesi alır denilemez. Veya tümevarımsal her kanıtın başarılı olmaları durumunda en iyi ihtimalle sonucunun doğru olmasını yanlış olmasına göre daha olası kıldığı iddia edilemez. Yukarıda rnek olarak verilen hırsızlık davasını yeniden ele alalım. Hakimin yargısının epistemik açıdan kesin olduğu sonucuna varmıştık. Ancak yargısını temellendiren gerekçeleri düşündüğümüzde hangisinin tümdengelimsel bir şekilde gerekçelendirilmiş olduğunu söyleyebiliriz? Hepsi ya kendisinin yürüttüğü geçmişteki davalardan ya da dolaylı bir şekilde edindiği geçmiş dava örneklerinden yapılan bir tümevarımla gerekçelendirilmiş yargılardır. Ancak yine de yargısının epistemik açıdan kesin olduğunu söylemek son derece rasyoneldir. Yalnızca mutlak kesinlik sadece tümdengelimsel akıl yürütmeyle elde edilebilir. Sonuç olarak kanıtlar ya tümdengelimsel ya tümevarımsal ya da abdüksiyon şeklinde sunulabilir. Tümdengelimsel bir kanıtın başarısı, öncelikle akıl yürütmenin geçerli olmasına bağlıdır.

Kanıtların başarısının, sonuçlarının epistemik statüsü ile doğrudan alakalı olması kanıtlama süreciyle doğrudan ilgili olmasa da kanıtın başarısızlığına sebep olabilecek *dışsal* etkenlerin var olabileceğini göstermektedir. Şöyle ki; buraya kadar bir kanıtın başarısının öncüllerinin doğruluğuna bağlı olduğu ve kanıtın yapısal niteliği olarak ifade edilebilecek akıl yürütme şekliyle ilişkilendirilebileceği gösterildi. ncllerin doğru olup olmaması ya öncüllerin kendinden delilli, ya mantıksal açıdan zorunlu ya da başarılı bir kanıtın sonucu olmalarına bağlıdır. Ancak tümdengelimsel yapıda, geçerli ve olasılık derecesinde doğru öncüllere sahip bir kanıtın geçersiz olabilme imkanı vardır. ncllerin doğruluk değerine etkisi olmadığı halde sonucun yanlışlığını gösteren çürütücülere, hükmü ortadan kaldıran rtc (*rebutting defeater*) adı verilmektedir.³⁵⁷ Sonucunu kesin kılan tümdengelimsel bir kanıtın sonucuna dair kanıttan tamamen bağımsız bir rtcnn ortaya çıkması durumunda sonuç çürütüldüğü için kanıt da geçersiz hale gelmektedir; çünkü tümdengelimsel bir kanıtta öncül ve sonuç arasında gerektirimsel bir ilişiki vardır. Gerektirimsel ilişkilerde taraflardan birinin yanlışlığı diğerinin de yanlışlığı anlamına gelecektir. Eğer rtc de olgusal bir yargıysa güçlü bir kanıt en iyi ihtimalle zayıf bir kanıt haline gelecektir.

Bu durumda bir kanıt sunulurken veya kanıtı değerlendirirken kanıtın nclleriyle alakalı olmamasına rağmen tüm olası hükmeden rtcleri hesaba katmak gerekir mi? Bir kanıtı değerlendirmenin amacı öncelikle kanıtın kendi içinde başarılı olup olmadığıdır. Bu sebeple kanıtın başarılı olup olmadığı yargısı evvela kanıtın *içsel* durumuyla alakalıdır. Ancak başarılı

³⁵⁷ Pollock, *Contemporary Theories of Knowledge*, 38.

bir kanıtla sahip olmak, hakikatle ilişkinin artması anlamına geleceği için dışsal etkenleri göz ardı etmek sorumsuzluk olacaktır. Bu noktada belki de yapılması gereken değerlendirmenin sınırlarını önceden belirleyip kanıtın başarısına dair hükmü bu şartla vermektir.

Sonuç olarak bir kanıtın başarısı sonucuna sunduğu epistemik statü ile ilişkilendirilebilir. Nihai bir kanıt sonucunu mutlak kesin kılar. Güçlü bir kanıt, kesinliği sağlarken; sağlam bir kanıt, sonucun doğruluğunun yanlışlığına göre daha olası olduğunu gösterir. Zayıf bir kanıt ise sonucunun kesin bir şekilde yanlış olmadığı hükmünü vermeye imkan tanır.

Kanıt çeşitli akıl yürütme şekillerinde olabilir. Öncülleri mutlak kesin olan tümdengelsel kanıtlar mutlak kesin sonuçlara ulaştırırken, bir kanıtın ne ölçüde başarılı olduğunu öncüllerinin doğruluk dereceleri belirler.

Bir kanıtı değerlendirirken en başta değerlendirmenin sınırları çizilmelidir. Aksi durumda kanıtla dair değerlendirme amacına ulaşmayacaktır.

4.2. Değerlendirme

Pruss'un kanıtının ilk öncülü olan yeter sebep ilkesi lehine öne sürdüğü ilk gerekçe ilkenin kendinden delilli olduğudur. Yeter sebep ilkesinin kendinden delilli oluşu farklı şekillerde Pruss'dan önce de savunulmuştur. Örneğin Taylor'a göre ilkenin apaçık oluşu onun kanıtlanamamasından kaynaklanmaktadır. Taylor'a göre ilkeyi kanıtlamaya yönelik her girişim ondan daha güçsüz bir kabule dayanmak anlamına gelecektir; çünkü bu tür bir girişim en başından onu varsaymayı gerektirmektedir. O halde ilke ile alakalı söylenebilecek tek şey onun kanıtlanamayan ama kesin bir şekilde yanlış olduğu da gösterilemeyen bir varsayım olduğudur.³⁵⁸ Reichenbach bu sebeple yeter sebep ilkesinin doğruluğu ve yanlışlığı noktasındaki tartışmada kanıt getirme ihtiyacının ilkeyi kabul etmeyende olduğunu savunur. Ancak ona göre ilkeye itiraz eden mantıksal çelişkiye düşmeden itirazını sürdüremez; çünkü ilkenin bir çok ispatı bulunmaktadır. İtirazda ısrarcı olunması itiraz sahibinin yalnızca bir sezgi veya inancı (*faith*) sebebiyle pozisyonunu koruduğunu göstermektedir.³⁵⁹ Davis de benzer şekilde yeter sebep ilkesinin çoğunlukla kanıtlanamaz olarak kabul edildiğini; çünkü ona dair öne sürülecek her hangi bir kanıtlama teşebüsünün yine yeter sebep ilkesine başvurmak zorunda kalacağını savunur. Döngüsel açıklamaların veya çıkarımların çoğunlukla hatalı olduğu göz önüne alındığında, ona göre, yeter sebep ilkesinin en temel aksiyomlardan biri olduğu kabul edilmelidir.³⁶⁰

³⁵⁸ Taylor, *Metaphysics*, 86-87.

³⁵⁹ Reichenbach, *The Cosmological Argument: A Reassessment*, 71.

³⁶⁰ Davis, *God, Reason, and Theistic Proofs*, 69.

Pruss yukarıdaki filozoflardan daha ihtiyatlı bir şekilde ilkenin kendinden dellilli oluşunu, kanıtlanamaz oluşundan öte, içerdiği kavramların anlaşılmasıyla doğru olduğunun anlaşılması şeklinde tanımlar. Bu çerçevede o, ilkeye muhalif kişilerin iddialarını irrasyonel olarak görmek yerine kavramlarda uzlaşsımsızlığın, kendinden delilli olma iddiasını kanıtlamanın her iki tarafı için kabul edilebilir gerekçe olmaktan uzaklaştırdığını kabul eder. Peki, bu ihtiyatına rağmen, ilkenin kendinden delilli olduğuna dair iddia bir kanıtlama teşebbüsünde yer alamaz mı? Kanaatimizce bir tartışmada taraflardan birinin kavram ihtilafından ötürü anlamadığını öne sürmesi, iddiasının ilk bakışta (*prima facie*) bir gerekçe olarak kabul edilmesine imkan tanımaktadır. Ancak şüphesiz böyle bir *gerekçe* en iyi ihtimalle iddianın savunucusu için öznel bir gerekçedir. Bir başka deyişle bir kanıtlama teşebbüsü açısından epistemik değeri tartışmayı başlatıcı olmasından öteye geçemez.

Pruss'un ikinci gerekçesi ise yeter sebep ilkesinin a priori bir sezginin sonucu olduğudur. Craig de benzer şekilde "Hiç kimse şeylerin, örneğin bir atın ya da bir Eskimo köyünün, nedensiz bir şekilde ortaya çıkabileceğine içtenlikle inanmaz."³⁶¹ derken yokluktan varlığa geçişin imkansız olduğuna dair bir sezginin nedensel ilkeyi desteklediğini savunmaktadır.³⁶² Pruss, a priori sezginin gerekçe olarak sunulabilmesini epistemolojik bir kuram olan fenomenal muhafazakarlık (*phenomenal conservatism*) kuramına dayandırır. Bu kurama göre herhangi bir çürütücünün olmadığı bir durumda, eğer epistemik özneye p'miş gibi geliyorsa bu durumda p'ye inanmak için belirli bir seviyede de olsa gerekçe vardır.³⁶³

Sezginin epistemolojik açıdan değeri ile alakalı görüşümüzü 'Kozmolojik Tanrı Kanıtlamasının İmkani' başlığı altında paylaştığımız için yalnızca sezginin bir kanıtlama teşebbüsünde sunulabilecek bir gerekçe olmadığını söylemekle yetineceğiz.

Pruss'un ilke lehine sunduğu üçüncü gerekçe yeter sebep ilkesinin metafiziksel açıdan zorunlu bir ilke olmadığını kabul etmenin doğruacağı epistemolojik sonuçlarla alakalıdır. Pruss, Koons'u referans alarak, açıklanamaz her hangi bir olgunun var olabileceğine dair bir kabulün nihayetinde radikal bir şüphecilikle sonuçlanacağını öne sürer. Dolayısıyla ona göre eğer radikal şüphecilik reddedilcekse yeter sebep ilkesi kabul edilmelidir.

Açıklanabilirlik açısından, bir olgu ile alakalı üç yargıyı öne sürmek aklen mümkündür: Olgu kendinden açıklamalıdır; olgu başka bir olgu ile açıklanır ve olgu açıklanamaz. Pruss'un iddiası üçüncü *olasılığın* aslında bir olasılık olmadığıdır ve o, bir epistemik şüphecinin bile kötü niyetli bir varlığın manipülasyonunu açıklama olarak sunması durumunda ilkece kabul edilebilir bir iddiaya sahip olduğunu öne sürer.

³⁶¹ Craig ve Sinclair, "The Kalam Cosmological Argument", 182.

³⁶² Craig ve Smith, *Theism, Atheism, and Big Bang Cosmology*, 147.

³⁶³ Michael Huemer, "Compassionate Phenomenal Conservatism", *Philosophy and Phenomenological Research* 74, sy 1 (2007): 30-55. s. 34.

Her hangi bir iddia, en azından iddiaya muhalif karşı iddiaların yanlışlanmasına bağlı olarak doğru veya yanlış niteliğine sahip olabiliyorsa, ki bu şekilde olduğunda şüphe yoktur, açıklanamamazlık iddiası kabul edilebilir bir pozisyon değildir. Ancak şöyle bir önerme hakkında düşünelim: 'x sebebi gereğince y olgusu açıklanamazdır'. Bu önerme y olgusuna dair bir açıklama değil midir? Sonuçta önermede bir sebep öne sürülmüştür ve epistemolojik olarak bir sebebin öne sürülmesi aynı zamanda açıklanamamazlığa dair bir açıklamanın yapıldığını göstermektedir. Şüphesiz burada şöyle bir itiraz öne sürülebilir: Her ne kadar y olgusunun açıklanamamazlığına dair bir iddia x sebebinin öne sürülmesiyle gerekçelendirilse de sonuçta ortaya çıkan şey, y olgusunun açıklanamaz olduğudur.

Bu noktada yeter sebep ilkesi bağlamında, y olgusu ve y olgusunun açıklanamaz olduğuna dair önerme hakkındaki açıklanabilirlik kavramlarının farklı olduğu söylenebilir. Y olgusunun açıklanabilir olduğu iddia edildiğinde yeter sebep ilkesi gereğince y olgusuna dair ontolojik bir açıklama sunulmaktadır. Diğer taraftan y olgusunun açıklanamaz olduğuna dair önermenin açıklaması epistemolojik bir açıklamadır. Dolayısıyla Pruss'un gerekçesinde, aradaki farkın yok sayılması gerekçenin kategori hatasından muzdarip olduğunu göstermektedir ve bu sebeple gerekçe yanıltıcıdır (*misleading*).

Ancak yine de Pruss'un gerekçesinin hakiki (*genuine*) bir gerekçe olduğunda ısrarcı olunabilir. Sonuçta dayanak ve gerekçe arasındaki farka dayanarak y olgusunun açıklanamaz olduğuna dair önermenin de dayanakları itibariyle olgusal bir yönü olduğu söylenebilir. Dolayısıyla açıklanamaz olmanın ne epistemolojik ne de ontolojik açıdan kabul edilebilir olduğu yalnızca yukarıdaki tartışma sınırları açısından makuldür denilebilir.

Fakat Pruss'un gerekçesine itiraz eden, epistemolojik açıdan başka bir sorunun olduğunu öne sürebilir. Yeter sebep ilkesini reddeden biri açıklanamaz olmanın sebebinin epistemolojik açıdan yalnızca halihazırda her hangi bir gerekçenin olmaması değil, aynı zamanda ileride de her hangi bir gerekçenin elde edilemeyecek olması anlamına geldiğini öne sürebilir. Geleceğe yönelik karamsarlık olarak nitelendirilebilecek bu durum insanoğlunun bilişsel sınırlılıkları sebebiyledir. Örneğin, Kant'ın birinci antinomisine konu olan kozmosun başlangıcı olup olmadığına dair her hangi bir yargının açıklanabilir olmadığına dair iddia, Kant'ın döneminde yalnızca metafiziksel bir iddia olsa da, günümüzde bilimsel kozmolojik çalışmalar neticesinde *güçlü bir şekilde gerekçelendirilmiştir*. Günümüz bilimi, insanoğlunun bilişsel yetilerinin kozmosun başlangıç durumunun bilinemez olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla epistemolojik açıdan bilinemez ve dolayısıyla açıklanamaz bir olgu vardır. O halde Pruss'un gerekçesinin radikal şüpheciliğe yol açtığı iddiası kabul edilemez.

Bu noktada denilebilir ki, her hangi bir bilimsel kanıtın nihai olmadığı, bilimsel açıklamaları yeterli görenlerin de kabul ettiği bir durumdur. Nitekim geçmişte de birçok bilimsel iddia, olguya dair evrensel ve kesin yargılar olarak görülmüştür. Ancak günümüzde kuantum mekaniğindeki gelişmeler söz konusu tümel ve evrensel yargıları yanlışlamamış olsa da onlardan şüphe edilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla bilimsel yargıların savladığı

açıklanamamazlık iddialarını, bilimin doğası gereği her zaman şüpheli olması sebebiyle, kabul etmek epistemolojik açıdan zorunlu değildir. Aynı şekilde insanoğlunun bilişsel yetilerine dair bilim temelli bir sınırlılık yargısını kabul etmeyi gerekli kılan bir durum söz konusu değildir.

Pruss'un epistemolojik gerekçesi lehine öne sürülen yukarıdaki iddia nasıl yorumlanabilir? Halihazırda elimizde bulunan gerekçelerin bilimsel olmalarından hareketle nihai olmamaları sebebiyle, elimizde olmayan karşı gerekçelerin (*counter evidence*) var olma olasılığına dayanarak epistemolojik açıdan açıklanamamazlığı reddetmeli miyiz? Kanaatimce eldeki bilimsel veriler *eğer açıklanamaz olmayı kabul edilebilir kılıyorsa* rasyonel olan açıklanamamazlığın mümkün olduğunu kabul etmektir. Dolayısıyla Pruss'un yeter sebep ilkesi lehine öne sürdüğü epistemolojik gerekçe ancak ve ancak bilimsel veriler geçersiz veya zayıfsa kabul edilebilirdir. O halde epistemolojik imkana dayalı gerekçenin kabul edilebilir olmadığı söylenebilir.

Ad Hominem gerekçe ise kozmolojik kanıtın geçerliliğine karşı çıkan ateistlerin savunduğu alternatif kozmolojik açıklamaları merkeze alır. Ancak bu noktada *ad hominem* bir itirazın ne kadar kadar güçlü olduğu sorgulanabilir. Bu tür bir gerekçe doğrudan ilkenin doğruluğunu göstermekten daha çok, doğru olduğuna dair kabule itiraz edenin pozisyonunu çürütmeye yöneliktir. Bir başka deyişle muarızın tutarsızlığını göstermeyi hedef alır. Dolayısıyla *ad hominem* gerekçenin etkili bir gerekçe olması bir yana hakiki bir gerekçe olup olmadığı bile sorgulanabilir.

Ad hominem gerekçeler, üzerinde tartışılan konudan bağımsız iddialarla muarızın pozisyonunu geçersiz hale getirmeyi amaçlayan gerekçeler olabileceği gibi bizzat tartışma ile alakalı ve muarızın öne sürdüğü itirazların kendi iddiasına uygulanmasının sonuçlarını gösteren gerekçeler de olabilir. İlk türden *ad hominem* gerekçelerin felsefi bir tartışma açısından hakiki gerekçeler olduğu şüphesiz söylenemez. Akıl yürütmelerinde çoğunlukla hata yapan bir kişinin tartışmada öne sürdüğü iddia, kendi içinde doğru olup olmadığına bakılmaksızın, yalnızca kişinin geçmişte entelektüel başarısızlıklarına nispetle çürütülmeye çalışılıyorsa bunun hakiki bir gerekçe olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak Plantinga'nın katı temelselciliğe yönelttiği itiraz türünden *ad hominem* gerekçelerin hakiki gerekçeler olmadığı söylenemez. Pruss'un gerekçesi de yeter sebep ilkesinin geçersizliği hükmüne varan kişilerin kendi pozisyonlarına odaklanır. Pruss'a göre muarızlar, teizmi veya en azından aşkın bir varlığın var oluşunu zorunlu kılması yüzünden yeter sebep ilkesini reddetmektedir; ancak bu tür bir ateist tavır kozmosa veya kozmolojik olgulara dair açıklamalarında yeter sebep ilkesini esas almaktadırlar. Evrim teorisi, Pruss'a göre en bariz örnektir. Her varlığın biyolojik olarak *açıklanabilir* olduğunu kabul etmeden bu tür bir teoriyi ortaya koymak mümkün değildir. O halde Pruss'a göre, muarız kendiyi çelişmeden yeter sebep ilkesine itiraz edemez.

Pruss'un yeter sebep ilkesi her olumsal olgunun ontolojik açıdan açıklamaya sahip olduğunu savlar. Ancak Pruss'un da belirttiği gibi evrim teorisini savunan kişi her olumsal olgunun

ontolojik açıdan *açıklanabili* olduğunu kabul eder yani burada bir olasılık söz konusudur. Dolayısıyla muarızın en iyi ihtimalle zayıf yeter sebep ilkesini kabul ettiği söylenebilir. Bu durumda Pruss'un gerekçesi, Gale ile beraber sundukları kozmolojik kanıtın ilk öncülü açısından epistemik bir destek olarak kabul edilebilir. Bu sebeple Pruss'un zayıf yeter sebep ilkesini bu çalışmada ele alınan kanıtının ilk öncülü olan yeter sebep ilkesi için gerekçe olarak sunmasının 'delilin delili delildir' prensibi gereğince bir gerekçe olarak sunduğu düşünülebilir.

Ancak yine de gerekçenin yerinde oluşu (*proper*) noktasında soru işaretleri vardır. İlkenin muarızı, tikel olumsal olguların bir açıklaması olabileceğini savunabilir. Nitekim Mackie ve Russell gibi düşünenler açısından kozmosun bir bütün olarak açıklanamaz olsa da tikellerin açıklamalarının olabileceğini kabul ederler. Bununla beraber kozmosu dışarıda bırakmadan tüm olumsal olguların bir açıklaması olabileceği yargısı, açıklamaların yalnızca bilimsel perspektiften sunulabileceği iddiasıyla kayıtlanabilir. Bu tür bir kayıtlama içerisinde de, yeter sebep ilkesini kabul etmeksizin, evrim teorisinin dayandığı makul bir sebeplilik ilkesi savunulabilir. Bu durumda ancak ve ancak kozmosun da olumsal bir varlık olduğu ve hiçbir olumsal varlığın bilimsel açıklamalarla yeterince açıklanamayacağı ortaya konulursa *ad hominem* gerekçe güçlü ve kabul edilebilir olacaktır.

Ahlaki gerekçe ise iki açıdan kesin olmaktan uzaktır. Öncelikle evrensel ahlak ilkelerinin olduğu kabul edilmedikçe -ki John Leslie Mackie evrensel ahlak yasalarının olmadığını savunur³⁶⁴- ahlaki gerekçenin yeter sebep ilkesini gerekçelendirdiğini söylemek mümkün değildir. İkinci olarak evrensel ahlak yasalarının olduğu kabul edilse bile varlıkların açıklanabilir oluşu ile yargıların açıklanabilir oluşu arasında kategorik bir ayrımı nominalist perspektifte savunabilmek mümkün görünmektedir. Dolayısıyla bu tür bir gerekçenin geçerli olması belirli ahlaki ve metafizik önvarsayımların kabulüne bağlı görünmekte olduğundan nihai veya güçlü bir gerekçe olmaktan uzaktır.

Epistemolojik gerekçelerin bir diğeri ise ilahi histir. Gerekçe, oldukça ilginç ve özgün bir teklif olmakla birlikte öncülü gerekçelendirmek veya desteklemek için kullanılması birkaç açıdan sorunludur. Öncelikle her ne kadar delilcilik ve dışsalcılığı (*externalism*)³⁶⁵ bir araya getiren yaklaşımlar olsa da³⁶⁶ dışsalcılık açısından kanıtlamaların, bir yargının epistemik değerini ortaya koyan bir temel olma işlevi bulunmamaktadır. Nitekim teizmin ilahi his gibi bir

³⁶⁴ John L. Mackie, *Ethics: Inventing Right and Wrong*, (Harmondsworth: Penguin Books, 1977), 10, 25-26.

³⁶⁵ Epistemik dışsalcılık bir inancın epistemolojik açıdan değerinin zorunlu olarak inancın oluşma süreci, inancın nedeni, inancın olduğu ortam ve inanç sahibinin bilişsel kapasitesi ile alakalı olduğunu savunur. Bu çerçevede bir dışsalci, inancın, onu temellendiren zihinsel (içsel) bir unsurun varlığı ile epistemik açıdan haklılaştırılacağını savunan içselciden (internalist) ayrılır; bkznz. Alvin I. Goldman, "Internalism, Externalism, and the Architecture of Justification", *Journal of Philosophy* 106, sy 6 (2009): 309-38; Richard Feldman, "Justification is Internal", *Contemporary Debates in Epistemology*, ed. Matthias Steup ve Ernest Sosa (Malden: Wiley-Blackwell, 2005), 270-84; Alvin Plantinga, "Epistemic Justification", *Noûs* 20, sy 1 (1986): 3-18.

³⁶⁶ William P. Alston, "An Internalist Externalism", *Synthese* 74, sy 3 (1988): 265-83; Goldman, "Internalism, Externalism, and the Architecture of Justification"; Ted Poston, "Internalism and Externalism in Epistemology", *Internet Encyclopedia of Philosophy*, erişim 28 Kasım 2020, <https://iep.utm.edu/int-ext/>.

dayanağı olduğu için epistemik açıdan değerli olduğunu savunan Alvin Plantinga'ya göre kanıtlar ancak ve ancak halihazırda inanan bir kişinin inancını destekleme işlevi görebilir.³⁶⁷ Bu durumda eğer ilahi his makul bir gerekçe olarak kabul edilecekse ancak ve ancak Pruss'un kanıtını Tanrı inancına destek sağlayan bir unsur olarak gören kişi açısından değerlidir. Dolayısıyla bir ateist ve delilci açısından gerekçe olma değeri yoktur.

Tecrübi bir kanıtta tüm önermelerin olgusal gerekçelere sahip olması kanaatimizce zorunlu olmasa da olgusal gerekçeler sunulabilmesinin önemli olduğu aşikardır. Pruss doğrudan ilk öncülü doğrulayan olgusal gerekçeler sunmamıştır; ancak olgusal her hangi bir çürütücünün olmamasını, yani olgusal açıdan ilkeyi yanlışlayabilecek bir durumun olmamasını ilkeyi destekleyen bir unsur olarak kabul etmiştir. Bu çerçevede ona göre olumsal varlıkları açıklanabilir ve açıklanamaz olarak ayırabilmeye imkan veren bir ilkenin yokluğu ve makro düzlemde açıklanamaz varlıkların tecrübe edilmeyişi yeter sebep ilkesinin doğruluğunu desteklemektedir.

İlk iddiasından başlamak gerekirse gerçekten bazı olumsal varlıkların açıklanamaz olduğunu öne süren bir ilke bulunmamakta mıdır? Örneğin Heisenberg'in belirsizlik ilkesi³⁶⁸ açıklanamaz olumsal varlıkların olabileceğini ortaya koyan bir ilke değil midir? İlkeye göre bir parçacığın hem konumunu hem de momentumunu aynı anda belirlemek mümkün değildir; çünkü parçacık her gözlemde farklı şekilde *davranmaktadır*. Klasik fizik olarak tanımlanabilecek Newton ve Einstein mekaniği kozmosta böyle davranan fiziksel bir varlığın olduğu iddiasını hemen yanlışlayacaktır; ancak, eğer gözlemsel veriler tersini söylüyorsa itiraz, makul bir şekilde gerekçelendirilmediği müddetçe, dogmatik bir tavırdan öteye geçmeyecektir. Şüphesiz Pruss, itirazların değerlendirilmesi kısmında ele alınacağı gibi, parçacıklara dair gözlemlerin sunduğu olasılıksal bilgilerin yeter sebep ilkesini geçersiz kılmadığını hatta yeter sebep ilkesinin, kuantum mekaniğinin belirlenimsizliği savlayan yorumuyla uyumlu olduğunu savunarak Heisenberg'in belirsizlik ilkesinin burada talep edilen türden bir ilke olmadığını savunacaktır. O halde burada, ilkenin doğruluğuna dair sunduğu desteğin ancak ve ancak kuantum belirsizliklerini ilkesiyle uyuşturabilmesine bağlı olduğu söylenebilir.

İlkesi lehine sunduğu ikinci olgusal gerekçe makro düzlemde açıklanamaz bir şekilde ortaya çıkan varlıklara şahit olmamamızdır. Burada '*makro düzlem*' kaydının desteği güçlü kıldığı ilk bakışta söylenebilir. Ancak bu gücün, üzerinde biraz düşünüldüğünde, yerini bir güçsüzlüğe bıraktığı söylenebilir. Her ne kadar makro düzlemde açıklanamaz varlıklara şahit olunmasa da eğer kuantum parçacıkları da olumsal varlıklar ise ilkenin evrenselliği gereğince bu varlıkların

³⁶⁷ Alvin Plantinga, "Reason and Belief in God", *Faith and Rationality: Reason and Belief in God*, ed. Alvin Plantinga ve Nicholas Wolterstorff (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1983), 24.

³⁶⁸ W. Heisenberg, "Über den anschaulichen Inhalt der quantentheoretischen Kinematik und Mechanik", *Zeitschrift für Physik* 43, sy 3-4 (1927): 172-98, <https://doi.org/10.1007/BF01397280>; Werner Heisenberg, *Fizik ve Felsefe: Modern Bilimde Devrim*, çev. İshak Arslan (İstanbul: Küre Yayınları, 2020), 40-43.

da açıklanabilir olması gerektiği açıktır. Eğer bu parçacıkların olumsal oldukları reddedilirse kozmosun da olumsal olmadığı ortaya çıkacaktır. Bu durumda ilkenin geçerli olup olmadığı tartışmasından çok daha önemli olan husus, kozmosun açıklanamaz olduğunun ortaya çıkması olacaktır ki bu durumda kozmolojik kanıt geçersiz hale gelecektir. O halde bu parçacıkların olumsal olduğu kabul edilmelidir. Ayrıca bu parçacıkların, makro düzlemde varlığına şahit olunanların en temel unsurları olduğu göz önüne alındığında makro düzleme atfın ilkeye dair her hangi bir destek gücüne sahip olmadığı söylenebilir. Sonuç olarak eğer Pruss'un yeter sebep ilkesi, kendisinin iddia ettiği gibi, kuantum mekaniği ile uyumluysa gerekçenin de ilkeyi desteklediği kabul edilebilir.

Pruss'un ilke lehine öne sürdüğü gerekçelerden sonuncusu önceki gerekçelerinden farklı bir şekilde ne olgusal bir iddiadır ne de muarızın felsefi pozisyonunu konu edinir. Geçtiğimiz yüzyılın başında Lewis ile mantığın en ilgi çekici alanlarından biri haline gelen modal mantıktaki gelişmeler, Pruss'un ilkeye sunduğu desteğin temelidir. Bu sebeple ilkeye sunulan destekleri modal gerekçeler olarak adlandırmak mümkündür.

Pruss ilke lehine üç modal gerekçe sunmuştur. Üç gerekçeyi tek tek ele almak yerine hepsine dair ortak bir değerlendirme yapmak mümkündür. Öncelikle kanıtların hepsi en nihayetinde tüm olumsal önermelerin bir açıklamasının olabileceğini var sayar. Bu tür bir imkanın *ilk anda* hiç kimse tarafından reddedilemeyeceği Pruss tarafından iddia edilmektedir. Ancak bu iddianın da yukardaki gerekçeler gibi kuantum mekaniğinin ilkeyi yanıtlamadığı varsayımına dayandığı açıktır. Eğer Pruss'un iddiası, kuantum mekaniğinden habersiz kişiler için imkanın kabul edilebilir olduğuyorsa, bu felsefi ve dini bir kanıtlama iddiasının sahip olması gereken ciddiyetten oldukça uzak bir motivasyonun Pruss tarafından benimsendiğini göstermektedir; çünkü bu tür bir motivasyon, kanıtı yalnızca karşı tarafı ikna etmek amacıyla kullanılan bir tür politika unsuru haline getirmektedir. Bu değerlendirmenin haksızca yapılmış olduğu düşünülebilir ancak Pruss'un, modal kanıtlarının başarılı olup olmadıkları hakkındaki yorumu buradaki değerlendirmenin doğruluğunun çok da ihtimal dışı olmadığını göstermektedir. Modal kanıtların hepsinde S5 aksiyomu bulunmaktadır. Bir aksiyomun kanıtlamada kullanımı şüphesiz meşrudur. Ancak Pruss, S5 aksiyomundan habersiz biri için, onun tabiriyle mantık ilmine hakim olmayan biri için,³⁶⁹ kanıtın başarılı olduğunu söyler. Bu bağlam içinde kişi merkezli bir başarı iddiasının epistemolojik açıdan değeri olmadığını söyleyebiliriz.

Sonuç olarak modal kanıtların, eğer ilk öncülleri doğruysa yani en az bir tane açıklanamaz olumsal önerme veya varlığın var olduğu kanıtlanamıyorsa, mantıksal açıdan güçlü destekler olduğu kabul edilmelidir. Dolayısıyla modal gerekçelerin başarısının da kuantum mekaniği ile yeter sebep ilkesini uzlaştırmakta yattığı söylenebilir.

³⁶⁹ Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 239.

Sonuç itibarıyla Pruss'un ilke lehine sunduğu gerekçelerin bir kısmının olgusal bir kanıtlama teşebbüsü için yetersiz, diğerlerinin ise ya belirli epistemolojik önkabuller ışığında başarılı ya da ilkeye yönelik kuantum mekaniğindeki belirsizliklere dayanan itiraza başarılı bir şekilde cevap verilebilmesi koşuluyla kabul edilebilir olduğu söylenebilir.

Bu noktadan sonra kanıta yönelik itirazların ve verilen cevapların değerlendirilmesi yapılacaktır.

Kozmolojik kanıtın ontolojik kanıta dayanıp dayanmadığı eleştirisi kozmolojik kanıt tarihinin ünlü tartışmalarından biridir. Kozmolojik kanıtların ontolojik kanıta dayandığını savlayan Kant itirazına tüm kozmolojik kanıt savunularının cevap vermesi gerekir. Reichenbach ve Hacınebioğlu kozmolojik kanıt ve ontolojik kanıtların kategorik farklılıklarına vurgu yaparak Kant'ın yanlış bir temele dayanan bir itirazda bulunduğunu öne sürmüşlerdir. Kanaatimizce iki filozofun cevabı da *yetersizdir*. Akli/tecrübi veya mantıksal/metafiziksel zorunluluk dikatomilerine dayanarak Kant'a cevap vermek mümkün değildir; çünkü halihazırda Kant, kozmolojik kanıtın ilk kısmı olarak nitelendirdiği bölümün tecrübeye dayandığını kabul etmektedir. Buradan hareketle ara sonucun metafiziksel açıdan zorunlu olduğunu kabul etmek Kant açısından anlamsız olmayacaktır. Ancak onun itirazı tecrübeye dayanan bir çıkarımla mutlak zorunlu bir varlığa ulaşmak ile bu varlığın zorunlu olarak var olduğu yargısını temellendirmenin imkansız olduğudur. Bir başka deyişle kozmolojik kanıt zorunlu bir varlığın var olduğu sonucuna ulaştırmış olabilir; ancak buradan bu zorunlu varlığın, zorunlu olarak var olduğu çıkarımını yapabilmek için, Kant'a göre ontolojik kanıta başvurmak veya halihazırda başarılı bir ontolojik kanıtın doğruluğunu varsaymak gereklidir.

Reichenbach ve Hacınebioğlu'nun itiraza cevabı yetersiz olsa da haksız oldukları da söylenemez. Kategorik olarak tüm kozmolojik kanıtların başarılı olabilmek adına ontolojik kanıta dayanması gerektiği iddiası makul değildir. Şöyle ki, olumsal bir varlık hakkında en temelde iki soru sorulabilir: 'Bu varlık neden yok değil de vardır?' ve 'Bu varlık neden başka şekilde değil de bu şekilde vardır?'. İki soru birbirinden farklıdır; çünkü ikinci soruda var olmak değil var oluş şekli tartışılmaktadır. O halde olumsallığın hiç var olmamak mümkün olduğu halde var olmak ve başka türlü var olmak yerine olduğu gibi var olmak olarak iki farklı şekilde anlaşılabilmesi söylenebilir. Olumsallığın bu şekilde ayrılması önemlidir; çünkü bu durumda zorunluluk da aynı şekilde 'var olmaması imkansız olan' ve 'var oluş şekli değiştirilemez olan' olarak ikiye ayrılabilir. Kant en gerçek varlığın (*ens realissimum*) var olmaması imkansız olan olduğunu savunur³⁷⁰ ki kozmolojik kanıt sahiplerinin de aynı fikirde olduğu açıktır. Bu durumda eğer kozmolojik kanıt 'var oluş şekli değiştirilemez olan' anlamında bir zorunlu varlığa ulaşıyorsa Kant'ın itirazı haklıdır; çünkü var oluşunun değiştirilemez olması var

³⁷⁰ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, A607.

olmamasının imkansız olmasını doğrudan içermemektedir. Örneğin soyut bir varlık olan iki (2) sayısı zorunludur ancak var olmaması imkansız değildir.

Kant'ın itirazını ortaya koyarken sunduğu kozmolojik kanıtı ele alan Ian Proops, onun, olumsuzluğu 'Neden başka türlü değil de bu şekilde vardır?' sorusuyla ilişkilendirdiğini belirtmektedir.³⁷¹ Örneğin, *Din Dersleri* adlı eserinde Kant şöyle der:

'Kozmolojik kanıtın başlangıcı olan varsayım, olduğu gibi kabul edeceğim basit bir deneyimdir: ben varım... Ben ya zorunluyum ya da olumsuzum. Ama bendeki değişimler [*alterations*] zorunlu olmadığımı gösterdiği için ben olumsuzum.'³⁷²

Bu durumda, Kant'ın kozmolojik kanıtı, eğer başarılıysa, var oluş şekli değiştirilemez olan zorunlu bir varlığı gösterir. Ancak bu varlığın zorunlu olarak var olduğunu yani var olmamasının imkansız olduğunu kanıttan çıkaramayız. Dolayısıyla Kant'ın savunduğu gibi var olmaması imkansız olan bir varlığa ulaştığı iddia edilen ontolojik kanıtı başvuru, kozmolojik kanıt sahibi açısından kaçınılmazdır.

Kant'ın akıl yürütmesi tutarlı ve doğru olmasına rağmen tüm kozmolojik kanıtların 'neden başka türlü değil de bu şekilde var?' sorusuna cevap aradığı söylenemez.³⁷³ Pruss'un olumsuzluğu, var olmayabileceği halde var olan şeklinde anladığı açıktır.³⁷⁴

Bu durumda olumsuzluğun, var olmayabileceği halde var olan varlık şeklinde tanımlandığı kozmolojik kanıtların Kant'ın itirazının muhatabı olmadığı söylenebilir. Bu çerçevede eğer kanıtlar başarılıysa, ilkece, Reichenbach ve Hacinebioğlu'nun iddia ettiği gibi zorunlu varlığın zorunlu olarak var olduğu tecrübi bir şekilde kozmolojik kanıttan çıkarılabilir. Sonuç olarak Kant'ın itirazı tüm kozmolojik kanıtlar için geçerli değildir.

³⁷¹ Ian Proops, "Kant on the Cosmological Argument", *Philosopher's Imprint* 14, sy 12 (2014): 2.

³⁷² Proops, 4.

³⁷³ Proops, Kant'la aynı dönemde yaşamış olan Christian Wolf'un kozmolojik kanıtının bu soruya cevap aradığını belirtir; bkznz. Proops, 4. Leibniz'in kozmolojik kanıtının hangi soruya dayandığı ise tartışmalıdır. Tartışmanın sebebi Leibniz'in olumsuzluğu belirtirken her iki soruyu da sormasıdır. Örneğin, Teodise adlı eserinde yer alan '...diğer ilke ise belirleyici (*determinate*) sebep ile ilgilidir: hiçbir şeyin nedensiz veya en azından neden var olmama durumuna rağmen var olduğuna dair kesin bir sebep sunan belirleyici bir sebep olmaksızın gerçekleşemeyeceğini bildiren bir ilkedir' şeklindeki ifadesinden 'neden yok değil de var?' sorusuna cevap arayan bir olumsuzluk anlayışını savunduğu gözlemlenirken; 'Aklın ilk ilkesi şudur: Hiçbir varlık, en azından alim bir varlık tarafından,... neden bu şekilde de başka bir şekilde değil [sorusuna dair] bir sebep gösterilmedikçe var olmaz veya varlığa gelmez.' ifadesi diğer soruyu esas aldığına işaret etmektedir; bkznz. Gottfried W. Leibniz, *Theodicy: Essays on the Goodness of God, the Freedom of Man, and the Origin of Evil*, çev. E. M. Huggard (London: Routledge, 1951), 147. Gottfried W. Leibniz, *Theodicy: Essays on the Goodness of God, the Freedom of Man, and the Origin of Evil*, çev. E. M. Huggard (London: Routledge, 1951), 147.

³⁷⁴ Pruss, *The Principle of Sufficient Reason*, 24.

Pruss'un kanıtına yöneltilen itirazlardan biri kendisinin 'modal tahayyül (*modal imagination*) itirazı' olarak nitelendirilebilecek iddiasıdır. Günümüze kadar farklı versiyonları sunulmuş olsa da itirazın kökleri Hume'a kadar uzanır.

Burada öncelikle belirtilmesi gereken şey Hume'un yeter sebep ilkesine³⁷⁵ yönelik en önemli itirazının modal tahayyül itirazı olmadığıdır. Onun en önemli itirazına göre bir olgu lehine sunulan bir kanıtın yalnızca tecrübeye dayanan öncüllerden müteşekkil olması gerekir. Fakat tecrübe hiçbir zaman zorunluluk sunmayacağı için bir kanıtlama teşebbüsü imkansızdır. Bu itiraz hakkındaki değerlendirmemizi 3.1. başlığı altında ele almıştık. Ancak Hume, her varlığın bir açıklaması olması gerektiğine dair iddianın zorunluluğuna dair kabulün tamamen akli bir şekilde de çürütülebileceğini savunmaktadır.

Pruss, öncelikle zorunluluğun üç farklı çeşidini ortaya koyar. Birinci bölümde belirtildiği gibi günümüzde, Hume'un döneminden farklı olarak, modaliteler mantıksal, metafiziksel (nedensel) ve epistemolojik modaliteler olarak birbirinden ayrılabilir. Pruss, modal tahayyül itirazındaki modal türü öncelikle epistemik imkan olarak kabul eder. Ona göre bu zaman kadar nedensiz bir şekilde var olmuş yani yoktan var olmuş bir varlıkla karşılaşmamamız epistemik açıdan imkanın söz konusu olmadığını gösterir; çünkü böyle bir imkanı sunabilecek epistemolojik bir gerekçeye sahip değiliz.

'Başarılı Bir Kanıtın Karşılması Gereken Koşullar' başlığı altında bir açıdan Pruss'un görüşüne paralel bir yorumda bulunmuştuk. Epistemik açıdan kesinlik, mutlak kesinlik olarak ifade ettiğimiz mantıksal kesinlikten farklıdır. Ancak buradan hareketle mantıksal ve epistemik modalitelerin hiçbir şekilde ilişkili olmadığı sonucu da çıkarılamaz. Nitekim mantıksal açıdan mümkün olan epistemik açıdan kesin olabilir. Her ne kadar bu zamana kadar nedensizlik anlamında, yoktan varlığa gelen bir varlıkla karşılaşmamış olsak da geçmişte hiçbir şekilde yanlışlanmamış oldukları için kesin olarak doğru olduğuna inandığımız yargılarımızın bir anda olasılık derecesinde doğru olabileceğini görmüşüzdür. Dolayısıyla modalite türlerinin birbirlerinden tamamen ayrı olduğu düşünülemez.

Bununla beraber yokluktan nedensiz bir şekilde varlığa gelişin, örneğin bir teist açısından hiçbir modalite türünde imkansız olduğu söylenebilir mi? Şüphesiz buradaki yokluğu farklı şekillerde yorumlamak mümkündür; ancak yokluğu Tanrı'nın kendisi haricinde hiçbir şeyin, soyut ve/ya somut hiçbir şeyin, olmaması olarak kabul eden bir teist açısından yokluktan varlığa gelişin mümkün olduğu söylenebilir. Böyle bir iddia hemen çürütülebilirdir çünkü modal tahayyül itirazındaki yokluk, Tanrı'nın da olmadığı mutlak bir yokluktur. İddianın sahibinin tahayyül ettiği yokluk ise, Aristoteles'in neden anlayışı çerçevesinde, fail neden (Tanrı) haricindeki maddi, formel ve gai nedenlerin yokluğudur.

³⁷⁵Hume, doğrudan yeter sebep ilkesini değil nedensellik ilkesini tartışmıştır; ancak burada konu bütünlüğü açısından yeter sebep ilkesi merkezli bir değerlendirme yapılacaktır.

Pruss yokluğun tahayyülünün mantıksal açıdan imkansız olduğunu öne sürer. Öncelikle Black'ın iki demir bilyeden oluşan mümkün dünyasını ele alır. Black'a göre bu iki bilye haricinde hiçbir şey bu dünyada yoktur. O halde bu mümkün dünyada nedensiz iki varlık vardır. Pruss burada, yuvarlaklık gibi tümellerin veya foton parçacıklarının var olması gerektiğini öne sürerek Black'ın mümkün dünyasının sadece iki demir bilyeden oluşmadığını savunur. Pruss'un itirazının güçlü olduğu söylenebilir. Her ne kadar yuvarlaklık gibi tümelin bir varlık olduğunu iddia ederek, bir nominalistin kolay bir şekilde itiraz edebileceği bir gerekçe öne sürse de, bir demirin özsel olarak parçacıklardan oluştuğu kabul edildiğinde, bu mümkün dünyada bilyelerden saçılan fotonların olmadığı söylenemez. Dolayısıyla bilyeler haricinde hiçbir şeyin olmadığı bir mümkün dünya tahayyülü makul değildir.

Ona göre tahayyül, insanoğlunun bilişsel sınırlılıkları sebebiyle yalnızca var olduğu bilinen veya var olması mümkün olanların yokluğunun tahayyül edilmesinden ibarettir. İnsani sınırlılık, bu zamana kadar yaşamış olanların ve gelecekte yaşayanların tahayyülleri bir araya getirilse bile tahayyülün tüm varlık alemini kuşatacak kapsamda olmayacağını göstermektedir. O halde nedensiz bir şekilde varlığa geldiği iddia edilen varlık haricinde hiçbir şeyin var olmadığını tahayyül etmek, Pruss'a göre, mantıksal açıdan da imkansızdır.

Pruss'un modal tahayyül itirazına cevabının oldukça makul olduğu söylenebilir. Mutlak yokluğun tahayyülü imkansızdır dolayısıyla böyle bir tahayyüle dayanan itiraz geçersizdir. Ancak eğer mutlak yokluk tahayyülü mantıksal açıdan imkansız ise 'kozmos neden yok değil de var' sorusunda temellenmiş bir kozmolojik kanıtın meşru olduğunu nasıl iddia edebiliriz? Sonuçta kanıt, aşkın bir failin nedensel etkisi olmaksızın kozmosun var olamayacağını iddia ederek, kozmos açısından yokluğun mümkün bir durum olduğunu varsaymaktadır. Yokluk tahayyül edilebilir bile değilse bu varsayımın makul olduğu nasıl öne sürülebilir? Üstelik elimizdeki tecrübi veriler sürekli bir şeylerin var olduğunu epistemik açıdan kesin bir şekilde gerekçelendirmektedir. 'Kozmos neden yok değil de var?' denildiğinde, Pruss'un itiraza cevabında belirttiği gibi, yalnızca var olduğu bilinen ve var olmasının mümkün olduğu düşünülen tüm olumsal varlıkların var olmadığı bir yokluk hali tahayyül edilmiş olmuyor mu? Grünbaum, Pruss'un modal tahayyül itirazını geçersiz görmesine sebep olan yukarıdaki sorulardan hareketle tüm kozmolojik kanıtların sözde bir sorunla (*pseudo problem*)³⁷⁶ temellenmiş anlamsız akıl yürütmeler olduğunu öne sürer.

Her ne kadar ilk bakışta Pruss ve Grünbaum'un gerekçeleri aynı gibi görünse de önemli bir fark bulunmaktadır. Pruss'un yokluk tahayyülüne itirazı, en az bir olumsal varlığın var olduğu bir durumda başka bir şeyin yokluğunun tahayyül edilebilir olduğuna yöneliktir. Grünbaum ise kozmos açısından mutlak yokluğu söz konusu eder. Dolayısıyla iki itiraz aynı sebebe dayanmamaktadır. Sonuç itibarıyla modal tahayyül itirazı, Pruss tarafından makul bir şekilde cevaplanmıştır. Ancak buradan Grünbaum'un itirazının tamamen yersiz olduğu sonucu da

³⁷⁶ Grünbaum, "The Pseudo-Problem of Creation in Physical Cosmology", 376.

çıkartılmamalıdır. İlerleyen paragraflarda bu konuya daha detaylı bir şekilde değinilecektir.

Yeter sebep ilkesinin geçerli olduğunu savunan kişi açıklanamaz hiçbir olgunun olmadığını savunmaktadır. Bununla beraber bir açıklama sunulduğunda kişinin aklında anlamlı bir neden sorusu kalmaz. Bir başka deyişle kişi entelektüel açıdan mutlak bir tatmin yaşar. Bu türden açıklamalara bir çok örnek verilebilir: Sümeyye davete katılmadı çünkü davete sadece evliler katılabiliyor ve Sümeyye bekar; Ay dünyanın etrafında dönüyor çünkü dünyanın uydusudur; iki artı bir üçe eşittir çünkü tanımları gereği iki ve birin toplamı üç eder vs.. Bu açıklamaların mutlak açıklamalar olduğu açıktır. O halde denilebilir ki, yeter sebep ilkesi bize, her varlığa dair bu türden açıklamaların olduğunu söyler. Örnekler incelendiğinde tüm açıklamaların en temelde mantıksal olduğu görülecektir. Sümeyye'nin bekar olması davete katılmasına engel olmuştur; uydu olmak; uydusu olunan gezegenin etrafında dönmek anlamına gelir. O halde yeter sebep ilkesi bize her varlığın mantıksal açıklamaları olduğunu söyler. Spinoza'nın zihninde yeter sebep ilkesinin tam da bu olduğu açıktır: 'Dört kenarlı bir dairenin doğası onun neden var olmadığına dair *sebebi* sunar. Çünkü o burada bir çelişki olduğunu göstermektedir.'³⁷⁷ Ona göre her hangi bir açıklama teşebbüsü mantıksal açıdan zorunluluğun ortaya konulduğu açıklamalardır. Varlık alanının mükemmel bir geometrik simetri sunduğunu ve bu sebeple doğanın matematiksel bir yapı olduğuna inanan Spinoza'nın yeter sebep ilkesinin mantıksal açıdan gerektirimsel açıklamaların yeterli açıklamalar olduğunu savlaması şaşırtıcı değildir.

Yeter sebep ilkesini bu şekilde tanımlamak doğada belirlenimsel bir yapı olduğunu kabul etmek anlamına gelecektir. İlk bakışta bir sorun olmadığı düşünülebilir. Newton mekaniğinin doğada işlediğini savunan biri de doğada belirlenimsel bir yapı olduğunu kabul edecektir. Ne zaman saatte seksen kilometre hızla gitsem bir saat sonra 80 km uzaklıktaki şehre varacağıma veya iki hidoren ve bir oksijen atomunu bir araya getirdiğimde her zaman suyun ortaya çıkacağına dair inancımı gerekçelendiren birçok olgusal (bilimsel) kanıt sahibim. Bu belirlenimsel yapı, günlerce öncesinden planlar yapabilmeme imkan tanımaktadır; yani kozmosun belirlenimsel yapısı bir olay vuku bulmadan ve/ya bir varlık varlığa gelmeden önce gerçekleşmelerinin kesin olduğunu göstermektedir. İlk bakışta bu durumun gayet kabul edilebilir olduğu açıktır. Ancak yeter sebep ilkesi yalnızca su türünden varlıkları veya doğada gerçekleşen olayları kapsamamaktadır. İnsanoğlunun kendisi ve eylemleri de doğanın bir parçasıdır ve bu sebeple yeter sebep ilkesinin kapsamı içindedirler. Eğer yeter sebep ilkesinin doğru olduğu kabul edilirse, dayandığı belirlenimselliğe göre, insanoğlunun eylemlerinin iradi olduğundan bahsedilemez. Bir başka deyişle tercihler veya seçimlerden bahsedebilmek anlamsız hale gelir. Anne ve babamın benim varlığa gelmemin zorunlu nedeni olduğunu *şu anda* savunmam bir sorun içermez ancak belirlenimsellik benim varlığa gelmemin nedeninin

³⁷⁷ Benedictus Spinoza, *Etika*, çev. Hilmi Ziya Ülken (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2011), 41.

anne ve babamın çocuk yapma tercihiyle açıklanamayacağını bildirir; yani aslında ebeveynlerimin tercihi olarak adlandırdığım şey onların da daha önce belirlenmiş bir şeyi ortaya koymasından (*perform*) başka bir şey değildir. Bir başka deyişle bir konu hakkında görüşünü bildirdiğine inanan kişi aslında kendisine ezberletilmiş bir tiyatro repliğini sunmaktan başka bir şey yapmamaktadır.

Duruma modaliteler açısından bakacak olursak eğer yeter sebep ilkesini Spinoza gibi anlayacak olursak mümkün ve olumsal modaliteleri anlamsız hale gelecektir. Inwagen'ın tabiriyle yeter sebep ilkesinin Spinozacı versiyonu kabul edildiğinde tek bir modal yargı, zorunluluk, kabul edilmek zorundadır, bir başka deyişle modal dünya anlayışı mutlak bir kadercilikle (*modal fatalism*) sonuçlanacaktır.

Bu tür bir kabulün bir başka implikasyonu ise teolojiktir. Eğer kozmosun Tanrı'nın nedensel faaliyetiyle var olduğu kabul edilecekse Tanrı'nın da bu kozmosu yaratmaktan başka bir seçeneği olmadığı kabul edilmek zorundadır çünkü aktüel dünya gibi olumsal veya gerçekten var olmasa da var olması mümkün başka bir kozmostan bahsetmek mümkün değildir. Bu durumda Tanrı'nın özgür iradesiyle eyleyen bir varlık olduğu iddiasını savunmak mümkün değildir.

Şüphesiz Spinoza açısından bu tür bir kabul anlamsız değildir. Sonuçta kozmos olarak nitelendirilen varlık ile Tanrı arasında ontolojik bir ayrım yoktur. Her hangi bir kozmolojik varlık veya eyleme dair insani yargı, varlığı gören ve eyleme şahit olan insanoğlunun Tanrı'nın bir yönünü fark etmesinden başka bir şey değildir. O halde kozmos, onun bir varlıklar/eylemler bütünü olduğu kabul edersek, aslında Tanrı'dan başka bir şey değildir.³⁷⁸

Sonuç olarak bu tür bir yeter sebep ilkesinin kabulünün birbiriyle ilişkili üç sonucu vardır:

1. Özgür iradeden bahsedilemez.
2. Olumsal veya mümkün gibi modaliteler yoktur.
3. Aşkın ve özgür irade sahibi bir varlık olan Tanrı'nın varlığını kanıtlama teşebbüsü, yeter sebep ilkesinin doğruluğu kabul edildiğinde, en başından başarısızdır.

Bu durumda insanoğlunun ve Tanrı'nın özgür irade sahibi olduğu savunulmak isteniyorsa tüm olumsal varlık ve olayların bir açıklaması olduğu reddedilmelidir ki bu yeter sebep ilkesinin zorunlu bir doğru olduğu iddiasıyla çelişecektir. O halde yeter sebep ilkesinin zorunlu olarak doğru olduğunda ısrarcı olan kişi ilkeyi özgür iradeyle uyuşturmalıdır (*compatible with*).

Pruss, bu tür bir uyuşturmanın mümkün olduğunu savunmaktadır. Hatta Pruss'a göre özgür iradeden bahsedilebilmesi yeter sebep ilkesinin kabulüne bağlıdır. Ona göre modal kadercilik itirazı açıklamanın ancak ve ancak gerektirimsel olduğunun kabulü durumunda geçerlidir. Bir

³⁷⁸ Spinoza, 46.

başka deyişle yeter sebebin mantıksal açıdan yeterli olması gerektiği savunulursa modal kadercilik kaçınılmazdır. Ancak Pruss'a göre bu tür bir yeter sebep anlayışı zorunlu değildir. Bu iddiasını üç gerekçeye dayandırır.

İlk olarak bilimsel açıklamaların bazıları mantıksal açıdan yeterli olmasa da yeterli açıklamalar olarak kabul edilirler. Eğer bilimsel açıklamalar yeterli açıklamalar olarak kabul ediliyorsa yeter sebebin mantıksal açıdan gerektirici sebep olarak anlaşılmasına gerek yoktur. Bu gerekçenin Pruss'un kanıtında kullanılmasının her koşulda makul olmadığı kanaatindeyiz; çünkü eğer bilimsel açıklamalar ilkece yeterli açıklamalar ise Pruss'un bilimsel açıklamaların yetersizliğinden hareketle kozmosun kişisel bir açıklamaya sahip olduğunu iddia etmesi anlamsız hale gelecektir. Yok eğer Pruss, yeter sebep ilkesini reddetmenin, kanıtın muarızının bulunduğu pozisyonu da temelsiz kıldığını iddia ediyorsa bu gerekçe *ad hominem* bir gerekçe olmaktan öteye geçemeyecektir.

Pruss'un sunduğu ikinci gerekçe ise epistemolojiktir. Eğer epistemolojik açıdan yeterli bir açıklamanın gerektirimsel olduğu öne sürülecekse bilgi sahibi olmanın koşulunun da bildiğini bilmek olduğu kabul edilmelidir. Bu koşula göre inanç lehine sunulan gerekçenin inancın *gerçek* gerekçesi olduğu kabul edilmelidir. Bir başka deyişle olası *tüm* alternatif gerekçelerin söz konusu olmadığı bilinmelidir. Pruss'a göre bu tür bir koşulun sağlanması mümkün değildir. Dolayısıyla açıklamanın epistemolojik açıdan da gerektirimsel olmadığı açıktır.

Epistemolojik açıdan açıklamaların gerektirimsel olmadığı günümüzde kabul edilen bir gerçektir. Epistemolojik gerektirimsel açıklama kriteri olarak adlandırılabilir böyle bir kriter katı temelselciliğin koşuldur. 4.1 başlığı altında ele alındığı gibi katı temelselcilik gerek insanın bilişsel sınırlılıklarını yok sayması ve gerekse epistemolojiyi anlamsız bir sınırlama içine sokması sebebiyle ve şüpheciliği makul hale getirmesi nedeniyle kabul edilebilir bir epistemolojik pozisyon değildir.³⁷⁹ Dolayısıyla Pruss'un epistemolojik gerekçesi sağlamdır.

Pruss'un son gerekçesi özgür iradenin var olduğu kabulüne dayanır. Ona göre özgür iradeden bahsedebilmenin ancak ve ancak özgür iradeyi bildiren önermelerin açıklanabilirliği ile mümkündür. Eğer özgür irade eylemlerini bildiren önermeler açıklanamazsalar bu durumda önermede bildirilen eylemler tesadüfidirler. Özgür irade eylemlerinin bilinç sahibi varlıkların eylemleri olduğu göz önüne alındığında tesadüf olarak kabul edilen özgür irade eylemlerinin gerçekten bir irade sonucu gerçekleştiğini söylemek nasıl mümkün olabilir? O halde özgür irade eylemlerini bildiren önermeler de açıklanabilirlerdir. Bu noktada eğer yeter sebep ilkesi mantıksal açıdan zorunlu açıklamaların var olması gerektiğini savlıyorsa özgür iradenin var olduğu kabul edilemez; çünkü her hangi bir özgür iradeyle gerçekleşen eylem, eylem sahibinin başka bir eylemi gerçekleştirmesinin de mümkün olduğunu örtük olarak içerir. Bu durumda

³⁷⁹ Katı temelselcilikle alakalı bir değerlendirme için bkz. Richard Fumerton, "Classical Foundationalism", *Resurrecting Old-Fashioned Foundationalism*, ed. Michael R. DePaul, Studies in epistemology and cognitive theory (Lanham, Md: Rowman & Littlefield, 2001), 10.

eylemin açıklaması mantıksal açıdan mümkündür. O halde özgür iradeyle gerçekleşen fiiler, açıklamaları var olması gerektiği halde mantıksal açıdan mümkündürler. Sonuç olarak eğer özgür iradenin varlığında ısrarcı olunacaksa yeter sebep ilkesinin mantıksal açıdan gerektirimi savlamadığı kabul edilmelidir.

Pruss'un özgür iradenin varlığına dayalı gerekçesi oldukça güçlüdür. Görünen o ki eğer özgür irade kabul edilecekse yeter sebep ilkesinin mantıksal açıdan gerektirimsel olmadığı da kabul edilmelidir.

Sonuç itibariyle Pruss, yeter sebep ilkesinin her hangi bir versiyonunun açıklayan ve açıklanan arasında mantıksal bir gerektirim ilişkisini var sayması gerektiğine dair itiraza oldukça güçlü gerekçelerle cevap vermiştir.

Yeter sebep ilkesine yönelik itirazlardan bir diğeri ilkenin, varlığın yeter sebebi ile alakalı soruyu yanlış bir perspektiften cevaplamasıdır. Nicholas Rescher ve John Leslie yeter sebep ilkesinin, somut bir varlığın nedensel etkinliğinin kozmosu açıklamada yeterli açıklama sunduğunu kabul etmenin, kozmosa aşkın olan ve kozmos arasındaki nedensel bir ilişki olduğu kabulüne dayanması sebebiyle Kant'ın itirazına muhatap olduklarını savunur. Dahası onlara göre Kant'ın itirazı, nedensel ilişkinin doğaüstü de olabileceğine dair hiçbir gerekçe ile aşılamaz. Bu sebeple ya Kant'ın itirazı kabul edilerek kozmolojik kanıtların geçersiz olduğu kabul edilmeli ya da yeter sebep ilkesini veya nedensel bir ilkeyi öncüllerinde barındırmayan farklı bir kozmolojik kanıt öne sürülmelidir. Rescher ve Leslie ikinci stratejinin başarılı olabileceğini savunur. Onlara göre var olmak bir değerdir ve yalnızca en iyi olanlar var olabilirler. Bu durumda kozmosun varlığı en iyi mümkün varlık olmasıdır. Optimal ilke mantıksal bir ilkedir yani her hangi bir olgusal dayanağı bulunmamaktadır. Dolayısıyla gözlemlenen olgulardan hareketle gözlemlenemeyen bir varlığa atıf yapabilmenin imkansızlığını savunan Kantçı itirazın muhatabı değildir. İlkenin iddiasının geçmişte teolog ve filozoflar tarafından kabul edildiği açıktır. Gazali³⁸⁰ ve Leibniz³⁸¹ kozmosun mümkün dünyaların en iyisi olduğunu savunmuşlardır. Rescher ve Leslie de kozmosun en iyi dünya olmasının onun varlığını açıkladığını savunmuşlardır.

Pruss ilkeye yönelik üç itiraz öne sürmüştür. İlk itiraz her hangi bir varlığı nedensel ilişkinin tarafı kılmadan ilkeyi kozmosun varlığının nedeni olarak kabul etmekle alakalıdır. Pruss'a göre önermelerin nedensel açıdan etkileri bulunmamaktadır. Bu durumda eğer kozmosun varlığına dair ontolojik bir açıklama yapılması gerekiyorsa ilke, en iyi ihtimalle yeter sebep ilkesi veya nedensellik ilkesi gibi ilkelerde temellenen bir tür sebeplilik ilkesi olarak kabul edilmelidir.

³⁸⁰ Selahaddin Aktı, "Gazzâlî ve Leibniz Optimizminden Kant'ın Otantik Teodisesine Kötülük Sorunu", *Temâşâ Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, sy 6 (2017): 41.

³⁸¹ Leibniz, *Theodicy: Essays on the Goodness of God, the Freedom of Man, and the Origin of Evil*.

Pruss'un itirazı soyut varlıkların (*abstract entitites*) nedensel açıdan etkisiz olduğu kabulüne dayanır.

Bu tür bir kabulün doğru olduğuna dair nasıl bir gerekçeye sahibiz? Eğer nedensel açıdan etkinliğin yalnızca somut varlıkların niteliği olduğu, gözlem ve deneyimlerden ortaya çıkıyorsa bu durumda en iyi ihtimalle tümevarımsal bir şekilde soyut varlıkların nedensel açıdan etkisiz olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu itirazın her ne kadar belirli gerekçeleri olsa da bu gerekçelerin sınırlılığı sebebiyle çok da güçlü olmadığı söylenebilir.

İkinci itirazı ise kozmosun olabilecek en iyi mümkün dünya olduğuna dair iddiaya itiraz etmeye imkan veren olgusal kötülöklere dayanır. Din felsefesi literatürüne kötölük problemi (*problem of evil*) olarak geçen bu soruna kabul edilebilir bir cevap verilemediği müddetçe ilkenin doğruluğundan bahsedilemez. Kötölük problemi her ne kadar nihai bir çürütücü olmasa da günümüzde savunulan olasılıksal kötölük problemi iddiaları ilkeyi neredeyse kabul edilemez hale getirmektedir.

Pruss son itirazında ilkenin ontolojisini sorgular. Her hangi bir ilkenin öylece kendinden bir anda *ortaya çıktığını* savunabilmek nasıl mümkün olacaktır? İlkeler zihinsel varlıklardır. Dolayısıyla bir ilkenin varlığı nihayetinde bir zihnin varlığını gerekli kılmaktadır. Bu sebeple bir ilkenin varlığı ilkeden daha *önce* bir varlığın var olduğunu göstermektedir. O halde optimal ilke için de bir yeter sebebe ihtiyaç vardır. Bu durumda optimal ilkenin yeter sebep ilkesini öncelediği savunulamaz.

Pruss'un kötölöklere dayanan olgusal itirazı ve ilkenin dayanağını sorgulayan ontolojik itirazı çok güçlüdür. Bu sebeple optimal ilkeyi yeter sebep ilkesine tercih etmeyi gerektirecek makul bir gerekçe bulunmamaktadır.

Yeter sebep ilkesinin doğruluğu kabul edildiğinde var olan tüm olumsal varlıklara dair bir açıklamanın yapılabilmesinin mümkün olduğu kabul edilmiştir. Bu iddia o kadar önemlidir ki insanoğlu açısından, var olanlara dair her hangi bir gizemin var olmayacağını öne sürer. Şüphesiz ilkenin bizzat kendisi bir açıklamayı doğrudan vermez ama bir açıklamanın var olduğunu söyleyerek var oluş gizemine dair 'aslında gizem yoktur' gibi bir vaatte bulunur. Ancak hiçbir gizemin olmadığı iddiasının kendisinin bile gizemli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Eğer bu tür bir gizemin meşru olduğu söylenebilirse - ki kanaatimizce iddianın büyüklüğü ve zorunlu olarak doğru olduğu iddiası onu gizemli hale getirmektedir - ilkenin kendisinin açıklayıcı güce sahip olduğu söylenemez. Pruss, ilkenin kabulü durumunda ortaya çıkan durum, varoluş gizemini aydınlığa çıkartıyorsa ilkenin gizemli olduğunu iddia etmenin temelsiz olduğunu savunmaktadır.

Buradaki kabul, bağdaşımıcı gerekçelendirme (*coherentism*) anlayışının benimsenmesiyle gerekçelendirilebilir. Bağdaşımıcılıkta gerekçelendirme, bir önermenin doğruluğunun

varsayılması ve gerekçelendirilen öncülün bu varsayımla uyumuna dayanır.³⁸² Eğer uyum varsa varsayım doğrudur. Eğer varsayım doğruysa çıkarım da doğrudur. Bu durumda varsayımın doğruluğu hakkında bir gizemden bahsedilmez.

Pruss'un cevabı bir epistemolojik yaklaşıma dayanmaktadır. Dolayısıyla eğer bu yaklaşım kabul edilmiyorsa, cevap yetersizdir. Örneğin, bir temelselci açısından uyumun epistemolojik açıdan değeri bulunmamaktadır; çünkü kapalı bir sistemin kendi içindeki uyumunun sonucunda gerçekliğe dair epistemolojik açıdan değerli yargılarda bulunmak mümkün değildir. Bir başka deyişle realist bir yaklaşım hiçbir zaman bağdaşımı yeterli bir epistemolojik gerekçe olarak kabul edemez.³⁸³ Bu çalışmanın sınırlılıkları açısından hangi epistemolojik gerekçelendirme anlayışının doğru olduğu burada tartışılmayacaktır. Ancak itiraza cevabının makullüğünün epistemolojik açıdan bir tercihe bağlı olduğu açıktır.

Pruss'un yeter sebep ilkesi, 'x yerine y vuku buldu çünkü x K sebebiyle vuku bulmadı' türünden karşıtsal açıklamaların gerekli olmadığını savlar. Bas Van Fraasen gibi bilim felsefecileri açıklamanın karşıtsal olması gerekmediğine dair bir kabulün, yeter sebep ilkesinin yetersizliğini gösterdiğini öne sürmüşlerdir. Pruss, kanaatimizce yeterli görünen ancak karşıtsal olmayan örneklerle yeterli açıklamanın her zaman karşıtsal olması gerekmediğini göstermiştir. 'Ali tiyatroya gitti' önermesi Ali'nin tiyatroyu tercih etmesi ve Ali'yi etkileyen sebebin bildirildiği bir önermeyle yeterli derecede açıklanabilir. Varsayalım ki Ali'nin sinemaya gitmesi de seçenekler arasında olsun. Eğer açıklamanın karşıtsal olması gerektiği savunulacaksa, örneğin, Ali'nin tiyatro ile alakalı bir ödevinin olması, tiyatroyu seçmesinin yeter sebebi olarak öne sürülemez. Böyle bir açıklamanın yetersiz olduğunu öne sürmek şüphesiz makul değildir. Bununla beraber yine de karşıtsal açıklamaların gerekli olduğu durumlar olduğu öne sürülebilir. Örneğin, Ali'nin bir kulak rahatsızlığı vardır ve sinemadaki yüksek ses onun için zararlıdır. Tiyatroya gitmesine sebep olabilecek bir durum da yoktur. Ancak yine de ikisinden birini yapmak istemektedir. Eğer Ali tiyatroya giderse, bu durumun yeterli açıklaması sinemaya gitmeyişinin sebebiyle verilebilir. Dolayısıyla bazı durumlarda karşıtsal açıklamaların yeterli olabileceği de söylenebilir.

Konumuz açısından kozmosun yeterli açıklamasının karşıtsal olup olmadığı meselesi önemlidir. Pruss'un kozmolojik kanıtı en temelde 'kozmos neden yok değil de var' sorusunun bir cevabı olması gerektiğini ve bu cevabın zorunlu bir varlığın nedensel faaliyetini bildiren bir önerme ile sunulabileceğini gösterir. 'Kozmos neden yok değil de var?' sorusu karşıtsal bir açıklamayı talep etmez; çünkü eğer talep etseydi 'Neden başka bir kozmos yerine bu kozmos var?' şeklinde sorulması gerekirdi. Bu tür bir sorunun cevabını vermeyi amaçlayan kozmolojik kanıtlar mevcuttur. Örneğin, Rescher'in optimal ilkesine dayalı bir kozmolojik kanıt bu tür bir sorunun cevabını arar. Ayrıca Leibniz'in kozmolojik kanıtının da bu türden kanıtlardan

³⁸² Rescher, *Epistemology: An Introduction to the Theory of Knowledge*, 129.

³⁸³ Reçber, *Tanrı'yı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti*, 20.

olduğuna dair yorumlar bulunmaktadır.³⁸⁴ Dolayısıyla yeterli açıklamanın *her zaman* karşıtsal olması gerektiği iddiası makul değildir.

Kuantum mekaniği, Pruss'un kozmolojik kanıtının önündeki itirazların başlıcasıdır. Atomaltı dünyada geçerli olduğu iddia edilen belirlenimsizliğin yeter sebep ilkesini yanlışlandığı veya en azından gücünü büyük oranda azalttığı şeklinde yorumlanmıştır. Örneğin Oppy'e göre 'Her şeyin bir nedeni vardır' önermesi yanlıştır çünkü kuantum dünyasında nedensiz olaylara şahit olunur.³⁸⁵ Davey ve Clifton, açıklamaları olmayan atom altı varlıkların davranışları gibi tesadüfi olguların olduğu bir mümkün dünyanın pekala var olabileceğini öne sürer. Onlara göre bu tür bir dünyanın aktüel dünya olmasına bile gerek yoktur. Bu sebeple yeter sebep ilkesi çürütölmüş olur.³⁸⁶

Daha ihtiyatlı bir çıkarımda bulunan Morrision'a göre ise nedensellik ilkesinin (dolayısıyla yeter sebep ilkesinin), zorunlu bir doğru olarak kabul edilmesini sağlayacak gerekçelere sahip olmak bir yana kuantum mekaniğindeki belirsizlikler sebebiyle ilkenin doğruluğu oldukça şüphelidir.³⁸⁷ Bir teist olan Inwagen, Morrision'un düşüncelerini paylaşmaktadır. Ona göre atom altı alemde belirlenemez olayların olması sebebiyle yeter sebep ilkesinin zorunlu olarak doğru olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir.³⁸⁸ Yeter sebebe dayanan kozmolojik kanıtın savunucularından Reichenbach durumu şu şekilde özetler:

'Kuantum düzeyinde, neden ve sonuç arasındaki bağlantı, tamamen kopmamışsa da, bir dereceye kadar gevşemiştir. Örneğin, elektronların bir noktada *yok olup* başka bir yerde tekrar var olabildikleri görölüyor. Ne varlıklarının izini sürebilir, ne de onların başka bir noktada değil de var oldukları noktada varlığa gelmelerine neden olan şeyler belirlenebilir. Nerede yeniden ortaya çıkacakları da kesin olarak belirlenemez veya tahmin edilemez; sonraki konumları, önceki durumları hakkında bildiklerimiz göz önüne alındığında yalnızca istatistiksel temelde olasıdır.'³⁸⁹

Pruss kuantum mekaniğinin Kopenhag yorumunu kabul eder; yani Pruss açısından eldeki veriler parçacıkların özsel olarak belirlenimsiz olduğunu göstermektedir. Ancak yine de bu durumun yeter sebep ilkesi açısından sorun oluşturmadığını savunur. Belirlenimsizlik itirazına üç şekilde cevap verilebileceğini öne sürer.

³⁸⁴ Pikkert, "Leibniz and the Principle of Sufficient Reason", 4.

³⁸⁵ Oppy, *Arguing about Gods*, 103.

³⁸⁶ Richard M. Gale ve Alexander R. Pruss, "A Response to Oppy, and to Davey and Clifton", *Religious Studies* 38, sy 1 (2002): 489.

³⁸⁷ Wes Morrision, "Must the Beginning of the Universe Have a Personal Cause?: A Critical Examination of the Kalam Cosmological Argument", *Faith and Philosophy* 17, sy 2 (2000): 156-59.

³⁸⁸ Van Inwagen, *Metaphysics*, 164.

³⁸⁹ Reichenbach, "Cosmological Argument".

İlk olarak, parçacıkların sahip olduğu ancak bizim bilemediğimiz bazı gizli nitelikler sebebiyle kuantum mekaniğinin belirlenimsiz yapıda olduğu savunulabilir. Eğer bu gizli nitelikler bilinseydi atom altı alemde de atom üstü alemdeki gibi belirlenimsel bir işleyişin var olduğunu bilebilirdik. Pruss'un bu itirazı tamamen bir spekülasyondan ibaret değildir. Bohm'un 'gizli değişkenler' teorisi bu iddianın geçerli olduğunu öne süren bilimsel bir hipotezdir. Hipotezin günümüzde hala savuncuları bulunmaktadır.³⁹⁰ Pruss, halihazırdaki bilimsel gelişmelerin parçacıkların aslında belirlenimsel bir şekilde davranışta bulunmasına imkan veren ancak elde edemediğimiz niteliklere sahip olduğu iddiasını yanlışladığını kabul etse de yine de bir imkan taşınması sebebiyle tamamen göz ardı edilmemesi gerektiğini savunur. Benzer bir yaklaşım Craig tarafından da benimsenmiştir. Craig'e göre kuantum mekaniği ile ilgili hesaplamalar matematiksel ve matematik deterministik yorumlara imkan tanımaktadır. Dolayısıyla mekaniğinin yorumlarındaki belirsizlikler nedensellik ilkesinin geçersiz olduğunu kesin bir şekilde gösteremedikçe ilkenin yanlış olduğu sonucuna varılamaz.³⁹¹

Pruss ve Craig'in itiraza verdikleri cevabın kabul edilebilir olmadığı söylenebilir. Eldeki veriler ışığında atom altı parçacıkların doğaları gereği belirlenimsiz olduğu iddia edilebiliyorsa, ki Alan Aspect'in deneyleri bunu kanıtlamıştır,³⁹² tümevarımsal kanıtların olasılıksal olması sebebiyle alternatif hipotezlerin aklen mümkün oluşunu bir gerekçe olarak sunmak rasyonel bir tutum değildir. Aslında gözlemsel bir deneyden kesin bir sonuç beklemek de anlamlı değildir. Dolayısıyla halihazırda elimizde bulunan veriler ışığında Kopenhag yorumunun doğru olduğunu kabul etmek epistemolojik açıdan doğru olmalıdır.

Pruss'un ikinci cevabı ilk bakışta daha kabul edilebilirdir. Pruss, özgür iradenin imkanına fırsat tanıyan yeter sebep ilkesinin belirlenimsiz kuantum mekaniğiyle çelişmediğini savunur. Bir parçacığın davranışının ve nedeninin belirlenememesi parçacığa dair yeterli açıklamanın sunulamayacağı anlamına gelmez. Şüphesiz burada yeterli açıklama, mantıksal açıdan gerektirimsel açıklama olarak kabul edilirse; -ki Spinoza ve Leibniz açısından bu şekildedir- itirazın bu tür bir ilkeyi çürüttüğünü kabul etmek gerekmektedir. Ancak Pruss'un yeter sebep ilkesi sadece olumsal bir varlığın açıklanamaz bir şekilde varlığa gelmesinin mümkün olmadığını savlar. Eğer parçacıkların yokluktan varlığa geldiklerine dair bir iddia öne sürülüyorsa parçacıkların nasıl varlığa geldiklerine dair bir açıklama sunulmasa bile bir açıklamanın sunulduğu kabul edilmelidir. Kuantum mekaniği parçacıkların kuantum boşluğu olarak adlandırılan ve enerji yüklü bir alandan ortaya çıktığını kabul ederek felsefi anlamda mutlak bir hiçlik fikrini kabul etmez. Bu durumda 'parçacıkların nedeni kuantum boşluğudur' gibi bir açıklama Pruss'un yeter sebep ilkesi açısından yeterlidir.

³⁹⁰ Howard Mark Wiseman Bohm'un takipçilerindedir.

³⁹¹ Uslu, *Tanrı ve Fizik: Büyük Patlama ve Öncesi*, 164.

³⁹² Alastair Rae, *Quantum Physics: Illusion or Reality* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 55-57.

Modal kadercilik başlığı altında ele alındığı gibi Pruss, özgür irade bildiren önermelerin yeterli açıklamalarının ya irade sahibinin varlığı ya da irade sahibinin varlığı ve bu varlığın sahip olduğu sebep ile yeterince açıklandığını öne sürmüştü. Bu bağlamda kuantum mekaniği de Pruss'a göre özgür irade bildiren önermelere dair yeterli açıklama kriterini karşıladıkları sürece, ilkesi itirazların muhatabı değildir.

Pruss'un yeterli açıklama kriterinin kuantum mekaniği itirazına cevap verebilme imkanı sunduğu kabul edilebilir. Ancak yeter sebep ilkesinin kozmolojik kanıtın öncülü olduğu göz önüne alındığında şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır. Pruss, Kopenhag yorumunu kabul ederek parçacıkların özsel olarak belirlenimsiz yapıda olduğunu kabul etmektedir. Bununla beraber şişme teorisinin bilimsel veriler ışığında kozmosun varlığa gelişini en iyi açıklayan teori olduğu kabul edilmelidir. Bu durumda kozmos, kuantum boşluğundan ortaya çıkan bir parçacığın ortaya çıkardığı bir patlamayla var olmuştur. Kozmolojik kanıtın geçerli olduğu kabul edildiğinde bu parçacığın veya bu parçacığın ortaya çıktığı kuantum boşluğunun Tanrı tarafından varlığa getirildiği kabul edilecektir. Ancak parçacıkların belirlenimsiz yapısı Tanrı'nın nedensel faaliyette bulunmasından önce veya bulunduğu anda parçacığın nasıl davranacağını bilmediğini göstermektedir. Tanrı haricindeki özgür irade sahibi varlıkların fiillerinin sonuçlarını bilememesi kabul edilebilir bir durumdur; ancak Tanrı açısından bir tür bilinemezliğin olması teistlerin hiçbirinin kabul edebileceği bir iddia değildir. Ayrıca kozmosun açıklamasının maksatları olan kişisel bir varlığın nedensel faaliyetiyle açıklanabileceğini savunurken özsel olarak belirlenimsiz parçacıkları var eden maksat sahibi bir varlığın olduğunu öne sürmek anlamsız görünmektedir. Dolayısıyla ikinci gerekçe ilk bakışta itiraza cevap veriyor gibi görünse de kozmolojik kanıt açısından implikasyonları göz önüne alındığında kabul edilebilir görünmemektedir.

Pruss'un kuantum belirsizliklerine dayanan itiraza verdiği üçüncü cevap ise doğa yasalarının dayanağı meselesiyle alakalıdır. Doğa yasaları, eğer doğada işleyen yasalar olarak kabul edilirse, bu yasalar onları doğru kılan bir yasayapıcı varlık sayesinde doğrudur. Kuantum mekaniği de doğa yasalarına tabidir. O halde bu doğa yasalarının da yasayapıcıları olması gerekmektedir. Doğa yasaları temel ve temel olmayan doğa yasaları olarak ayrılabilir. Bu noktada temel olmayan doğa yasalarının yasayapıcılarının temel doğa yasaların yasayapıcıları olduğu iddia edilebilir. Ancak temel doğa yasalarının yasa yapıcıları nelerdir?

Kuantum mekaniği ve şişme teorisini bir araya getiren kuantum kozmologları tüm temel doğa yasalarının üç tür simetriye tabi olduğunu savunmaktadır: 1. Uzayda öteleme simetrisi (*spatial translational symetry*), 2. Zamanda öteleme simetrisi (*time translational symetry*), 3. Dönme simetrisi (*rotational symetry*).³⁹³ Bununla beraber bu simetriler aynı zamanda kuantum boşluğunun özellikleri olduğunu öne sürmüşlerdir. Kuantum boşluğunda yön yoktur, zaman

³⁹³ Uslu, *Tanrı ve Fizik: Büyük Patlama ve Öncesi*, 154.

yoktur ve boşluğun özel bir yönü bulunmamaktadır.³⁹⁴ Bu durumda temel doğa yasalarının kuantum boşluğuna dayandığını kabul etmişlerdir. Bir başka deyişle doğa yasalarının yasa yapıcısı kuantum boşluğudur. Dolayısıyla ilk bakışta kuantum boşluğunun kozmosun yeter sebebi olduğu iddia edilebilir.

Pruss'un yeter sebep ilkesi uyarınca eğer kuantum boşluğu zorunlu bir varlık ise yeterli açıklama sunulmuştur. Bu noktada kuantum boşluğu hakkında 'neden yok değil de var?' sorusunu sormayı anlamsız kılacak iki varlık türü bulunmaktadır: hiçlik ve zorunlu varlık. Kuantum boşluğunun soruda ifade edilen anlamda felsefi anlamda bir hiçlik olmadığı bilim insanlarıncı da kabul edilmektedir.³⁹⁵ Bu boşluğun zorunlu olması durumunda açıklama talebi sonlanacaktır. Boşluğun parçacıklardan oluşması ve parçacıkların da olumsal varlıklar olması sebebiyle zorunlu olduğu söylenemez. Bu durumda 'neden yok değil de var?' sorusu boşluk açısından anlamlı bir sorudur. O halde kuantum mekaniğinde geçerli doğa yasalarının yasa koyucusu mutlak anlamda zorunlu bir varlık olmalıdır. Bu sonuç hem belirlenimsizliklerin yeter sebep ilkesini yanlışlamadığını hem de yeter sebep ilkesi uyarınca, kozmosun kuantum mekaniğine dayanan açıklamasının da zorunlu bir varlık olması gerektiğini göstermektedir.

Doğa yasalarına dayanan bu tür bir gerekçenin başarısı şu sorunun cevaplanmasına bağlıdır: Bir hiçlik mümkün müdür? Eğer bu soruya teolojik yargılara dayanarak 'Tanrı yoktan var eder (*ex nihilo*)' prensibi gereğince cevap verilmeye çalışılırsa yeter sebep ilkesinin en temel dayanağının teoloji olduğu ortaya çıkacaktır ki bu durumda yeter sebep ilkesinin kozmolojik kanıtta kullanılması döngüsellığe sebep olduğu için meşru değildir. O halde hiçliğin olabileceğine dair ya akli ya da tecrübi gerekçeler sunulmak zorundadır.

Aquinas, tikel olumsal varlıkların var olmalarından hareketle zamanın bir anında hiçbir olumsal varlığın olmadığını çıkarımlamıştır. Bu durumda eğer Aquinas'ın çıkarımı geçerliyse soru haklıdır. Ancak, Plantinga'nın da belirttiği gibi Aquinas, bazı şeylerin yokluğundan hiçbir şeyin olmayabileceğine dair hatalı bir çıkarım yapmıştır.³⁹⁶ Bu noktada Aquinas'ın kanıtlarında zamansal hiçbir yargının olmadığı öne sürülerek, onun iddiasının aslında özsel olarak sıralı bir olumsal varlıklar silsilesinin imkansızlığından hareketle kozmosun hiç var olmamasının mümkün olduğunu iddia ettiği söylenebilir.³⁹⁷ Her ne kadar zamandışı bir yargı olarak kabul edilebilir görünse de, terkip hatası itirazında belirtildiği gibi, kozmosun nasıl bir bütün olduğuna dair kesin bir sonuca ulaşmanın mümkün olmaması Aquinas'ın çıkarımını şüpheli hale getirmektedir. Görünen o ki Aquinas'ın iddiası haricinde tecrübi her hangi bir veriye de sahip değiliz.

³⁹⁴ Uslu, 155.

³⁹⁵ Victor J. Stenger, *Bilim Tanrı'yı Buldu mu?*, çev. Orhan Düz (İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2004), 202.

³⁹⁶ Alvin Plantinga, *God and Other Minds: A Study of the Rational Justification of Belief in God* (Ithaca, N.Y: Cornell Univ. Press, 1967), 6.

³⁹⁷ J. J. C. Smart ve John Haldane, *Atheism and Theism* (Malden: Wiley-Blackwell, 2003), 132.

Felsefe tarihine bakıldığında hiçliğin en önemli akli gerekçesi hiçbir şeyin var olmamasının en olağan, doğal ve basit durum olduğunun düşünülmesidir. Norman Malcolm, Ludwig Wittgenstein'in bazen şöyle dediğini aktarır:

'Bunu yaşadığımda, dünyanın varlığına hayretle bakıyorum. O zamanlar şöyle ifadeler kurmaya meylediyorum: 'herhangi bir şeyin var olması ne kadar olağandışı!' ya da 'Dünyanın var olması ne kadar olağandışı'³⁹⁸

Leibniz şöyle der:

Buraya kadar yalnızca sıradan fizikçiler olarak konuştuk; şimdi genel itibariyle oldukça az kullanılan büyük ilkeyi kullanarak metafiziğe yükselmemiz gerekmektedir. [Bu büyük ilke] yeter sebebi olmaksızın hiç bir şey var olamaz [ilkesidir] yani neden var ve neden başka türlü değildir. Bu ilkeyi kabul ettiğimizde sormaya hakkımız olan ilk soru *neden hiçbir şey olmayacağına bir şeyin var olduğudur*. Çünkü hiç (*nothing*) bir şeyden daha basit ve kolaydır.³⁹⁹

Swinburne de Leibniz ve Wittgenstein gibi yokluğun en doğal ve basit durum olduğunu öne sürer:

'Konu hakkında düşünen pek çok kişi gibi, bana göre, herhangi bir şeyin var olması aşırı bir şaşkınlık kaynağı olmaya devam ediyor.'⁴⁰⁰

'Her hangi bir şeyin var olmuş olması olağanüstüdür. Şüphesiz en doğal durum basitçe hiçliktir...'⁴⁰¹

Yukarıdaki alıntılarda yer bulan doğallık ve olağanlığın hiçliğin basit oluşuna dayandığı söylenebilir. Dolayısıyla hepsinde ortak bir yargı bulunmaktadır; basitlik en doğal durum olmanın dayanağıdır. Adolf Grünbaum yukarıda sunulan hiçliğin doğallığı iddialarının herhangi bir geçerli akli veya tecrübi gerekçeden yoksun olduğunu iddia eder. Ona göre hiçliğin doğal durum olarak kabul edilmesi psikolojik bir dayanaktan başka bir şeye sahip değildir. Basitliğin akli bir gerekçe olarak öne sürülmesi ise yersizdir; çünkü ona göre basitlik, ontolojik açıdan bir kriter değildir. Her ne kadar Ockham Usturası ontolojik yargılarda kullanılsa da ona göre Ockham'ın ilkesi yalnızca metodolojik bir araç olmaktan öteye geçemez.⁴⁰²

³⁹⁸ William L. Craig, "Kozmolojik Argüman", *Din Felsefesi*, ed. Paul Copan ve Chad V. Meister, çev. Aydın Çavdar (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 123.

³⁹⁹ Gottfried W. Leibniz, *Philosophical Essays*, çev. Roger Ariew ve Daniel Garber (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1989), 209-10.

⁴⁰⁰ Swinburne, *The Existence of God*, 283.

⁴⁰¹ Swinburne, *Is there a God?*, 48.

⁴⁰² Adolf Grünbaum, "Why is There a World AT ALL, Rather Than Just Nothing?", *Ontology Studies* 9 (2009): 13; Grünbaum, "The Pseudo-Problem of Creation in Physical Cosmology"; Adolf Grünbaum, "Is Simplicity Evidence of Truth?", *American Philosophical Quarterly* 45, sy 2 (2008): 179-89; Adolf Grünbaum, "The Poverty of Theistic Cosmology", *The British Journal for the Philosophy of Science* 55, sy 4 (2004): 561-614.

Grünbaum, daha basit olduğu kabul edilmeyen bilimsel teorileri, iddiasının gerekçeleri olarak sunmuştur. Thales'in kuramı, Mendeleev'in periyodik tablosundan daha basit olduğu halde kabul edilmez; Einstein'ın çekim yasası daha karmaşık olduğu halde Newton'un çekim yasasına tercih edilir.⁴⁰³ Bu sebeple Grünbaum 'neden yok değil de var?' sorusunu sözde-sorun (*pseudo problem*) olarak ifade eder ve bu sorun üzerinden yapılan her hangi bir çıkarımın sorunlu temellere (*ill-founded*) sahip olduğunu savunur.⁴⁰⁴

Swinburne'e göre ise basitlik kriteri onun lehine her hangi bir gerekçelendirmenin yapılamadığı sentetik a priori kriterdir. Basitlik kriteri hipotezlerin doğruluk değerlerine dair yapılacak bir sorgulamada durulması gereken son noktadır. Eşit içeriğe sahip, eşit derecede iyi şekilde veri sunan ve arkaplan deliline eşit derecede iyi uyan iki yargı arasında doğruluk olasılığı en yüksek olan daha basit olandır.⁴⁰⁵

Bu durumda 'neden yok değil de var?' sorusunun meşru olup olmadığına nasıl karar verebiliriz? Her hangi bir tecrübi gerekçe sunmanın mümkün olmadığı açıktır. Aquinas'ın yaptığı gibi bir çıkarım hatalı olacaktır; kozmosu bir bütün olarak tecrübe edememe imkanımız bir yana kozmosun *öncesine* dair bir gözlemin imkansızlığı apaçıktır. O halde elimizde yalnızca basitlik kriteri kalmaktadır. Kanaatimizce hiçliğin, varlığa göre daha basit olduğu aşikardır. Bu durumda geriye kalan tek sorun basitliğin kabul edilebilir bir kriter olup olmadığıdır.

Basitliğin bilimsel çalışmalarda belirleyici bir koşul olarak kabul edildiği görülmektedir. Bilim insanları daha basit yasaları keşfetmeyi amaçlar, daha basit kanıtların daha geçerli olduğu kabul edilir. Gündelik hayatımızda da basit olanın daha tercih edilebilir olduğunu kabul ederiz. Ayrıca basitliğin, doğruluğun göstergesi olduğuna dair atasözlerimiz dahi vardır: 'Çok söz yalansız, çok para haramsız olmaz'. Bu durumda basitliği, 'neden yok değil de vardır?' sorusunun anlamlı⁴⁰⁶ olduğunu gösteren bir kriter olarak kullanmalı mıyız?

Kanaatimizce bu sorunun cevabı görecelidir. Kozmolojik kanıt açısından eğer kanıtın öncüllerinin yalnızca tecrübeyle dayandırılması gerektiği kabul ediliyorsa basitlik kabul edilebilir bir gerekçe değildir. Bununla beraber basitlik kriterinin bilimden gündelik hayata bir çok alanda belirleyici olması, kriteri soru lehine kullanmak isteyen kişinin irrasyonel bir tavır içinde olmadığını göstermektedir.

Ancak bu tür bir göreceliliğin kanıt açısından ortaya çıkardığı bir sonuç bulunmaktadır. Eğer bir kanıtlama teşebbüsü tüm rasyonel insanlar için en azından sağlam bir gerekçe sunma teşebbüsü olarak kabul edilecekse söz konusu görecelilik kanıtın gücünü azaltmaktadır.

⁴⁰³ Grünbaum, "Why is There a World AT ALL, Rather Than Just Nothing?", 13.

⁴⁰⁴ Grünbaum, 17.

⁴⁰⁵ Richard Swinburne, *Simplicity as Evidence of Truth*, The Aquinas Lecture 1997 (Milwaukee: Marquette University Press, 1997), 51.

⁴⁰⁶ Buradaki anlamlılık mantıksal pozitivistlerin anlamsızlık (*meaningless*) kavramının karşıtı olarak kullanılmamıştır.

Sonuç olarak Pruss'un kuantum mekaniğine yönelik itirazına karşı öne sürdüğü üçüncü cevap en temelde 'neden yok değil de var?' sorusunda temellenmesi sebebiyle soruyu makul bir soru olarak gören kişi açısından başarılıdır. Ancak bu başarının değerinin çok güçlü olduğunu söylemek mümkün değildir.

Pruss'un kozmolojik kanıtının ikinci öncülü, kozmosun bir bütün olarak açıklama talep eden bir varlık olduğunu bildirmektedir. Fakat öncül hakkında ciddi tartışmalar mevcuttur. Öncüle yönelik en önemli itiraz terkip hatası itirazı olarak literatüre girmiştir. İtiraz sahibi kozmosun bir tür bütün olduğu noktasında kanıtın savunucusu ile hemfikirdir. Kozmos, içerdiği varlıklardan oluşan bir tür bütündür. Ancak itiraz sahibi buradan hareketle parçaların niteliklerinin sonucun da niteliği olması gerektiğinin çıkarılmasının hatalı olduğunu öne sürer. Bu hata, Russell'ın ünlü analogisiyle insanların hepsinin anne sahibi olmasından insanların oluşturduğu bir bütünün -buna insanlık denilebilir- bir annesi olduğu sonucuna varmanın hatalı olması gibidir. Buna karşın kanıtın savunucuları analoginin hatalı olduğunu belirterek tikel olumsal varlıklar ve kozmos olumsallık ilişkisinin kilden yapılmış tuğlalar ve bu tuğlalardan oluşan kilden bir duvar gibi olduğunu öne sürer.

Bu durumda ilk analogiye dayanarak kozmosun olumsal olduğu sonucunu çıkarımlamak hatalı olacaktır; çünkü ikinci analogi, tüm parça bütün ilişkilerinin Russell'ın analogisi gibi olmadığını göstermektedir. O halde kozmosla alakalı hangi analoginin doğru olduğuna karar vermemizi sağlayacak unsur ne olabilir?

Örneğin varlıkların özsel nitelikleri olduğunu kabul edelim. Bu durumda anne sahibi olmak ve kil olmanın hangisi bir varlığın özsel niteliğiye o analoginin doğru olduğu sonucuna ulaşılabilir. Görünen o ki her ikisi de ait oldukları varlıkların özsel niteliğidir. O halde özsel niteliklere dayanan bir tercih yapabilmek mümkün değildir.

Belki de her hangi bir parça bütün ilişkisine başvurmadan kozmosun açıklanabilir olduğu savunulabilir. Tamamen sezgiye dayanarak kozmosun bir bütün olarak açıklanabilir olduğu öne sürülebilir. Bu sezgiye itiraz eden kişi ya kendi sezgilerine dayanmalıdır ya da böyle olmadığına dair kanıt getirmelidir. Eğer sezgilerine dayanarak itiraz etmeyi seçerse bu kanıt sahibinin sezgisine göre oldukça güçsüz bir sezgi olacaktır; çünkü kanıt sahibinin sezgisini olasılıksal da olsa destekleyen tikel örnekler bulunmaktadır. Ayrıca hangi analoginin doğru olduğunun bilinmemesi kozmosun açıklanabilir oluşunun mantıksal açıdan mümkün olduğunu göstermektedir.

K. Davey ve R. Clifton 'kozmos açıklanabilir' önermesinin mantıksal açıdan mümkün olmasına rağmen epistemik açıdan dayanaksız olduğunu öne sürerler. Davey ve Clifton eleştirilerine bir analogi ile başlarlar. Avogadro sayısını bilmeyen Ben'e, önündeki kapta bir mol hidrojen atomu olduğu söylenmiştir. Bir moldeki molekül sayısını bilmek için Avogadro sayısının bilinmesi gerektiğinden, Ben, 'kapta çift sayıda molekül vardır' önermesinin doğru olduğunu belirleyemez. Hatta önermenin doğru olma imkanı vardır gibi bir çıkarım bile

yapamaz; çünkü önerme ile alakalı yapılabilecek her hangi bir yorum tamamen Avogadro sayısının bilinmesine bağlıdır.⁴⁰⁷ Onlara göre 'aktüel dünyanın Büyük Birleşik Olumsal Olgusunun bir açıklaması olabilir' önermesinin doğruluğu veya yanlışlığı, bir başka deyişle önermenin doğru olduğu bir mümkün dünyanın olduğu iddiasını çıkarımlamak için 'aktüel dünyanın Büyük Birleşik Olumsal Olgusu'nun bir açıklaması vardır' önermesinin aktüel dünyada doğru olup olmadığının bilinmesi lazımdır. Bu bilginin eksikliği, bir mümkün dünya çıkarımının dayanaksız (*ungrounded*) olduğunu göstermektedir.⁴⁰⁸

Eleştiri kozmosun açıklanabilir olduğuna dair yargının epistemik temellerinin aslında epistemik açıdan temel olamayacağını iddia etmektedir. Modal sezgilerin gerekçelendirilebileceği bilimsel bir bilginin yokluğu sebebiyle iddianın bir spekülasyona dayandığı ima edilmiştir. Fakat Gale ve Paruss'a göre Avogadro sayısını bilmeyen Ben örneği üzerinde yapılan analogi Büyük Birleşik Olumsal Olgunun açıklaması ile alakalı felsefi değerlendirmeler için geçersizdir; çünkü epistemik dayanakların yalnızca tecrübi olabileceğine dair bir iddia felsefi bilginin imkanına dair çok daha farklı ve derin bir tartışmayı sahneye çıkaracaktır. Bu tartışmanın önermenin hiçbir epistemik bir dayanağı olmadığına dair bir uzlaşıyla nihayete erdirildiğini iddia etmek doğru olmaz.⁴⁰⁹

Varsayalım ki bu tür bir sezgisel dayanak epistemolojik açıdan değerlidir. Bu durumda sezgiye dayanan başka bir kozmos tasavvurunun da mantıksal açıdan mümkün olduğu kanıtın savunucusu tarafından kabul edilmelidir. Örneğin, Spinoza'nın zorunlulukçu yaklaşımını benimseyen bir kişi, kozmosun, Spinoza'nın savunduğu gibi zorunlu bir varlık olduğunu öne sürebilir. Eğer bu tür bir iddiaya, dünyanın var olmayabileceğini tasavvur etmek mümkündür gibi bir cevap verilirse çok etkili olmayacaktır çünkü nihai anlamda (*absolutely*) hiçbir şeyin olmadığı da tasavvur edilebilir.⁴¹⁰ Dolayısıyla kozmosun olumsuzluğu ve zorunluluğu ile alakalı sezgiler eşit derecededir. Burada kanıtın savunucusunun, tecrübi örneklerin kendi sezgisini daha fazla desteklediğini öne sürmesi anlamlı olmayacaktır; çünkü Spinozacı da kozmosun bir açıklaması olduğunu, kanıtın savunucusu kadar kabul etmektedir. Ayrıca hem kanıtın savunucusunun hem de Spinozacının kısmen uzlaştıkları husus olan belirlenimsellik, Spinozacı anlayışı daha fazla gerekçelendirmektedir.

Pruss'un kanıtının savunucusunun öne sürebileceği bir başka gerekçe modal kadercilik itirazında ele alındığı gibi zorunluluğun insanoğlu için özgür iradeyi ortadan kaldırdığıdır. Ancak özgür iradenin varlığı kanıtın savunucusunun doğru olduğunu varsaydığı bir önkabulden ibarettir. Dolayısıyla Spinozacının özgür iradeyi reddetmesi kozmosun varoluşsal niteliğini

⁴⁰⁷ Kevin Davey ve Rob Clifton, "Insufficient Reason in the 'New Cosmological Argument'", *Religious Studies* 37, sy 4 (2001): 487.

⁴⁰⁸ Davey ve Clifton, 488.

⁴⁰⁹ Gale ve Pruss, "A Response to Oppy, and to Davey and Clifton", 99.

⁴¹⁰ Blumenfeld, "Leibniz's Ontological and Cosmological Arguments", 369.

etkilemeyecektir. Bu durumda kanıtın savucusunun elindeki son gerekçesi, eğer gerçek bir gerekçe olduğu kabul edilirse, sağduyunun kozmosun zorunlu oluşunun yanlışladığıdır.

Sonuç olarak her hangi bir tikel açıklanabilir kozmolojik varlığa başvurmadan, yalnızca sezgiye dayanarak kozmosun bir bütün olarak olumsal olduğunu savunabilmek kadar zorunlu olduğunu savunmak da makuldür. O halde yalnızca sezgiye dayanan bir olumsal kozmos anlayışı, özgür iradenin varlığının kabulü durumu haricinde, güçlü temellere sahip değildir.

Parçadan bütüne doğru gidişin tek mümkün yol olduğu açıktır; ancak bu yolun kanıtın savucusu açısından kesin bir başarı getirebileceğini savunmak mümkün görünmemektedir. Öncelikle gözlemlenen tikel varlıkların açıklanabilir olmasından kozmosun da açıklanabilir olduğu tümevarımsal bir şekilde çıkarımlanabilir. Bu çıkarım örtük olarak şu önkabullere bağlıdır:

1. Bu zamana kadarki tecrübeler, henüz tecrübe edilemeyen ve geçmişte tecrübe edilme imkanı bulunmamış tüm parçaların da açıklanabilir olduğunu göstermektedir.

2. Kozmos bu parçaların bütünü olarak parçalarla aynı niteliklere sahiptir.

İlk önkabulün gücü tümevarımsal olması sebebiyle sınırlıdır ve bu sebeple olasılıksal derecede gerekçelendirme sunmaktadır. Ayrıca daha önemlisi açıklanamaz olduğu kabul edilen her hangi bir gözlem, birinci önkabulün gerekçelendirme gücünü ya tamamen ortadan kaldıracaktır ya da oldukça düşük bir düzeye indirecektir. Örneğin, Popper'a göre, tek bir çürütücü, bir hipotezi reddetmek için yeterlidir.⁴¹¹ Buna karşın Swinburne, eğer bir hipotez çok sayıda gözlemi açıklamada başarılı olmuşsa tek bir karşıt gözlemin hipotezi çürütmesinin kabul edilemez olduğunu öne sürer.⁴¹² Swinburne'ün yaklaşımının daha doğru olduğunu gösteren örneklerin olması, tek bir çürütücünün varlığının gerekçeyi tamamen yok etmediğini savunabilmeye imkan tanımaktadır.

Sonuç olarak her ne kadar Russell'ın terkip hatası itirazı, kozmosun bir bütün olarak açıklanabilir olduğu iddiasını kesin bir şekilde çürütmese de kozmosun açıklanamaz oluşunun aklen mümkün olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bununla beraber bir bütün olarak kozmosun olumsallığına dair iddianın epistemolojik açıdan bir sezgiden daha fazlasına ihtiyacı olduğu da kabul edilmelidir. Kozmosun açıklanabilir olduğunu savunan kişinin yapması gereken olgusal gerekçelerle iddiasını desteklemektir. Denilebilir ki, tüm olgusal verilerin kanıtın savunucusu lehine işlediği varsayılsa bile kozmolojik kanıtın ikinci öncülü olasılık derecesinde doğru olmaktan öteye geçemeyecektir. Bu durum kanıtın gücünü önemli ölçüde düşürmektedir.

⁴¹¹ Karl R. Popper, *The Logic of Scientific Discovery*, çev. Julius Freed (London: Hutchinson, 1959), 140.

⁴¹² Richard Swinburne, "Falsifiability of Scientific Theories", *Mind* 73, sy 291 (1964): 43-435.

Yeter sebep ilkesinin zorunlu bir ilke olduğu ve kozmosun bir bütün olarak açıklama talep ettiği kabul edilse bile söz konusu açıklamanın doğüstü bir varlığın var oluşunu gerektirdiğini savunabilmek kozmosun kendi içinde yeterli açıklamaya sahip olamayacağını gösterebilmek ile mümkündür. Kökleri Hume'a dayanan ve kozmolojik kanıtla yönelik bir başka itiraz, parçaların açıklamasının bütüne dair açıklamayı da sunacağını öne sürerek kozmos dışı ve dolayısıyla zorunlu bir varlığın var oluşunu gerekçelendirecek bir kanıtın kurulamayacağı iddiasını gerekçelendirmeyi amaçlamıştır. Aktüel sonsuzlukların mümkün olduğunu savunan Pruss açısından bu tür bir itiraza tatmin edici bir cevap sunabilmek hayati öneme sahiptir; zira kozmosun sonsuz sayıda olumsal olgudan mürekkep bir tür bütün olduğu ve olumsal olguların birbirlerini nedensel açıdan açıklayabildiği kabul edildiğinde bütüne dair dışsal bir açıklayıcının varlığına başvurmak ilk bakışta gereksiz görünmektedir. Ancak Pruss sonlu veya sonsuz sayıda olması fark etmeksizin her hangi bir olumsal açıklamalar silsilesinin sonsuzca geriye gitse dahi arkasında 'Neden bu silsile yok değil de vardır?' sorusuna yeterli açıklama sunmayacağını, top güllesi ve yumurta tavuk örnekleriyle tatmin edici şekilde izah ederek parçaların açıklamasının, bütünün açıklamasını verebileceği iddiasını makul bir şekilde cevaplamıştır.

Bununla beraber kozmos sonsuzca geriye dönük bir şekilde açıklanamasa bile parçalarının döngüsel bir şekilde birbirini açıkladığı savunulabilirse, kozmosun var olmak için dışsal bir varlığa ihtiyacı olmadığı öne sürülebilir. Nitekim Quentin Smith olgusal örnekler üzerinden böyle bir nedensel ilişkinin var olduğunu öne sürmüştür. O, kuantum dolanıklıkları ve iki nesnenin arasındaki kütleçekimsel ilişkinin olgusal gerekçeler olduğunu savunur. Pruss, her ne kadar kütleçekimsel ilişkinin döngüsel bir ilişki olduğu iddiasını tatmin edici bir şekilde çürütmüşse, kuantum dolanıklığı örneğine oldukça yetersiz bir şekilde cevap sunmuştur. Pruss'a göre kuantum dolanıklığındaki ilişkinin nedensel bir ilişki olduğu iddiası yalnızca bir yorumdan ibarettir. Ayrıca kuantum dolanıklığındaki ilişkinin döngüsel nedensellik olduğunu öne sürebilmek için öncelikle döngüsel nedenselliğin olabileceğinin ortaya konulması gerektiğini savunur. Kuantum dolanıklıkları, fizik yasalarına uymayan olaylardır. Bu sebeple atom üstü alemde fizik yasaları hilafına vuku bulan olayları gözlemlemek mümkündür. Bununla beraber neden, sonuç, cisim, varlık, dalga gibi kavramların anlamı kuantum mekaniğinde tamamen farklılaşmaktadır. Dolayısıyla Smith'e verilebilecek daha kabul edilebilir bir cevap, her ne kadar kuantum dolanıklıklarında döngüsel bir nedensel ilişkinin olduğunu gözlemlense de bu ilişki iki parçacığın birbirini var ettiği bir ilişki olmadığıdır. Bu sebeple kozmolojik kanıtın cevabını aradığı 'kozmos neden yok değil de var?' sorusuna kuantum dolanıklığındaki ilişki üzerinden cevap vermeye çalışmak makul görünmemektedir. Sonuç itibarıyla parçaların açıklamalarının bütüne dair bir açıklama sunabilmesi mümkün görünmemektedir.

Kanıtın sonucuna yöneltilecek itirazlardan ilk kozmosun açıklamasının kozmosa aşkın zorunlu bir varlığın var olmasını gerektirdiğini kabul etsek bile bu varlığın yalnızca bir tane olduğunu savunabilmek kozmolojik kanıttan doğrudan çıkarılamayacağıdır. Bir başka deyişle

kozmozolojik kanıtın tek bir zorunlu varlığın var olduğu yargısını gerekçelendirdiğini savunabilmenin gerekçesi nedir? Pruss'un öne sürdüğu iki gerekçe kanıtla uyumludur. Öncelikle kozmosta geçerli olduğu kabul edilen düzen ve ahenk tek bir zorunlu varlığın nedensel faaliyeti sonucunda kozmosun var olduğunu söyleyebilmeye imkan tanımaktadır. Bununla beraber eğer tek bir zorunlu varlığın öne sürüldüğu bir açıklama yeterliyse -ki Pruss bu şekilde düşünmektedir- birden çok zorunlu varlığın olabileceğini düşünmek gereksizdir.

Pruss'un ikinci gerekçesinden başlamak gerekirse Ockham'ın ilkesine başvuru makuldür. Bu noktada kanıtın, birden çok zorunlu varlığın olabilirliğini imkansız hale getirmediği için tek bir zorunlu varlığı göstermediği şeklindeki bir itirazın kabul edilebilir olmadığı kanaatindeyiz.

Kozmostaki düzen ve ahengin vurgulandığı birinci gerekçe ise kanıttan çıkarımlanamaz; çünkü yeter sebep ilkesi kozmosta ortaya çıkan uyumsuz hiçbir olgunun olmadığını değil, açıklanamaz hiçbir şeyin olmadığını savlar. Bu sebeple kozmozolojik düzeni referans alan bu gerekçenin *ad hoc* bir şekilde kanıtla eklendiğini söylemek anlamsız olmayacaktır. Bununla beraber bu gerekçenin yerinde olup olmadığı, kanıtın sonucu ile doğrudan alakalı olan kötülük problemi sorununa makul bir şekilde cevap verilmesiyle de alakalıdır.

Sonuç olarak kanıtın tek bir zorunlu varlığın var olduğunu gösterme konusunda başarısız olduğu öne sürülemez de *ad hoc* önermelere dayanması sebebiyle doğrudan bir kanıt sunduğunu savunmak da mümkün değildir.

Kozmosun açıklanabilir oluşu ve aşkın bir varlığın kozmosun neden yok değil de var olduğuna dair yeterli açıklamayı sunduğu iddiası kabul edildiğinde kozmosun, zorunlu bir varlığın nedensel faaliyeti sayesinde varlığa geldiği sonucu haklı olarak çıkarımlanabilir. Ancak bu noktadan sonra bu zorunlu varlığın akıl sahibi olduğu ve kozmosu belirli sebepten etkilenerek, yani maksatlı bir şekilde, var ettiğini kanıttan çıkarımlamak ilk bakışta mümkün görünmemektedir. Örneğin neden olmanın en temelde kudret sahibi olmakla olduğunu düşünen Quinn, kozmozolojik kanıtın sonucunda pekala kozmosu var etme kudretine sahip ancak akıl sahibi olmayan zorunlu bir varlığın var olduğu sonucuna ulaşılabileceğini öne sürmektedir. Veya doğa yasalarının mutlak bir yasakoyucusu olması gerektiğinden hareketle akıl sahibi olmayan bir yasakoyucunun, örneğin bir tümelin, kozmosun nedeni olduğunu düşünmek kanıtla çelişmez gibi durmaktadır.

Gale ve Pruss, bu türden zorunlu varlıkların kozmosun nedeni olabileceğinin kabul edilmesi durumunda ortaya çıkacak durumları göstererek zorunlu varlığın akıl sahibi olmasının daha mümkün olduğunu savunurlar.

Öncelikle zorunlu varlığın, yasakoyucu işlevi gördüğu iddia edilen bir tümel olduğu kabul edildiğinde, tümelin soyut bir *varlık* olması hasebiyle nasıl nedensel ilişkiye girebileceği cevaplanması gereken önemli bir sorundur. Şüphesiz bu cevabın kesin bir şekilde tümelleri devre dışı bıraktığını söyleyemeyiz; çünkü tümellerin nedensel açıdan etkisiz olduğunu kabul

etmemiz tamamen akli bir yargıdır. Ancak kanaatimizce bu cevap, tecrübeyle veya akli bir şekilde tersini gösteren her hangi bir gerekçe olmaması sebebiyle güçlüdür.

Ancak zorunlu varlığın somut bir varlık olduğunu ancak akıl sahibi olmadığını varsayarak tümellerin karşılaştığı güçlüğü aşabiliriz. Bu ihtimal Pruss tarafından iki itirazla olasılık dışı bırakılmak istenmiştir. Öncelikle bir önceki itirazda olduğu gibi kozmostaki düzenlilik ve ahenk, Pruss'a göre, kozmosun bilinçli bir varlığın nedensel etkisiyle var olduğunu göstermektedir. Açık bir şekilde görüldüğü gibi burada teleolojik kanıt bir gerekçe olarak sunulmaktadır. Bu durumda cevabın başarısının teleolojik kanıtın başarısına ve kötülük probleminde tatmin edici bir şekilde karşılık verilmesine bağlı olduğu açıktır.

Pruss'un Quinn'in iddiasına karşı öne sürdüğü ikinci cevap ise olasılıkların değerlendirilmesine dayanmaktadır. Varsayalım ki zorunlu varlık akıl sahibi değildir. Bu durumda bu varlığın nedensel faaliyeti ya belirlenimsel ya da belirlenimsizdir. Belirlenimsel olduğunu kabul ettiğimizde, Pruss'a göre, kozmosun ve içindekilerin olumsal olduğunu söyleyebilme imkanımız kalmayacaktır. Eğer bu varlığın nedensel faaliyeti belirlenimsizse bu durumda da arkada 'kozmosun varlığa gelmesinin sebebi nedir?' sorusu kalacaktır; çünkü akıl sahibi olmayan varlıklar irade sahibi de olamaz. Pruss'a göre irade sahibi varlıkların özgür iradeyle gerçekleştirdiği fiileri için varlığın kendisinin öne sürüldüğü bir açıklama yeterli açıklamadır. Bu durumda tek makul cevap zorunlu varlığın akıl sahibi bir varlık olduğudur.

Pruss'un itiraza verdiği cevaplarda zorunlu varlığın akıl sahibi olması gerektiği görüşünü makul şekilde gerekçelendirdiğini söyleyebiliriz. Ancak tüm olasılıklardan bahsetmediği de açıktır. Örneğin, kozmolojik kanıttan, akıl sahibi zorunlu varlığın bizim için belirlenimsiz ancak kendisi için belirli bir nedensel faaliyeti sonucu kozmosun varlığa geldiği sonucu çıkarılamaz. Bir başka deyişle özgür irade sahibi bir varlığın fiilinin bir başkası için belirlenimsiz olması, irade sahibi için kesinlikle maksatlı olduğu anlamına gelmemektedir. Belki de kozmos, ki kuantum mekaniğinin belirlenimsiz yapısı bu ihtimali desteklemektedir, bir şey varlığa getirmek *isteyen* ancak eyleminin sonuçlarını öngöremeyen kudretli bir zorunlu varlığın nedensel faaliyetinin sonucudur. Şüphesiz bu ihtimal kozmosun akıl sahibi bir varlık olduğu iddiasını yanlışlamamaktadır; ancak kozmolojik kanıt sahibinin gerekçelendirmek istediği Tanrı inancıyla örtüşmesi mümkün değildir.

SONUÇ

Varoluşun kökenine dair bir arayışın tezahürü olarak da görülebilmesi mümkün olan kozmolojik kanıtların kökleri Antik Yunan felsefesine kadar uzanmaktadır. Kozmosun ilk unsurlarını fiziksel varlıklarda arayan Yunan filozoflarından sonra Platon ve Aristoteles doğada tezahürlerine şahit olunan hareket ve neden-sonuç ilişkilerinden hareketle kozmosun tek ve ilk nedeni olduğuna dair çıkarımlarda bulunmuşlardır. Aristoteles'ten sonra nedenselliğin doğada işleyen zorunlu bir ilişki olduğu neredeyse tüm kozmolojik kanıt sahiplerinin temel kabulü haline gelmiştir.

Bununla beraber kozmolojik kanıtlar ele alınan kozmolojik olgu açısından çeşitlenmiştir. Müslüman filozof ve kelimacılar, sonluluk ve olumsuzluğu konu edinen kozmolojik kanıtlar sunarken, Ortaçağ Batı teolojisinde ek olarak bağımlılığı konu edinen kozmolojik kanıtlar literatüre girmiştir. Leibniz ile birlikte her varlığın var oluşuna dair yeterli bir açıklama olması gerektiğini savlayan yeter sebep ilkesi ile birlikte yeni bir kozmolojik kanıt türü ortaya çıkmıştır. Yeter sebep rasyonel bir temel olarak anlaşılabilirliği gibi nedensellik ilkesiyle paralel bir şekilde yeter sebebin yeterli neden anlamına geldiği de söylenebilir. Bununla birlikte Leibniz, ilk örneği İbni Sina'da görülen bir kozmolojik kanıt öne sürmüştür. Leibniz de İbni Sina gibi tikel olumsal varlıklar yerine kozmosu bir bütün olarak olumsal kabul eder. Leibniz'den sonra yeni kozmolojik kanıtların sunumu için yaklaşık bir buçuk yüzyıl geçmesi gerekecektir.

Epistemolojide deneyimcilik anlayışının ortaya çıkması Hume ve Kant'ın kozmolojik kanıtlara yönelttikleri güçlü itirazların temelini oluşturur. Aynı dönemlerde doğa bilimlerinde gözlem ve deneye dayalı çalışmaların sunduğu yeni bilgilerin ışığında kozmosa aşkın bir varlığın akli bir şekilde çıkarılmasının yanlışlığı kabulü, doğal teolojinin tüm unsurlarıyla felsefe sahnesinden bir süre çekilmesine sebep olmuştur. Yalnızca tecrübi önermelerin anlamlı olduğunu iddia eden mantıksal pozitivizmin bilimsel çalışmalar açısından kabul edilebilir bir yaklaşım olmadığının kabul edilmesiyle birlikte kozmolojik kanıtlar yeniden tartışılan doğal teoloji ürünlerinden olmuştur. Çağdaş kozmolojik kanıtlar olarak nitelendirilebilecek bu kanıtların ele aldıkları kozmolojik olgu bakımından gelenekteki kanıtlarla farklılaşmasa da kanıtın yapısal özellikleri, öncülleri gerekçelendirmeye imkan veren mantık ve bilim temelli yenilikleri kullanmaları ve dayandıkları ilke bakımından önceki kanıtlardan ayrılırlar. William Lane Craig kozmosun sonluluğuna odaklanan Kelam kozmolojik kanıtın güncellenmiş bütüncül bir versiyonunu Büyük Patlama teorisiyle sunarken, Swinburne en iyi açıklamayı çıkarım metoduyla oluşturmuş ve kozmosun olumsuzluğuna odaklanan yeni bir kozmolojik kanıtı literatüre kazandırmıştır.

Çağdaş kozmolojik kanıtlardan biri de Alexander Pruss tarafından savunulmuştur. Pruss'un kanıtı, İbni Sina ve Leibniz'in kozmolojik kanıtları gibi kozmosu bir bütün olarak ele alması sebebiyle bütüncül kozmolojik kanıtlardandır. Pruss'un kanıtı yeter sebep ilkesinin bir türünü öncüllerinde bulundurması sebebiyle yeter sebep ilkesine dayanan kanıtlar sınıfına dahildir.

Ancak bu noktada Pruss'un kanıtının nedensellik ilkesine dayanan kozmolojik kanıtlardan olabileceğini söylemek de mümkündür; çünkü ona göre kozmosun varlığına dair yeterli açıklama zorunlu bir varlığın eylemiyle açıklanır ve bu varlık ilk neden olarak kabul edilmelidir. Ayrıca özellikle bu çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınan itirazlar kısmında görüldüğü gibi Pruss'un yeter sebep ilkesi ile birlikte ve nedensellik ilkesine yönelik itirazlara da cevap vermiş olması iddiamızı delillendirmektedir. Bununla beraber kozmosun olumsuzluğundan hareketle bir açıklaması olması gerektiğini savunduğu için kanıtı, ele alınan kozmolojik olgu açısından olumsuzluğa odaklanan kozmolojik kanıtlardandır.

Pruss'un kanıtının en dikkat çekici yönü yeterli açıklama anlayışıdır. Kendisinden önce sunulan yeter sebep ilkelerinin tümünde yeterli açıklama açıklayan ve açıklanan arasında mantıksal açıdan gerektirimsel bir ilişkinin kabulü olduğuna dayanmaktaydı. Yeterli açıklamanın gerektirimsel oluşu, zorunlu bir varlığın zorunlu olarak kozmos *var ettiği* anlamına gelecektir. Bu durumda kozmosun olumsuzluğu ortadan kalkarak kozmolojik kanıtın ele aldığı kozmolojik olguyu ortadan kaldırmaktadır. Pruss açıklayan ve açıklanan arasındaki açıklayıcılık ilişkisinin gerektirimsel olmadığını savunmaktadır. Modal kadercilik kısmında ele alındığı gibi bu iddiasını başarılı bir şekilde gerekçelendirmiştir. Bu açıdan Pruss'un kanıtının özgün bir kanıt olduğu söylenebilir.

Çalışmanın son bölümünde Pruss'un kanıtı lehine sunduğu gerekçeler ve kanıtına yönelik itirazlar değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Yeter sebep ilkesinin kendinden delilli oluşu ve a priori bir sezgiye dayanması bir kanıtlamada sunulabilecek gerekçeler olarak kabul edilemez.

Yeter sebep ilkesinin reddedilmesi durumunda radikal bir şüpheciliği benimsemekten başka bir yol olmadığı iddiası ise makul değildir; çünkü eğer eldeki gerekçeler bir olgunun açıklanamaz olduğunu haklılaştırıyorsa gerçekte de böyle olduğuna inanmak irrasyonel bir tavır olmayacaktır. Ahlaki yargıların ancak yeter sebep ilkesinin kabulüyle temellendirilebileceği iddiası ise metafizik, etik ve epistemolojik önkabullerin ışığında kabul edilebilirdir; fakat bu tür bir koşullu gerekçelendirmenin güçlü olduğunu söylemek mümkün değildir. Tamamen dışsalcı bir perspektiften sunulmuş ilahi his gerekçesinin de bir Tanrı kanıtlamasında kabul edilebilir olduğunu söylemek güçtür.

Kozmosun bir bütün olarak açıklanabilir olduğunu savunmanın bir terkip hatasından kaynaklandığı itirazına oldukça güçsüz bir şekilde cevap verilmesi sebebiyle Pruss'un sunduğu diğer gerekçelerin de güçlü olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Şöyle ki, eğer terkip hatası itirazının geçersizliği savunulacaksa ya sezgisel bir gerekçe sunulmalı ya da tümevarımsal bir desteğe başvurulmalıdır. Sezgisel gerekçelerin olgusal bir kanıtlama teşebbüsünde geçersiz olduğunu belirtmemize rağmen terkip hatası itirazının akli olması bu tür bir desteği kabul etmeyi mümkün kılmaktadır. Ancak sezgisel açıdan kozmosun zorunluluğunun da en az olumsuzluğu (açıklanabilirliği) kadar kabul edilebilir olması sezgisel

destek iddiasını oldukça şüpheli hale getirmektedir. Ayrıca şüpheli olmasına rağmen yine de makul bir destek olduğunu kabul etmek, liberteryan özgür iradecilik anlayışının önvarsayılmasını gerektirmektedir. Bu sebeple sezgisel desteğin güçsüz olmasının yanında sınırlı olduğu da kabul edilmelidir. Tümevarımsal destek ise oldukça düşük düzeyli bir gerekçelendirme sağlar. Bu durumda kozmosun açıklanamaz veya zorunlu olduğuna itiraz etmenin sağlam gerekçelerle temellendirildiğini öne sürmenin mümkün olmamasının Pruss'un kanıt lehine sunduğu gerekçelere etkisi ne olacaktır? Öncelikle ilkenin reddedilmesi durumunda kozmosun varlığına dair ateistik kuramların temellerinin ortadan kalkacağına dair *ad hominem* gerekçenin sunduğu destek oldukça güçsüzleşmiştir; yani ilkenin muhalifinin herhangi bir açıklama teşebbüsünün temelden anlamsız olduğu iddia edilemez. Açıklanamaz olaylarla alakalı bir ilkenin yokluğu ve yeter sebep ilkesinin geçersizliğini gösteren olgusal durumların gözlemlenmemesi sebebiyle her olumsal olgunun bir açıklaması olduğuna dair gerekçeler, her ne kadar kuantum mekaniğindeki belirlenimsizliklere dayanan itiraz Pruss tarafından başarılı bir şekilde cevaplandığı için ilk bakışta sağlam gerekçeler olarak kabul edilebilse de, terkip hatası itirazına sunulan cevabın gücü oranında destek sunabildikleri için sağlam gerekçeler değildirler.

Diğer kozmolojik kanıtlarda karşılaşılmayan ve bu açıdan Pruss'un kozmolojik kanıtının özgün bir noktası olduğunu kabul etmeye imkan veren modal gerekçeler açısından terkip hatası itirazına verilen cevabın, çok güçsüz de olsa bir imkan sunması sebebiyle sorun olmadığı düşünülebilir. Ancak kozmosun bir açıklamasının olmadığına dair iddianın kesin bir şekilde doğru olmamasına rağmen yine de en az kozmosun açıklanabilir olduğu iddiası kadar mümkün olması aynı modal gerekçeler 'olumsal bir olgunun açıklaması olmayabilir' önermesi için de kullanılabilir. Bu sebeple modal gerekçelerin kanıtın ilk öncülüne güçlü bir şekilde destek sunduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

Terkip hatası itirazının gücü Pruss'un diğer itirazlara verdiği başarılı olarak kabul edilebilecek cevapların gücünü de düşürmektedir. Açıklanamaz olguların tahayyül edilebilmesinin yeter sebep ilkesinin zorunluluk iddiasını ortadan kaldırdığını öne süren modal tahayyül itirazına Pruss tarafından epistemolojik ve mantıksal açıdan yeterli derecede cevap verildiğini söyleyebiliriz. Aynı şekilde kozmosun bir açıklaması olduğu kabul edilse de bu açıklamanın kozmosun içinden yapılabileceğine dair itiraza da Pruss tarafından makul bir şekilde karşılık verilmiştir. Fakat buradan hareketle itirazlara verilen cevabın başarısı kozmosun bir açıklaması olabileceği iddiasını gerekçelendirmez. İtirazların geçersizliğinin kabulü durumunda öne sürebilecek tek iddia *eğer* kozmosun açıklaması var ise bu açıklamanın kozmosun kendisi veya kozmosa aşkın bir varlık olabileceğidir. Dolayısıyla kanıt açısından bu itirazlara verilen cevapların sunacağı destek ikinci planda kalmaktadır.

Felsefi anlamda hiçliğin imkanına dair Grünbaum'un itirazının da nihai bir şekilde çürütülebileceği söylenemez. Hiçliğin en basit hal olması sebebiyle mümkün bir durum

olduğunu kabul etmek, basitliği doğruluğun bir kriteri olarak önvarsaymakla doğrudan alakalıdır.

Kant'ın tüm kozmolojik kanıtların ontolojik kanıta dayandığı itirazının, kozmosun olumsuzluğunu hiç var olmama imkanı olarak tanımlayan kozmolojik kanıtlar için geçerli olmadığı gösterilmiştir. Bu sebeple Pruss'un kanıtının ontolojik kanıta dayanmadığı haklı bir şekilde savunulabilir.

Yeter sebep ilkesinin açıklayıcı güçte olmadığı itirazına karşı cevabında ise bağdaşımçı epistemolojik yaklaşım kabul ettiği görülmüştür. Dolayısıyla ancak bu yaklaşımın benimsenmesi durumunda itiraza makul bir şekilde cevap verildiği söylenebilir.

Karşıtsal açıklamalar sunulmadığı müddetçe yeterli açıklamaların verilemeyeceği itirazı da Pruss tarafından makul bir şekilde cevaplanmıştır. Halihazırda var olan/vuku bulan bir varlığın/olayın açıklanması için olasılıkların neden vuku bulmadığını açıklamak her zaman zorunlu değildir.

Yeter Sebep ilkesinin kabulü durumunda zorunluluğun tek modalite olacağı ve bu sebeple olumsal olan kozmostan zorunlu bir varlığa giden kozmolojik kanıtın başarısız olduğu iddiası ise Pruss tarafından başarılı bir şekilde cevaplanmış görünmektedir. Hatta denilebilir ki Pruss'un kozmolojik kanıtının en özgün ve başarılı yönü sunduğu yeterli açıklama kriteri ile özgür irade ve nedenselliği başarılı bir şekilde bir araya getirmiş olmasıdır. Aynı çerçevede kuantum belirsizliklerinin kendinden önce sunulan yeter sebep ilkelerini çürüttüğü veya büyük oranda güçsüzleştirdiği kabul edilse bile de Pruss'un ilkesinin makul bir şekilde kuantum olayları ve yeter sebebi bir araya getirdiği söylenebilir. Ancak ilkenin kabulüyle oldukça ilginç bir durumla karşı karşıya olduğumuz kanaatindeyiz. Pruss'un yeterli açıklama kriterini kabul ederek kuantum belirsizliklerini açıklayabildiğimizi kabul ettiğimizde, eldeki bilimsel veriler ışığında, bir kuantum dalgalanması sonucu ortaya çıkan kozmosun ilk var oluş anında onun nedeni olan varlık için bile belirlenimsiz olduğunu kabul etmemiz gerekecektir. Tanrı'nın Alim-i Mutlak sıfatına sahip olduğunu kabul eden bir teist açısından bu sonucun kabul edilemez olduğu açıktır.

Kanıtın sonucuna yönelik itirazlara bakıldığında ise kozmosun yeter sebebinin tek bir zorunlu varlık ve bu varlığın akıl sahibi zati bir varlık olduğu çıkarımları kozmostaki düzen ve ahengin varlığı ile gerekçelendirilmeye çalışılmıştır. İddia edildiği gibi kozmolojik düzeyde bir düzen ve ahengin olup olmadığının değerlendirmesi bu çalışmanın sınırları içinde değildir; ancak bu noktadan hareketle verilen cevapların kanıta eklenmiş *ad hoc* önermelerle sağlandığı söylenebilir. Bir başka deyişle kanıtın başarılı olarak kabul edilmesinin koşullarından bir diğeri de büyük ölçüde teleolojik kanıtın başarılı olduğunun önvarsayılmasıdır.

Sonuç olarak bu çalışmada ele alınan Alexander Pruss'un kozmolojik kanıtının Liberteryen özgür iradeciliği, basitliğin doğruluğa kanaat getirmek için bir kriter olduğunu ve teleolojik kanıtın başarılı bir teist kanıt olduğunu varsaymayı gerektirdiği söylenebilir. Bu

varsayımlardan birinin bile kabul edilmemesi kanıtın başarısı hakkındaki değerlendirmeyi etkileyecektir. Fakat bu varsayımları reddetmenin ortaya çıkaracağı sonuçtan daha önemli iki sorun bulunmaktadır. Öncelikle kozmosun açıklanabilir olduğuna dair iddianın güçlü veya en azından sağlam desteklerden mahrum oluşu, kanıtın gücünü geçersiz olmaya yakın bir dereceye kadar düşürmektedir. Bununla beraber kanıtın zayıf bir kanıt da olsa teizm lehine epistemolojik açıdan değerli olduğunu savunmak da mümkün görünmemektedir. Kuantum mekaniğine dair sunulan açıklamalar, söz konusu zorunlu varlığın Tanrı olduğunu iddia edebilmeyi mümkün kılmamaktadır. Bu çerçevede bu çalışmada ele alınan kozmolojik kanıtın başarısız olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Aktı, Selahaddin. "Gazzâlî ve Leibniz Optimizminden Kant'ın Otantik Teodisesine Kötülük Sorunu". *Temâşâ Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, sy 6 (2017): 33-56.

Alston, William P. "An Internalist Externalism". *Synthese* 74, sy 3 (1988): 265-83.

Aquinas, Thomas. *Summa Contra Gentiles*. çev. Anton G. Pegis. c 1. USA: Image Books, 1955.

_____. *Summa Theologiæ*. New York: McGraw-Hill, 2006.

Aristoteles. *Fizik*. çev. Saffet Babür. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Armstrong, David M. *What is a Law of Nature?* Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Aspect, Alain. "Proposed Experiment to Test the Nonseparability of Quantum Mechanics". *Physical Review D* 14, sy 8 (1976): 1944-51.

Audi, Robert. *Epistemology: A Contemporary Introduction to the Theory of Knowledge*. New York: Routledge, 2003.

_____. *Rationality and Religious Commitment*. Oxford: Clarendon Press, 2013.

Black, Max. "The Identity of Indiscernibles". *Mind* 61, sy 242 (1952): 153-64.

Blumenfeld, David. "Leibniz's Ontological and Cosmological Arguments". *The Cambridge Companion to Leibniz*. ed. Nicholas Jolley. 353-81. Cambridge University Press, 1994.

Bonaventure. *Commentary on the Sentences: Philosophy of God. Works of St. Bonaventure XVI*. çev. R. E. Houser ve Timothy B. Noone. NY: Franciscan Institute Press, 2014.

Bulgen, Mehmet. *Kelam Atomculuğu ve Modern Kozmoloji*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.

Campbell, Joseph K. "Hume's Refutation of the Cosmological Argument". *International Journal for Philosophy of Religion* 40, sy 3 (1996): 159-73.

Chignell, Andrew, ve Derk Pereboom. "Natural Theology and Natural Religion". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta. Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2020. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/natural-theology/>.

Chisholm, Roderick M. *Theory of Knowledge*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1989.

Clauser, John F., Michael A. Horne, Abner Shimony, ve Richard A. Holt. "Proposed Experiment to Test Local Hidden-Variable Theories". *Physical Review Letters* 23, sy 15 (1969): 880-84.

Conee, Earl, ve Richard Feldman. *Evidentialism: Essays in Epistemology*. New York: Oxford University Press, 2004.

Craig, William L. "Kozmolojik Argüman". çev. Aydın Çavdar. *Din Felsefesi*. ed. Paul Copan ve Chad V. Meister. 123-42. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.

_____. *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*. London: The Macmillan Press LTD, 1986.

_____. *The Kalām Cosmological Argument*. London: Palgrave Macmillan UK, 1979.

Craig, William L., ve James D. Sinclair. "The Kalam Cosmological Argument". *The Blackwell Companion to Natural Theology*. ed. William L. Craig ve James P. Moreland. 101-201. Malden: Wiley-Blackwell, 2009.

Craig, William L., ve Quentin Smith. *Theism, Atheism, and Big Bang Cosmology*. Oxford: Oxford University Press, 1995.

Davey, Kevin, ve Rob Clifton. "Insufficient Reason in the 'New Cosmological Argument'". *Religious Studies* 37, sy 4 (2001): 485-90.

Davidson, Herbert A. *Proofs for Eternity, Creation, and the Existence of God in Medieval Islamic and Jewish Philosophy*. New York: Oxford University Press, 1987.

Davis, Stephen T. *God, Reason, and Theistic Proofs*. Grand Rapids, Mich: W.B. Eerdmans, 1997.

Dougherty, Trent, ve Chris Kyriacou. "Religious Epistemology". *Philosophy Compass* 10, sy 8 (2015): 547-59.

Dougherty, Trent, ve Jerry L. Walls (ed.). *Two Dozen (or so) Arguments for God: the Plantinga Project*. New York: Oxford University Press, 2018.

Dretske, Fred I. "Contrastive Statements". *The Philosophical Review* 81, sy 4 (1972): 411-37.

Edwards, Paul. "The Cosmological Argument". *The Cosmological Arguments: a Spectrum of Opinion*. ed. Donald R. Burrill. 101-24. New York: Anchor Books, 1967.

Einstein, Albert, Podolsky Boris, ve Rosen Nathan. "Can Quantum Mechanical Description of Physical Reality Be Considered Complete?" *Physical Review* 47 (1935): 777-80.

Erdem, Engin. *Varlıktan Tanrı'ya İbn Sina'nın Metafizik Delili*. İstanbul: Endülüs, 2016.

Evans, Charles S., ve Robert Z. Manis. *Din Felsefesi: İman Üzerine Rasyonel Düşünme*. çev. Ferhat Akdemir. Ankara: Elis Yayınları, 2010.

Fairlamb, Horace. "Sanctifying Evidentialism". *Religious Studies* 46, sy 1 (2010): 61-76.

Feldman, Richard. "Justification is Internal". *Contemporary Debates in Epistemology*. ed. Matthias Steup ve Ernest Sosa. 270-84. Malden: Wiley-Blackwell, 2005.

Forrest, Peter. *God without the Supernatural: A Defense of Scientific Theism*. Ithaca: Cornell University Press, 1996.

_____. "The Epistemology of Religion". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta. Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2017. Erişim Tarihi: 15.11.2022
<https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/religion-epistemology/>.

Fumerton, Richard. "Classical Foundationalism". *Resurrecting Old-Fashioned Foundationalism*. ed. Michael R. DePaul. 3-20. Studies in epistemology and cognitive theory. Lanham, Md: Rowman & Littlefield, 2001.

Gale, Richard M. *On the Nature and Existence of God*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Gale, Richard M., ve Alexander R. Pruss. "A New Cosmological Argument". *Religious Studies* 35, sy 4 (1999): 461-76.

_____. "A Response to Oppy, and to Davey and Clifton". *Religious Studies* 38, sy 1 (2002): 88-99.

Garson, James. "Modal Logic". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta. Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2021. Erişim Tarihi: 15.11.2022
<https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/logic-modal/>.

Gazali, Muḥammad b. Muḥammad. *Filozofların Tutarsızlığı*. çev. Mahmut Kaya ve Hüseyin Sarıoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2005.

Goldman, Alvin I. "Internalism, Externalism, and the Architecture of Justification". *Journal of Philosophy* 106, sy 6 (2009): 309-38.

Grünbaum, Adolf. "Is Simplicity Evidence of Truth?" *American Philosophical Quarterly* 45, sy 2 (2008): 179-89.

_____. "The Poverty of Theistic Cosmology". *The British Journal for the Philosophy of Science* 55, sy 4 (2004): 561-614.

_____. "The Pseudo-Problem of Creation in Physical Cosmology". *Philosophy of Science* 56, sy 3 (1989): 373-94.

_____. "Why is There a World At All, Rather Than Just Nothing?" *Ontology Studies* 9 (2009): 7-19.

Hacnebioğlu, İsmail L. *Does God Exist? Logical Foundations of the Cosmological Argument*. İstanbul: İnsan Publication, 2008.

Heisenberg, W. "Über den anschaulichen Inhalt der quantentheoretischen Kinematik und Mechanik". *Zeitschrift für Physik* 43, sy 3-4 (1927): 172-98.

Heisenberg, Werner. *Fizik ve Felsefe: Modern Bilimde Devrim*. çev. İshak Arslan. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.

Hourani, George F. "Ibn Sina on Necessary and Possible Existence". *Philosophical Forum* 4, sy 1 (1972): 74-86.

Huemer, Michael. *Approaching Infinity*. New York: Palgrave Macmillan, 2016.

_____. "Compassionate Phenomenal Conservatism". *Philosophy and Phenomenological Research* 74, sy 1 (2007): 30-55.

Hume, David. *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*. çev. Oruç Aruoba. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1976.

İbni Sina. *İşaretler ve Tembihler*. çev. Ali Durusoy, Ekrem Demirli, ve Muhittin Macit. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.

_____. *Kitâbu's-Şifâ (Metafizik 2)*. çev. Ömer Türker ve Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.

Johnson, Daniel M. "The Sense of Deity and Begging the Question with Ontological and Cosmological Arguments". *Faith and Philosophy* 26, sy 1 (2009): 87-94.

Johnson, Steve A. "Ibn Sînâ's Fourth Ontological Argument for God's Existence". *The Muslim World* 74, sy 3-4 (1984): 161-71.

Kant, Immanuel. *Arı Usun Eleştirisi*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 1993.

Keynes, John M. *A Treatise on Probability*. London: Dover Publications, 1921.

Klein, Peter. "Certainty". *A Companion to Epistemology*. ed. Jonathan Dancy ve Ernest Sosa. 61-64. Oxford: Blackwell, 1992.

Kment, Boris. "Varieties of Modality". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta. Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2021. Erişim Tarihi: 15.11.2022 <https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/modality-varieties/>.

Koons, Robert C. "A New Look at the Cosmological Argument". *American Philosophical Quarterly* 34, sy 2 (1997): 193-211.

_____. "Epistemological Foundations for the Cosmological Argument". *Oxford Studies in the Philosophy of Religion*. ed. Jonathan Kvanvig. 105-33. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Kripke, Saul. "Identity and Necessity". *Identity and Individuation*. ed. M. K. Munitz. 135-64. New York: New York University Press, 1971.

_____. *Naming and Necessity*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1980.

- Kuhn, Steven T. "Modal Logic". *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London: Routledge, 2016.
- Leibniz, Gottfried W. *Leibniz Selections*. ed. Philip Wiener. New York: Charles Scribners Sons, 1951.
- _____. *Leibniz's Monadology*. çev. Lloyd Strickland. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014.
- _____. "Monadology". ed. Philip Wiener. 533-57. New York: Charles Scribners Sons, 1951.
- _____. *Monadoloji: Metafizik Üzerine Konuşma*. çev. Atakan Altınörs. İstanbul: Doğubatu, 2011.
- _____. "On the Ultimate Origin of Things". ed. Philip Wiener. 345-55. New York: Charles Scribners Sons, 1951.
- _____. *Philosophical Essays*. çev. Roger Ariew ve Daniel Garber. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1989.
- _____. *The Shorter Leibniz Texts: A Collection of New Translations*. çev. Lloyd Strickland. London: Continuum, 2006.
- _____. *Theodicy: Essays on the Goodness of God, the Freedom of Man, and the Origin of Evil*. çev. E. M. Huggard. London: Routledge, 1951.
- Leplin, Jarrett. *A Theory of Epistemic Justification*. Dordrecht: Springer Netherlands, 2009.
- Leslie, John. "A Proof of God's Reality". *Gottesbeweise als Herausforderung für die moderne Vernunft*. ed. Axel Hutter. 411-27. Tübingen: Mohr Siebeck, 2017.
- Lipton, Peter. "Inference to the Best Explanation". *A Companion to the Philosophy of Science*, ed. William Herbert Newton-Smith. 184-93. Oxford: Wiley-Blackwell, 2000.
- Look, Brandon C. "Leibniz's Modal Metaphysics". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta, Spring 2013. Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2013. Erişim Tarihi: 15.11.2022 <https://plato.stanford.edu/archives/spr2013/entries/leibniz-modal/>.
- Mackie, John L. *Ethics: Inventing Right and Wrong*. Harmondsworth: Penguin Books, 1977.
- _____. *The Miracle of Theism*. Oxford: Clarendon Press, 1982.
- Mayer, Toby. "Ibn Sina's 'Burhan Al-Siddiqin'". *Journal of Islamic Studies* 12, sy 1 (2001): 18-39.
- Morewedge, Peter. "A Third Version of the Ontological Argument in the Ibn Sinian Metaphysic". *Islamic Philosophical Theology*. ed. Peter Morewedge. 188-222. Albany: Suny, 1979.
- Morrison, Wes. "Must the Beginning of the Universe Have a Personal Cause?: A Critical Examination of the Kalam Cosmological Argument". *Faith and Philosophy* 17, sy 2 (2000): 149-69.

Moser, Paul K., ve Roman Majeran. "Reason and Faith in God". *Roczniki Filozoficzne / Annales de Philosophie / Annals of Philosophy* 64, sy 4 (2016): 5-20.

Oppy, Graham R. *Arguing about Gods*. New York: Cambridge University Press, 2006.

Owens, Joseph. *The Doctrine of Being in the Aristotelian "Metaphysics"*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1963.

Pan, Jian-Wei, Dik Bouwmeester, Matthew Daniell, Harald Weinfurter, ve Anton Zeilinger. "Experimental Test of Quantum Nonlocality in Three-Photon Greenberger–Horne–Zeilinger Entanglement". *Nature* 403, sy 6769 (2000): 515-19.

Phelan, Peter J, ve Peter J Reynolds. *Argument and Evidence: Critical Analysis for the Social Sciences*. London: Routledge, 1995.

Pikkert, Owen. "Leibniz and the Principle of Sufficient Reason". University of Toronto, 2018. Erişim Tarihi: 15.11.2022
https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/102922/3/Pikkert_Owen_201811_PhD_thesis.pdf.

Plantinga, Alvin. "Epistemic Justification". *Noûs* 20, sy 1 (1986): 3-18.

_____. *God and Other Minds: A Study of the Rational Justification of Belief in God*. Ithaca, N.Y: Cornell Univ. Press, 1967.

_____. "God, Arguments for Existence of". *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward Craig. 3150-58. London, New York: Routledge, 1998.

_____. "Reason and Belief in God". *Faith and Rationality: Reason and Belief in God*. ed. Alvin Plantinga ve Nicholas Wolterstorff. 16-93. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1983.

_____. *The Nature of Necessity*. Oxford: Clarendon Press, 1974.

_____. *Warrant and Proper Function*. New York: Oxford University Press, 1993.

Plato. *Yasalar*. çev. Candan şentuna ve Saffet Babür. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007.

Pollock, John L. *Contemporary Theories of Knowledge*. Savage, MD: Rowman and Littlefield, 1986.

Popper, Karl R. *The Logic of Scientific Discovery*. çev. Julius Freed. London: Hutchinson, 1959.

Poston, Ted. "Internalism and Externalism in Epistemology". *Internet Encyclopedia of Philosophy*. Erişim Tarihi: 15.11.2022. <https://iep.utm.edu/int-ext/>.

Proops, Ian. "Kant on the Cosmological Argument". *Philosopher's Imprint* 14, sy 12 (2014): 1-21.

Pruss, Alexander R. "A Restricted Principle of Sufficient Reason and the Cosmological Argument".

Religious Studies 40, sy 2 (2004): 165-79.

_____ *Actuality, Possibility, and Worlds*. New York: Continuum, 2011.

_____ "Ex nihilo nihil fit: Arguments New and Old for the Principle of Sufficient Reason". *Causation and Explanation*. ed. Michael O'Rourke ve Harry Silverstein. 291-309. Cambridge, Mass: MIT Press, 2007.

_____ "The Hume-Edwards Principle and the Cosmological Argument". *International Journal for Philosophy of Religion* 43, sy 3 (1998): 149-65.

_____ "The Leibnizian Cosmological Argument". *The Blackwell Companion to Natural Theology*. ed. William L. Craig ve James P. Moreland. 24-100. Malden: Wiley-Blackwell, 2009.

_____ *The Principle of Sufficient Reason: A Reassessment*. New York: Cambridge University Press, 2006.

Pruss, Alexander R., ve Joshua L. Rasmussen. *Necessary Existence*. Oxford, UK: Oxford University Press, 2018.

Quinn, Philip L. "Epistemology in Philosophy of Religion". *The Oxford Handbook of Epistemology*. ed. Paul K. Moser. 513-38. New York: Oxford University Press, 2002.

Rae, Alastair. *Quantum Physics: Illusion or Reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Rahman, Fazl. "Ibn Sina". *History of Muslim Philosophy*. ed. M. M. Sharif. 480-505. Wiesbaden: O. Harrasowitz, 1963.

Reçber, Mehmet S. *Tanrı'yı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti*. Ankara: Kitâbiyât, 2004.

Reichenbach, Bruce. "Cosmological Argument". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta. Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2021. Erişim Tarihi: 15.11.2022 <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/cosmological-argument/>.

_____ *The Cosmological Argument: A Reassessment*. Springfield, Ill.: Thomas, 1972.

Rescher, Nicholas. *Epistemology: An Introduction to the Theory of Knowledge*. Albany: State University of New York, 2003.

_____ "Optimalism and the Rationality of the Real: On the Prospects of Axiological Explanation". *The Review of Metaphysics* 59, sy 3 (2006): 503-16.

Ross, James. *Philosophical Theology*. Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1969.

Rowe, William L. *Philosophy of Religion: An Introduction*. Belmont, Calif: Wadsworth/Thomson, 2007.

_____ "The Cosmological Argument". *Noûs* 5, sy 1 (1971): 49-61.

_____ *The Cosmological Argument*. Princeton: Princeton University Press, 1975.

_____ "The Cosmological Argument and the Principle of Sufficient Reason". *Man and World* 1, sy 2 (1968): 278-92.

_____ "Two Criticisms of the Cosmological Argument". *The Monist* 54, sy 3 (1970):441-459.

Russell, Bertrand, ve Frederick Copleston. "Debate on the Existence of God". *The Existence of God*. ed. John Hick. 167-90. New York: Macmillan Company & The Free Press, 1964.

Rutten, Gerardus J. E. *Towards a Renewed Case for Theism: A Critical Assessment of Contemporary Cosmological Arguments*. Netherlands: Wöhrmann Print Service, 2012.

Schopenhauer, Arthur. *On the Fourfold Root of the Principle of Sufficient Reason and On the Will in Nature: Two Essays*. çev. Karl Hillebrand. The Project Gutenberg, 2016.

Schrödinger, Erwin. "Die Gegenwärtige Situation in der Quantenmechanik". *Die Naturwissenschaften* 23, sy 48 (1935): 807-12.

Smart, J. J. C., ve John Haldane. *Atheism and Theism*. Malden: Wiley-Blackwell, 2003.

Smith, Quentin. "Internal and External Causal Explanations of the Universe". *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition* 79, sy 3 (1995): 283-310.

_____ "The Reason the Universe Exists Is That It Caused Itself to Exist". *Philosophy* 74, sy 290 (1999): 579-86.

_____ "The Uncaused Beginning of the Universe". *Philosophy of Science* 55, sy 1 (1988): 39-57.

Sobel, Jordan H. *Logic and Theism: Arguments for and against Beliefs in God*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Spinoza, Benedictus. *Etika*. çev. Hilmi Ziya Ülken. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2011.

Stenger, Victor J. *Bilim Tanrı'yı Buldu mu?* çev. Orhan Düz. İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2004.

Sullivan, Thomas D. "Coming to Be without a Cause". *Philosophy* 65, sy 253 (1990): 261-70.

_____ "On the Alleged Causeless Beginning of the Universe: A Reply to Quentin Smith". *Dialogue* 33 (1994): 325-35.

Swinburne, Richard. "Falsifiability of Scientific Theories". *Mind* 73, sy 291 (1964): 434-36.

- _____ "God as the Simplest Explanation of the Universe". *European Journal for Philosophy of Religion : Journal of the Central European Society for Philosophy of Religion*. 2, sy 1 (2010): 1-24.
- _____ *Is there a God?* New York: Oxford University Press, 1996.
- _____ *Simplicity as Evidence of Truth*. Milwaukee: Marquette University Press, 1997.
- _____ "The Argument to God from the Laws of Nature". *Science and Religion in Dialogue*. ed. Melville Y. Stewart. 213-22. Malden: Wiley-Blackwell, 2010.
- _____ *The Existence of God*. Oxford : New York: Clarendon Press, 2004.
- _____ "The Limits of Explanation". *Explanation and Its Limits*. ed. Dudley Knowles. 177-194. Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 1990.
- Taslaman, Caner. *Kuantum Teorisi, Felsefe ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2014.
- Taylor, Richard. *Metaphysics*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice Hall, 1992.
- Uslu, Ferit. *Tanrı ve Fizik: Büyük Patlama ve Öncesi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010.
- Van Cleve, James. *Problems from Kant*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Van Fraassen, Bas C. *The Scientific Image*. New York: Clarendon Press, 1980.
- Van Inwagen, Peter. *An Essay on Free Will*. Oxford: Oxford University Press, 1983.
- _____ *Metaphysics*. Boulder: Westview Press, 2015.
- Varzi, Achille. "Mereology". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward N. Zalta, Spring 2019. Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2019. Erişim Tarihi: 15.11.2022 <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/mereology/>.
- Wainwright, William J. "Theistic Proofs, Person Relativity, and the Rationality of Religious Belief". *Evidence and Religious Belief*. ed. Kelly James Clark ve Raymond J. VanArragon. 77-94. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Way, Jonathan. "Two Arguments for Evidentialism". *The Philosophical Quarterly* 66, sy 265 (2016): 805-18.
- Whitehead, Alfred N. *Process and Reality*. New York: Free Press, 2014.
- Yavuz, Zikri. "Kozmolojik Kanıt ve İki İtiraz". *Kader* 1, sy 11 (2013): 201-20.

